This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 9183.807

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Д. Илковъ.

ПРИНОСЪ
КЪМЪ
ИСТОРИЯТА
НА
ГРАДЪ СТАРА-ЗАГОРА

ИЗДАВА

Старо-Загорското Градско Общинско Управление.

Пловдивъ
Търговска печатница
1908.

Slav 9183.807

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
APR 1 1965

NDEA SL

СЪДЪРЖАНИЕ.

страница

Градъ Стара-Загора (вмѣсто въведение) . . . . 1 — 2

I.

Състоянието на гр. Стара-Загора прѣди турското завоевание (361—339 г. прѣди Христа) до срѣдата на XIV вѣкъ . . . . . 2 — 16

II.

Положението на гр. Ст.-Загора и на жителитѣ му въ врѣме на завоеванието му отъ турцитѣ— въ срѣдата на XIV вѣкъ . . . . . 16 — 28

III.

Градъ Ст.-Загора прѣзъ XV, XVI и XVII вѣкове. . 28 — 39

IV.

Градъ Ст.-Загора прѣзъ XVIII вѣкъ . . . . . 39 — 58

V.

Градъ Ст.-Загора въ началото на XIX вѣкъ — въ врѣме на Капуджибашията . . . . . 58 — 70

VI.

Градъ Ст.-Загора прѣзъ врѣмето около гръцката Завѣра . . . . . , ... , . . 70 — 79

VII.

Царуването на султанитѣ Махмудъ II и Меджитъ . 79 — 95

VIII.

Развитие и разцвѣтъ на занаятитѣ въ гр. Ст.-Загора 95 —150

IX.

Кримската война и влиянието ѝ върху гр. Ст.-Загора 150—157

страница

X.

Развитие на Черковно-училищното дѣло въ гр. Ст.-Загора . . , ... 157—170

XI.

Участие на гр. Ст.-Загора въ движенията за освобождението на България. . . . . 170—196

XII.

Войната за освобож. на България прѣзъ 1877—78 г. 196—228

XIII.

Изгаряне, жертви дадени за освобождението и подновяване на Ст.-Загора . . . . . 228—249

Пирложение къмъ забѣлѣжка 51 . . . . . 249—256

Градъ Стара Загора.

Д. Илковъ—София

О Велто Велто! Ти сосъ твои-те сѣвернопрерадосни и весели мѣста, и съ твои-те плодоносни и многораспространенни полета и бистри води имуща благорастворенний въздухъ здравий, и соединяюща водоводомъ Тунджа рѣка съ Марица, не 1000 фамилии, но съ 1000 умножени можеше да ги препитавашъ и удоволствуешъ благодатию твоею, която естественно и природно имашъ; (Вж. К. Фотиновъ, „Общо Землеописание", стр. 88—89)

Градъ Стара-Загора обърналъ върху си вниманието почти на цѣлъ свѣтъ, прѣзъ лѣтото на 1877 г., когато избухнала послѣднята Руско-Турска война за освобождението на България. Отъ тогава сж се изминали вече цѣли 25 години.

Слѣдъ първото прѣминаване на русситѣ прѣзъ Балкана (2 юли 1877 г.), Турция се рѣшила на всички безчовѣчни авантюри, само и само да осуети надеждитѣ на Българския народъ и да ограничи напрѣдъка на московскитѣ войски къмъ Цариградъ. Сюлейманъ паша се втурналъ като нѣкой лютъ звѣръ съ пълчищата си върху беззащитната *рая* на Сѣверна Тракия и „направилъ да пропищи дѣтѣ въ утробата на майка си". Той оставилъ на волята на черкези и башибозуци да погубятъ съ десятки хиляди невинни българи и да прѣвърнатъ въ грозни пепелища до петь стотинъ цвѣтущи християнски селища въ долинитѣ на Тунджа и Марица.

Писъцитѣ достигнали до небесата, пламъцитѣ огрѣвали всички околни планини! Така свидѣтелствуватъ днесъ останалитѣ живи очевидци отъ онази епоха.

Градъ Стара-Загора билъ прѣдаденъ по онова врѣме (19 юли 1877 г) безмилостно на пожара, а българитѣ, християнскитѣ жители въ града—на ятаганитѣ на повилнѣлитѣ обирачи и кеседжии, надошли тука отъ всички краища на разклатената империя — само за сѣчъ и обиръ. По злата си

участь, въ Всеобщата История, само Троя и Картагенъ сѫ равни съ тоя славенъ Български градъ.

Прѣзъ врѣме на пожара и клането не много Старозагорски българи успѣли о врѣме да напустнатъ града и да спасятъ живота си чрѣзъ бѣгство прѣзъ балкана. Една часть отъ тѣхъ въздържани на сила отъ тогавашнитѣ власти и упоени отъ пословичното всемогѫщество на московскитѣ войници, гледали на пушацитѣ и на гърмежитѣ около града доволно равнодушно и останали куражно по домоветѣ си. Тѣ станали сетнѣ първа жертва на клането и пожара, благодарение на своя куражъ и непоколебима вѣра, когато озвѣрялата зганъ нахлула въ града. Тѣхнитѣ святи кости останали вѣчно да почиватъ подъ развалинитѣ и подъ главнитѣ на впепелянитѣ кѫщи. Множество жени, дѣвици и маловъзрастни дѣца, които „низамитѣ“ застигнали въ бѣгство по полето, по друмищата или въ града, между окървавенитѣ трупове на ближнитѣ имъ, тѣ спасили живота си наистина, ала съ всичкия позоръ на неописуемото робство.

Близу петь мѣсеци слѣдъ нечуваната катастрова, когато русситѣ повторно пробили Балкана и повторно нахлули въ равнинитѣ на Сѣверна Тракия, оживѣлитѣ Старозагорски българи се завърнали голи и боси отъ робство и бѣжанство въ родния си градъ, като заварили главнитѣ на пожара едва що загасени. Подъ пепела на изгорѣлитѣ кѫщи почивали безропотно коститѣ на многобройни и многообични чеда, родители, сестри и братия.

И тоя разсипанъ градъ, толкози цвѣтущъ и заможенъ до освободителната война, сега отново пакъ възкръсва върху своитѣ руини, за да стане повторно едно скъпо украшение въ сѣверния жгълъ на многородното Старозагорското поле, което се разтила, на югъ отъ Срѣдна Гора, като нѣкое безпрѣдѣлно море отъ смарагдови ниви и ливади.

I.

Градъ Стара Загора има великолѣпенъ изгледъ отъ къмъ полето. Казармитѣ и новитѣ кѫщи на града се накацали кокетно всрѣдъ зеленината въ южнитѣ поли на красивия Аязменски баиръ. Рътоветѣ около града се покрити съ широки

лозя, които прѣскачатъ рѣката Бедечка къмъ изтокъ и навлизатъ дълбоко въ равнината. Послѣдната рѣкичка се извлича змиеобразно изъ тѣсния Дервенски проходъ, на сѣвероизтокъ отъ града, и, като опасва източния му край, прѣсича Новозагорското шосе и „паралелната желѣзопжтна линия", па се изгубва сетнѣ помежду трѣвитѣ къмъ югоизтокъ.

Единъ силенъ водомѣтъ, на темето на Аязменския баиръ, вхърля струи нѣколко метра на високо въ въздуха, кои то падатъ ракетообразно въ дълбокия хавузъ на шадравана, отражавайки на слънцето всичкитѣ бои на небесната дъга. Скромно се издига, нѣколко крачки подъ шадравана, малъкъ параклисъ, построенъ на това мѣсто отъ едно десетолѣтие насамъ. Той привлича всѣка една година на Тодоровъ день многобройни богомолци, както отъ самия градъ, така и отъ селата.

Подъ дюшемето на малката черквица сълзятъ като бисери водитѣ на бистро кладенче, които населението пие за цѣрь. Това свето кладенче, наречено „аязмо," е дало всецѣло името си и на баирътъ, като го е направило прочутъ по цѣлия Старозагорски край.

Отъ годината 1896 насамъ, Старозагорския митрополитъ Методий се е заловилъ енергично съ залѣсяването на Аязменския баиръ и е направилъ вече доволно много нѣщо. Той е успѣлъ да покрие голѣма часть отъ голитѣ сипяи на баира, нѣкоги гъсто залѣсени и покрити съ лозя, съ прѣкрасна и разновидна зеленина. Хубаво впечатление прави разсадника съ бадемитѣ и розовитѣ градинки, които се изникнали на такива мѣста, що сж стърчали прѣди това голи и пустинни.

Горския здравецъ е плъпналъ по всички дувари около черквицата и е напоилъ въздуха съ своето приятно благоухание. Безъ брой пчелички бръмчятъ около новитѣ кошарища и събиратъ мѣдъ по цвѣтята. Въ далечината се синѣятъ живописно очертанията на високитѣ Срѣдногорски върхове, а небесата, засмѣни и бланкитни, прѣхлупватъ отвредъ равнината, зелена като смарагда, плодородна като Нилската долина.

Многопрославената *Чадъръръ могила* е гола и мълчалива край града. Около нея стърчятъ и се бѣлѣятъ, тукъ-тамѣ, надъ земята свещеннитѣ гробища на загиналитѣ прѣзъ

годината 1877 герои, които пролѣха кръвьта си тука, за да извоюватъ свободата на България

Такова впечатление прави днесь градъ Стара Загора на всѣкиго, когато се доближава до стѣнитѣ му съ желѣзницата, било отъ Чирпанъ, било отъ Нова Загора.

Най-отдавнашното минало на градъ Стара Загора почива въ пеленитѣ на неизвѣстностьта. Историята още не е опрѣдѣлила напълно нито врѣмето и датата на първото заселване на тоя градъ, нито помежду народа е запазено нѣкакво прѣдание за това. Прѣдположения сѫществуватъ нѣколко, едно отъ друго по противоречиви.

Твърдѣ близко до умътъ ни се вижда прѣдположението на авторитетния професоръ Иречка, че градъ Стара Загора е отъ македонски произходъ[1]), и че той е сѫществувалъ още въ врѣмето на Филипа Македонски (361 — 339 г. прѣди Христа[2]). Само по нататъшнитѣ изучвания и разкопки, може би, ще смъкнатъ съвършенно булото, което покрива за сега най-отдалеченото минало на тоя градъ. Въ едно само неможе да имаме никакво съмнение, а то е, че градъ Стара Загора ще да е сѫществувалъ вече много години прѣди идванието на римлянитѣ на Балкански полуостровъ, и че тогавашнитѣ му жители ще да се били отъ сѫщия произходъ, както жителитѣ на Пловдивъ Ямболъ и др. тракийски градове. Намъ се чини, че съ по голѣма достовѣрность би можало да се говори за Стара-Загора вече отъ онова врѣме, отъ какъ града начева да се споменува като важна твърдина на кръстопѫтя отъ Филипополь къмъ Анхиало и отъ Адрианополь за Никополисъ Древната Старозагорска крѣпость, чиито останки личятъ още и тукъ тамѣ стърчятъ надъ земята, както и многото разкопки, направени до сега въ града и околностьта му, хвърлятъ една по-ярка свѣтлина върху римската епоха отъ колкото върху епохитѣ, които прѣдшествуватъ.

Оцѣлѣлитѣ части отъ основитѣ на древната Старозагорска крѣпость сѫ на мѣстѣ отъ римски, на мѣстѣ отъ византийски произходъ, което личи добрѣ отъ зидарията. Тѣ еднакво ни очудватъ съ трайностьта си, както и съ начина

---

[1]) Д-ръ Конст. Иречекъ, Пѫтувания по България. 162.

[2]) Статистически календаръ на Старо-Загорски Департаментъ за 1882 година. 47.

на едноврѣмешното зидарско искуство. Нищо до сега не е било доволно силно, за да уничтожи тѣзи яки зидини съвършенно Столѣтия сѫ се изминали отъ тогава и сума свѣтъ е изгиналъ подъ стѣнитѣ на тази яка крѣпость а нейнитѣ основи сѫ останали постоянно здрави на мѣстата си като че сѫ били положени вчера. Подъ буренитѣ, подъ тѣжината на човѣшкитѣ жилища подъ разрушающитѣ удари на търнокопа и срѣщу пламъцитѣ на всеуничтожающия пожаръ, тѣзи основи, вмѣсто да се разрушатъ и да изчезнатъ безслѣдно, тѣ сѫ се втвърдѣвали още по-много, до като сѫ се вканарили съвършенно.

Въ Турско врѣме стѣнитѣ на крѣпостьта (хисаръ) сѫ личяли добрѣ на повече мѣста изъ града, като сѫ се издигали доволно надъ земята. Отъ освобождението насамъ (1878) дори до Сърбско-Българската война (1885) спазенъ е стоялъ единъ късъ отъ 60 метра на длъжъ отъ източната стѣна на Хисара, който на нѣколко мѣста е достигалъ до 6 метра надъ земята. Обаче, тази стѣна е съборена вече и градивото ѝ е употрѣбено отъ сиромаситѣ старозагорци при новитѣ постройки въ града. До не давна, по бѣднитѣ старозагорски граждани намирали добра прѣхрана, казватъ, въ работата, да къртятъ тухли и камъни отъ запазенитѣ стѣни и основи на Хисарътъ, които продавали съ умѣрена цѣна на нуждающитѣ се домостройци. Тухлитѣ отъ Хисара се прѣдпочитали отъ всѣкиго, въ първитѣ години слѣдъ освобождението, едно че строителенъ материялъ липсвалъ по онова врѣме въ града и друго, че тѣзи тухли били много здрави и голѣми Голѣма часть отъ дворищата и зимницитѣ въ градъ Стара Загора сѫ послани и сега съ тухли отъ Хисара.

Въ конюшнитѣ на Старозагорската общинска пожарникарница, между централната градска градина и окрѫжното управление, азъ попаднахъ случайно на единъ добрѣ запазенъ късъ отъ южната стѣна на Хисара дългъ нѣщо до 8 крачки, до 3 метра високъ надъ земята и съ приблизителна дебелина до $1^1/_2$ метра. За сега тази стѣна е една отъ найдобрѣ запазенитѣ въ града, а, може би, и една отъ найстаритѣ, която дава на човѣка хубаво прѣдставление за начина на едноврѣмешния градежъ. Тя е зидана размѣсомъ съ редъ камъни, редъ тухли, затегнати помежду си съ дебелъ пластъ хоросанъ, и е напълно почерняла и вкаменена. Чо-

вѣкъ неможе да се избави отъ мисъльта, като се взира въ дебелината и здравината ѝ, че тя не е останка отъ жилището на нѣкой Полифемъ.

Древната Старозагорска крѣпость е имала за врѣмето си широки размѣри. Нейнитѣ основи завзематъ днесъ една шеста часть отъ цѣлото пространство на новия градъ[3]). Поголѣмата часть отъ основитѣ на крѣпостьта сѫ останали сега въ сѣверозападния край на новата Стара Загора, кждѣто въ Турско врѣме сѫ се помѣщавали *Хисарскитѣ махали*, населени почти изключително съ мохамедани.

Ами Буе, славния ученъ пѫтешественникъ по Балкански полуостровъ (1836—1839 г), който посѣтилъ и градъ Стара-Загора по онова врѣме, не е можалъ да се освѣтли добрѣ върху формата на Хисара. Голѣма часть отъ основитѣ и стѣнитѣ на крѣпостьта сѫ се губяли тогава ту подъ хорскитѣ жилища, ту минавали прѣзъ турски дворове, въ които не смѣялъ никой *гяурин*ъ да надникне. Тази е и причината вѣроятно, дѣто Ами Буе прѣдполага, че Старозагорския Хисаръ образувалъ правиленъ четвероѫгълникъ, обърнатъ съ странитѣ си къмъ четиртѣхъ главни точки на хоризонта Въ сѫщата грѣшка е попаднаръ сетнѣ и професоръ Конст. Иречекъ, като се е основалъ подпълно върху думитѣ на Ами Буе. Прѣдполагаме, обаче, че славния пѫтешественникъ е билъ увлеченъ въ тази грѣшка отъ нѣкои не добрѣ увѣдомени старозагорци.

По-миналата училищна ваканция (1900 г.) азъ разгледахъ внимателно основитѣ и стѣнитѣ на цѣлия Старозагорски Хисаръ, упѫтванъ на всѣка стѫпка отъ любезния Атанасъ Илиевъ, който се провира съ мене заедно прѣзъ копривитѣ и бодливитѣ тръни, за да не изгубимъ случайно нишката на Хисарлъкътъ. По-сетнѣ азъ повторно прослѣдихъ и обиколихъ цѣлия Хисарлъкъ, придруженъ сега отъ общинския градски инженеръ, руссинъ по народность, който нанеси върху общия планъ на сегашния градъ формата отъ основитѣ на старата градска крѣпость[4]).

И както що се вижда на приложения планъ, въ края

---

[3]) Цѣлата повърхнина на градъ Стара Загора е 3,584,008 квад. метра.

[4]) Вж. планътъ на новия градъ Стара Загора, приложенъ въ края на книгата.

на книгата, древната Старозагорска крѣпость е прѣдставлявала не вече правиленъ четвероъгълникъ, съ страни обърнати къмъ четиритѣ точки на хоризонта, ами единъ голѣмъ съвсѣмъ неправиленъ многоъгълникъ, чийто страни сѫ се чупили различно, споредъ характера на почвата и на мѣстностьта, върху която сѫ били положени основитѣ.

Изгарянието на градъ Стара Загора отъ Сюлейманъ паша (1877 г.) спомогнало до висока степень да прогледатъ всецѣло основитѣ и размѣритѣ на древното старозагорско градище, което стояло скрито отъ очитѣ на науката толкова дълги столѣтия наредъ. Поройнитѣ води обнажили съвсѣмъ „темелитѣ" на Хисаря на много мѣста изъ града, като посочили сѫщеврѣменно и мѣстата на стотини изгорѣли кѫщи, които сѫ почивали прѣди пожара, кой знай колко години върху тѣзи здрави „темели".

Въ изгорѣлия и уплѣнения отъ турцитѣ градъ дѣто хорската неволя подиръ освободителната война била всеобща, никой старазагорецъ почти не обръщалъ внимание върху внезапно обявилитѣ се Хисарски зидини и основи, макаръ че тѣ се натъквали въ очитѣ на гражданитѣ постоянно. Хората показвали тогава по-голѣмъ интересъ къмъ гробницитѣ и саркофазитѣ, останали отъ латински врѣмена, защото се надѣвали да намѣрятъ въ тѣхъ „имане" и други заровени богатства.

И намъ се чини, че ако разорението на старинитѣ въ града продължава и за напрѣдъ постоянно, безъ да има кого да боли сърдцето за тѣхъ, то тѣ ще изчезнатъ въ найскоро врѣме, като не ще оставятъ на бѫдѫщитѣ поколения никакъвъ помянъ за себе си. Така ще се изгубятъ съ врѣме основитѣ и стѣнитѣ на древната старозагорска крѣпость, за които само историята ще споменува тукъ тамѣ по нѣщо. Старозагорското общинско управление е рѣшило да се избави веднѫжъ за винаги отъ Хисара. И както приказватъ, то е дало вече пълна воля на Старозагорци, да кърстятъ и да събарятъ основитѣ на Хисаря, та да се ползуватъ отъ градивото му. Ние сами бѣхме очевидци на това безъ системно и брутално разорение, когато се лутахме по града да диримъ основитѣ на древното градище.

Мнозина мохамедански старци отъ града ни увѣряваха, че нѣщо прѣди 60—70 години, около основитѣ на Хисара

се увивалъ широкъ прокопъ, на чията външна страна имало низка охранна стѣна. Ами Буе видѣлъ сѫщо останки отъ тази стѣна, която била поправяна въ кърджалийско врѣме отъ Капуджибашията и послужила да заварди Стара Загора отъ пълно разорение и опустошение. Тази охранна стѣна е обточвала прокопа на Хисаря само въ ония негови части които сѫ били по-малко завардени отъ характера на околната мѣстность, или сѫ били по-слаби. Отъ тази стѣна не е имало нужда на всѫдѣ. Прокопа обаче е заграждалъ Хисара отъ вси страни, защото е спомагалъ на дъждовнитѣ и снѣжни води лесно да се оттичятъ и да не подядатъ основитѣ на зидоветѣ. Той е правялъ стѣнитѣ на Хисара сѫщеврѣменно и по-непристѫпни. Защото, както и по-горѣ загатнахме, стѣнитѣ на Хисара били дѣ по-високи, дѣ но низки надъ земята, споредъ изискванията на мѣстностьта, върху която се издигали.

По всичко се вижда, че древната Старо загорска крѣпость ще да е била твърдѣ яка и почти недобиваема за врѣмето си. Освѣнъ охраннитѣ стѣни които обточвали на повече мѣста прокопа и служили като щитове на главната твърдина, вѫтрѣ въ Хисара имало и кули, изградени здраво по кюшетата му, отъ дѣто стражата наблюдавала къмъ полето. Сѫщо такива охранни кули имало и при всѣка порта на Хисара, които били залепени за главния зидъ на твърдината и имали прѣдназначение главно да бранятъ отъ неприятеля входоветѣ. Послѣднитѣ кули висяли като продънени балкони надъ портитѣ на Хисара, задъ които се скривала вѫтрѣшната стража на пусия.

Нѣкой учени прѣдполагатъ, че Старо-загорския Хисаръ е ималъ четири порти Това прѣдположение неможе да бѫде вѣрно, защото се не основава почти за нищо. То ще да е изникнало на вѣрно само затова за да се тури въ съгласие съ прѣдположението на Ами Буе, който казва, че стѣнитѣ на Хисара били обърнати къмъ четиртѣ точки на хоризонта,

Като се запознахме доволно добрѣ съ характера на мѣстностьта, върху която е почивалъ древния Старо-загорски Хисаръ, и като имаме прѣдъ видъ още запазенитѣ основи на твърдината, които внимателно разгледахме и проучихме, ние сме склонни да приемемъ само двѣ порти: едната на южната. другата на източната страна на крѣпостьта.

Мѣстото на южната порта на Хисаря е било тъкмо срѣ-

щу двѣтѣ кубета на днешната „Чифте-Баня“, а източната порта е стояла малко сѣверно отъ развалениѣтѣ на Нокта Джамия, тъкмо на срѣдата срѣщу Аладжа-Мечетъ. Въ това послѣдното ни подкрѣпя не само запазеното прѣдание между мохамеданското население въ града, но още и „Вакуфнамето“ на Капуджабашията, което прилагаме въ края на книгата. Тамъ южната порта на Старо загорския Хисаръ се споменува изрично подъ името „Казанлжшка порта“. А знае се добрѣ, че стария друмъ, който отивалъ отъ Стара-Загора къмъ Тулово поле, излизалъ отъ това сжщото мѣсто на Хисаря.

До колко ще да е била голѣма по пространство древната Стара-Загора, това се вижда днесъ най-хубаво отъ запазенитѣ основи на Хисара, които завзематъ едва $^1/_6$ часть отъ сегашния градъ. Прѣдполагаме още, че древния градъ не е излизалъ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на твърдината, защото размирицитѣ тогава сж се повтаряли твърдѣ често въ тоя край, и хората сж се бояли да излагатъ кжщитѣ и имотитѣ си на явно разорене и оплѣняване. При това, въ историята никждѣ се не споменува и за единъ вънкашенъ градъ, разположенъ около стѣнитѣ на Старо-загорския Хисаръ. Когато турцитѣ нахлули отъ югъ въ Старо загорското поле и прѣзели древния Старозагорски Хисаръ, и тамъ пакъ се говори (въ седжилитѣ) положително само за *твърдината*, а за никакъвъ градъ около нея. Всички данни, съ които разполагаме днесъ за древно-българскитѣ и византийски твърдини въ тоя край, разбира се до нахлуванието на турцитѣ, идватъ да ни подкрѣпятъ най-категорично, че тогавашнитѣ „градища“ сж се помѣствали строго помежду рамкитѣ на своитѣ стѣни, като се служали въ размирно врѣме за прибѣжища на жителитѣ отъ извѣстни „хора“. Въ мирно врѣме тамъ се живѣели повече търговци, занаятчии, чиновничеството, стражата и нѣкои по първи боляри. Но за боляритѣ се знае, че тѣ обичали много да живѣятъ въ селата, помежду ратаитѣ си, и да прѣминаватъ тамъ врѣмето си въ ловъ.

Отъ всичко до тука се вижда, че постоянитѣ жители и на старозагорското „градище“ едва ли ще да се правяли изключение отъ общото правило, и броятъ имъ на-да ли ще да е надминавалъ нѣколко стотинъ души.

Хисарскитѣ жители въ Стара Загора се живѣли по онова врѣме въ малки и низки кжщички, чиито стрѣхи не сж

се издигали по-високо отъ височината на вѫтрѣшнитѣ стѣни на крѣпостьта. Уличкитѣ въ твърдината сѫ били криви и тѣсни, прилични повече на пѫтечки, послани съ калдаръмъ. Нѣкои отъ тѣзи улички и основитѣ на много тогавашни кѫщици сѫ уцѣляли и до днесь, подиръ пожара прѣзъ освободителната война, въ така нарѣчената Демиръ-Хисарска махала. Въ Турско врѣме този градски кварталъ е билъ населенъ повече съ турци и почти цѣлъ пада въ рамкитѣ на древния старозагорски Хисаръ. Турцитѣ сѫ се загнѣздили тука веднага слѣдъ прѣвземанието на Хисара, като се изтикали насилственно покоренитѣ жители изъ кѫщитѣ имъ, а по-подиръ сѫ ги изгнали и съвсѣмъ изъ крѣпостьта.

Останкитѣ отъ най старитѣ жилища въ Демиръ-Хисарската махала посочватъ на любознателния издирвачъ най нагледно направлението, широчината и дължината на уличкитѣ въ древното „градище". Въ своитѣ прѣчупки, нѣкои отъ тѣзи улички до толкова се стѣсняватъ, щото двама проходящи хора едва би можали да се разминатъ. Въ случай на нужда, когато неприятеля е нахлувалъ ненадейно въ крѣпостьта, тѣзи прѣчупки и завои на Хисарскитѣ улички сѫ бивали затрупвани и запрѣчвани отъ жителитѣ съ балвани, дървета или съ коля. Тогава неприятеля мѫчно е успѣвалъ да свирѣпствува изъ вѫтрѣшностьта на Хисара, а хисарскитѣ жители сѫ спечелвали врѣме лесно да се отърватъ, чрѣзъ тайнитѣ подземия на твърдината.

Едно по систематично разкопване въ Стара Загора и въ близката му околность, дали би сигурно прѣвъзходни резултати. Тѣ би изнесли на бѣлъ свѣтъ още много цѣнни работи тъмни и нѣизвѣстни до сега за миналата история на тоя край[5]).

---

[5]) На 12 Априлий 1879 год. е откритъ въ село Дълбоки 12—13 килом. на сѣверо-изтокъ отъ Стара-Загора единъ гробь изработенъ съ издѣлани камъни отъ вси страни и доста пространенъ: въ него сѫ намѣрени и отнесени въ Руссия отъ единъ Русски офицеринъ слѣдующитѣ нѣща: една срѣбърна голѣма чаша, три по-голѣми чаши, двѣ изящно изработени пръстени паници, единъ тученъ тасъ, една броня (ризница), единъ меденъ кюпъ, единъ пръстенъ кюпъ, единъ надгрѫдникъ златенъ около 75 драма тѣжакъ, единъ желѣзенъ подсвѣщникъ, двѣ копия и части отъ икона и кости. Вж. „Статистически календарь на Старо-Загорский департаментъ въ 1887 година" стр. 51.

Професоръ Конст. Иречекъ посѣтилъ тукашнитѣ окрайни веднага подиръ освобождението на България. Той ето какво казва въ своитѣ „Пътувания по България“ за Стара Загора:

„Сегашното разрушение на града съ работитѣ за подновяването му неочаквано открихѫ много старини; по напрѣдъ отъ тукъ се знаяхѫ едва нѣколко надписа. Подъ Стара Загора лежятъ остатъци отъ срѣдновѣковенъ и старовѣковенъ градъ въ пластове единъ надъ другъ. Вѫтрѣ въ Хисара трѣбва да се копае на дълбочина 6—7 метра докато се стигне твърда земя. Когато се туряли основитѣ на новото областно дѣвическо училище, открили се на 7 метра дълбочина прастари гробове, до които била намѣрена глава на нѣкаква си мраморна статуя и римски монети; малко по високо, на 4 метра дълбочина, намѣрили се византийски пари, малъкъ бронзовъ кръстъ и мраморни украшения, навѣрно отъ нѣкой християнски храмъ; най-послѣ 2—3 метра подъ повърхностьта показали се турски монети отъ първитѣ султани. Когато се разхождахъ изъ града съ началника А. Илиевъ и други приятели виждахъ по всички краища паметници отъ римско врѣме. Прѣдъ сградата на дѣвическото училище стоеше куфъ камененъ валякъ, на който бѣ изобразена Паласъ Атина съ копие; до богинята е издѣланъ кръстъ, отъ който се вижда, че въ християнско врѣме тя е била смѣтана за нѣкоя богиня и че камъкътъ е служилъ навѣрно за кѫпель въ нѣкоя черква. На двора на общинското управление лежеше разбитата статуя на двуглавия Янусъ, а около нея всѣкакви безъ глави статуи. На голѣмото, ново измѣрено тържище показахѫ ми цѣла група надгробни камъни съ барелиефи, безъ глави фигури на римляни въ тоги и т. н. Надъ една чешма съгледахъ единъ камененъ валякъ, който се свършваше на върха съ гладияторски шлемъ; отъ страна бѣ изобразенъ въ груби чърти гладияторъ съ четвероѫгъленъ щитъ и издигнѫтъ мечъ. Надписи изъ града прѣписахъ около петнайсе[6]). Много отъ тѣхъ се намирахѫ по простран-

[6]) Надписитѣ отъ Стара Загора сѫ издадени отъ Dumont въ Inscriptions et monuments figurés de la Thrace и въ Bulletin de la correspondance helleniqne II, отъ Foucart въ сѫщия Bulletin IV, отъ мене (събрани съ помощьта на г. Илиева) въ Monatsberichte der kö-

нитѣ турски и еврейски гробища на южната страна на града, чиито балвани, стълпове и плочи сѫ взети най вече отъ античнитѣ сгради и гробища. Освѣнъ това показахѫ ми и много монети, като почнешъ отъ сребърнитѣ пари на гръцкитѣ градове, Самосъ, Тасосъ, Перингосъ Византия и т. н.) и тракийскитѣ кралье чакъ до къснитѣ Български, Византийски и Венециянски монети.

Античниятъ градъ, чиито остатъци сѫ натрупани подъ днешната Стара Загора, е билъ може би отъ Македонски произходъ ала почналъ по-добрѣ да се развива, както и другитѣ градове отъ римската провинция Тракия тепърва въ врѣмето на царя Траяна. Въ римско врѣме се наричалъ «Augusta Traiana».[7]) Това име полека лека отстѫпило на другото, като че по старо Beroe (или Berrhoea), което не трѣбва да се обърка съ втората Berrhoea, македонски градъ подъ Олимпъ нареченъ турски Кара Фериа, славянски Беръ. Траяна или Берое е лежала на шосето отъ Филипополъ прѣзъ Кабиле (при Ямболъ) за Анхиало, което тъкмо тукъ е било прѣсичано отъ друго шосе, що е идѣло отъ околностьта на Адрианополъ за Никополъ (Никюпъ при Търново). Прѣзъ 2 и 3 столѣтия и тука сѫ били сѣчени монети. Тукашнитѣ надписи ни поучаватъ за състава на населението. Срѣщатъ се тракийски имена, римски имена, придобити навѣрно отъ военнитѣ служби, и гръцки имена, ала еленскиятъ елеметнъ е прѣобладалъ, тъй като всички надписи сѫ писани на гръцки. Една часть отъ населението произхождало отъ Пиония въ сѣверна Македония. Ясно свидѣтелство за напрѣднала цивилизация сѫ многобройнитѣ стихотворни надписи, главно надгробни.

Когато се почнало прѣселението на народитѣ царь Децийи (251) билъ разбитъ при Берое отъ Готитѣ. Готитѣ обсадили Никополъ (въ Търновско), отъ тукъ били отблъснати,

---

nigl. Akademie der Wiss. zu Berlin 1881, 435 и слѣд. и въ Arch. epigr. Mittheilungen X. 103.

[7]) Името Траяна, добрѣ познато отъ монетитѣ, се срѣща и въ четире тукашни надписи: отъ врѣмето на царя Каракала, Monatsberichte, стр. 440, отъ врѣмето на Каракалла или Хелиогабала, Bulletin de corresp. hellenique II , 403. отъ врѣмето на Гордиана III, Bulletin VI, 183, 185. Въ Паталомея не се споменува нищо за този градъ; въ Itinerarium Antonini пише се Beroa. а въ Tabula Peutiugeriana Berone, у географа Равенски Beroe.

ала при все това не отстжпили назадъ задъ Дунава ами потеглили прѣзъ Хемусъ право къмъ Филипополъ. Деций отъ Никополъ бързалъ подиръ тѣхъ прѣзъ планинитѣ къмъ Берое, ала неприятельтъ билъ по напрѣдъ на мѣстото и съ бързонападение разпръсналъ уморенитѣ римски войски.[8]) Въ втората половина на 4 столѣтие подиръ Филипополъ Берое е билъ най голѣмиятъ и най хубавиятъ градъ на тогавашната по тѣсна провинция Тракия споредъ Диоклитиановото раздѣление на империята. Готитѣ прѣзъ второто свое нахлувание, което довело боя при Адрианополъ (378), тъй сждбоносенъ за римлянитѣ, пакъ се навъртали въ околностьта на този градъ[9]) Най-ранниятъ отъ тукъ открититѣ надписи е отъ 575 г., отъ врѣмето на царьетѣ Юстина II и Тиберия II, който е царувалъ заедно съ него. Малко врѣме подиръ това, въ царуванието на Маврикия, Беройцитѣ (587) храбро отблъснали нападението на Аваритѣ[10]) Християнството тукъ, както и въ цѣла Тракия, отъ рано хванало коренъ; още на събора въ Сердика (344) се споменува Беройскиятъ епископъ покрай много свои съсѣди, особенно Арианъ Демофилосъ, който на 370 г. станалъ и Цариградски патриархъ.[11]). Тогава сжщо и папа Либерий, като противникъ на Арианцитѣ билъ държанъ отъ царя Константина нѣколко врѣме (355—358) въ изгнанство въ този градъ Берое.[12])

Въ раннитѣ срѣдни вѣкове Берое е била една отъ пограничнитѣ византийски крѣпости противъ Българитѣ. Прѣзъ пролѣтьта на 784 г. царица Ирена съ сина си Константина VI съ великолѣпна военна свита и музика посѣтила градоветѣ въ Тракия и накарала изново да укрѣпятъ Берое, който безъ съмнение прѣзъ войнитѣ съвършенно билъ раз-

---

[8]) Ad, Beroa, Iordanes ed. Mommsen p. 83—84.

[9]) Thracia, quan Philippopolis et Beroca amploe civitates exornant, Ammianus Marcellinus 27, 4, 12. Готитѣ на 377 г. чакали „prope Beroeamo vallo metato“, а на 378 г. стояли „circa Beroeam et Nicopolim“. Сжщ. кн. 31 гл. 9. 3 и 11, 2.

[10]) Theophylaktos Simokattes ed. Boor. Lipsiae 1887 p. 103.

[11]) Nicephorus patr. ed. Boor, p. 115 Cf. Gams, Series episcoporum p. 427 sub Beroe. Подиръ 5 столѣтия Беройскитѣ епископи не се споменуватъ въ черковнитѣ актове. При все това се споменува епископъ Беройски още въ нѣкои списъци отъ неопрѣдѣленъ вѣкъ, издадени отъ Parthey въ Notitiae graecae episcopatum.

[12]) Hefele, Conciliengeschichte I² 661.

рушенъ подъ новото име *Иренополисъ*. Обаче това име не прѣживѣло нейното управление. По-късно царь Никифоръ (802—811) тукъ, както и въобще въ пограничнитѣ крѣпости заселилъ нови колонисти, ала тѣ, щомъ Българитѣ въ врѣмето на царя Крума (812) почнали нападенията си, избѣгали отъ тукъ, както отъ Анхиало и Пловдивъ.[13])

Често става дума за Берое въ 12 и 13 столѣтие. Той е познатъ на арабския географъ Идриси (1153) като цвѣтущъ търговски градъ, разположенъ подъ южнитѣ поли на планинитѣ недалече отъ рѣка Марица, а на 1198 г. изрично се споменува покрай Пловдивъ въ привилегиитѣ, които царъ Алексий III далъ на Вениционцитѣ. [14]) Когато заддунавскитѣ печенѣзи прѣдприели послѣдното свое нахлуване въ византийската империя, царь Иванъ Комненъ зимувалъ въ Берое и прѣзъ пролѣтьта на 1122 год. съвършенно ги разбилъ. [15]) Кръстоносцитѣ отъ третия походъ (1189) подъ прѣдводителството на швабския войвода Фридрихъ и на тиролския рицарь Бертолдъ отъ Андехсъ веднѫжъ въ голѣма сгань пристигнали отъ Пловдивския лагеръ при „много богатия градъ“ Veroi. Въ него били заселени и селджушки Турци, каквито Византийцитѣ колонизирали и другадѣ по европейскитѣ си провинции за охрана на своитѣ крѣпости, както и „погани“, може би потомци на плѣненитѣ Печенези. Жителитѣ отначало се наредили въ боевъ редъ прѣдъ вратата, ала прѣди нападението на кръстоносцитѣ, отстѫпили и побѣгнѫли прѣзъ друга врата. Побѣдителитѣ намѣрили въ града огромна плячка: ръжь, ечемикъ, брашно, вино, едъръ добитъкъ, овце и всѣкакви материи. Швабскиятъ войвода въ града е зимувалъ. Прѣди заминаването си отъ Тракия кръстоносцитѣ изгорили града. [16]) Малко подиръ това

---

[13]) Theophanes ed. Boor 1, 454, 496.

[14]) Tomaschek, Zur Knnde der Haemushalb. 2, 43: „Fêrôi, eine grosse und in jeder Hinsicht blühende Stadt, ein Centrum des Verkehrs und Hadels.“ Jaubert въ прѣвода на Идриси 2. 293, 383 е написалъ града Korwi, което азъ въ Пер. Спис. 9 (1884) 44 забѣл. 1 поправихъ на Barvi. — «Pronincia Phylipupleos, Veroys» и т. н. Tafel und Thomas, Urkunden zur Handels — und. Staatsgeschichte der Republik Venedig 1, 269.

[15]) Περὶπόλιν Βερόην, Kinnamos 20.

[16]) Ansbertus p. 31, 33, 37. Пише Veroi и Verois, «civitas opulentissima».

(1190) царь Исакъ Ангелъ подиръ поражението, нанесено му отъ Българитѣ въ Балкана, при Берое излѣзалъ изново на поле..

Отъ това врѣме тукашнятъ край е принадлежалъ на Българитѣ. Берое български се наричалъ Боруй и подъ това име се споменува въ грамотата на царя Асѣня II; дадена на Добровчанитѣ, па още и у Добровчанина Лукаричъ (1605) [17]. Отъ врѣме на врѣме, разбира се, е страдалъ отъ войнитѣ съ Латинитѣ и Гърцитѣ. На есеньта 1206 г. латинскиятъ царь Хенрихъ вървѣлъ отъ Адрианополь 4 дни слѣдъ отстѫпващия царь Калоянъ чакъ до Вéрен. Градътъ билъ празенъ, тъй като жителитѣ на врѣме избѣгали въ близкитѣ планини. Латинската войска останѫла тука два дни и събрала богата плячка тъй като околностьта била пълна съ жита и стада волове, крави, биволи и дребенъ добитъкъ. Втори пѫть дошли Латинитѣ при града, нареченъ Боруй на 1208 г.; царь Хенрихъ пристигнѫлъ отъ Адрианополь, разпръснѫлъ тукъ една часть отъ българската войска и потеглилъ къмъ Пловдив . [18]) По късно градътъ се споменува само още веднѫжъ. Царь Теодоръ II. Ласкарисъ около 1255 г. посрѣдъ зима изненадалъ Берое съ бързо нападение. Поради многото войни, градскитѣ стѣни, както въ всички тракийски градове, били пълни съ проломи; гражданитѣ отъ нужда напълнили дупкитѣ съ колела и кѫсове отъ кола, ала не могли да устоятъ на нападението на Гърцитѣ.[19]) Подиръ това само веднѫжъ се споменува византийски походъ въ този край, ала безъ да става дума и за самия Боруй. На 1306 г. Михаилъ, синъ на Андроникъ Стари, отъ Адрианополь смѣло нахлулъ чакъ до Рѣховица, както се и до днесъ нарича едно голѣмо село (тур. Кюдирбе), съ старо градище, 16 километра на сѣвероизтокъ отъ Стара Загора при политѣ на Срѣдня Гора, а отъ тукъ плѣнилъ отъ една страна дори до Сливенъ, отъ друга чакъ до Копсисъ (въ сегашната долина на Гъопса [20]) Въ

[17]) Боруйска хора въ грамотата у Миклошичъ. Monumenta serbica p. 3. Luccari, Annalidi Rausa (Venezia 1605) p. 64 изброява градоветѣ на Тракия въ този редъ: Адрианополи, Филипополи, Боруйградъ, Ямболъ.

[18]) Villehardouin ed. Wailly p. 267. Henri de Valenciennes ib. 309.

[19]) Akropolites p. 119.

[20]) Pachymeres 2, 447.

поемата, съ която гръцкиятъ поетъ Мануилъ Филъ е възпѣвалъ на г. 1305 дѣлата на византийския пълководецъ Михаилъ Главасъ за послѣденъ пѫть срѣщаме името на града Верро (Βερρῶ); заедно съ него се споменуватъ града Колина при селото Колена, 9 километра на сѣвероизтокъ отъ Стара-Загора, и единъ непознатъ близъкъ градъ Вѣнецъ. [21])

II.

Въ днитѣ на султанъ Мурадъ I. (1359—89) който се счита за основатель на Османската държава въ Европа, завладянъ билъ не само града Одринъ, втората византийска столица слѣдъ Цариградъ, но и цѣла Тракия. Слѣдъ като се закрѣпили добрѣ въ новата си европейска столица и въ Южна Тракия турцитѣ намислили съ единъ замахъ да разпространятъ властьта си и върху Сѣверна Тракия. Военнитѣ дѣйствия на османцитѣ се прѣнесли по този начинъ въ прѣдѣлитѣ и на Българското царство, понеже по онова врѣме много градове въ Сѣверна Тракия се нахождали въ рѫцѣтѣ на българитѣ.

Турцитѣ задали голѣмъ страхъ на тракийското население, защото били свирѣпи и разполагали съ грамадна сила. Крѣпостнитѣ градове въ Сѣверна Тракия били тъкмо слабо укрѣпени и слабо защитени. Силнитѣ разногласия и кавги, които раздирали тогава вѫтрѣшно Българското царство, подпомагали още повече успѣха на турцитѣ. Боляритѣ и първенцитѣ, които стояли на чело на управлението и на войската и които по право се считали за рѫководители на народа, гледали сега почти равнодушно на събитията. Тѣ не се заловили енергично да спрѫтъ нахлуванието на Азиятскитѣ турци и да запазятъ дружно застрашенитѣ граници на Българската държава. Наопаки, мнозина отъ тѣхъ посрѣщнали грозната катастрофа съ затаена радость, като непрѣставали да се мстятъ единъ другиму. Намѣрили се помежду тѣхъ дори и такива, потънали въ блатото на разврата и безчестието,

---

[21]) Manuelis Philae Carmina ed. E. Miller, Paris 1855—7, II p. 251 стихъ 237. Ср. Хр. Лопарева, Византийский поетъ Мануилъ Филъ къ исторіи Болгаріи въ XIII—XIV вѣкѣ, Спб. 1901 и K. Jiricek, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Sitzungsberichte на Виенската Академия 1897, притурка 1 за бълг. градове у М. Фила и Пер. Спис. кн. 55—56 стр. 253 и слд.

които се помамили отъ златото на неприятеля и безъ колебание прѣдали отечеството си въ ржцѣтѣ му.

Па не само българскитѣ боляри и първенци били виновни за пропаданието на Българската държава, ами цѣлия Български народъ. По онова врѣме цѣлото българско общество било изпаднало твърдѣ много въ религиозно-нравственно отношение. [22])

Ето прочее каква печална картина прѣдставлявало Българското царство вжтрѣшно, когато Лалашахимъ паша, завоевателя на Одринъ, потеглилъ къмъ Сѣверна Тракия съ голѣма сила.

Завладяването на Сѣверна Тракия турцитѣ прѣдприели въ таквозъ едно врѣме, когато тѣ били вече доволно силни въ Южна Тракия и въ крайморието. Още прѣзъ 1352 г., токо що завзели Дарданелитѣ, тѣ бързо заселили крѣпоститѣ Цимпе и Гелиболъ съ турски жители, като избили и прогонили християнитѣ. Възползувани отъ голѣмитѣ междуособици въ Византия, тѣ произвели цѣлъ редъ нахлувания въ южнитѣ страни на Балкански Полуостровъ и страшно опустошили приморскитѣ му области. Страната огъ стѣнитѣ на Цариградъ до стѣнитѣ на Сѣръ и Солунъ била обърната на пустиня[23]).

Въ това сжщото врѣме турцитѣ прѣдприемали нахлувания и въ Сѣверна Тракия, дѣто плячкосвали добитъцитѣ и имотитѣ на християнскитѣ жители, горяли селата, избивали населението и навѣвали трепетъ въ сърдцата на хората. Тѣхното ненадѣйно появяване въ отворенитѣ полета на Сѣ-

[22]) Вѣрата въ истинския Богъ се замѣнила съ вѣрване въ разни магии; благоговѣнието къмъ християнската светиня така отслабнала, че болеритѣ, както ни говорятъ народнитѣ пѣсни, влизали въ черкова на конь и така приемали св. Причастие или набождали анафората съ маждрака си; светитѣ мѣста се обращали на мѣста за разврат; стремежътъ къмъ бракоразводъ, търсене втори, трети и даже четвърти бракъ и незаконно брачно живѣяне било обхванало като епидемия тогавашното общество, примѣръ на което се давалъ понѣкога най отгорѣ — отъ царя (Ив. Александръ); скромностьта се замѣстила отъ разкошество—този нераздѣленъ другарь на разврата; народътъ билъ безсърдечно ограбванъ отъ болери и разбойници . . . (вж. Хр. Ив. Поповъ, Евтимий, послѣденъ търновски и трапезицки патриархъ (1375—1395 г.) Пловдивъ, 1901 г. стр. 30.

[23]). В. Кжнчовъ, Етнография и Статистика на Македония. София. 1900 г. стр. 12.

верна Тракия прѣдизвиквало такъвъ неописуемъ страхъ помежду селенитѣ, щото тѣ напущали жилищата и селата си и се разбѣгвали моментално по околнитѣ непристжпни планини. Такава сжща паника прѣдизвикало помежду Българското население и Лалашахиновото появяване въ долинитѣ на Сѣверна Тракия.

Малкитѣ укрѣпления въ Сѣв. Тракия били прѣвзети отъ турцитѣ много лесно, защото тѣ разтворили портитѣ си почти безъ съпротивление прѣдъ силния и прѣдъ страшния завоеватель. Голѣмитѣ же укрѣпления, които разполагали съ отбрана и високи зидове, тѣ не били приготвени да водятъ съ неприятеля дълготрайна и отчаяна борба, защото стѣнитѣ имъ били разслабени отъ многобройнитѣ войни, а нѣкждѣ дори и продънени. Малцина били войводитѣ и комендантитѣ, истински родолюбци и герои, които се рѣшили да загинатъ за вѣрата и отечеството, но да водятъ борбата съ Лалашахина до край. Тоя лукавъ и енергиченъ турски пълководецъ добивалъ укрѣпленията често пжти съ измама, или съ силата на обещанията и подкупътъ.

Лалашахинъ нападналъ на Веррея ненадѣйно съ многочисленна войска и прѣвзелъ града почти безъ бой. Защитницитѣ на Хисара не намѣрили врѣме да се съпротивляватъ, защото, споредъ градскитѣ турски седжили, Лалашахинъ нахлулъ въ твърдината прѣзъ едно мъгливо врѣме, когата стражата неможала да наблюдава на далеко въ полето. Народното прѣдание въ Стара Загора казва, че турцитѣ нападнали на града въ мрачината отъ къмъ сѣверозападъ и нахлули въ улицитѣ на твърдината безъ да ги усѣти нѣкой. Това се случило една зарань, около годината 1370, когато отъ сжщия полководецъ билъ прѣвзетъ и града Пловдивъ[24]).

Лалашахинъ заварилъ крѣпостьта въ Веррея още здрава. Дупкитѣ на стѣнитѣ ѝ били на всждѣ изтулени и вратитѣ поправени. Отгорѣ надъ вратата, която се намирала на източната страна на твърдината, имало единъ надписъ на камъкъ по езика на мѣстнитѣ жители: *Тази крѣпость е*

---

[24]). Полководеца Лалашахинъ, завоевателя на Одринъ, прѣвзелъ Веррея и, подиръ кратко съпротивление, слѣдъ като развалилъ водопроводитѣ, прѣвзелъ Пловдивъ, който билъ въ български ржцѣ още отъ 1344 година (вж. Конст. Иречекъ, Исторія Болгаръ. 421).

прѣправена отъ Захария[25]). Тоѧи Захария билъ, казватъ, Български военачалникъ въ Варрея около 1352 г., когато турцитѣ за пръвъ пѫть прѣминали Дарданелитѣ и прѣвзели Гелиболъ.

Лалашахинъ-Бей влѣзалъ въ Веррея на конь, придруженъ отъ още двама турски пълководци: Гаази Ахмедъ Бей и Евреносъ-Бей, и двамата видни членове на щабътъ му. Гаази Ахмедъ Бей прославилъ османското оръжие на много мѣста въ биткитѣ въ Южна Тракия, а Евреносъ-Бей прѣвзелъ (1362 г) много окрайни въ Южна Македония[26]). Крѣпостьта Вардаръ била разрушена отъ сѫщия пълководецъ и вмѣсто нея на пѫтя отъ Солунъ до Воденъ основанъ чисто турски градъ Енидже Вардаръ, дѣто по сетнѣ живѣли и били погребени много членове отъ фамилията на Евреноса въ особени гробници, които стоятъ и до сега[27]).

Веррея се прѣдалъ въ рѫцѣтѣ на Лалашахина безъ бой и, слѣдователно, безъ никакви условия. На покоренитѣ жители побѣдителитѣ наложили *харачъ* и ги оставили мирно да си живѣятъ въ града, а часть отъ стражата била откарана въ робство.

Въ първитѣ нѣколко мѣсеци, слѣдъ завладѣванието на Веррея, пълководеца Лалашахинъ не засѣлилъ въ града никакви турци, понеже тѣ биле още малко въ Европа. Той пратилъ въ Стара Загора *кадия* и други чиновници отъ Турска народность едва една година подиръ завладѣванието на града. Това нѣщо било отбѣлѣзано подробно въ мѣстната Турска хроника, която сѫществувала до избухването на освободителната война[28]).

Турцитѣ наричали новозавладѣниятъ градъ не вече Веррея и Боруй, както го наричали българитѣ, а Ески Загра или Ески Заара[29]). Българитѣ приели отъ тѣхъ това назва-

---

[25]). Статистический календаръ на Старо-Загорский Департаментъ за 1882 г., стр. 52—53.

[26]) Hammer, Geschichtè des Osmanischen Reiches I. 155.

[27]) В. Кѫнчовъ, Етнография и Статистика на Македония. 53, 54.

[28]) Тѣзи *седжили* (хроника) или записки били писани на персийски езикъ за прѣзъ цѣлото 15 столѣтие; прѣзъ XVI до половината на XVII столѣтие тѣ били писани на арабски, а отъ това врѣме до 10-й Юлий 1877 г. на писменний турски езикъ (вж. Статистич. календаръ, стр. 52. Забѣлѣжка).

[29]) Иречекъ, Пѫтувания по България, стр. 166.

ние, като наричали града или съвършенно по турски, или въ прѣводъ *Стара Загора*. Послѣдната тази форма най-много се закрѣпила и влѣзна сега и въ официална употрѣба[30]).

Въ паметъ на щастливото завладѣване на Старозагорския Хисаръ отъ турцитѣ, Лалашахинъ Бей заповѣдалъ да се съгради Аладжа Мечетъ. Аладжа Мечетъ трѣбвало да служи като знакъ, който да посочва на правовѣрнитѣ мохамедани мѣстото, прѣзъ кѫдѣто навлѣзалъ пълководеца въ крѣпостьта, и да послужи въ сѫщото врѣме за богомоленъ домъ на първитѣ османски заселенци въ града. Мечетътъ билъ здраво съграденъ, отъ камъни и тухли, и основитѣ му хубаво личятъ и до сега. Тѣ сѫ заринати подъ земята на западната страна на градската пипиниера, край пѫтя до „Иванъ Вазовото мѫжко училище“ и лѣкарницата „Звѣзда“. Благодарение на здравия градежъ и якитѣ основи, Аладжа Мечетъ просѫществувалъ на мѣстото си прѣзъ цѣлото робуване на българитѣ подъ турцитѣ. По едно врѣме, нѣколко години прѣди освобождението на България, въ тоя Мечетъ се били загнѣздили нѣколцина души фанатизирани дервиши, които го прѣобърнали кратковрѣменно въ дервишко теке.

Старозагорскитѣ мохамедани храняли голѣма почетъ къмъ Аладжа Мечетъ. Ханъмкитѣ често пѫти окачвали решеткитѣ на прозорцитѣ му съ парцалчета и вълна, и подпушвали съ тѣхъ постелкитѣ на лахуситѣ, трѣскавитѣ и мламосанитѣ. Въ турско врѣме цѣлата махала около Мечетътъ се нарича ла Аладжа Мечетъ махлеси. Тази махала била населена изначало само съ турци, но слѣдъ Кримската война се прошарила и съ много българи. Българитѣ се настанили да живѣятъ въ турски кѫщи, които откупили отъ рѫцѣтѣ на изпаднали мохамедани.

Аладжа Мечетъ е изчезналъ окончателно въ пламъцитѣ на пожара прѣзъ послѣдната Русско-Турска война. Отъ тогава и до днесъ основитѣ му сѫ се изгубвали постепенно, до

---

30) Въ турскитѣ градски „седжили,“ които изгорѣли въ врѣме на освободителната война, града билъ нареченъ Заграи Ески-Хисаръ, което значи „Стара Загорска крѣпость.“ Загорье се наричала, както се знае, България почти отъ всички чужденци (вж. Иречекъ, Пѫтув. по България, 166).

Въ Попъ Иовчова лѣтописъ (1798 г.) града се споменува още и подъ името *Ески Захра* или само *Захра* (вж. Мин. сб. кн. II; 313, 314). Въ Трѣвненско града е извѣстенъ и подъ името *Еския* или *Иския*.

като се останали съвършенно подъ земята и върху тѣхъ се изникнали високи и бодливи тръни. Западната половина отъ основитѣ се губятъ подъ платното на новопрокарана шосирана улица, която свързва Старозагорската чаршия съ Казанлъшкото шосе Послѣдната улица се прѣсича съ шосето помежду Офицерския клубъ и Окружната болница.

Въ по-послѣднитѣ години, когато турски прѣселенци наводнили цѣлия Балкански Полуостровъ, то и Стара Загора станалъ съвършенно турски градъ[31]), тамъ били въздигнати още нѣколко мечети и текета, нѣкои отъ които оцѣляли и до подиръ освободителната война. Обаче, макаръ тѣ да били въздигнати сѫщо въ паметъ на доброчестни и загинали юначно за вѣрата мохамедански пълководци, тѣхъ Старозагорскитѣ турци не ги почитали до толкова, както Лалашахиновиятъ Аладжа Мечетъ А както и по горѣ споменахме, послѣдния мечетъ ималъ историческо значение.

Не дълго врѣме слѣдъ завладѣванието на градъ Стара Загора, Лалашахинъ бей завладѣлъ и Пловдивъ. Той се установилъ въ послѣдния градъ вече като „пръвъ румелийски беглербегъ.“ а на мѣстото си въ Стара Загора оставилъ пълководеца Гаази Ахмедъ бей единъ отъ героитѣ при завладѣванието на Люле Бургасъ.

Гаази Ахмедъ-Бей билъ човѣкъ юначенъ, уменъ и енергиченъ. Турското население въ Старозагорско, Чирпанско и Хасковско разказва и день днешенъ много епизоди отъ животътъ му и го величае винаги подъ името Гаази Мехмедъ Бей. Той се ползувалъ на врѣмето си отъ благоволението и милоститѣ на султанъ Мурада I и отъ прѣголѣмата обичъ на Лалашахина. Послѣдния го наричалъ открито „великъ мохамеданинъ.“

Гаази Ахмедъ-Бей останалъ въ Стара Загора нарочно, за да изгони българитѣ отъ Хисара и да засели града съ турци А тъкмо по това врѣме, съ постепенното разширяване на турската власть въ Балкански полуостровъ, вървѣло заедно и бързото му заселване съ турски прѣселенци изъ Азия. Тия прѣселенци изначало завзимали само укрѣпенитѣ

---

[31]) В. Кжичовъ, Етнография на Македония, стр. 13; П. Сирку, Описаніе Турецкой Имперіи, составленное рускимъ, бывшимъ въ плѣну у Турокъ въ XVII вѣкѣ. Спб. 1890. стр. 39; Иречекъ, Кн. България, II, 10; П. Р. Славейковъ, Пер. Спис. кн. 15. 1885 г., стр. 358.

градове, а послѣ и селата. Споредъ бѣлѣжкитѣ отъ съвръменни византийски лѣтописи вече султанъ Мурадъ I (1359 — 1389) заселилъ съ турци голѣма часть отъ Тракия[32]). Тогава дошли и въ Стара Загора първитѣ тюркменски прѣселенци изъ областьта Саруханъ и се настанили въ Хисара въ българскитѣ кѫщи.

Споредъ думитѣ на Шефкетъ Бей[33]), Гаази Ахмедъ-Бей изгналъ Старозагорскитѣ българи изъ Хисара не наведнѫжъ, а постепенно. Постепенно заселилъ той и турцитѣ въ крѣпостьта, понеже въ султанъ Мурадово врѣме послѣднитѣ се заселвали прѣдпочтително въ Южна Тракия, а твърдѣ неохотно отивали къмъ сѣверъ.

За дя се упразни мѣсто въ Старозагорския Хисаръ за първитѣ турски прѣселенци изъ Азия, Гаази Ахмедъ-Бей обвинилъ нѣщо около 40 български сѣмейства въ прѣдателство и ги изгонилъ безмилостно изъ града. Помежду изгнаницитѣ се намирали мнозина знатни и родолюбиви българи, които беятъ заплашилъ съ смърть и имъ отнелъ всички имоти и покѫщнина. Тѣ напуснали стѣнитѣ на Хисара въ най-голѣма бѣдность и се пръснали голи и боси по ближнитѣ села. Останалитѣ въ Хисара българи ги оплакали на раздѣла като покойници.

Въ мѣстнитѣ турски седжили това изпъждане на Старозагорскитѣ българи изъ Хисара било подробно описано подъ заглавие: *първо изгонване на българитѣ изъ Ески Зогра.* Така е то запазено и до сега въ народната паметъ.

По-късно послѣдвало и *второ изгонване на българитѣ изъ Ески Загра,* което било много по лошо отъ първото: то засѣгнало вече не само нѣколко извѣстни български сѣмейства въ Хисара, но почти всички Заарски българи. При това послѣдно изгонване новопрѣселенитѣ турци се показали твърдѣ жестоки спрямо българитѣ. Българитѣ напуснали огнищата си съ плачъ и вопли. Второто изгонване на Старозагорскитѣ българи изъ Хисара се отнася къмъ годината

---

[32]) В. Кѫнчовъ, Етнография на Македония, стр. 12.

[33]) Шефкетъ-Бей е послѣденъ живъ потомъкъ отъ знатната турска фамилия въ Заара „Еминбеювци.“ Той е сега на около 48 години и е доволно интелигентенъ. Въ младинитѣ си е обичалъ много да се занимава съ Османската история и отъ Старозагорскитѣ мѣстни седжили помни цѣли пасажи на умъ. Той обичалъ да ги чете.

1410, когато югоизточната половина на Старопланински Полуостровъ била наводнена съ анадолски турци, а страната между Одринъ и Цариградъ покрита съ много турски села[34]).

Въ изгорѣлитѣ Заарски седжили се казвало за новопрѣселницитѣ, че тѣ идяли направо изъ Мала Азия, че изпопълнили села и градове въ цѣла Тракия и че броятъ имъ се равнявалъ на пѣсъка въ морето и звѣздитѣ на небето.

Положението на изгнанитѣ изъ Хисара българи било много лошо. Тѣ останали да се скитатъ съ дѣцата си по ближнитѣ Старозагерски села гладни и полуголи. Мнозина отъ тѣхъ изгинали отъ болѣсти.

Обаче, положението и на турцитѣ въ Хисара не било до тамъ за завиждане. Въ първитѣ нѣколко години, до като Старозагорското поле се покрие съ доволно турски села, горделивитѣ османци не смѣяли главитѣ си да покажатъ вечерь извънъ стѣнитѣ на крѣпостьта защото ги било страхъ отъ българитѣ. Българитѣ се мстяли на угнетителитѣ си въ полето въ всѣко врѣме, като ги прѣчаквали нарочно да се появятъ нѣкждѣ, та да ги нападнатъ и да ги избиятъ. Това справедливо мщение на българитѣ спрямо турцитѣ привело въ страхъ и трепетъ всичкитѣ мохамедански прѣселенци въ Хисара, а османскитѣ управители въ цѣла Тракия прѣнудило да умѣкнатъ и да се замислятъ серио но за отстранението на опасностьта по добъръ начинъ.

Въ Старозагорско работитѣ отивали много по-злѣ, отъ колкото въ всички останали Тракийски окрайни. Тукашнитѣ българи успѣли да вселятъ такъвъ голѣмъ страхъ въ сърдцата на тюркменскитѣ прѣселенци, щото нѣкои отъ тѣхъ искали насила да се повърнатъ обратно въ Мала Азия. Тѣ заявили своето желание открито на Старозагорския военачалникъ, комуто приписвали всичката вина за своето отчаяно и мизерно положение

Гаази Ахмедъ-Бей, енергичния и способния Старо агорски военачалникъ. турналъ въ ходъ сега всичката своя източна хитрина, дано прѣдума роптающитѣ новопрѣселенци, да останатъ всички по мѣстата си. Той привлѣкалъ на страната си изначало ходжитѣ, а послѣ старейшинитѣ, чрѣзъ влиянието на които укротилъ най-лесно простолюдието.

---

[34]) В. Кънчовъ, Етнография на Македония, стр. 12.

— Да се повърнемъ обратно въ Анадолъ е все едно, казвалъ той, каквото да подигнемъ ржка срѣщу всесилния Султанъ, или да пороптаемъ срѣщу волята на Аллаха и пророка Мохамеда. Ние трѣбва всички тука да измрѣмъ, но да не помислимъ никоги за обратенъ пжть къмъ Анадолъ. Самъ Аллахътъ ни е посочилъ, чрѣзъ своя най-великъ пророкъ, пжтьтъ, по който трѣбва да вървимъ всинца все напрѣдъ и все напрѣдъ.

Слѣдъ като сполучилъ да укроти вълнението въ Хисара, Гаази Ахмедъ Бей побързалъ да вземе твърдѣ строги мѣрки и срѣщу българитѣ, които били главнитѣ виновници за нежелателното положение въ града. Той се ограничилъ въ началото само съ съвѣти и кротки напомнювания, като свикалъ въ Хисара по-първитѣ хора отъ ближнитѣ български села. Но като видѣлъ сетнѣ, че тѣзи слаби мѣрки нищо не помагатъ, той повторно свикалъ българитѣ въ Хисара и ги заплашилъ този пжть съ посичане, побиване на колъ прѣдъ портитѣ на крѣпостьта, или съ окончателно прѣселване въ Мала Азия. И да даде сила и важность на своитѣ заплашвания, той задържа ъ въ Хисара като заложници около десетина души български първенци които обещалъ да отпусне на свобода тепърва тогава, когато българитѣ въ полето прѣкратятъ окончателно своитѣ злосторства

Гаази Ахмедъ-Бей се погрижилъ сжщеврѣменно да подигне духътъ и на турцитѣ. Той не можалъ да търпи вече, щото турцитѣ да се страхуватъ отъ бъгаритѣ. Българитѣ за него олицетворявали хора прости, мизерни и отритнати отъ Пророка безвѣрници. И за да изгони този страхъ по-скоро изъ сърдцата на своитѣ еднородци, той се рѣшилъ да опита всички срѣдства.

Гаази-Ахмедъ-Бей сторилъ намѣрение да привикне новопрѣселницитѣ да излизатъ отъ Хисара навънъ не само денемъ, но и нощемъ. За тази цѣль той издигналъ край южнитѣ стѣни на града, извънъ укрѣплението, прочутатл Авлж Джамия (по послѣ и Соукъ Бунаръ Джамиси), на която мѣстото и до сега личи Близу до тази джамия Гаази Ахмедъ Бей направилъ великолѣпвата Айналж Чешме (огледалена чешма), която е и вѣстна още и подъ името Соукъ Бунаръ или Студена чешма. Мраморната четверожгълна плоча, взидана въ дуваритѣ на чешмата, имала многозначущъ турски

надписъ. Тази плоча била отнесена отъ единъ габровецъ прѣзъ врѣме на освободителната война.

Въ сегашно врѣме стѣнитѣ на великолѣпната чешменска зграда сѫ порутени доволно, а двата ѝ бакърени чучура сѫ затънали въ буренъ и нечистотии. Бълвайки непрѣкъснато буйни и като кристалъ бистри води, тѣ служатъ повече за играчка на немирнитѣ махаленски дѣца.

Старозагорскитѣ българи наричатъ горѣпоменатата чешма *Айналийка.* Тѣ вѣрватъ много въ цѣлебното своиство на водата ѝ, та се омиватъ съ нея често пѫти за здравие. Чучуритѣ и стѣнитѣ ѝ сѫ нависнали съ многобройни парцалчета и кърпи, оставени тука отъ суевѣрцитѣ, за да ги остави трѣската.

Въ турско врѣме близо до Айналийка е имало прочуто кафене, което се посѣщавало най много отъ табацитѣ. Лѣтѣ прѣдъ кафенето напостилали рогозки, върху които табацитѣ сѣдали кръстато, пушайки съ наргилета и дълги чибуци и сърбайки горчиво турско кафе. Една тѣсна калдаръмена уличка водяла отъ кафенето къмъ табаханитѣ, която била пълна почти винагя съ кучета.

Авлѫ Джамия е просѫществувала на мѣстото си непрѣкъснато прѣзъ цѣлото владичество на турцитѣ. Тя е била съборена тепърва въ най-ново врѣме, когато билъ положенъ въ дѣйствие новия планъ на Стара Загора. Мѣстото на джамията личи и днесь; основитѣ ѝ почиватъ дълбоко подъ буренитѣ и подъ купища камъняци.

За поддържането на Айналийка, на Авлѫ Джамия и на едно медресе основано при джамията, Гаази Ахмедъ-Бей съградилъ двѣ голѣми воденици и нѣколко кѫщи, южно отъ джамията, приходитѣ отъ които обрѣкалъ на вѣчни врѣмена за тѣзи богоугодни згради. Едната воденица била съградена въ самия дворъ на джамията, а другата подъ Айналийка, на мѣстото на табаханата. По-сетнѣ Гаази Ахмедъ-Бей увеличилъ приходитѣ на медресето и на джамията, като съградилъ Безистеня. Приходитѣ отъ Безистеня били за врѣмето си твърдѣ голѣми, защото зградата имала много дюкени, а всѣки единъ дукянъ давалъ годишно по 6 гроша кирия.

Въ Старозагорскитѣ „седжили“ се споменувало, че отъ сѫщия Гаази Ахмедъ-Бей билъ съграденъ и прочутия въ града двоетаженъ Ташъ-Ханъ, въ който обичали да слизатъ най-

много чуждестраннитѣ търговци. До кждѣ 1852 год. въ Ташъ-Ханъ слизали и ония търговци, които търгували съ роби Тѣ продавали обикновенно негри и негритянки на по-заможнитѣ Старозагорски турци, които докарвали отъ Арабия и Цариградъ.

Прѣзъ нощьта на 13 срѣщу 14 Августъ (1853 г.) въ Старозагорската чаршия избухналъ страшенъ пожаръ. Той погълналъ 1360 дукеня, хубавия Ташъ Ханъ и още много кжщи около него Отъ пожара се упазили само казанджийскитѣ дюкени, защото казанджиитѣ вземали живо участие при загасяванието му Тѣ въоржжили всичкитѣ си калфи и чираци съ бакъри, защото по това врѣме въ Стара Загора нѣмало тулумби.

Безистеня билъ солидно изграденъ, като нѣкоя малка крѣпость. Той прѣдставлявалъ голѣ а четиристранна каменна зграда. положена тѣсно при южнитѣ стѣни на Хисара; дворътъ му въ срѣдата билъ тѣсенъ и длъгнястъ, а на четир тѣхъ му страни имало по една голѣма порта, покрита съ дебели желѣзни плочи и обкована съ здрави мертешки пирони. Надъ всѣка една отъ портитѣ имало малко каменно прозорче, замрежано съ дебели желѣзни пръчки.

Въ Безистеня се помѣствала почти цѣлата приматарска чаршия дори до Февруарий мѣсецъ 1858 год. На послѣдната дата Безистеня билъ подпаленъ умишленно отъ двама Старозагорски евреи, които намислили да фалиратъ, та изгорѣлъ съвършенно. Мѣстата на Ташъ-Ханъ и на Безистеня не се познаватъ вече. Тѣ сж останали подъ кжщитѣ и подъ улицитѣ на новия градъ.

Очевидно било, че Гаази Ахмедъ-Бей се занимавалъ съ велики планове, които бързалъ да осжществи прѣзъ живота си. И не напусто Лалашахинъ-Бей го наричалъ „великъ мохамеданинъ.“

Българитѣ въ Старозагорския край много мразяли Гаази Ахмедъ- Бей, защото той непрѣставалъ да имъ пакости и да ги съсипва. Тѣ виждали въ лицето му най опасното за себе си страшилище, което било готово всѣка минута да ги погълне. Гаази Ахмедъ-Бей билъ толкозъ по-страшенъ за българитѣ въ Старозагорско, колкото по успѣшно отивали прѣдначиванията му напрѣдъ.

Той билъ юначенъ и фанатикъ мохамеданинъ, ималъ

неизчерпаема енергия и желѣзна воля. Умътъ му билъ погълнатъ всецѣло въ размишления какъ по-скоро да възтържествува мохамеданизма въ тоя край. Тѣзи велики мисли го убезпоявали непрѣстанно и той гледалъ на подчиненитѣ християни като на стадо отъ животни.

На мѣстото на пропадналия Боруй, всрѣдъ това красиво и хлѣбородно поле, Гаази Ахмедъ Бей възнамѣрявалъ да издигне цвѣтущъ османски градъ, какъвто билъ Месомотамския Багдадъ въ врѣме на калифата. И както се вижда, той крачалъ смѣло и сигурно напрѣдъ, не правейки никакъвъ подборъ въ срѣдствата, които спомагали къмъ усѫществение на мисълта му. И наистина, кой другъ по онова врѣме би можалъ по-успѣшно да постигне цѣльта си и по безгрижно да върши всѣкакви своеволия, ако не най-първия любимецъ на Румелийския Беглербегъ!

Между това турци изъ Мала Азия приждали все по много и по много и се пръскали като облаци по цѣлата ширина на Тракийскитѣ полета. Гаази Ахмедъ Бей искусно подбиралъ най-юначнитѣ и най-трудолюбивитѣ отъ тѣхъ и ги настанявалъ въ града. На други той посочвалъ най-красивитѣ и най-плодороднитѣ мѣста въ полето и ги подпомагалъ да си съградятъ села. Българщината въ тоя край се застрашавала твърдѣ много отъ талазитѣ на това опасно анадолско море, срѣщу нахлуването на което неможало вече нищо да се съпостави.

Така въздигналъ Гаази Ахмедъ Бей много турски села въ Тракийскитѣ полета, най вече въ долинитѣ на Марица и Тунджа. Край дългия Цариградски друмъ, той покрилъ равнинитѣ не само съ хубави турски села, но въздигналъ и великолѣпни джамии. Нему приписватъ Старозагорскитѣ мохамедани съгражданието и на нѣколко великолѣпни ханища и кервансараи край Цариградскиятъ пѫть, които десетолѣтия наредъ сѫ давали подслонъ на закъснѣли пѫтници и търговци, или сѫ служили за отмора на бързитѣ куриери[35]).

Въ Старо-Загорскитѣ „седжили“ било казано, че дори и многопрославеното село Узунджово било заселено отъ Гаази Ахмедъ-Бея, въ което село той съградилъ великолѣпенъ

---

[35]) Вж. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel. Prag. 1877, 114, 115.

ханъ и джамия. Той пръвъ далъ идеята, казватъ, да се устрои на сѫщото мѣсто голѣмъ годишенъ панаиръ, на който да се стичатъ мохамедани отъ всички краища на Османската империя, за да търгуватъ помежду си [36]).

Изморенъ отъ трудъ и много грижи и притиснатъ найвече отъ товара на старинитѣ Гаази Ахмедъ-Бей починалъ въ Стара-Загора на 1418 година. Тѣлото му било погребено въ двора на Авлж Джамия въ една великолѣпна каменна гробница. Върху надгробната му плоча, изчезнала тепърва подиръ освободителната война, имало интересенъ надписъ, който изброявалъ подробно заслугитѣ му къмъ Аллаха, къмъ Стара Загора и къмъ държавата. Каменната гробница, издѣлана искусно отъ цѣла скала, е попаднала, споредъ новия планъ на града, въ единъ съсѣденъ до джамията български дворъ, и приспособена била, казватъ, за зидария.

Съ смъртьта на Гаази Ахмедъ-Бея Старозагорскитѣ турци изгубили единъ свой великъ покровитель и благодѣтель. Българитѣ-же, отъ ближнитѣ до Стара-Загора селца, се отървали за винаги отъ единъ заклѣтъ и силенъ врагъ. Отъ тукъ нататъкъ вече работитѣ въ Стара Загора вземали нова посока: турцитѣ станали кротки и умърлушени, а българитѣ вирнали глава и станали непокорни.

III.

Прѣселванието на Турци отъ Мала-Азия въ Балкански Полуостровъ се продължило нѣколко десетолѣтия наредъ. То не прѣстанало дори до тогава, до като османскитѣ завоевания въ Европа се не прѣкратили и Отоманската държава не получила по-закрѣпени граници на Полуострова.

Най-силно пострадали отъ турския напливъ българскитѣ земи на Балканския Полуостровъ. Християнското българско население се отдръпнало по планинитѣ и тамъ прѣзъ XVI в. основало голѣми български села, които послѣ се обращатъ на градовце [37]).

Въ тракийскитѣ полета азиатскитѣ прѣселенци се поя-

---

[36]) „Вирово се не споменува вече отъ XVI в. насамъ; сега изпъква Узунджово (турки Дълго-поле), единъ голѣмъ и усамотенъ ханъ съ джамия до него и нѣколко хижи на около“ (вж. Die Heerstrasse son Belgrad nach Constantinopel, стр. 132.

[37]) В. Кѫнчовъ, Етнография и Статистика ва Македония, стр. 13.

вили като гъсти орляци и завзели най-красивитѣ и най-хлѣбороднитѣ окрайни Долинитѣ на голѣмитѣ тракийски рѣки сенапъстрили въ скоро врѣме съ турски села и джамии, а християнитѣ се разбѣгали отъ страхъ като пилята по планинитѣ.

Прѣзъ XVII в. турско-мохамеданското население ощенаддѣлява на много мѣста въ Полуострова Прѣзъ това врѣме се селятъ още пастирскитѣ коняри въ Македония и турци земледѣлци въ Дели Орманъ и Тузлука. Тогава потурчваньето продължава усилено [38]).

Новопрѣселенитѣ турци въ Тракия променили на часа заваренитѣ български имена на клисури, рѣки, долини, села и градове, а коняритѣ прѣкръстили съ турски имена многопланински върхове и поляни въ Рила, Стара Планина, Срѣдна Гора, Родопитѣ и Странджа. Тѣзи турски наименования сѫ зачувани и до день днешенъ на всѫдѣ въ нашето свободно отечество и ще да останатъ сигурно още дълго врѣме.

Както споменахме вече и по-горѣ, градъ Боруй загубилъ тъй сѫщо старото си име, и отъ новитѣ завоеватели на страната получилъ името *Ески Загра* или *Ески Заара*

Въ нѣкои отъ новобългарскитѣ книги, около 1858 год. особенно въ „тетрадки за краснописание“ отъ Хр. Г. Дановъ, този градъ се срѣща твърдѣ често и съ новоизмѫдруваното име *Желѣзникъ*, което неможало да си пробие пѫть за общо употрѣбление [39]). Послѣдното име било изковано нарочно отъ учителя Тодоръ Шишковъ (1858 г.), първия прѣдсѣдатель на основаното отъ него въ градъ Стара Загора „Читалище“ и директоръ на Старозагорскитѣ български класни училища [40]). Най-послѣдното име на града *Стара Загора* е влѣзнало въ официално и общо употрѣбление тапърва отъ освободителната война насамъ. Обаче не е рѣдкость да чуе-

---

[38]) Иречекъ, Княжество България II. 680; Кѫнчовъ, Етнография страница 13.

[39]) Желѣзникъ пъкъ види се да е нарѣченъ отъ прохода Сидерски, отъ който се е захващала и до Дебелтъ се е свършвала една область, отстѫпена отъ Византийцитѣ на българский царь Бориса (864 г.) и на която погрѣшно се е мислило отъ нѣкои историци, че се е простирала отъ Стара Загора до Бургасъ (вж. Статистический календаръ на Старо-Загорский Департаментъ, 1882 г., 52.

[40]) „Чърти изъ животътъ на Атанасъ Ивановъ,“ Пловдивъ. 1896 г., 37; „Цариградски вѣстникъ“ отъ 1858 год.; П. Кисимовъ, „Бълг. Сбирка.“ Априлъ 1902, кн. IV.

те днесъ, покрай името *Стара Загора* и имената: *Заара*, *Еския* или *Иския*, както наричатъ града обикновенно всички колибари (въ Стара Загора имъ казватъ *Загорци*) отъ Трѣвненско Твърдишкия Балканъ.

Въ послѣднитѣ години отъ живота на Гаази Ахмедъ-Бея градъ Стара Загора изгубилъ съвършенно своята прѣдишна чисто българска физоономия. Той билъ до толкова потурченъ, като че се нахождалъ нѣкждѣ въ стрѣдата на Анадолъ или въ Низка Месопотамия, кждѣто нѣмало нито поменъ отъ българщина. Малкото български сѣмейства, които живѣяли въ Стара Загора още, задържани отъ турцитѣ като роби, подиръ „второто изгонване на християнитѣ изъ Хисара“ тѣ говоряли вече чисто по турски и нѣкои отъ тѣхъ приели дори мохамеданската вѣра. Българщината въ Стара Загора се губяла тогава помежду новопрѣселенитѣ анадолци, като капка въ морето.

Неописуемо било положението на нещастнитѣ български сѣмейства въ Заара, които останали да робуватъ на новитѣ си господари, ала не прѣклонили глава да променятъ религията си. Тѣ били измѫчвани отъ турцитѣ до толкова жестоко, щото по-безстрашнитѣ отъ тѣхъ се измъкнали тайно изъ града и забѣгнали по най-отдалеченитѣ български села въ Стара планина По-мѣкошавитѣ обаче, които се страхували за животътъ си, останали и по-нататъкъ да робуватъ въ града, като гледали да спечелятъ освобождението си чрѣзъ кротость и по миренъ начинъ.

Въ първитѣ нѣколко години Гаази Ахмедъ-Бей сърдито отблъсвалъ молбитѣ на тѣзи български нещастници и не давалъ нито рѣчъ да става за нѣкакво изселвание изъ Хисара. Българитѣ още били потрѣбни както нему, така и на другитѣ турци въ града Най-подиръ, слѣдъ дълги молби и обещания, високомѣрния османски пълководецъ се съгласилъ да хариже свободата само на най-кроткитѣ български сѣмейства въ Заара, които показали прѣзъ всичко врѣме животинска мълчаливость и търпение. Той имъ разрѣшилъ да се заселятъ въ най-близка до града мѣстность, която самъ посочилъ.

Мѣстностьта на селището е красива и близу до града. Тя се пада около 3 км. на изтокъ отъ Заара, помежду Бедечка и *Три могили*. Въ сегашно врѣме тя е потънала въ

ниви, лозя и клонясти орѣхи. Въ най близкитѣ околности на Стара Загора нѣма по-живописна мѣстность отъ тази.

Ето тука се издигнали въ първо врѣме скромнитѣ кжщици на нѣколко български сѣмейства, които получили разрѣшение отъ Гаази Ахмедъ-Бея, да се изселятъ изъ Хисара и да заживѣятъ миренъ свободенъ животъ. Тѣзи Хисарски изселенници положили основитѣ на бждщето голѣмо българско село *Ново Село* или *Ени Кьой*, както го наричали турцитѣ.

Въ коя година тъкмо е заселено Ново-Село това неможе да се опрѣдѣли напълно. Въ седжилитѣ било казано, че то се случило въ послѣднитѣ години отъ живота на Гаази Ахмедъ-Бея. Прѣдполагаме слѣдователно, че заселванието ще да се е случило около годината 1408, споредъ както гласи и запазеното прѣдание помежду турцитѣ въ града.

Подиръ смъртьта на Гаази Ахмедъ-Бея Ново Село наголѣмяло твърдѣ бърже. Тука надошле българи не само отъ ближнитѣ до града села но дори и отъ селцата на Балкана. Всички изгнани отъ Гаази Ахмедъ-Бея старозагорски българи се прибрали въ това село. Тогава Ново Село станало голѣмо колкото една паланка.

Голѣмата близость на селото до града, хубавото мѣстоположение, плодородието на почвата и смъртьта на Гаази Ахмедъ Бея, давали на Ново Село всички прѣимущества, каквито другитѣ български села въ полето неможали да иматъ. Бързото забогатяване на Новоселчени ги направило да забравятъ въ скоро врѣме и теглото, та тѣ станали свободолюбиви и непокорни.

Турската империя прѣживѣвала по онова врѣме горчиви и критични минути. Катастрофи, една отъ друга по-сждбоносни и по-страшни, сполетявали империята и въ Европа и въ Мала Азия. Тѣзи катастрофи, казватъ, подкосили живота на Гаази Ахмедъ-Бея най много. Той неможалъ да се радва на злочестинитѣ на империята.

Подиръ нещастната битка при Ангора (20 Юли 1402 г.), основитѣ на Османската държава се разклатили значително, поради свадата на Баязидовитѣ синове. Този е билъ единъ отъ най згоднитѣ случаи, когато народитѣ на Старопланински Полуостровъ сж можали да се възползуватъ, за да съкрушятъ силата на османцитѣ почти за винаги въ Ев-

ропа. Но една непримирима вражда разпокъсвала сега християнскитѣ народи на полуострова помежду имъ, а Западна Европа се държала съвършенно настрана, гледайки съ прѣдобеждение на събитията въ изтокъ поради накипѣли религиозни несъгласия. И по този начинъ, вмѣсто да се згрупиратъ западни и източни народи и дружно да ударятъ върху разлюляната държава на османцитѣ, тѣ, наопаки, всички чакали съ спокойствие, каквото тази държава да се разкапи сама отъ себе си.

Нѣщо повече. Когато обстоятелствата диктували на всички съгласие и ги призовавали къмъ дружно дѣйствие срѣщу всеобщия неприятель, държавицитѣ и народитѣ на Полуострова тогава тъкмо намирали причини за разногласия, като се раздѣляли на два враждебни лагери. Такъвъ е случая, напр., при свадата на Баязидовитѣ синове, когато едни подпомагали единиятъ, а други вториятъ Баязидовъ синъ. Само тукъ тамѣ по онова врѣме избухнали на Полуострова малки възстния срѣщу османцитѣ, ала и тѣ били бърже потушени[41]).

Въ Европа останалъ да господарува по-стария Баязидовъ синъ Сюлейманъ, който билъ храбъръ пълководецъ и добродушенъ човѣкъ, но обичалъ твърдѣ много наслажденията и ималъ слабость къмъ виното. Въ негово врѣме почти цѣла Тракия се радвала на миръ и спокойствие, каквито хората непомняли отдавна[42]). Само въ долинитѣ на Тимокъ и Нишава се възбунтували българитѣ срѣщу него, надумани навѣрно отъ Страцимировия синъ Константина, ала Сюлейманъ потушилъ възстанието безъ мжка[43]).

Въ Сѣв. Тракия избухнало възстание по онова врѣме само въ Старозагорско, по българскитѣ села край политѣ на Срѣдна Гора, и въ околноститѣ на Тулово поле. Като главни виновници на тукашното възстание „седжилитѣ“ посочвали на изгоненитѣ изъ Хисара българи, които били страшно вироглави и незачитали почти никоя власть.

Старозагорското възстание се разпространило въ скоро врѣме по цѣлото Старозагорско и Тулово полета и възсталитѣ българи се появили въоржжени подъ стѣнитѣ на Ста-

---

[41]) Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 462, 463.

[42]) Сюлейманъ е убитъ (1410 г.) въ едно турско село между Одринъ и Цариградъ.

[43]) Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 463.

розагорския Хисаръ. Момента за възтанието билъ сполучено избранъ, защото тъкмо що се била пръснала мълва по цѣла Тракия, че Муса, най-младия Сюлейманов братъ, извѣстенъ въ народнитѣ ни пѣсни подъ името Муса Кеседжия, се готвялъ (1409 г.) да мине отъ Мала Азия въ Епропа съ голѣма сила, за да удари на братовитѣ си владения. За голѣмо нещастие, обаче, на възбунтуванитѣ българи, Сюлейманъ нахлулъ внезапно една нощь въ Старозагорското поле, разпръсналъ четитѣ на възстанницитѣ окончателно и влѣзалъ въ Стара-Загора като побѣдитель. Нѣколцина души отъ по-първитѣ прѣдводители на бунтовницитѣ падналъ въ ржцѣтѣ му като плѣнници, които той заповѣдалъ да посѣкатъ въ двора на Авлж-Джамия. Изловени и избити били така сжщо дѣцата, женитѣ и родственницитѣ на загиналитѣ прѣдводители, за да не остане нито коренъ отъ тѣхъ и да нѣма кой да си отмжщава. Къмъ останалитѣ Старозагорски българи, които живѣяли въ Хисара като роби и които несъмненно съчувствували на възтаналитѣ си еднородци, Сюлейманъ се отнесалъ много милостиво; нъ той пошушналъ на Гаази Ахмедъ-Бея изрично да гледа да ги изселиизъ града.

Тогава часть отъ Старозагорскитѣ българи се заселили въ околноститѣ на Шипка, Мъглишъ и Калоферъ, а други останали въ Старозагорското поле, близу до града, и основали двѣ малки български селца: ***Хатюренъ*** и ***Баба-оглу.*** Това е вече най-послѣдното изгонване на българитѣ изъ града, отъ което врѣме насамъ въ Стара-Загора останали да живѣятъ само чисти турци.

Сюлейманъ Челеби, усмирителя на Старозагорския бунтъ, се величае и день днешенъ отъ Старозагорскитѣ турци подъ името ***побѣдитель*** или Гаази Сюлейманъ. Въ споменъ за благополучното потушване на тоя бунтъ, Сюлейманъ Челеби положилъ основитѣ на Ески-Джамия, която сжществува здрава и до днесъ. Подиръ освободителната война (1878 г.) Старозагорскитѣ българи сж се черкували въ Ески-Джамия доволно врѣме, до като си поправятъ и възобновятъ изгорѣлитѣ черкви. Тогава върху минарето на джамията се е лъскалъ отдалеко християнски кръстъ. Николай Николаевичъ, главно-командующия на рускитѣ войски въ врѣме на войната, заминавайки отъ Казанлъкъ прѣзъ Стара-Загора за Търново-Сейменъ и Одринъ, въведенъ е билъ отъ Старозагорци (11 Януари 1878 г.) въ Ески Джамия, за да отслужи и християнското духовенство благодарственъ молебенъ [44].)

44) В. И Немировичъ Данченко. Годъ Войни. Ш 209.

Хатюренъ и Баба-Оглу, двѣтѣ малки български селца, въ ближната околность на Стара-Загора, не сѫществуватъ вече отъ много давно врѣме. Тѣ били разположени, казватъ, 5 км. сѣверозападно отъ Стара-Загора, въ политѣ на сегашния баиръ Булду Бурунъ.

Булду-Бурунъ се вижда хубаво отъ града. Той се допира съ високия си край до Чирпанското шосе и отъ селото Теке се спуща надолу къмъ равнината, въ която навлиза доволно на дълбоко. При нахлуванието на турцитѣ въ тоя край, баиръть Булду-Бурунъ е билъ гъсто залѣсенъ и горитѣ му сѫ просѫществували дори до половината на 18-то столѣтие. Въ днешно врѣме на мѣстото на лѣсоветѣ сѫ останали широки и здрави дѫбови дъняри, пръснати тукъ-тамѣ по баиръть, като нѣкои чугунени отломки. Лѣсоветѣ сѫ биле изсѣчени главно отъ турцитѣ, било за гориво, за строителенъ материялъ.

Както и по-горѣ споменахме отношенията помежду изселенитѣ изъ Стара-Загора българи и останалитѣ въ Хисара турци станали доволно обтѣгнати. Подиръ идването на Челеби Сюлеймана въ Стара-Загора и слѣдъ окончателното изселване на българитѣ изъ града, тѣзи отношения се изострили още по-вече.

Единъ день се не минавалъ отъ тукъ нататъкъ да не стане нѣкое убийство въ полето, или близу при стѣнитѣ на града. Българитѣ налитали върху турцитѣ въ полето, когато послѣднитѣ излизали на работятъ по нивитѣ си, а турцитѣ причаквали българитѣ при стѣнитѣ на Хисара и ги избивали отъ засада, когато тѣ се връщали пазаренъ день отъ града. Най-много жертви дали по онова врѣме българитѣ отъ Ново Село, понеже тѣ всѣки день отивали на работа въ града.

Новоселчани били хора повече занаятчии, единственни на врѣмето си въ Старозагорския край, и тѣхнитѣ дюкени се намирали вѫтрѣ въ Хисара. Когато Гаази Ахмедъ-Бей турилъ въ изпълнение заповѣдьта на Гаази Сюлейманъ Челеби относително изгонванието на всички българи изъ Хисара, Новоселчени успѣли да го прѣдуматъ, да имъ позволи да работятъ занаятитѣ си въ града. Наистина тѣ получили разрѣшение да работятъ занаятитѣ си въ града, но само прѣзъ деньтъ. Вечерно врѣме били длъжни всички да си отиватъ въ селото и тамъ да прѣнощуватъ.

Колкото се приближавала борбата между Боязидовитѣ синове къмъ своя край, толкова по-много се изостряли отношенията между турци и българи въ Старозагорското поле. И споредъ върве-

жътъ на работитѣ, ту еднитѣ се страхували и треперяли отъ другитѣ, ту обратно. Въ послѣдния случай обстоятелствата били поблагоприятни за Старозагорскитѣ турци, отъ колкото за българскитѣ селяни въ полето, та послѣднитѣ се видѣли прѣнудени да търпятъ всѣкакви оскърбления отъ своитѣ господари, безъ да могатъ доволно да си отмжстятъ.

По едно врѣме българскитѣ селени захванали явно да се страхуватъ отъ турцитѣ въ Хисара и прѣстанали често да посѣщаватъ пазаритѣ въ града. Българскитѣ селянки прѣстанали да отиватъ самички на работа въ полето, или да слизатъ въ града пазаренъ день, защото турскитѣ „дели-канлий“ ги нападали кждѣто сварятъ, отвличали ги по кжщитѣ и трапищата и ги обезчестявали. Ако българитѣ се оплачали счучайно на властитѣ въ Хисара срѣщу немирнитѣ и развратени мохамедански елементи, то вината оставала пакъ върху тѣхнитѣ глави, като имъ въвирали въ очитѣ, че се не призирали добрѣ въ облеклото на своитѣ булки и сестри, ами ги пущали да слизатъ въ града и да ходятъ на работа въ полето съ оголени нозѣ до коленѣтѣ и да съблазняватъ по този начинъ цѣломждренната турска младежъ. Отъ онова врѣме още, казватъ, останало обичай въ Старозагорско, да носятъ селянкитѣ „калци“ на краката си.

Юначнитѣ и рѣшителнитѣ Новоселчани, навикнали да живѣятъ въ непокорство и съ вирнати глави, сега и тѣ изгубили куражътъ си прѣдъ силата на обстоятелствата. Но тѣ се срамували да се покорятъ току така лесно на турцитѣ, та се рѣшили да опитатъ и най-послѣднитѣ срѣдства въ борбата.

Като неможали вече да понасятъ мжкитѣ, поруганията и опасноститѣ и по-нататъкъ, тѣ бързо напустнали занаятчийницитѣ си въ града и се заприготвяли явно да се изселятъ изъ селото си. Нѣколцина души стари и опитни Новоселчани били изпратени нарочно по българскитѣ села въ Срѣдна гора, за да приготвятъ мѣста и жилища за своитѣ отчаяни братия. Кжщитѣ си въ Ново-Село тѣ рѣшили да съборятъ, каквото да не може никой вече тамъ да се засели.

Турскитѣ градски първеници били страшно изненадани отъ неочакваното прѣднамѣрение на Новоселскитѣ българи. Тѣ всички повѣрвали въ тѣхната рѣшителность, защото по-отдавна познавали тѣхния характеръ и вироглавство. Но това изселване трѣбвало по всѣки начинъ да се прѣдвари и осуети, защото най-голѣма врѣ-

да отъ него щѣли да почувствуватъ пакъ Старозагорскитѣ турци и турската градска община.

Старозагорскитѣ турци и турската градска община извличали голѣми ползи отъ трудолюбивитѣ Новоселчани. Всичкитѣ вакувски дюкени въ града, които поддържали съ наемътъ си сѫществуването на градскитѣ джамии и медресета, били наети изключително отъ Новоселскитѣ занаятчии. Най-добритѣ и най-сигурнитѣ приходни пера на турската градска община идяли пакъ отъ тамъ. Новоселчани били при това добри скотовъдци, и искусни земледѣлци, та донасяли въ града ежедневно за проданъ много прѣсни яйца, кокошки, масло, млѣко, сирене и др. Тѣ обличали, съ една рѣчъ, и храняли съ трудолюбието си цѣлото мохамеданско население въ града.

Ето прочее най-главнитѣ причини, които прѣнудили властитѣ и мохамеданскитѣ първенци въ Стара-Загора да осуетятъ прѣднамѣрението на Новоселчани и да ги задържатъ въ селото имъ.

Подиръ дълги съвѣщания въ Авлѫ-Джамия, турскитѣ градски първенци възложили работата по помиряването на християни съ мохамедани върху кадията и главния Старозагорски ходжа, които били хора уважавани и отъ турци и отъ българи.

Въ домътъ на кадията били призовани всички Новоселски първенци и първомайстори. Тѣ били посрѣщнати тамъ твърдѣ ласкаво отъ двамата най-видни прѣдставители на мохамеданитѣ въ града.

Ходжата билъ човѣкъ старъ и миловиденъ. Той подхваналъ призованитѣ българи съ кротость. Мисъльта имъ за изселването намиралъ за дѣтинска и необмислена. Съвѣтвалъ ги да се отрѣкътъ отъ намѣрението си, защото изселването можало да упропасти съвършено благосъстоянието имъ.

Кадията държалъ малко по-строгъ тонъ спрямо Новоселскитѣ първенци. Той неудобрявалъ мисъльта имъ за изселването и въ нея виждали единъ видъ вироглавство. Заплашвалъ ги обикновенно съ това, че турскитѣ власти нѣма да погледнатъ съ добро око на прѣселението имъ, и че то може да има лоши сетнини за тѣхъ.

Като ги съвѣтвалъ да се откажатъ отъ намѣрението си, той имъ се врѣкѫлъ най-категорично, че тѣ вече никога за напрѣдъ нѣма да чуятъ оскърбления отъ страна на мохамеданитѣ. Той имъ обѣщалъ при това, че отъ сега нататъкъ ще наказва най-строго всѣки турчинъ, който би се осмѣлилъ да похули вѣрата

или народностьта имъ. И за да придаде по-голѣма тяжесть върху обѣщанията си, той се обърналъ прѣдъ всички къмъ ходжата, когото задлъжилъ да съобщи обещанията му въ джамията още на утрѣшния день на всеуслишание. Вече въ края на своя разговоръ, когато Новоселчани били почти прѣдумани, кадията ги поканилъ да се обърнатъ чрѣзъ него съ прозба къмъ Султана, та да имъ разрѣши той, да се завърнатъ отново въ града и да заживѣятъ тамъ миренъ и бейски животъ.

Обѣщанията на кадията били обявени на Старозагорскитѣ турци и положени въ дѣйствие още на утрѣшния день. Мохамеданското градско простолюдие било призовано въ двора на Авлж-Джамия и турскитѣ първенци му разяснили тамъ най-подробно всички лоши сетнини, които очаквали джамиитѣ и медресетата, въ случай че отношенията помежду турци и българи се неподобрятъ.

Когато Старозагорскитѣ турски първенци забѣлѣзали, че помежду тълпата въ двора на джамията има мохамедани роптающи, то тѣ заговорили на езикъ рѣшителенъ и категориченъ.

Роптающитѣ мохамедански непокорници тѣ заплашили съ бой и дори съ смъртно наказание, а на турското простолюдие въ града се заканили, да го оставятъ самичко въ Стара-Загора, като се прѣселятъ съ сѣмействата си да живѣятъ въ Пловдивъ, Одринъ или другадѣ нѣкждѣ.

Кадийскитѣ обѣщания и кроткитѣ съвѣти на ходжата къмъ българитѣ, както заплашванията и съвѣтитѣ на турскитѣ градски първенци спрямо Старозагорското мохамеданско простолюдие имали успѣшни резултати. Тѣ до толкова въздѣйствували върху еднитѣ и върху другитѣ, щото помирението между турци и българи се постигнало напълно.

Новоселскитѣ българи не закъснѣли да се обърнатъ съ просба къмъ Султана, да имъ разрѣши да се прѣселятъ отново въ Стара-Загора. Една Султанска заповѣдь, отправена до коменданта на Старозагорския Хисаръ, удовлетворявала напълно просбата на българитѣ. Но тамъ било казано още, че прѣди да се отдѣли мѣсто за българска махала въ града, трѣбвало да се съборятъ прѣдварително стенитѣ на стария Хисаръ [45]). Запо-

---

45) Споредъ българското прѣдание въ Ново Село имало построена и малка черква. Най-послѣ като били много угнетявани и грабени, особенно вечерь, като се прибирали въ огнищата си вънъ отъ града, българитѣ подали прошение на Султана да имъ се позволи пакъ да се заселятъ вжтрѣ въ града: просбата имъ се приела съ условие щото да се събори старата крѣпость, което се и испълнило. (Вж. Статистический календаръ на Старо-Загорски Департаментъ 1882 год, стр. 52.

вѣдьта на Падишаха била категорична и не търпяла никакво отлагане. Провиненитѣ нарушители се наказвали съ смърть.

Новоселскитѣ българи не се възрадвали много отъ пълния успѣхъ на прозбата имъ прѣдъ Султана. Наопаки, заповѣдьта на Падишаха, че имъ се разрѣшава да се прѣселятъ и да живѣятъ въ Стара Загора, поставила мнозина отъ тѣхъ въ страшно съмнение. Тѣ неможали да забравятъ толкозъ бърже доскорошнитѣ убийства, прѣслѣдвания, мжки и лошитѣ обноски на Старозагорскитѣ мохамедани, та заповѣдьта на Султана имъ задавала голѣмъ страхъ, да не би всичко това да бжде нагласена измама, каквото турцитѣ да могатъ съ единъ замахъ само да ги прѣмахнатъ.

Най-много отъ всички се опасявали Новоселскитѣ старейшини и първенци. Тѣ били до толкова недовѣрчиви изначало, щото въздържали на сила рѣшителнитѣ свои еднородци, да се неселятъ още въ града. Поне до като се поуталожи взаимната умраза и до като се поизгладятъ изъ паметьта нѣкои и други кръвнини, които изискватъ отмжщение, поне до тогава, казвали тѣ, да се позадържимъ въ селото си.

Султановата заповѣдь, прочетена на Старозагорскитѣ мохамедани въ двора на Авлж-Джамия, не произвела и между послѣднитѣ хубаво впечатление. Тѣ се страхували най-много отъ оня пасажъ въ заповѣдьта, въ който се изрично казвало, че стенитѣ на Хисара трѣбва да се съборятъ. Безъ тѣзи яки и сигурни стени градъ Стара-Загора оставалъ съвсѣмъ на открито, изложенъ на нападенията на българскитѣ селяни при всѣки згоденъ случай.

Взаимния потаенъ страхъ, що сковавалъ сърдцата на турци и българи, не бъркалъ на работата никакъ да слѣдва своя пжть, макаръ и твърдѣ бавно.

По-рѣшителнитѣ Новоселски българи се прѣселили въ града още първата година. Тѣ непослушали прѣдумкитѣ на своитѣ старейшини, защото интереситѣ имъ ги викали помежду турцитѣ въ Стара-Загора. Тѣ били повече занаятчии.

Високомѣрнитѣ Старозагорски мохамедани притискали въ гърдитѣ си страхътъ прѣдъ българитѣ и на лице се показвали така горделиви и безбоязнени, както и по-напрѣдъ. Тѣ се срамували да се издадатъ на подчиненитѣ си, че ги е страхъ отъ тѣхъ.

Съ течение на врѣмето турцитѣ и българитѣ се привикнали помежду си, изгладила се лека-полека и старата ненависть, та тѣ станали по-довѣрчиви едни къмъ други и се сприятелили. Но,

българската махала въ града растла много бавно, както бавно били разтурвани и стенитѣ на стария Хисаръ.

Кое врѣме именно е започнало прѣселването на Новоселскитѣ българи къмъ Стара-Загора, това не може да се опрѣдѣли положително. Въ всѣки случай то не се е захванало по-рано отъ свършека на XVI в., нито се е продължило по-късно отъ края на XVIII в. Не ни се вижда обаче никакъ приемливо прѣдложението, че „новото заселване на Стара-Загора е станало около края на XV-то столѣтие [46]). Както е извѣстно, българското население почва да слиза отъ планинитѣ и да търси мѣсто въ плодороднитѣ равнини и въ градоветѣ едва въ края на XVII и въ началото на XVIII вѣкове [47]).

IV.

Както и по-горѣ споменахме, първитѣ османски Султани бързали твърдѣ много да покриятъ съ анадолски турци всички завоювани отъ тѣхъ земи на Балканския полуостровъ. Цѣльта на всички османски господари, въ първитѣ години, била една и сѫща: да разселятъ на полуострова турски колонисти въ грамадни маси помежду покореното християнско население, каквото да го раздробятъ на малки части, да разслабятъ якитѣ основи на неговата народна еднота, да положатъ здрава прѣграда на постоянната му дружба и да му попречатъ да може да се сплоти, когато и да било, за да се подигне срѣщу господството на мюсюлманитѣ.

---

46) Новото заселване на Сатара-Загора (около края на XV-то стол.) е станало най-напрѣдъ на мѣстото около старата черква Св. Димитрия Българскитѣ прѣдания говорятъ, че първа нова Българска кѫща е била направена въ двора, гдѣто се построи новата черква Св. Димитрия. Българитѣ, споредъ прѣданието, принесли изъ Ново-Село дървения материялъ отъ черквата и направили отъ него една малка зграда за черкуване на мѣстото, гдѣто е сега черквата Св. Богородица. Но понеже не е било още позволено на българитѣ да си правятъ черква, то новопостроеното малко здание, гдѣто се черку али, се наричало не черква, а попска кѫща – Папазъ-Еви. За да прилича на кѫща, това здание трѣбвало да има и коминъ. Старата черква Св. Димитрия, която изгорѣ въ врѣме на послѣдната война, е била построена, както свидѣтелствува и надписътъ на български и гръцки езикъ, упазенъ и до сега на 1743 год. Юний 29 день; тя бѣше една дървена тъмна сграда съ коминъ и която тъй сѫщо се е наричала попска кѫща. (Вж. статистический календаръ на Старо-Загорский Департаментъ за 1882 година, стр. 53, 54.

47) В. Кѫнчовъ, Етнография и статистика на Македония, 1900 год. стр. 13, 14.

Султанъ Боязидъ I (1389—1403) дигналъ множество туркмени изъ областьта Саруханъ и ги зеселилъ въ сѣвернитѣ части на Тракия, въ сѣверна България и Македония [48]). Тия туркмения въ Азия били твърдѣ немирни поданници на турскитѣ султани, а въ Европа станали вѣрни тѣхни поддържници срѣщу християнитѣ [49]).

Прѣзъ врѣме на турската власть ставатъ изобщо голѣми размѣствания на християнското население. Нѣкой пжть турцитѣ мѣстятъ цѣли села, а другъ пжть самото население бѣга отъ позаплашени къмъ по-спокойни мѣста вжтрѣ въ държавата, или вънъ отъ нея въ християнскитѣ земи[50]).

Нѣмало кой да издигне гласътъ си срѣщу безсрамното натрапничество на анадолскитѣ новопрѣселници, нито можалъ нѣкой да се съпостави съ сила срѣщо тѣхъ. Тѣ привели съ жестокоститѣ си цѣлото християнско население на Полуострова въ трепетъ. Въ Тракия, изплашеното българско население напустнало жилищата си и хукнало да търси спасение по горитѣ и планинитѣ.

Споредъ мѣстнитѣ градски „седжили“, Старо-загорския край по онова врѣме билъ сжщо така много заплавенъ съ турци изъ Анадолъ. Многото турски имена, на повечето села въ Старозагорския окржгъ, свидѣтелствуватъ и днесь за силата на тогавашния османски елементъ[51]).

Още въ началото на XIX в., турцитѣ не само въ града Стара-Загора, но и по селата на Старозагорския край сж съставлявали мнозинство, нѣщо, което и до сега се помни. Имената на селата въ Загорско повечето сж турски, даже па села отъ нѣколко поколения вече населени съ българи[52]).

Силенъ обратъ се наченва въ това отношение отъ пачалото на първата половина па XIX в. съ упадъка на турската политическа власть въ Полуострова. Тогава и въ самия градъ Стара-Загора, както и по селата въ Старо-Загорския край, мощьта на турцитѣ захваща да отслабва. Причинитѣ на тоя упадъкъ сж твърдѣ много, но на нѣкои отъ тѣхъ може и тука да се посочи.

Прѣзъ XIX в. турскиятъ елементъ бърже изчезва изъ о-

---

48) Иречекъ, Княжество България, II, 145; Hammer, Geschichte d. Os. Reiches, I. 134

49) В. Кжнчовъ, Етнография и Статистика на Македония, стр. 12.

50) Все тамъ, 14.

51) Иречекъ, пжтузания по България, I, 166.

52) Все тамъ и П. Р. Славейковъ. Периодическо списание, кн. XV, стр. 358, 1885 год.

бластитѣ, които Турция губи[53]). Турскотона селение на Полуострова е гинало много въ врѣме на чумнитѣ епидемии. Има турски села и махали въ градоветѣ, които сѫ изгубвали подиръ епидемиитѣ цѣлото си мохамеданско население. На подобни случаи посочватъ въ съчиненията си и нѣмскиятъ ученъ Фалмерайеръ и Верковичъ и покойния министръ Кѫнчовъ[54]). Въ врѣме на епидемии, казва Кѫнчовъ, християнското население е бѣгало по планинитѣ, а турското си е стояло дома и съ фанатическо хладнокръвие посрѣщало болѣстьта която го съсипвала. Турското население на Полуострова е било съсипано още отъ слабото разплодяване и отъ честитѣ войни

Постояннитѣ войни, които турската държава била прѣнудена да води съ всички околни народи прѣзъ цѣлото врѣме на сѫществуванието си въ Европа, погълнали голѣма часть отъ цвѣта на турското население. Това турско население намаляло още повече, откакъ прѣстанали прѣселванията изъ Мала Азия, та не е имало вече съ какво да се дотъкмява загубата[55]). Особно много турски свѣтъ погълнали войнитѣ, които Турция водила съ Руссия.

Чумата, която вълувала прѣзъ годинитѣ 1814 и 1837 изморила много турци. Турскитѣ махали въ Стара-Загора тогава съвсѣмъ запустѣли.

Старозагорскитѣ българи побѣгнали отъ чумата по селата въ планинитѣ. Тѣ били твърдо убѣдени, че епидемията бѣга отъ зелената шума на горитѣ, въ която се скривала смъртьта на всички епидемически болки. И днесъ посочватъ още на „Заарската чешма“ въ селото Енина (Казанлъшко), която била изградена отъ Старозагорскитѣ чумни бѣжанци.

Слѣдъ като прѣстанала чумата да мори (1714—1837), Старозагорскитѣ българи се прибрали въ града и заварили тамъ турскитѣ махали съвсѣмъ запустѣли. Само тукъ тамѣ останали турски кѫщи съ живи хора и то, които провидението случайно запазило. Южнитѣ и западнитѣ краища на града били гъсто покрити съ нови турски гробища. Тѣзи гробища мохамеданитѣ нарѣчали изобщо „чумни гробища.“

---

53) В Кѫнчовъ, Етнография на Македония, стр. 14.

54) Fallmerayer. Fragmente, II, 232, 233; Верковичъ, Топогр — Етн. о ркъ Македонiи, 158; В. Кѫнчовъ, Великденска разходка по Поленинско, Сб. М IX, 670.

55) Кѫнчовъ, Етнография, 57.

Подиръ всѣка чумна епидемия (турски каранъ) въ Стра-Загора оставали безъ ступани съ стотини хубави турски кѫщи, които българитѣ купували за себе си за твърдѣ ефтина цѣна. Това нѣщо положило веднѫжъ за винаги начало на турската назадничавость въ града.

Християнскитѣ жители на Балкански полуостровъ били много изтрѣбвани отъ турцитѣ само въ първитѣ десетолѣтия на османскитѣ завоевания. Въ по-послѣшнитѣ години, тѣ били самогонени и изтезавани, но не били така масово погубвани. Най-много българи сѫ били избити отъ турцитѣ прѣзъ врѣме на русско-турскитѣ войни и въ послѣднитѣ възстания за политическа свобода. При все това обаче, българитѣ стояли численно вече по-горѣ отъ турцитѣ, понеже тѣ не вземали активно участие въ войнитѣ съ съсѣднитѣ държави, но били изтрѣбвани до толкозъ отъ епидемиитѣ, а се отличавали и съ извънредно голѣма плодовитость. Турското правителство, което изхарчило значително много трудъ и енергия, въ послѣднитѣ години, за да побърка на развоя на българската народность, било въ духовно, било въ численно отношение, на всѣкждѣ ударило о камъкъ.

Възстанията на малкитѣ държавици на Балканския полуостровъ за политическа свобода погълнали сѫщо така много българи. Но броя на загиналитѣ турци, въ борба съ възстаналитѣ народи, е несравнено по-голѣмъ. Когато турското правителство се рѣшило да попълни изпразненитѣ мохамедански мѣста на Полуострова съ татарски прѣселници изъ Кримъ (1861) и Черкезки (1864) изъ планинскитѣ области на Кавказъ, то и тогава българитѣ гинали и страдали, но вече по-малко. Тѣхнитѣ страдания били много по-голѣми и по-нечувани прѣзъ даалийско-кърджалийската епоха, когато въ турската държава не се знаяло кой е господарътъ. Тази епоха е най-добрѣ очертана въ „Житие и страдание грѣшнаго Софрония“, както и въ редъ български народни пѣсни, останали отъ тогавашното врѣме[56]). Тогава и Старозагорския край е пострадалъ твърдѣ много.

Цѣли 15 години вълувалъ съ ордата си Гюмюрджинския потурнякъ Кара-Феизъ въ околноститѣ на градъ Хасково и по цѣлата ширина на тракийскитѣ полета. Начинайки отъ Свищовския миръ (1791 г.) дори до смъртьта на Османъ Пазавантоолу

56) Иорданъ П. Георгиевъ, Кърджалиитѣ и Османъ Пазвантоолу. В. Търпово. 1900.

(5 февруари 1807 год.) той билъ фактическия прѣдводителъ на кърджалийскитѣ ордии въ цѣла Тракия. Роденъ въ селото Дуганджа отъ прости и бѣдни родители, Кара-Феизъ се издигналъ до височината на първостепенна личность въ Турската държава. Той прѣдставлявалъ себе си като покровитель на Османската държава, за което билъ ужъ нарочно повиканъ отъ Бога. И като приписвалъ всичката вина за злото, което сполетяло по онова врѣме царщината, върху всесилния хофмайстеръ на султанката Валиде, нѣкой си Юсуфъ-ага, Кара-Феизъ се обявилъ енергично срѣщу него. Безъ много заобикалки, той обсадилъ съ трупитѣ си Одринъ и нахлулъ чакъ до Чорлу и Родосто. Така той прѣкъснилъ (1799 год.) за нѣколко врѣме всички съобщения между Цариградъ и Одринъ[57]).

Въ началото на XIX в. тоя свирепъ кеседжия ограбилъ и опустошилъ градъ Нова-Загора, околноститѣ на градъ Стара-Загора и достигналъ чакъ до Мжглишъ. Опитванията му да нахлуе въ Стара-Загора и да оплѣни града не се овѣнчали съ успѣхъ, защото не сполучилъ да завземе барикадитѣ, отъ дѣто турци и българи се бранили задружно.

Подиръ несполучливата обсада на градъ Стара-Загора Кара-Феизъ, заминалъ съ ордията си къмъ Тулово поле и Мжглишъ. Нъ той оставилъ една чета отъ хората си въ околноститѣ на Заара, защото въ града ималъ свои силни прѣвърженици—двамина души богати Старозагорски турци: Чечекчи Исмаилъ-ага и Чаушоотлу. Тѣзи двама лоши размирници образували по онова врѣме силна партия въ града, която била съвършенно парализирана отъ Старозагорския войвода Хаджи Мехмедъ-ага.

Въ врѣме на това кърваво междуособие, когато кърджалийската партия губяла почва подъ краката си въ града, Кара-Феизовитѣ прѣвърженици запалили Стара-Загора (1813 г.) и изгорили една часть отъ нея. Намиратъ се още живи хора въ Заара и селото Арабаджиево, които добрѣ помнятъ това приключение[58]).

Подиръ окончателното завладѣване на Старопланински полуостровъ отъ турцитѣ, властьта на послѣднитѣ не се разпрострѣла веднага и еднакво върху всички покорени народи. Трѣбвало да се изминатъ дълги години още, до като се убие съвършенно сво-

57) Zinkeisen, VII, 225.

58) Статистически Календаръ на Ст. Загорский Департаментъ, 1882, 54.

бодния духъ у покоренитѣ народи и до като станатъ турцитѣ пълни господари на всждѣ. Защото, при първото завладѣване на странитѣ вече, жителитѣ на много отдѣлни области и градове въ Полуострова се подчинили на турцитѣ, ала подъ извѣстни и различни условия.

Нѣкои жители, които показали съвсѣмъ слабо съпротивление срѣщу неприятелитѣ, но можали да станжтъ опасна спънка за бждщия напрѣдъкъ на османскитѣ завоевания, тѣхъ турскитѣ пълководци оставили да си живѣятъ мирно и свободно подъ управлението на своитѣ боляри и войводи. Такивато не били облагани почти съ никакъвъ данъкъ, имали право да се обличатъ въ разно-цвѣтни дрѣхи и се освобождавали отъ всѣкакви задължения. Единственитѣ имъ тѣгоби и задължения къмъ Османската държава се състояли въ това, да копаятъ укрѣпления въ врѣме на война, да конвоиратъ обозитѣ, да пасатъ султанскитѣ коне, да цѣпятъ дърва и да косятъ царскитѣ ливади [59]).

Вече отъ горното се вижда, че Старозагорския Хисаръ не е щѣлъ да се прѣдаде съвсѣмъ безъ съпротивление на Лалашахина, за което послѣдния обложилъ съ „харачъ“ жителитѣ му. Наистина, турцитѣ облагали съ „харачъ“ жителитѣ на всички покорени страни въ Полуострова, ала другадѣ тѣ налагали тоя данъкъ постепенно. Споредъ Старозагорскитѣ турски „седжили“ „харачетъ“ билъ наложенъ на покоренитѣ българи въ Хисара още въ първото врѣме на завладѣванието.

Едно обстоятелство, записано въ турскитѣ седжили и запазено въ народната паметь въ Старозагорско, поставя ни още въ недоумение за първото прѣвземане на Старозагорския Хисаръ отъ турцитѣ. Тамъ е казано помежду другото, че турцитѣ обложили съ „харачъ“ покоренитѣ хисарски българи, ала имъ оставили при това старитѣ наредби, каквито тѣ имали до тогава. Останала сжщо, покрай „кадийската“ и „войводската“ титла, която българи и турци продължавали да даватъ на главния заповѣдникъ въ града. Послѣдната титла е отъ много старъ български произходъ и турцитѣ непрѣстанали да я употрѣбяватъ у насъ дори до Танзимата.

Знае се положително, че въ първото врѣме на завладѣванието, турцитѣ сж раздавали войводскитѣ мѣста и длъжности само на най-заслужилитѣ свои хора къмъ прѣстола и държавата.

---

59) Иречекъ. История Болгаръ, 578.

Войводството не се давало на човѣкъ, който не билъ показалъ храбрость въ бойоветѣ или нѣмалъ личното довѣрие на Султана и на приближенитѣ до него.

Въ българскитѣ врѣмена, прѣди нахлуванието на турцитѣ въ Полуострова, войводството ще да е имало по всѣка вѣроятность сѫщото значение. То е било раздавано отъ старитѣ български царье само на ония боляри, които сѫ стояли много близу до прѣстола. Войводата е съсрѣдоточавалъ по онова врѣме въ рѫцѣтѣ си всичката административна и военна власть, както виждаме това по-сетнѣ и у турцитѣ. Тогавашния войвода не е билъ само военачалникъ на извѣстна область или градище, но и управитель. Значението на войводата въ една българска область или градище ще да е било равносилно съ *жупанството*, както били наричани първоначално висшитѣ чиновници на областитѣ не само у сърбитѣ, чехитѣ, полабскитѣ славяни и харватитѣ, но и у българитѣ. Това старо славянско название (жупанъ), което било измѣстено въ XIII. и XIV. в. отъ гръцкото *кефалия* [60]), у българитѣ ще да е било измѣстено по всѣка вѣроятность съ названието *войвода*. Това послѣдно название не е разяснено, наистина, добрѣ въ науката, нито се срѣща нѣкждѣ въ по-старитѣ български и чужди рѫкописи, ала то е несъмнено отъ чистъ български произходъ и значението му неможе да бѫде друго.

Гази Ахмедъ-Бей билъ първия турски Старозагорски войвода подиръ завладѣванието на Хисара. Както и по-горѣ споменахме, той билъ юначенъ, хитъръ и се ползувалъ съ цѣлото довѣрие на Султана. Лалашахинъ-Бей нѣмалъ по-подходяще лице за тази висока длъжность въ Стара-Загора.

Турскитѣ войводи се ползували съ неограничени права въ градоветѣ и областитѣ, които управлявали. Тѣ не получавали за службата си опрѣдѣлено възнаграждение отъ хазната, ами се ползували отъ всичкитѣ приходи, върху които държавата имала право. Въ случай на нужда обаче, когато държавата се виждала прѣнудена да прави извънредни разходи, тогава войводитѣ били длъжни да ѝ се притичатъ на помощь.

Имало сѫщо и такива войводи, управители на по-маловажни градища и области, които се ползували отъ давнината само и едно или на нѣколко села, що се нахождали въ прѣдѣлитѣ на управляваната отъ тѣхъ область. Тѣзи села се назовавали

60) Иречекъ, История Болгаръ, 523.

обикновенно Войводски села, Войвода-кьой, или Войводово. Нѣкои отъ тѣзи села у насъ сѫ запазили войводскитѣ си имена и до день днешенъ, каквото е напр. селото Войвода-кьой въ шуменския окрѫгъ, на пѫтя за Силистра [61]). Сѫщо такъвъ произходъ иматъ и голѣма часть отъ селата, извѣстни у насъ подъ името Кадѫ-кьой (сѫдийско село), защото отъ тѣхната давнина сѫ се подържали ония турски сѫдии, които правителството е назначавало безъ мѣсечна заплата въ градоветѣ. Старозагорскитѣ кадии вмѣсто заплата сѫ вземали десятъка на двѣтѣ села и до сега наричани Малко и Голѣмо Кадиево, както и всички сѫдилищни права [62]).

Старозагорскитѣ кадии сѫ се намирали винаги подъ властьта на войводата. Особенно подвластни сѫ се чувствали тѣ въ врѣме на Гази Ахмедъ-бея, който се ползувалъ съ права на неограниченъ повелитель въ Старозагорския край. Властьта на войводата е прѣминавала много пѫти въ ржцѣтѣ на кадиитѣ, но това не е можало да трае дълго. То се е случвало обикновенно, когато областьта или града сѫ оставали врѣменно безъ войвода. Въ градъ Стара-Загора наброявать по-много случаи, когато войводитѣ сѫ били сѫщеврѣменно и кадии, отъ колкото обратното.

Голѣмитѣ приходи, отъ които сѫ се ползували Старозагорскитѣ войводи безконтролно, не сѫ били изхарчвани всѣкоги напраздно. Тѣ сѫ се употрѣбивали отъ послѣднитѣ често пѫти за народополезни и богоугодни работи. Сѫщо така сѫ разполагали войводитѣ и съ неограничената власть, която имъ била давана отъ тѣхнитѣ господари. Тѣ сѫ се стараяли да бѫдатъ винаги кротки и справедливи.

Дали войводитѣ сѫ били кротки и справедливи и спрямо християнскитѣ жители въ Старозагорско, това се вижда вече отъ казаното по-горѣ. Но че тѣ сѫ прѣдприемали всѣко добро и полезно дѣло изключително само за благото на правовѣрнитѣ мохамедани, въ това не трѣбва да имаме нито капка съмнение. Много рѣдки сѫ бивали случаитѣ, когато нѣкои войводи сѫ смисляли въ нѣщо и *раитѣ*.

Хубави примѣри сѫ ни оставили за своята дѣйность въ България цѣла редица войводи, за които ще имаме случай да поговоримъ по-подробно другадѣ. На това мѣсто е пѫтно да по-

---

61) Иречекъ. Пѫтувания по България, 826, 864.

62) Статистически Календаръ на Старо Загорский Департаментъ за 1882 год. 55.

сочимъ още веднжжъ върху дѣлата на войводата Гази Ахмедъ-Бей, който е изхарчилъ по онова врѣме цѣлата своя енергия и всичкитѣ си придобивки, само и само да разхубави и въздигне градъ Стара-Загора, да прослави името на Пророка, да засигури бжднината на своитѣ еднородци.

Като говори за мостоветѣ, ханищата и за кервансараитѣ, които първитѣ турци съградили край пжтя между Бѣлградъ и Цариградъ, професоръ Констан. Иречекъ много сполучливо ги сравнявалъ съ старитѣ римляни [63]). Тая хубава черта сетнѣ, у османлиитѣ, да обичатъ да градятъ за общенародна полза или за споменъ (себабъ), е прѣминала и у българитѣ [64]). Тя се изгубила полека-лека и у еднитѣ и у другитѣ тепърва въ най-ново врѣме, подиръ освободителната война.

Три столѣтия и половина подиръ смъртьта на Гаази Ахмедъ-Бея, въ Стара-Загора е войводствувалъ знаменитиятъ Капуджибашия. Капуджибашията се прочулъ въ Старозагорския край твърдѣ много, та дѣлата му служатъ и денъ днешенъ за приказка помежду населението. Името на тоя знаменитъ турски войвода се споменува въ сегашно врѣме дори и отъ дѣцата.

Капуджибашията билъ човѣкъ уменъ, енергиченъ и благодѣтеленъ; той билъ строгъ къмъ непослушницитѣ и жестокъ къмъ прѣстжпницитѣ, а справѣдливостьта му се простирала еднакво върху турци и християни. Послѣднята черта отъ характера му го издигнала най-високо въ очитѣ на тогавашнитѣ българи, защото той живѣлъ и войводствувалъ въ оная страшна епоха, когато

---

63) Пжтешественницитѣ отъ XVI . се очудвали твърдѣ много на тия градежи; слѣдъ пропаданието на Римското царство, никоя държава въ Европа не се е завземала до толкозъ много съ своето пжтно дѣло, както турцитѣ. Между турскитѣ и римскитѣ градежи разликата е много голѣма. Римскитѣ градежи сж изтраяли съ вѣкове наредъ, а останкитѣ имъ ще бждатъ респектъ у хората и въ бждащитѣ врѣмена; турскитѣ сгради сж рухнали и пропаднжли още въ траянието на турското царство. Римлянитѣ сж гради ли самички. Турцитѣ сж оставяли, по Герлаховитѣ свѣдения (1573), каменнитѣ градежи на плѣненитѣ християни, особенно на италиянцитѣ. Другъ единъ съврѣмененъ пжтешественикъ, Саламонъ Швайтеръ, казва че и Султанъ Селимовата джамия въ Одринъ не била изградена отъ турцитѣ, „защото тѣ не ж въ състояние да направятъ подобно нѣщо“, ами отъ заробени въ войни ѣ италиянци. (Вж. Die Heerstrasse, III, 113. 114; Gerlach 16 Schweigger 49.

64) Край стария Казанлъшки пжть, между Стара-Загора и „Бешъ-Буръ“, още стои така нарѣчения мость „Коюмджийската кюприя“, съграденъ а споменъ отъ Златарския еснафъ. Край пжтя за Старозагорскитѣ лъджи „Абаджийската чешма“, съградена отъ Абаджийския еснафъ и т. н.

безправието въ турското царство господствувало въ пълната си сила.

По женска линия, Капуджибашията е билъ родственикъ на Старозагорската фамилия Шефкетъ-Беювици, която играе първо степенна роль въ историята на града почти прѣзъ цѣлия XIX вѣкъ. Понеже тази болярска турска фамилия е на изгасване вече, то не ще бѫде злѣ да кажемъ тука нѣколко думи за нея, прѣди да почнемъ да приказваме за самия Капуджибашия. Шефкетъ-Бейската фамилия ще се вмѣси въ разговорътъ ни на много мѣста и по-нататъкъ, когато дойде да описваме възстанията въ Старозагорско и освободителната война.

Родоначалникъ на Шефкетъ-Бейската фамилия е нѣкой си Кочи-Бей. Той произхожда отъ много богато болярско албанско сѣмейство и е родомъ отъ селцето Гюче или Гюрудже, сѣверозападно отъ Корча, въ долината на Дѣволъ.

Кочи-Беювитѣ родители владѣли нѣколко заможни села около градеца Корча, но тѣ живѣели постоянно въ малкото селце Гюче, защото тамъ мѣстностьта е романтична и климата е многоздравъ [66]). Великолѣпния палатъ (конакъ) на фамилията се виждалъ твърдѣ отъ далеко, защото билъ съграденъ върху най-високата терасса надъ долината на Дѣволъ.

Баща му на Кочи-Бей се радвалъ на голѣма популярность помежду населението въ тоя край, а влиянието му не било помалко и въ самия Цариградъ. Въ днитѣ на султанъ Махмудъ IV, той билъ още твърдѣ младъ и се отличавалъ съ буйниятъ си и свободолюбивъ характеръ. Той напълно удобрявалъ прѣмахването, отъ сѫщия султанъ, на тъй нарѣчения „момчешки десятъкъ“ (1636), който прѣдизвикалъ кански писъци по цѣлия Полуостровъ [67]).

---

66) Селцето Гюрудже е утраяло и до днесъ въ тоя край. То се назовава сега „Гюче“ отъ мѣстното население, а не Гюрудже, както се наричало едно врѣме. Тѣзи свѣдения за селцето ми даде любезния т. Чилевъ прѣподаватель по гръцки и латински въ Соф. мѫжка гимназия, който е роденъ албанецъ.

67) Грозния „момчешки десятъкъ“ се управдавалъ съ единъ криво тълкуванъ цитатъ изъ Корана, че ужъ дѣцата отъ самото си раждание още сѫ наклонни къмъ мохамеданизма. Този наборъ, отъ хубавитѣ стройни 10—12 годишни християнски момчета, се повтарялъ всѣки петь години за попълване на еничерския корпусъ. Градищата се откупували отъ тоя грозенъ десятъкъ. като плащали голѣми суми пари. Вж. Иречекъ, История Болгаръ 574; Zinkeisen, III 230; Дриновъ, Периодическо Списание XII, 147.

Подиръ прѣмахването на грозния за християнитѣ „момчешки десятъкъ,“ турското правителство отворило въ Цариградъ училището ***Ендеруни Хумаюнъ***, единъ видъ военна гимназия. Въ това училище се допущали да слѣдватъ дѣцата само на найвиднитѣ мохамедански фамилии въ империята, които се отличавали съ особенна привързаность къмъ прѣстола. Въ Ендеруни Хумаюнъ изпратили на възпитание и младия Кочи-Бей, който билъ единственно мжжко дѣтѣ на родителитѣ си.

Кочи-Бей постжпилъ да слѣдва въ училището на 10 годишна възрасть. Дарбитѣ на младия юноша се показали още въ самото начало; той билъ кротъкъ, паметливъ и твърдѣ бистъръ. Учителитѣ му го обичали по-много отъ другаритѣ му, защото послѣднитѣ завиждали на способноститѣ му. Кочи-Бей свършилъ курсътъ на училището съ блѣстящъ успѣхъ и примѣрно поведение.

Кроткитѣ обноски на младия юноша и отличнитѣ му успѣхи въ училището, спечелили му обичьта и на възпитателитѣ му и на султановитѣ приближени въ двореца. Той билъ назначенъ за чиновникъ въ канцеларията на султанския съвѣтъ.

Не се изминали нито 10 години отъ като Кочи-Бей постжпилъ на служба въ ***сарая,*** а султана го възвелъ въ войводски чинъ. Нему било повѣрено да управлява Старозагорското войвоство, което стояло отдавна безъ войвода.

Като приходъ и възнаграждение за високата си служба, Кочи-Бей получилъ отъ Султана широки земи въ Старозагорското поле, отъ които той се ползувалъ нанълно. Тѣзи земи обработвали българитѣ „ангаря“ и били извѣстни подъ името ***войвода топраа.*** Войводскитѣ земи въ Старозагорско сж приминали отсетнѣ постепенно въ ржцѣтѣ на тѣхнитѣ дѣца и роднини, до като сж станали притежание на по-послѣднитѣ турски баюве и чифликчии.

Кочи-Бей прѣстигналъ въ Стара-Загора (1730—1735) съ голѣма свита. Турцитѣ и българитѣ излѣзли да го посрѣщнатъ на край града твърдѣ радостно. Тѣ се научили за добритѣ му качества по-отдавна, та го очаквали всички съ нетърпение. Съ Кочи Бей прѣстигнала въ Стара-Загора и благовъспитаната му съпруга Хаджи Зейненъ Ханъмъ, дъщеря на благородния султански родина Кадж-Зааде-Мустафа-Ефенди.

За дѣйностьта на Кочи-Бея въ Стара-Загора нищо се не

помни. [68]). Въ фамилната хроника на Еминъ-Беювци се срѣщатъ голѣми подробности само за дѣтинството на Кочи-Бея, но тамъ нищо се не споменува за неговото войводство. Нищо е нѣмало и въ седжилитѣ за него, защото тамъ било споменато само името му и името на съпругата му, за които се казвало изобщо, че сѫ добри.

До колкото можемъ да се основаваме на прѣданието, Кочи-Бей билъ войвода кротъкъ и справѣдливъ, но малко енергиченъ. Той се намиралъ подъ пълното влияние на добродушната си съпруга, която била стократно по-енергична и по-прѣдприемчива отъ него. За разхубавяването и процъвтяването на града, Кочи-Бей не е направилъ почти нищо. Старозагорскитѣ турци не сѫ го мразяли, но не го и обичали много, защото той вземалъ често пѫти страната на българитѣ, когато виждалъ, че послѣднитѣ иматъ въ нѣщо право. Изобщо казано, Кочи-Бей билъ благохарактеренъ човѣкъ.

Хаджи Зейненъ Ханъмъ била сѫщо до висока степень благородна и благодѣтелна туркиня. Обноскитѣ ѝ къмъ българитѣ въ града били еднакво деликати, както и къмъ турцитѣ. Тя правила голѣми добрини и на селянитѣ.

Хавузитѣ на сегашнитѣ Старозагорски лъджи сѫ направени главно по нейно настояване. Тя изхарчила доволно пари, до като изчисти затрупанитѣ съ нечистотии римски водовмѣстилища и до като ги възстанови отново. Надъ едното водовмѣстилище изградила тогава здрава и великолѣпна каменна сграда, която опрѣдѣлила за „женска баня“. Сградата на женската лъджа се спазила и до день днешенъ и надъ вратитѣ ѝ личи охлузенъ турски надписъ съ дата 1748 год. Послѣдната година опрѣдѣля врѣмето, когато „лъджитѣ“ сѫ били възстановени и сградата на „женската баня“ окончателно прѣвършена.

Сградата надъ водомѣстилището на мѫжката лъджа е въздигната много по-късно отъ нѣкой си Старозагорски аенинъ Рашидъ-ага.

Рашидъ-ага билъ потурнякъ. По-народность той е сърбинъ. Турцитѣ го задигнали отъ селата въ долината на Дрина, при едно хайдушко нахлувание за плячка. Той попадналъ въ рѫцѣтѣ

68. Покойния Еминъ-Бей, баща на Шефкетъ-Бея, притежавалъ цѣлъ тефтеръ бѣлѣжки, въ които се описвали Старозагорскитѣ войводи и кадии. Тѣзи бѣлѣжки изчезнали въ врѣме на освободителната война.

на Старозагорския войвода, Капуджибашията, като харизаникъ-робъ. Послѣдния го обичалъ много и го склонилъ да се потурчи. Той го направилъ сетнѣ аенинъ на града.

Кочи-Бей и Зейненъ Ханъмъ добили въ Стара-Загора двама синове: Кенанъ и Зейнелъ. Когато двамата юноши порастли, послѣдния отъ тѣхъ умрѣлъ още въ цвѣтуща възрасть.

Кенанъ, по-голѣмиятъ синъ, достигналъ до дълбока старость и оставилъ слѣдъ себе си голѣмо потомство. Отъ потомцитѣ на Кенана именно произхожда и сегашната Старо-Загорска турска фамилия Шефкетъ-Беювци, прѣдставителътъ на която е 50 годишния чифликчия Шефкетъ-Бей. До освободителната война сѫщата фамилия се прѣдставлявала отъ Еминъ-Бея, който е баща на Шефкетъ-Бея и се титулувалъ Еминъ-паша. Султанътъ е харизалъ пашовска титла на Еминъ-Бея още прѣзъ 1875 год., понеже той се отличилъ при потушаването на Старозагорското възстание.

Капуджибашията, Хаджи-Мемедъ-ага, е най-забѣлѣжителния Старозагорски войвода въ края на XVIII вѣкъ, [69]). Той е синъ на бѣдни родители отъ ближното до Стара-Загора село Орѣховица (турски Хадър-Бей), което и днесъ сѫществува. Баща му го довелъ въ града на 18 годишна възрасть и го условилъ за слуга у тогавашния войвода Хаджи-Еминъ-ага.

Момчето било послушно и разумно. Войводата е до толкозъ благодаренъ отъ него, щото го хвалилъ на всѣка стѫпка. Той се очудва твърдѣ много на нечуваната му пъргавина и похватность, а отъ послушностьта и прѣданностьта му се възхищава.

Бѫджщия ага и Капуджибашия е при това момъкъ хубавецъ и плѣнителенъ. Той има отмѣренитѣ чърти и огнения погледъ на майка си, а въ кръвьта му бри пъргавината на баща му. Боятъ на Мехмеда е срѣденъ, плещитѣ му хубаво развити, вървежатъ грациозенъ и лекъ, а мустацитѣ му черни, вирнати и накъдрени.

Красивата Хатидже Ханъмъ е едно единствено дѣтѣ на Старозагорския войвода. Нейното моминско сърдце отдавна прѣмирало за Мехмеда. Любовно-пламеннитѣ ѝ погледи много пѫти прѣфърквали прѣзъ гѫститѣ решетки на харемликътъ или чрѣзъ тѣснитѣ разрези на дъсчения стоборъ и достигали до най-скришнитѣ кюшета на селямлъкътъ. Тѣ се сливали тамъ съ сладкозрахитѣ

69. Статистически календаръ на Ст.-Загорский Департ., 1882, 54.

очи на Мехмеда, който изпитвалъ усѣщанията на най-щастливия любовникъ на земята.

Колко пжти и самитѣ родители съ гледали затаенитѣ любовни разговори на двамата щастливци, ала тѣ се не рѣшили нито веднъжъ да ги прѣрушятъ. Хаджи-Еминъ-ага се радвалъ на Мехмеда и го обичалъ като синъ, защото съзиралъ въ душата му скрити способности на необикновенъ чевѣкъ. Майката на Хатиджо Ханъмъ сподѣляла сжщо възгледитѣ на мжжътъ си, но тя се възхищавала най-вече отъ вънкашнитѣ хубости на Мехмеда. Тя не намирала въ Стара-Загора втори, по-ливентъ и по-очерователенъ момъкъ отъ Мехмеда, който да бжде толкозъ достоенъ за дъщеря й.

Развѣската на любовния романъ настжпила скоро и неочаквано. Родителитѣ сами не утраяли да се признаятъ залюбенитѣ доброволно. Най-нетърпелива въ случая се показала майката.

Прѣзъ една лѣтна и лунна нощь, каквито хубави нощи има само въ Стара-Загора, ханъмката на Хаджи Еминъ-ага се рѣшила да смъкне булото на скритата и щастливата любовь. Тя издѣбила въ градината дъщеря си, това било въ първата половина на мѣсецъ Августъ, и я заварила тъкмо подъ смоковницата въ сладкитѣ прѣгржди на Мехмеда.

Отъ този часъ нататъкъ Мехмедъ се сродява съ Старо-Загорския войвода и Старозагорчани почнали да го наричатъ Мехмедъ-ага.

Нѣколко мѣсеца подиръ свадбата на Мехмедъ-ага, Хаджи Еминъ-ага, изпросилъ Цариградското правителство да го освободи отъ длъжностьта Старозагорски войвода, по причина на старость, но да назначи на мѣстото му енергичния му зетъ Мехмедъ ага. Молбата на Хаджи-Еминъ-ага била напълно удовлетворена, защото Цариградското правителство вземало прѣдъ видъ заслугитѣ му къмъ държавата.

Съ встжпването на Мехмедъ-ага въ длъжность, войвода на Старозагорския окржгъ, той получилъ отъ поклоници изъ Мека една хубава хаджийска челма, та населението въ града и окржга почнали вече да го наричатъ Хаджи Мехмедъ-ага. Старозагорскитѣ турци го наричали най-често Хаджи Мехмедаа.

Управлението на Хаджи Мемедъ-ага въ Старозагорско е особно. Той се отличава отъ управлението на всички негови прѣдшественици до толкова, щото съставлява дори особенна епоха за този край Тази епоха е още прѣсна въ умътъ на мнозина сто-

лѣтници въ Старозагорско, било подъ името „Хаджи Мехмедъ-агово врѣме“, било просто като „Капуджибашийство“. Сегашнитѣ Старозагорски турци особно обичатъ да величаятъ Хаджи Мехмедъ ага съ титлата Капуджибашия, защото той билъ удостоенъ съ нея отъ Падишаха, за доказани заслуги къмъ прѣстола и държавата [70].

Кѫщата, въ която Хаджи Мехмедъ-ага живѣялъ въ Стара-Загора, била широка и доволно красива за врѣмето си. Дворътъ ѝ билъ голѣмъ, посланъ съ плочи и снабденъ съ дълбокъ хавузъ и буйна чешма. Градината около двора била пространна, посадена съ рѣдки цвѣтя, съ сѣнчясти орѣхи, бадеми, върби, смоковници и черници. Цѣлата кѫща била оградена на около съ високи дувари покрити съ плочи и нависнали съ зелени бръшляни. Край дуваритѣ извѫтрѣ имало посаденъ здравецъ, чемшири, ягоди, минзухаръ и кокиче. Двѣ бухлатки круши и една петровка ябалка засѣгали съ коронитѣ си чешмата, а надъ цѣлия дворъ тѣжнѣяла отъ грозде многоклоняста асма съ дебелъ коренъ.

Старозагорскитѣ турци наричали кѫщата, въ която живѣялъ Хаджи Мехмедъ-ага, ***Войвода конаа***, а българитѣ—***войводница***.

Войводницата се намирала въ така нарѣчената „Пеленишка махла“, не далечъ отъ зданието на сегашната държавна дѣвическа „Марийнска гимназия“. Подиръ послѣдния пожаръ (1877 г.), който погълналъ почти цѣлия градъ, отъ войводницата не сѫ останали никакви слѣди. Новия планъ на градъ Стара-Загора не е пощадилъ сѫщо „мѣстото на стария войводски конакъ, ами го покрилъ съ кѫщи и улици. Слѣдъ 1—2 десетолѣтия още, въ Стара-Загора на-да-ли ще се найде човѣкъ, който да помни добрѣ мѣстото, дѣто се издигала на врѣмето войводницата.

Хаджи Мехмедъ-ага заварилъ градъ Стара-Загора съ твърдѣ малко питейна вода. Изобилнитѣ едноврѣмешни води, що текли прѣзъ старитѣ римски водопроводи, се изгубили постепенно подъ земята, забравени отъ всички. Тѣхнитѣ широки и здрави канали останали дълбоко затрупани въ земята, нѣкждѣ съвсѣмъ разорени и прѣкъснати, нѣкждѣ нанесени съ пѣсъкъ. Само тукъ-тамѣ още се показвала надъ почвата олющената имъ мазилка, която не възбуждала почти у никого любопитство.

---

70. „Капуджибашийството“ било високо отличие въ Турската държава. То се давало обикновенно на ония многопочетни и високозаслужили на държавата войводи, въ чиито войводски окрѫжия имало по единъ или по нѣколко стратегични и важни планински прохода.

Старозагорскитѣ турци, залисани въ първитѣ врѣмена изключително съ своето закореняване въ Хисара, не обърнали никакво внимане на римскитѣ водопроводи. Тѣ се задоволявали напълно съ водата на Айналийка и съ кладенцитѣ, колкото ги имало тогава въ града.

Нуждата за вода въ Стара-Загора се усѣтила тепърва покъсно, когато Султана разрѣшилъ на Новоселскитѣ българи да се повърнатъ въ града и да образуватъ тамъ отдѣлно своя махла. И то се знае, че за нарасналото вече население, до сегашната питейна вода въ града неможала да бѫде доволно.

Лѣтно врѣме нуждата за вода въ Стара-Згора ставала още по чувствителна. Тогава и водата на Айналийка поотслабвала, а кладенцитѣ на всѫдѣ изъ града прѣсъхвали. Измѫчвани отъ горещинитѣ и жаждата, Старозагорци пияли рѣчна вода отъ Бедечка, или се прѣнуждавали да отиватъ далеко извънъ града — по „Игри-Джевисъ“, „Ясѫ-Бунаръ“, та да събиратъ тамъ изворнитѣ окапки на Кутлуджанския баиръ.

Изворитѣ на Кутлуджанския баиръ били доволно голѣми и изобилни наистина, ала водата имъ по онова врѣме се пилѣяла безполезно подъ замята, като се набирала низко подъ баира въ дълбоки ями, които смърдѣли изъ далечъ отъ нечистотии. Кутлуджанскитѣ води въ сегашно врѣме сѫ заловени и прѣкарани чрѣзъ глинени тръби на темето на Аязменския баиръ. Тѣ не сѫ до толкова буйни, но навеждатъ често пѫти Дѣда Методия на мисъльта, да ги уползотвори за електрическо освѣтление на Стара-Загора.

Хаджи Мехмедъ-ага е пакъ единъ отъ първитѣ, що обърналъ най-рано внимание върху кутлуджанскитѣ извори. Той безъ малко щѣлъ да докара водата имъ въ Стара-Загора, ако да му се не била видѣла тя, че е блатлива (Кара-Сулукъ) и не чиста. Но като се занасялъ постоянно съ тази мисъль, да докара непременно питейна вода въ града, Старозагорски войвода се опиталъ да потърси извори и другадѣ изъ околностьта. И тъкмо това лутане изъ околностьта на Стара-Загора, казватъ, натъкнало Хаджи Мехмедъ-ага на старитѣ римски водопроводи, които идяли подъ земята отъ сегашната мѣстность Бешъ-Бунаръ. [71])

---

71. Бешъ-Бунаръ (турски Бешъ-Бунаръ ще рѣче „петь кладенци“) била много лѣсиста мѣстность въ Хаджи Мехмедъ-агово врѣме. Това име срѣщаме въ края на книгата, въ „вакуфнамето“ на сѫщия войвода. Тази мѣст-

Хаджи Мехмедъ-ага се заловилъ беззабавно съ прѣчистването и поправката на римскитѣ водопроводи. Той самъ се завзелъ съ любовь да ржководи работитѣ и сполучилъ да хване всички жилки на Бешбунарскитѣ води[72]). Цѣлата водна жила била разпрѣдѣлена сетнѣ на 25 чешми, които сж подробно посочени въ „вакуфнамето“, що прилагаме въ края.

Хаджи Мехмедъ-ага разпрѣдѣлилъ чешмитѣ равномѣрно по всичкитѣ махли на града. Той вземалъ прѣдъ видъ главно гъстотата и занятието на хората по махалитѣ. Освѣнъ това по една чешма оставилъ почти до всѣка джамия, посрѣдъ всѣко пазарище и само въ ония краища на града отъ дѣто селенитѣ влизали въ Стара-Загора прѣзъ пазарни дни. Чешмитѣ градили „ангария“ български зидари отъ камъкъ и хоросанъ. Всѣка чешма била снабдена съ каменно корито, издѣлано отъ цѣла скала, съ ганосара бакърена кюпча, повиснала на дългъ желѣзенъ синджиръ, и съ здрави и дебели бакърени чучури.

За да останатъ чешмитѣ въ Стара-Загора дълготрайно и за вѣчни врѣмена, Хаджи Мехмедъ-ага ги засигурилъ съ дълговѣчнитѣ приходи на двѣ четирикаменни воденици на рѣката Суютлийка и съ лихвитѣ на 11,500 гроша тогавашни пари [73]). Отъ тѣзи приходи трѣбвало да се взема винаги, както за поддържанието на водопроводитѣ, така и за поправка на чешмитѣ.

Голѣма часть отъ Хаджи Мехмедъ-аговитѣ чешми сж се запазили до самото освобождение. Тѣ сж били съборени и затрупани подъ пепелището на града въ врѣме на пожара (1877 г.) а навиренитѣ имъ води въ щернитѣ, нѣмайки на кждѣ да се изтичатъ, пръснали стѣнитѣ на водопроводитѣ.

ность и днесь е доволно красива и очарователна, при гърлото на прохода за Казанлъкъ, ала тя вече не е лѣсиста. Отстояща само около 2 км. сѣверозападно отъ града и прѣсечена отъ равното казанлъшко шосе. Бешъ-Бунаръ е станала мѣстность най-любима за разходки на днешнитѣ старозагорци. Прохладена лѣтѣ отъ шумливата Бедечка и отъ сладководната три чучурна Бешъ-Бунарска чешма, построена отъ Хаджи Мехмедъ-ага, тази мѣстность примамва вечерно врѣме доволно посѣтители, едни дошли за хатъра на живителния и прохладенъ срѣдногорски вечерникъ а други просто да се порадватъ на красотитѣ и на извивкитѣ на Дервента.

72. Статистич. Календаръ на Ст.-Загорский Департам. 1882 г. стр. 54

73) Двѣтѣ четирикаменни воденици се намиратъ въ землището на селото Арабаджиево и сж построени край брѣговетѣ на рѣката Сюютли дере. Тѣ и день днешенъ носятъ името „вакуфски воденици,“ ала отъ приходитѣ имъ се ползува само Шефкетъ-Бей, прямъ потомъкъ и наслѣдникъ на Фамилията Капуджибашии.

Едната четвъртина отъ Башъ-бунарскитѣ води е влѣзла още по онова врѣме въ харемлицитѣ на Хаджи Мехмедъ-аговитѣ роднини и приятели. Тѣзи послѣднитѣ сѫ станали собственици на подаренитѣ имъ води още тогава, та сѫ ги прѣдали и на наслѣдницитѣ си така.

Подиръ освободителната война, когато Старозагорскитѣ турци започнали да се изселватъ къмъ Одринско и Мала Азия, тѣ продали на българитѣ водитѣ си отдѣлно, отдѣлно имотитѣ си. Единъ калемъ вода се продавалъ тогава по 10 и 15 турски лири, а сега вече мѫчно се намира и за 80 турски лири.

Не се изминали много години подиръ смъртьта на Хаджи Мехмедъ-ага и хората въ Стара-Загора захванали отново да усѣщатъ нужда за вода. Новопостроенитѣ 25 чешми отъ войводата неможали да задоволяватъ вече Старозагорскитѣ жители, защото града се увеличилъ значително.

Тогава и турци и българи се втурнали изъ най-близкитѣ околности на града, да търсятъ нови извори. Новооткрититѣ води тѣ докарвали или въ дворищата си, или въ махалитѣ, на собствени разноски Най-много се отличили въ това отношение Старозагорскитѣ еснафлии и чорбаджии. Послѣднитѣ отъ тѣхъ докарвали вода само въ двороветѣ си, а еснафлиитѣ гледали да снабдятъ съ вода училищата, черквитѣ, махлитѣ и мегданитѣ. Едни отъ еснафлиитѣ намерали изобилна и хубава вода и по високитѣ части въ града, та сетнѣ, отъ кладенцитѣ я докарали въ по-низкитѣ градски махли, дѣто построили нови чешми. Голѣма часть отъ послѣднитѣ чешми носяли името на своитѣ стопани[74]).

Култудженскитѣ води сѫ били прибрани и докарани въ Старозагорската крепость, чрѣзъ здрави водопроводи, още въ римско врѣме, както и Бешбунарскитѣ води. Тѣхнитѣ водопроводи сѫ се кръстосвали съ Бешбунарскитѣ на много мѣста въ източнитѣ части на Хисаря, дѣто ги намираме и днесъ, дълбоко подъ

---

74) Въ Стара-Загора има извѣстни нѣколко подобни чешми: чешмата Юсеинъ челебийка. Туклюооолу Хататовата чешма и др. Отъ Кладенци сѫ прѣвърнати въ чешми слѣднитѣ: Зафировата чешма, Хаджи Димитровата чешма на Сейменското шосе, Хаджи Желѣзковата чешма и т. н. Най-буйна отъ всички градски чешми е Акърджанската чешма въ Акърджанската махла, която може да Кара воденица съ два камъка. Водата на тази чешма е блуткава и служи само за пране. Тя прѣсъхва веднѫжъ въ 20—30 години и то прѣзъ много голѣми суши.

земята, задръстени съ калъ и пѣсъкъ. Като земаме прѣдъ видъ думитѣ на зидаритѣ и майсторитѣ, които сѫ копали темелитѣ на новитѣ постройки въ тази часть на града, ние сме напълно увѣрени, че Кутлуджанскитѣ водопроводи сѫ се похабили и занемарили много по рано отъ колкото Бешбунарскитѣ. Похабата на послѣднитѣ водопроводи ние отдаваме на българитѣ, които турцитѣ изгониха изъ Хисара; а похабата на Кутлуджанскитѣ канали е работа вѣроятно на кръстоносцитѣ.

Градъ Стара-Загора има изобилни води и въ сегашно врѣме въ своята околность. Въ дворищата на заможнитѣ българи и турци ручятъ безспирно чучури кристални и буйни, ромотътъ на които прѣнася душата на човѣка въ омайнитѣ сфери на „Хиляда и една нощъ.“

Въ срѣдъ двора на Шефкетъ-Беюва конакъ и въ едно класно турско училище има дълбоки и пространни хавузи, послани съ плочи и пълни съ бистра вода, посрѣдъ която плуватъ рибки червеноперки. Тази вода въ водовмѣстилищата се вѣчно подпрѣснява, защото, колкото се отъ една страна изтича, толкозъ нова вода се влива и отъ вънъ.

Около хавуза въ турското училище, който е въ срѣдата на учителската стая, има напослани мендерлици, върху които турскитѣ учители пушатъ въ междучасията и сърбатъ горчиво турско кафе. Междучасията въ това турско училище, казватъ, сѫ много дълги.

Отъ освобождението на България насамъ за подобрѣние на водопроводитѣ въ Стара-Загора не е направено почти нищо. Българитѣ излѣзоха по-голѣми нехайници отъ турцитѣ въ това отношение. Тѣ не оставаха нито водата, която природата имъ дава безплатно, не заразена отъ партизанството. Властвующитѣ партизани въ града си служятъ много пѫти и съ изворитѣ, за да си отмѫщаватъ на противницитѣ си. Това тѣ правятъ обикновенно съ помощьта на „суйолджията.“

На Бешъ-бунаръ, при главата на градскитѣ чешми, водата си е проправила пѫть чрѣзъ стѣнитѣ на водопроводитѣ и е образувала една голѣма зеленясала локва. Нѣщо около единъ километръ по-долу отъ локвата, водопроводитѣ на чешмитѣ минаватъ прѣзъ казармитѣ. Тамъ тѣ сѫ отпушени на нѣколко мѣста отъ войницитѣ, които ператъ безгрижно партянкитѣ си въ водата. Това войнишко своеволие е костувало до сега живота на много Старозагорски граждани, ала то още не е прѣмахнато съвършено.

И колчемъ пѫти се е залавяло Старозагорското общинско управление да прѣмахне нечувания произволъ съ силата на сѫществующитѣ закони, оставало е винаги побѣждавано. Промяната на градския „суйолджия“ е бивало крайния резултатъ отъ всѣка свада. Не е чудно тогава, че покрай тифуста, въ Стара-Загора вълуватъ още много опасни болки, които лѣкаритѣ немогатъ да прѣкратятъ.

По край чешмитѣ и водопроводитѣ, за които по-горѣ споменахме, Хаджи Мехмедъ-ага е увѣковѣчилъ името си въ Стара-Загора и съ други още добрини. Неговото войводствуванье стои въ тѣсна свръзка съ онова размирно врѣме, когато вълували въ тоя край кърджалийскитѣ ордии най-безнаказанно. Той има за града неоцѣними заслуги отъ кърджалийско врѣме

Въ онова врѣме по цѣлото Старозагорско поле горѣли селата и градоветѣ като свѣщи, а хората бѣгали отъ кърджалиитѣ по планинитѣ, за да спасяватъ живота си. Тогава никой се не рѣшавалъ да се съпостави срѣщу лютитѣ кеседжии, у които нѣмало нито вѣра, нито милость, нито човѣщина. „Главната цѣль на кърджалиитѣ е била да грабятъ, затова въ тѣхнитѣ редове навлѣзли хора отъ разни вѣроизповѣдания и народности: турци, българи, албанци, татари и бошняци. Кърджалиитѣ нападали ненадѣйно на селата и градоветѣ, опустошавали ги, разпръсвали жителитѣ и ограбвали каквото попадняло. Даже зимния студъ не ги спиралъ, поради което и Константинополъ треперялъ чѣсто пѫти отъ тѣхъ. Плячката си кърджалиитѣ отнасяли въ подножията на източния Балканъ и на Родопитѣ, дѣто били тѣхнитѣ лагери и скривалища [75]).

Старозагорския войвода, Хаджи Мехмедъ-ага, се опълчилъ юначно срѣщу зулумитѣ и нахлуванията на кърджалиитѣ и, съ помощьта на въоржжена сила, той не ги оставилъ да уплѣнятъ града, нито да измъчатъ жителитѣ му. Всичкитѣ имъ усилия и заканвания останали на праздно.

Рѣшителния войвода вземалъ отъ по-рано мѣрки за запазванието на града. За да прѣпрѣчи пѫтя на кърджалиитѣ къмъ нахлуване въ по-отстраненитѣ градски улици и махали, той заповѣдалъ да натрупатъ на тѣзи мѣста кириши и коля, или просто да прѣградятъ улицитѣ съ дъсчанъ плетъ. На сѫщитѣ мѣста

---

75) Иорданъ П. Георгевъ, Кърджалиитѣ, 1900 г., стр. 5—7.

той поставилъ и силна стража, състояща се изключително отъ хора безстрашни и нишанджии. Барутя не позволявалъ да се хаби на праздно.

При всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки, обаче, които Хаджи Мехмедъ ага вземалъ оврѣме за запазването на града, той пакъ не успѣлъ да го заварди съвършенно. Кърджалиитѣ сполучили пакъ да се доближатъ до една крайна градска махла, възползувани отъ потъмняването на луната, и я подпалили. Но тѣ се принудили скоро да отстѫпятъ и да побѣгнатъ, защото Старозагорскитѣ защитници ги спогнали съ голѣма смѣлость.

Заслугата на Хаджи Мехмедъ-ага въ случаятъ се състои въ това именно, че той запазилъ изобщо града Стара-Загора отъ нахлуванията на кърджалиитѣ. А то не било заслуга малка за ония врѣмена, когато и цариградскитѣ паши дори станали едно съ кърджалийскитѣ главатари, само да могѫтъ лесно да се убоготяватъ. При това, както и по-горѣ споменахме, Кара-Феизовата ордия имала съмишленици (ятаци) и въ самия градъ Стара-Загора, въ лицето на двамата много богати турци: Чичекчи Исмаилъ-ага и Чаушоолу.

Подиръ окончателното прокуждане на Кара-Феизовата ордия, Хаджи Мехмедъ-ага обточилъ Стара-Загора съ шарамполъ.

Старозагорския шарамполъ приличалъ на дълбокъ и широкъ прокопъ, край външнитѣ первази на който се издигалъ якъ и високъ плетъ. Стѣнитѣ на плета крѣпяла грамада пръсь, натрупана по наклонена посока около него. По кюшетата на шарампала се издигали три високи каменни кули, които най-отгорѣ се завършвали съ широка дървена ограда (чардакъ). Отъ тѣзи кули стражата наблюдавала къмъ полето и къмъ околнитѣ баири и на врѣме извѣстявала на гражданитѣ за появяването на кърджалиитѣ.

На три мѣста прѣзъ шарампола имало примѣтнати подвижни дървени мостове, чрѣзъ които хората влѣзвали и излѣзвали отъ града. Мостоветѣ се затваряли отвѫтрѣ съ тѣжки дѫбови порти, обковани на всѫдѣ съ дебели желѣзни плочи. Портитѣ стояли отворени само денемъ, а вечерь ги затваряли отрано. Вече при твърдѣ голѣма опастность, когато неприятелската сила отвънъ надминавала силата на гражданитѣ, тогава затваряли портитѣ и прѣзъ деньтъ.

Градскитѣ защитници се нареждали въ такива случаи задъ ровътъ на вѫтрѣшния „митиризъ“, отъ дѣто свободно обстрѣлвали неприятеля, безъ да бѫдатъ съмички нито най-малко изложени

на куршумитѣ му. Тѣ залѣгали често пѫти за бой и прѣдъ шарампола, но когато забѣлѣжели че неприятельтъ е слабъ и се намира на далеко отъ града.

Градъ Стара-Загора билъ защищаванъ прѣдъ кърджалиитѣ и отъ турци и отъ българи. Никой неможалъ да се откаже отъ тая служба. Хаджи Мехмедъ-ага освобождавалъ само болнитѣ и сакатитѣ. Напрѣдналата възрасть сѫщо неможала да отърве мѫжътъ.

Старозагорскитѣ граждани били задължени да се явяватъ на митириза хубаво въоръжени. „Който отъ българитѣ, повиканъ за тая служба, нѣмалъ оръжие, трѣбвало да продаде нѣщо отъ имотътъ си, та да си го набави“. Старозагорския учитель, Атанасъ Ивановъ, като говори за Кърджалийската епоха въ своето животописание, казва на едно мѣсто (стр. 4.), че баща му билъ принуденъ да продаде лозето си, за да си купи оръжие.

Въ случай на опасность, Хаджи Мехмедъ-ага се уповавалъ повече на юначеството на българитѣ, отъ колкото на турцитѣ. Българитѣ бранили града отъ кърджалиитѣ усърдно и рѣшително не току за угодата и благоволението на войводата, колкото да спасятъ сами себе си и своитѣ имоти. Тѣ добрѣ знаяли, че при едно нахлуване на кърджалиитѣ въ града, тѣхнитѣ сестри и майки щѣли да бѫдѫтъ най-напрѣдъ упозорени, и кѫщитѣ имъ най-напрѣдъ оплѣнени [76]).

Хаджи Мехмедъ-ага билъ войвода строгъ и справѣдливъ къмъ всички вѣри и народности въ града. Българитѣ твърдѣ на рѣдко се явявали на сѫдъ прѣдъ него, защото треперяли отъ жестокостьта на наказанията му, та се прѣдпазвали да вършятъ каквито и да било прѣстѫпления. Турцитѣ се държали въ това отношение по-отпустнато, ала и тѣ вършали прѣстѫпленията по-крито и прѣдпазливо.

Хаджи Мехмедъ-ага се стараятъ много да отклони Старозагорскитѣ турци отъ пѫтя на прѣстѫпленията. Той гледалъ да убие грабежническитѣ наклонности въ тѣхъ, та често пѫти при-

---

76. Неприятеля се пропѫждалъ всѣкога 2—3 часа на далечъ отъ градътъ. Но забѣлѣжете че всѣка побѣда надъ неприятельтъ, всѣко отгонвание на Кѫржалийтѣ бѣше работа повече на Българитѣ, а не на Турцитѣ защото и тия бѣхѫ наклонени на грабежи и лоши работи, а не на редъ, какъвто бѣше установенъ (вж. Ат. Изановъ, чърти изъ живота, ст. 4).

бѣгвалъ и до не човѣшки мѣрки [77]). Заподозрените турци въ нѣкое голѣмо прѣстжпление биялъ немилостиво, до като се искажали самички. Той не се оставялъ, до като не откриялъ „пантитѣ“ на нѣкое велико прѣстжпление. И за голѣмо чудо, дирението при всѣко прѣстжпление започвалъ винаги отъ турцитѣ. Интересни сж въ случая „Историч. разкази отъ миналитѣ врѣмена“ отъ П. Р. Славейкова (Пер. списание, кн. 15—16, 1885 г.).

Хаджи Мехмедъ-ага не сждялъ никоги заловенитѣ прѣстжпници, пито ги биялъ, а заповѣдвалъ на часа да ги убѣсятъ или да ги изгоржтъ нощѣ въ кюлханитѣ (пещите) на банитѣ. Той билъ при това човѣкъ горделивъ и високомѣренъ. Отъ подчиненитѣ си не търпялъ, по службата, почти никакви възражения, а обичалъ да се чува думата му безпрѣкословно. Умишленитѣ опущения по службата не опрощавалъ, а заповѣдвалъ да биятъ прѣгрѣшителитѣ за наказание до смърть. На подобни побои били подлагани и най-примѣрнитѣ градски служители [78]).

Всѣка инициатива, каквато и да била тя, доволно да се отнасяла до прѣуспѣванието или разхубавяването на града, трѣбвало непрѣменно да излѣзне най-първо отъ войводския конакъ па Хаджи Мехмедъ-ага. Никой въ града несмѣялъ да прѣдприеме нищо на своя глава, безъ да съобщи прѣдварително на войводата и да вземе неговиятъ „изинъ“ и съвѣти.

Когато Старозагорското градско пасище станало вече малко за многобройнитѣ градски рогати добитъци, то гражданитѣ не посмѣили да си купятъ мера, прѣди да му обадятъ. Прѣдъ него се прѣдставили единъ день въ войводницата нѣколцина души богати и влиятелни табаци, и му подмѣтнали твърдѣ изъ далеко,

---

77. Вечния Капуджибашия за да смири и убие тая наклонность на турцитѣ, налагаше строги наказания на виновницитѣ, като заповѣдваше да ги душатъ, или изгарятъ нощѣ въ кюлханитѣ на банитѣ. Неговата власть въобще въ управлението на градътъ бѣше независима отъ нищо и отъ никого (вж. Ат. Ивановъ, чърти изъ животътъ, ст. 4).

78) Часть отъ властьта си бѣше повѣрилъ на нѣкой си чорбаджи Георги Пухоолу, за да управлява Българското население на градътъ. За тоя баща ми се изразяваше, че прикачвалъ и откачвалъ хора отъ вжже“. Разумѣва се обаче, че и нему прилагалъ наказателнитѣ си мѣрки, щомъ видѣлъ за нуждно. Помня една вечерь, чорбаджи Георги носяха четирма на тегерe къмъ кжщата му. Приказваха че капуджибашията го много билъ. Вѣроятно бѣше туй че капуджибашията, за нѣкаква погрѣшка въ длъжностьта, заповѣдалъ да му се хвърлятъ нѣколко тояги по гърба; тия „нѣколкото го докараха и въ гробътъ (вж. Ат. Ивановъ, чърти изъ животътъ, ст, 4 5).

че Кара-Гитлийския геренъ е станалъ вече малъкъ за градския добитъкъ [79]), Хаджи Мехмедъ-ага тогава самъ откупилъ 4000 уврата мера на югъ отъ града, която прѣдалъ на надзора на табашкия еснафъ и я нарѣкалъ *табашки геренъ*. Той подарилъ на града сѫщеврѣменно и единъ бикъ, отъ добра порода, когото оставилъ сѫщо на грижитѣ на табашкия еснафъ.

Вакуфнамето на табашкия геренъ, въ което се споменувало подробно и за градскиятъ бикъ, се съхранявало винаги въ кѫщата на табашкия първомайсторъ. То изгорѣло въ пожара, както и много други работи, прѣзъ послѣдната руско-турска война.

На Хаджи Мехмедъ-ага се случило да войводствува въ Стара-Загора въ едно врѣме, когато въ Турската империя господствувала най-голѣмата и най-нечувана анархия. Хубавитѣ идеи, които въодушевлявали талантливия и трудолюбивия Султанъ Селимъ III, възбуждали само ненависть и отвръщение помежду фанатизираното мохамеданско население по цѣлата държава. Малцината Султанови съвѣтници, па и самъ той, заплатили съ живота си за добритѣ прѣднамѣрения, които питаели къмъ народа и къмъ цѣлокупната империя. А народа въ Турско по онова врѣме билъ съсипанъ и докаранъ до просящка тояга, пъкъ държавата се бърже разлагала. Тази епоха въ Българската история се счита за една отъ най-тъмнитѣ и най-страшнитѣ.

Цѣлокупната Турска държава въ Европа, Азия и Африка се разпаднала на много независими области и княжества, на чело на които стояли енергични и влиятелни паши. Почти по цѣла Тракия вълрували безнаказанно озвѣренитѣ кърджалии, които нѣмали милость къмъ никого на свѣта. Нѣмало кой да възпрѣ и кой да обуздае тѣхнитѣ нечувани зулуми, защото ордиитѣ имъ прѣдставлявали опасна сила за прѣстола, а главатаритѣ имъ имали ятаци дори въ самия Цариградъ помежду най-влиятелнитѣ царски съвѣтници.

Еничериитѣ не скланяли да напустнатъ Цариградъ и да отидатъ срѣщу кърджалиитѣ, защото тѣ искали чрѣзъ интриги и борби въ самата столица да осуетятъ замисленитѣ прѣобразова-

---

79. До встѫпването на Хаджи Мехмедъ-ага въ войводска длъжность единственното Старозагорско градско пасище е било Кара-Гитлийския геренъ. Тази мѣстность, южно отъ града, е била по онова врѣме не само тѣсна за многобройния градски рогатъ добитъкъ но и твърдѣ мочурлива.

ния на Портата. А понеже Портата нѣмала друга войска освѣнъ еничерската, то защитата на страната била оставена на мѣстнитѣ аени, които враждували по между си [80]).

Въ Добруджа, Тракия, Македония и въ западна България се сформирували „противо-кърджалийски“ отряди, командувани почти изключително отъ българи. Тия отряди били повечето пжти распръсвани отъ дисцеплинираните и многобройни кърджалии, но при все това тѣ прѣчели на разбойницитѣ свободно да грабятъ, а нѣкой пжть водителитѣ на такива противокърджалийски чети сполучвали даже да очистятъ селата си съвсѣмъ отъ кърджалиитѣ, както е случая съ помака Сиракъ-Али, за подвизитѣ и побѣдитѣ на когото разправятъ цѣли легенди.

Противо-кърджалийскитѣ отряди правили, наистина, голѣма спънка на разбойницитѣ, нъ скоро тия разбойници намѣрили силла опора въ лицето на смѣлия бошнякъ Османа Пазавантоолу [81]).

Въ градъ Видинъ, на сѣверъ отъ Балкана, е стоялъ силния Османъ Пазавантоолу, който се държалъ упорито цѣли 13 години и срѣщу увещанията и срѣщу силата на Султана. Нищо не било въ състояние да надмине хитростьта му, да убие *енергията* му и да *съкруши силата* му [82]).

На 5 Февруарий 1807 г. Османъ Пазавантоолу умира неочаквано. Смъртьта му се почувствувала по цѣлата империя. Едно общо облекчение се усѣтило въ цѣлата държава. Като че се пропукали веднъжъ за винаги дебелитѣ ледове на замръзналия Дунавъ, които стѣгали здраво гърлото на великата рѣка и не ѝ дозволявали да плъзга свободно водитѣ си напрѣдъ, помежду широкитѣ брѣгове.

Така стѣгалъ здраво и Пазавантоолу шията на широката Османска държава, та не и дозволявалъ до като живѣялъ, нито да дише свободно, нито да върви напрѣдъ.

Портата не съумѣла да се възползува доволно отъ загубата на страшния и великия Пазавантоолу. Работитѣ въ държавата не се избистрили и не тръгнали напрѣдъ, по единъ равенъ и правиленъ пжть, както се изобщо очаквало, а се заплели още помного [83]). Кипежътъ на вътрѣшнитѣ между особици порастналъ и се усилилъ. Между това, Турция била на пжть да се реформира,

80. Юрданъ П. Георгиевъ, Кърджалиитѣ, стр. 10.
81. Пакъ тамъ стр; 14 и 15.
82. Zinkeisen, Geschichte d. osm. Reiches in Evropa VII.
83. Иречекъ, История Болгаръ 649.

Султанъ Селимъ III и съвѣтницитѣ му, главнитѣ виновници на реформаторската треска въ държавата, явно започнали да любезничатъ съ Франция, което нѣщо дразняло и Русия и Англия.

Вълненията въ Турция, настанали подиръ смъртьта на Пазавантоолу, помогнали на оскърбенитѣ англичани да се явятъ съ флотата си (20 Февруариий 1807 г.) прѣдъ стѣнитѣ на Цариградъ и да бомбардиратъ укрѣпленията му безприпятственно [84]).

Отъ сѫщия згоденъ случай се възползували едноврѣменно и руситѣ, та завзели Влашко, съединили се съ сърбитѣ, които били възстанали, а руската флота съсипала подиръ малко и уничтожила флотата на Турция при Тенедосъ. Въ самия Цариградъ еничеритѣ се възбунтували срѣщу царствующия реформаторъ и, на 31 Май 1807 г., Султанъ Селимъ III билъ сваленъ отъ прѣстола, а на мѣстото му възкаченъ Мустафа IV. [85]). Съ това работитѣ въ Турската империя се усложнили още по-вече.

Свалениятъ отъ прѣстола Султанъ Селимъ III билъ хвърленъ въ затвора и туренъ подъ стража. Вълненията въ столицата и въ провинциитѣ не утихнали и подиръ това и не вземали хубавъ край, но се засилили още по-много и придобили по-голѣмо разпространение. Свалениятъ и възкачениятъ на прѣстола Султанъ имали въ държавата и противници и привърженци, които били почти еднакво силни. Умразата помежду еднитѣ и другитѣ се изостряла отъ день на день и страшната бура се приближавала да се разрази. Най-подиръ съмишленницитѣ на двамата султани излѣзли изъ търпѣние, заловили се открито за оржжието и ужесточено се нахвърляли единъ срѣщу други. Цариградскитѣ квартали се прѣобърнали тогава на касапници, каквито бѣхме живи да видимъ съ очитѣ си (1896 г.) и въ врѣме на „арменскитѣ кланета“.

На 1808 г. навлѣзълъ въ Цариградъ съ силенъ отрядъ войска русенския паша Мустафа байрактаръ, извѣстенъ още и подъ името *Тръстениклия*, за да освободи отъ затвора Султанъ Селимъ III и да го възведе отново на прѣстола [86]). Между това до като тръстениклията обсаждалъ съ войската си палатътъ на царствующия Султанъ, Султанъ Селимъ III билъ одушенъ въ затвора отъ привърженцитѣ на Мустафа IV.

---

84. Zinkeisen, Geschichte d. osm. Reiches in Evropa VII, гл. 3, стр. 436, 437.
85. Иречекъ История Болгаръ, 649; Zinkeisen VII, гл. 3.
86. Zinkeisen, VII, гл. 3, стр. 470, 471, 472, 558, 559—579.

Когато Тръстениклията завладѣлъ султанския палатъ и намѣрилъ въ затвора трупътъ иа Силима III, той заповѣдалъ да хвърлятъ веднага Мустафа IV въ сѫщия затворъ, а на султанския прѣстолъ възкачилъ Махмудъ II. Подиръ това Мустафа Байрактаръ станалъ човѣкъ силенъ и влиятеленъ въ Турската държава, и единъ отъ най-първитѣ съвѣтници на новия Султанъ. Султанъ Махмудъ II се показалъ твърдѣ разположенъ и признателенъ къмъ своя избавитель и благодѣтель, та го назначилъ за Великъ Везиръ на империята [87]).

Отрядътъ на Тръстениклията билъ доволно голѣмъ, защото се съставлявалъ отъ четитѣ на нѣколко аги и войводи, които били по-много негови лични обожатели, отъ колкото привърженци на Султанъ Селимовитѣ идеи. Единъ, обаче, изъ между всичкитѣ войводи правялъ щастливо изключение. Той билъ Старозагорския войвода Хаджи Мехмедъ-ага.

Хаджи Мехмедъ-ага се явилъ при похода къмъ Цариградъ съ силна чета, съставена отъ турци и отъ българи. Той завземалъ въ щабътъ на Тръстениклията най-почетно мѣсто и като съвѣтникъ и като поклоникъ на Султанъ Селимовитѣ идеи. Тръстениклията го уважавалъ още и като приятель, който не изпадалъ никоги въ малодушие. При завладѣванието на султанския палатъ въ Цариградъ той показалъ особенно юначество.

Мустафа Байрактаръ паша не отдѣлилъ отъ себе си Старозагорския войвода и слѣдъ като станалъ Великъ Везиръ. Наопаки, той тогава именно намѣрилъ случай да му се отплати напълно и да го възнагради за заслугитѣ му къмъ прѣстола. По негова лична прѣпоржка и настояване, Султанъ Махмудъ II, наградилъ Хаджи Мехмедъ-ага прѣдоволно съ пари и други подаръци и го възвелъ за заслугитѣ му въ чинъ ***капуджибашия.***

Капуджибашията не се завърналъ вече въ Стара-Загора. Въ първитѣ дни на Султанъ Махмудовото царствуване, той останалъ да живѣе въ Цариградъ, като изпълнявалъ тамъ различни служби при Тръстениклията. По-сетнѣ, когато Тръстениклията загиналъ по случай на едно кърваво вълнение въ столицата [88]), Капуджи-

87. Все тамъ, VII, гл. 3, 560, 561; Иричекъ, История Болгаръ, 650 561.

88. Тръстениклията билъ задушенъ отъ пламацитѣ на единъ пожарь в зникналъ въ една отъ кулитѣ на конакътъ му. Той се скрилъ тамъ съ в рниятъ си прислужникъ и робиня ужъ да се отърве отъ неприятелитѣ си, и загиналъ. (Вж. Zinkeisen VII, 575.

башията тепърва се страхувалъ да се отлъчи отъ Цариградъ. На брѣговетѣ на Босфора той се чувствувалъ по-защитенъ отъ своитѣ многобройни неприятели, защото тамъ се ползувалъ отъ милоститѣ и благоволенията на падишаха. А ималъ надѣжда той, че въ царщината скоро ще настанатъ врѣмена по-тихи и поспокойни.

Всичко веднъжъ още прѣзъ живота си Капуджибашията се върналъ въ Стара-Загора, и то заминавайки по царска работа отъ Стамболъ за Никополъ. Тогава Старозагорци му устроили почти царска срѣща, а сетнѣ го изпроводили на конье други до Тулува Кория. Капуджибашията не забравилъ да посѣти въ това врѣме и родното си село.

Подиръ смъртьта на Мустафа Байрактаръ паша (Ноември 1808 г.), султанъ Мехмедъ II възложилъ на Капуджибашията да възобнови изцѣло порутеното никополско кале. Както свидѣтелствува и надписътъ върху надгробната му плоча. [89]) Капуджибашията билъ „управитель-казначей" по съзиждането на това кале. Думата „зъзиждане" ясно личи върху лицето на нагробната плоча, за да изпъкне вѣроятно по опрѣдѣленно; че никополското кале по онова врѣме е било издъно възобновено, а не само „мереметено" (поправяно), както слушахъ нѣкои въ Никополъ, да говорятъ.

Това съзиждане на никополската твърдина се помни и день днешенъ отъ жителитѣ на Балкана. Капуджибашията е заповѣдалъ да докаратъ хора и отъ най-далечни мѣста, за да работятъ на калето. Тука работата се е извършвала отъ българитѣ „ангария", защото турцитѣ не сж обичали да възнаграждаватъ християнитѣ за трудътъ имъ.

Най-много си изпатили по онова врѣме българитѣ отъ Витската и Осъмска долини, защото били забрани на сила отъ полето, та нея година посѣвитѣ имъ остали непожънати и дѣцата имъ прѣзъ зимата умирали отъ гладъ.

Слѣдъ прѣвършването на Никополското кале, Капуджибашията се завърналъ прѣзъ Троянъ и Пловдивъ въ Цариградъ. Султанъ Махмудъ II останалъ много доволенъ отъ работата му,

---

89. На заднята страна на надгробната плоча стои написано така: Тукь цочива прахътъ на покийния старецъ Хаджи Мемедъ ага Капуджибаши, бивши войвода на Старозагорското Окржжие и управитель-казначей по съзиждането на Никополското кале.

та го назначилъ не слѣдъ дълго врѣме за управитель на островъ Родосъ.

Новия управитель на острова не билъ посрѣщнатъ радостно отъ мѣстнитѣ първенци. Тѣ биле научени до сега на сила да налагатъ волята си върху управителитѣ и да събличатъ беззащитното население както можатъ. А Капуджибашията не обичалъ несправедливоститѣ и всѣко беззаконие наказвалъ много строго.

Както по-прѣди въ Стара-Загора, тъй и тука, Капуджибашията притежавалъ пълномощно писмо отъ Султана почти на пълновластенъ господарь върху Родосъ. Живота на хората и сигурностьта на имотитѣ имъ почивали всецѣло въ ржцѣтѣ му.

Простолюдието въ острова обикнало новоназначения управитель, понеже той го избавилъ отъ произвола на първенцитѣ. Но тѣзи послѣднитѣ таяли една силна умраза срѣщу него, защото той ги лишилъ, разбира се — чрѣзъ хитрина и лукавщина, отъ всѣка мощь. Капуджибашията не си служилъ вече съ изтезания и побои, за да издири прѣстжпленията и да ограничи грабежничеството, но постжпвалъ прѣсторно и лукаво, както видѣлъ че правятъ мнозина въ Цариградъ. Тази тактика му спомогнала да тури въ скоро врѣме добъръ редъ въ работитѣ на островъ Родосъ.

Името на Капуджибашията останало незабравимо и на острова, както и въ Стара-Загора. Въ градъ Родосъ, дѣто била резиденцията му, той съградилъ великолѣпна джамия, която носи и днесъ името му. Издържката на джамията той подсигурилъ съ приходитѣ на 50 дюкеня, които съградилъ сжщо съ собственни пари.

На 1818 година Капуджибашията билъ хитро оклеветенъ отъ противницитѣ си прѣдъ султана и Високата Порта го извикала въ Цариградъ да се оправдае. Вмѣсто да изслуша оправданията му и да накаже клеветницитѣ, тогавашния Великъ Везиръ вземалъ страната на послѣднитѣ и лишилъ Капуджибашията отъ мѣстото му. Високо честолюбивия старецъ не можалъ да понесе горчивата обида съ мжжко търпение и хладнокръвность, та починалъ (1819—1820 г.) внезапно отъ удъръ въ сърдцето на деветий день отъ мѣсецъ Сеферъ 1236 год. отъ Егира[90]). Гроб-

90) Надписа върху надгробната плоча на Капуджибашията ни е изпратенъ на турски отъ любезния Цариградски магистратъ Х. М., зетъ на старозагорския чифликчия Шефкетъ-Бей. Той е прѣведенъ дословно на български отъ високоуважаемия Д. А. Ихчиевъ, който се занимава по насто-

ницата му се намира и днесь въ двора на султанъ Баязидовата джамия въ Цариградъ.

Капуджибашията оставилъ подиръ смъртьта си двѣ дъщери: Нефисе и Айше. Първата отъ тѣхъ се омжжила въ Стара-Загора за Хаджи Халиловиятъ синъ Мустафа, който билъ хубавецъ и богатъ. Тя се водила съ него твърдѣ малко, понеже наскоро слѣдъ свадбата имъ избухнала Руско-Турската война (1828 г.) та мжжа ѝ загиналъ по пжтя къмъ Силистра, прѣдвождайки една башибозушка ордия отъ турци и арнаути. Мустафа билъ погубенъ отъ свои хора, опитвайки се да остави ордията си на срѣдъ пжтя и да побѣгне назадъ къмъ Стара-Загора. Нефисе Ханъмъ останала по този начинъ млада и бездѣтна вдовица.

Подиръ Одринския миръ (1829 год.), работитѣ въ Европейска Турция вземали нова посока. Високата порта обърнала особенно внимание върху избора на висшитѣ административни чиновници въ държавата, които тя побързала да замѣсти съ хора млади и енергични. Титлата *войвода*, която била давана до тогава на управителитѣ на градоветѣ и окржжията въ българскитѣ земи, и която се очувала на всждѣ въ Тракия, Мизия и Ма-

---

ящемъ съ Османъ Пазавантоолувата библиотека въ Народния музей въ София. Върху лицето на надгробната плоча личи слѣдния надписъ:

„Нека Всевишний Богъ прѣбжде во всѣки вѣковъ:

Ахъ на тоя лъжовенъ свѣтъ нѣма утѣха и награда за заслугитѣ на човѣка! Само смъртьта е единственната и най-великата награда на земята. О, Царю честитий и справедливий! Опрости мене грѣшнаго и моитѣ прѣстжпни дѣяния, които несправедливо ми се приписватъ и които сж повече клевети. По право, азъ бѣхъ отъ сърдце и душа прѣдаденъ на величието и процъвтяванието на държавата ни. Бѣхъ награденъ за това на врѣмето съ царски височайши титли и ордени, а още възложено ми бѣше и управлението на Старозагорското окржжно войводство. Възможно е доволно, като човѣкъ, да съмъ сторилъ нѣкои грѣшки въ управлението и да съмъ нѣкого неволно онеправдалъ. За всичко това моля прошка отъ всѣкиго едного, а най-вече отъ небесния царь, чийто милосърдие и великодушие е неизчерпаемо.

Тукъ почива и е погребенъ прахътъ на прѣстарѣлия Хаджи Мехмедъ ага, жилището на когото нека бжде вѣчния небесенъ раи.

Който посѣти гробътъ ми и прочете горния надписъ, нека си спомни за мене и нека каже: вѣчна му памятъ!

Десетий день отъ мѣсецъ Сеферъ 1246 год. отъ Етира.

На заднята страна на надгробната плоча личи само слѣдния надписъ:

„Тукъ почива прахътъ на покойния старецъ Хаджи Мехмедъ-ага Капуджибаши, бивши войвода на Старозагорското окржжие и управитель казначей по съзижданието на Никополского кале.“

кедония, сега била заменена напълно съ титлата *аенинъ*. На българското население въ селата и градоветѣ било внушено отъ турската администрация, че по-нататъшната употрѣба на титлата *войвода* въ официялния и обикновения говоръ се безусловно занрѣщава, понеже тази дума е призната отъ Шехюлъ-исляма за многозначуща и докачителна за падишаха.

Нищо небивало вече да спомня на подчиненитѣ „рай“ за тѣхното пропаднало царство и славно минало. Народния духъ у българитѣ трѣбвало да се убие и всѣки споменъ за величието на държавата имъ да се изкорени безслѣдно. Къмъ това дѣло било поканено отъ ходжитѣ, да вземе живо участие и цѣлото мохамеданско население въ Полуострова, понеже това било волята на Пророка и на замѣстникътъ му на земята. По онова врѣме много заселени и незаселени български мѣста въ Европейска Турция изгубили своитѣ хубави и чисти славянски имена, и получили нови турски наименования. По този сѫщи начинъ става днесъ понѣмчванието на славянскитѣ имена въ Германска Полша.

Подиръ войната, когато рускитѣ войски се оттеглили на сѣверъ отъ Балкана, въ Стара-Загора пристигналъ за аенинъ нѣкой си Хаджи Арифъ-ага. Той билъ робъ, казватъ, още отъ малъкъ въ конацитѣ на Одринския управитель Юсеинъ паша, и тамъ получилъ своето възпитание.

Хаджи Арифъ-ага, е гръкъ по народность, а родителитѣ му сѫ християни отъ Морея. Въ конацитѣ на Юсеинъ паша той попадналъ отъ дѣтинство още, изпратенъ като „бакшишъ“ на пашата отъ единъ приятель. Юсеинъ паша обикналъ младото гърче изначало като „уланинъ“, а сетнѣ го прѣдумалъ да приеме мохамеданството доброволно и го направилъ аенинъ на града Стара-Загора.

Въ Стара-Загора Хаджи Арифъ-ага се залюбилъ въ богатството на младата вдовица Нефисе Ханъмъ и се оженилъ за нея. Той прѣдполагалъ да се установи въ Стара-Загора за винаги и да разработи широкитѣ земи на жена си.

Не се изминало, обаче, много врѣме, подиръ свадбата на Хаджи Арифъ-ага, Юсеинъ паша билъ прѣмѣстенъ отъ Одринъ въ Видинъ. Тогава и Хаджи Арифъ-ага послѣдвалъ високиятъ си благодѣтель и приелъ да стане аенинъ въ градъ Никополъ на Дунава. За дѣйностьта на Юсеинъ паша и Хаджи Арифъ-ага що имаме възможность да поговоримъ по-подробно, кога дойде ретъ за Видинъ и Никополъ.

VI.

Слѣдъ прѣмахванието на кърджалиитѣ [91]), работитѣ въ Европейска Турция не се поправили така скоро, както очаквали изобщо привърженцитѣ на Махмуда. Християнското българско население на Балканския полуостровъ и подиръ това най-велико събитие въ тогавашна Турция, което ужъ трѣбвало да въдвори миръ и спокойствие въ цѣлата империя, пакъ не виждало бѣлъ день отъ страна на своитѣ притеснители. Както и по-напрѣдъ, то било изложено на мжки и грабежи, и на всичкия произволъ на турскитѣ безмилостни обирачи и първенци.

Тѣжки данъци и голѣми ангари се струпали този пжть върху плещитѣ на измъчената българска рая. Всѣкой се чудилъ, въ селата и градоветѣ, какъ да си помогне. Градскитѣ наши еднородци продавали мило и драго, само да заплатятъ данъцитѣ и ангаритѣ си, а селенитѣ бѣгали по лѣсоветѣ и планинитѣ, за да се избавятъ поне врѣменно отъ злата неволя. Прѣзъ пролѣтьта на 1814 година къмъ това хорско зло се прибавила и чумата (извѣстна подъ името „голѣма чума"), която вървлувала близу една година и изморила много свѣтъ [92]).

Още при първата поява на епидемията, Старозагорскитѣ българи се опитали да напустнатъ крадишкомъ града и да се разбѣгатъ по далечнитѣ български села въ подножията на Срѣдна гора и Стара планина. Тѣ прѣдполагали, че чумата ще бжде за тѣхъ достатъченъ прѣдлогъ, за да се оттърватъ отъ всичкитѣ тегоби.

Старозагорскитѣ турци усѣтили хитрината на българитѣ още въ самото начало и не допуснали да мръдне нито единъ отъ тѣхъ извънъ града, до като си не заплати прѣдварително харача.

Картината била страшна и сърдцераздерателна. Положението на сиромашкитѣ българи било отчаено и неописуемо. Тѣ нѣмали доволно пари да заплатятъ на веднъжъ данъцитѣ та биле принудени волею и неволею да изложатъ живота си на грозното Бо-

---

91) По-подробно за прѣмахванието на кърджалиитѣ въ Цариградъ. Вж. у Rosen, Gecch der Türkei. Erster Theil, 10—22.

92) Слѣдъ истрѣбванието на Кърджалиитѣ сполѣти рая́та друго зло— тѣжкитѣ даньци и голѣмитѣ ангари (робувания). Майка ми приказваше, че баща ми си продалъ кжщата въ махалата Акарджа за 56 гроша и приматорския дюкенъ въ Узунъ чаршия за 25 гроша, само да се избави отъ тѣжкитѣ данъци и ангари. Въ 1814 година на пролѣть при туй зло се присъедини и неумолимата чума. (Вж. Ат. Ивановъ, чърти изъ животътъ 5).

жие наказание. По онова врѣме нѣмало и кой да купува, казва Ат. Ивановъ, макаръ цѣнитѣ на нѣщата да били и най-низки. Тогава всѣкой гледалъ да пази паритѣ си за черни дни. На вдовицитѣ и сиромахкинитѣ, които нѣмали съ що да заплатятъ данъкътъ си, немилостивитѣ бирници взимали покъщнината и завивкитѣ имъ, като ги бияли и бѣдили при това, че ужъ крияли паритѣ си [93]).

Подиръ една година, когато чумната епидемия попрѣстанала да мори, по-заможнитѣ Старозагорски българи се завърнали въ града. Сиромашта, обаче, останала още по селата, защото злото тамъ пó не се усѣщало.

Въ Стара-Загора чумата изморила твърдѣ много турци. Тамъ изгинали повече отъ половината мохамедани и нѣкои отъ турскитѣ махали били запустѣли. Оживѣлитѣ Старозагорски турци почнали тогава съ насила да прѣнуждаватъ българитѣ да се прибиратъ въ града, защото Стара-Загора прѣдставлявала зрелище много страшно.

Сиромаситѣ българи се завръщали въ града, единъ по единъ, твърдѣ не охотно, понеже нѣмало кждѣ да се подслонятъ. Тѣ изпродали, както видѣхми, имотитѣ и кжщитѣ си още прѣди бѣганието, за да заплатятъ царския данъкъ. Старо-загорскитѣ турци се видѣли тогава принудени да раздадатъ голѣма частъ отъ запустелитѣ мохамедански кжщи даромъ на българитѣ, а други имъ отстжпили за съвсѣмъ ничтожна цѣна.

Данъцитѣ слѣдъ чумата станали двойно и тройно по-голѣми и по-тѣжки за българитѣ, отъ колкото по-напрѣдъ. Защото тѣ се простирали вече не само върху живитѣ, както се практикувало до тогава, но и върху изморенитѣ отъ епидемията бащи, синове и братия. Прѣзъ тѣзи толкова усилни години за българитѣ, въ тоя край се появили да вълруватъ и лютитѣ *делибашии*.

Делибашиитѣ или *манафитѣ*, както имъ казвали още въ Старозагорско, били прѣобразени кърджалии. Тѣ били наредени отъ турското правителство ужъ да прислѣдватъ разбойническитѣ останки на кърджалиитѣ, а сами вършали почти сжщото, както и гослѣднитѣ[94]).

---

93) Ат. Ивановъ, чърти изъ живота, стр. 5 и 6.

94) Делибашиитѣ вършали почти сжщитѣ злодѣйства, както кърджалиитѣ. Отъ послѣднитѣ тѣ се различавали по това, че не горѣли селата, а само грабяли и се разпореждали съ живота и имота на бѣднитѣ селени. (Вж. Д-ръ Д. П. Георгиевъ, Кърджалиитѣ, стр. 41).

Делибашиитѣ носяли на главитѣ си до половинъ аршинъ дълги кожани или плъстени кауци, които имали конусообразна форма и често пжти на върха били окичвани съ дребни пиринчени звънчета, или съ къси лѣсичи опашки.

Делибашиитѣ били ездци и върху сѣдлата на конетѣ си отпрѣдъ прикрѣпяли малки тъпанчета (тюмбелеци), върху които тумкали, когато приближавали до нѣкой градъ или село. Тѣ се разхождали на чети отъ село на село и отъ градъ на градъ, като се установявали на конакъ винаги по българскитѣ кжщи, дѣто принуждавали домакинитѣ да ги хранятъ по нѣколко дни наредъ съ печени кокошки и баници. Младитѣ български булки и моми ги черпяли съ ракия, и по нѣколко пжти въ день имъ поливали на ржцѣтѣ да се миятъ.

Вжтрѣ въ градъ Стара-Загора делибашиитѣ били, наистина, малко по-прибрани, ала и тамъ тѣ живѣяли въ кжщитѣ и върху гърбътъ на българитѣ, като се отнасяли съ тѣхъ най-безчовѣчно.

Когато делибашиитѣ излизали на разходка по града, то българитѣ въ чаршията затваряли дюкенитѣ си прѣдъ тѣхъ, защото тѣ грабяли стоката имъ безъ пари.

Както по селата, така и въ града, делибашиитѣ взимали отъ домакинитѣ на тръгване „дишъ хакж“ (зжбно право), за дѣто сж си хабили зжбитѣ, когато яли. Тѣ поржчвали на българитѣ да имъ правятъ баници обикновенно по нѣколко аршина дълги, което провѣрявали внимателно, като нареждали тавитѣ една до друга на длъжъ и ги прѣмѣрвали съ аршинъ.

Грозно и непоносимо станало теглото, на което били подложени по онова врѣме и българи и всички християни на Балканския Полуостровъ. Раитѣ на Полуострова се видѣли най-сетнѣ принудени да се съпоставятъ въоржжени срѣщу злото, да си отмжстятъ на безбожнитѣ варвари, и да си извоюватъ сносни и трайни човѣшки правдини.

Прѣзъ пролѣтьта на 1821 год. избухнало прочутото гръцко възстание, извѣстно на полуостровнитѣ жители и до сега подъ името *Завѣра* или *Мора Кавгасж*.

Християнското население въ Турция и Македония се държало по видимому на страна отъ движението, ала вжтрѣшно то силно съчувствувало на *завѣрата*. Гръцкитѣ учители и духовници, които особено много влияели по онова врѣме върху българитѣ, се мжчяли съ всички сили дано въвлѣкжтъ и послѣднитѣ въ мрѣжата на възстанието. И то се знае, че християнскитѣ жи-

тели на Полуострова не можали да останатъ само тжпи зрители на завѣрата, защото турското иго се простирало и тегнѣяло еднакво върху всички, а особно много върху българитѣ.

Ето защо, когато *хетериститѣ* въ Влашко се хванали за оржжието (1821 год.), то тѣхнитѣ чети се припълнили съ сърбски и български доброволци. Българитѣ отъ Дунавската равнина и сѣвернитѣ подножия на срѣдния балканъ били до такава степень зашемадени и въвлѣчени въ водовъртежа на това гръцко движение, щото нищо ги не спрѣло да пратятъ тайно въ Букурещъ нарочна българска депутация, която да изкаже прѣдъ князь Александъръ Ипсиланти симпатиитѣ и готовностьта на Българския народъ, рѣшенъ да помогне на възстаналитѣ свои едновѣрни братя християни. Освѣнъ това, българската депутация извѣстила на генерала, че войводата Хаджи Христо Панката очаква на Дунава съ 350 души въоржжени юнаци прѣстиганието на гръцкитѣ хетеристи, та да се хвърли и цѣла България въ борбата[95]).

Не ще бжде излишно да прибавимъ още, че въ историята на гръцката завѣра сж вплетени имената на цѣла върволица български войводи, които сж вземали живо участие въ движението, като сж били напълно увѣрени въ хубавия изходъ на дѣлото.

Макаръ симпатиитѣ на тракийскитѣ и македонски българи изначало да били доволно скрити и потулени, тѣ не останали неугадени отъ страна на турскитѣ власти. Българската депутация въ Букурещъ, що се явила прѣдъ генералъ Александъръ Ипсиланти, изложила по онова врѣме цѣлия Български народъ на нечувани бѣди. Особно злѣ пострадали българитѣ отъ тракийскитѣ окрайнини, кждѣто тѣ живѣяли смѣсено съ турцитѣ въ селата и градоветѣ.

Мохамеданитѣ тогава приличали на побѣсняли. Тѣ обрали на сила оржжието на българитѣ, а сетнѣ затворили тюфекчийницитѣ въ Габрово, Сливенъ и по другитѣ градове. Джамиитѣ въ градоветѣ се прѣпълняли нощѣ съ турци, които били злѣ настроени спрямо християнитѣ и се готвяли всѣка минута да ги изколятъ. Въ турско-българскитѣ села на полуострова се повтаряли сжщитѣ сцени.

Турското правителство подклаждало още повече огъньтъ на мохамеданския фанатизъмъ въ провинциитѣ. Високата Цариградска Порта издала тъкмо по онова врѣме заповѣдь, щото админи-

95) Иречекъ, Исторія Болгаръ, стр. 677, 678.

стративнитѣ турски управници въ градоветѣ да развиятъ силна дѣятелность, каквото много мюсюлмани да се запишжтъ доброволци за мора кавгасж.

Страхъ и трепетъ обхванали българското мирно население на Старопланински полуостровъ. То очаквало ежеминутно смъртьта си.

Въ Стара-Загора зрелището било прилично на зрелищата въ всички тракийски градове. И тамъ се събирали турцитѣ по джамиитѣ и се съвѣщавали по между си за изтриването на българитѣ. Отъ Старозагорскитѣ турски села наслѣзли паплачь правовѣрни мохамедани, които искали да разбератъ по-отблизо положението на работитѣ въ царщината, и да послушатъ сжщеврѣменно насърчителнитѣ рѣчи на турскитѣ градски първенци и находжитѣ.

Червени знамена съ полумѣсецъ въ срѣдата били побити прѣдъ прага на Ески-Джамия и на Увъ-Капанъ, около които се трупали съ стотини турчета, кадъни и други правовѣрни мюсюлмани, за да ги наблюдаватъ и да имъ се радватъ. Тъпани и зурни денонощно гърмѣли около тѣзи знамена, за да окуражаватъ младежьта и да примамватъ доброволци. Никой отъ българитѣ не смѣялъ да се покаже на улицата или да отвори дюкенътъ си въ чаршията, а всички стояли скрити и заключени по домоветѣ си.

Турскитѣ доброволци изначало се записвали прѣдпазливо и не охотно. Тѣ очаквали да попримине малко опастностьта, та да отидатъ въ Гърция на готово да плячкосватъ. Обаче, когато Старозагорскитѣ власти усѣтили хитростьта имъ, помжчили се сами да ги надхитрятъ.

Старозагорскитѣ конашки първенци дали на мюсюлманското простолюдие да разбере, че султановата сила е прѣвелика и ненадвиваема. И ако Падишахътъ се е съгласилъ най-подиръ, да се събиратъ доброволци отъ всички краища на империята, той го е направилъ изключително за хатъра на Шехюлъ-Исляма, който искалъ съ това да възвеличае славата на пророка и да изтъкне силата на османлиитѣ. Нека му мислятъ, казвали беюветѣ, глупавитѣ „моралии“, които сж се рѣшили да дигатъ глава срѣщу държавата.

Подиръ дълги прѣдумки и главоболия, Старозагорскитѣ власти успѣли най-сетнѣ да навербуватъ около 600 души турски доброволци. На чело на тая разюздана дружина се поставили двамина бейски синове, извѣстни въ града по своитѣ нечувани

злосторства. Тъпанитѣ и зурнитѣ не замлъквали да гърмятъ прѣдъ джамиитѣ и по цѣлия градъ, като свиквали по този начинъ всѣки день доброволцитѣ подъ знамената. Старо-загорскитѣ прости мохамедани гледали съ възхищение на тая дрипава и развалена зганъ и си въобразявали наистина, че силата на Падишаха е велика и несъкрушима.

Дюкенитѣ на българскитѣ търговци и занаячии въ чаршията стояли затворени прѣзъ всичкото врѣме, до като да се отпилеятъ турскитѣ доброволци отъ Заара. Защото тѣ вземали отъ българскитѣ дюкени безъ пари всичко, каквото имъ се харесало, а нѣкои отъ тѣхъ принуждавали дюкенопритежателитѣ да имъ даватъ още и по малко пари за „харъшлъкъ". На нѣколко пѫти, за да се прѣдизвика грабежъ по домоветѣ и дюкенитѣ на по-заможнитѣ български търговци въ града, нѣколцина души развалени доброволци ходѣли при каймакама ежедневно да клеветятъ, че ужъ извѣстни Старозагорски българи стояли въ тайна прѣписка съ гръцкитѣ хетеристи, и че ужъ тѣ готвяли цѣлото българско население въ окрѫга да възстане и изколи турцитѣ.

Старо-загорскитѣ власти прѣдугадили на врѣме нагласената примка отъ страна на вироглавитѣ доброволци, та се прѣчиняли всячески да я прѣмахнатъ, безъ да възбудятъ инициаторитѣ, и безъ да докаратъ работитѣ въ града до насилия и грабежи. Властьта се страхувала по онова врѣме да се съпостави явно срѣщу клеветницитѣ, защото на тѣхъ турското простолюдие гледало като на герои, избрани отъ Пророка да накажатъ гяуритѣ и да избавятъ държавата. Особенно старание, казватъ, положилъ въ случаятъ Старозагорскиятъ каймакаминъ, който се мѫчилъ съ кротость и обѣщания да усмири клеветницитѣ, та да се избѣгне катастрофата. И за да не хвърли нито най-малко подозрение върху себе си, че той стои въ защита на християнитѣ, каймакаминътъ се рѣшилъ да вкара въ затвора нѣколцина души отъ по-виднитѣ старо-загорски българи, между които и владишкия намѣстникъ Хаджи попъ Дима Чакмакътъ. Той направилъ това нарочно, каквото чрѣзъ изслѣдвания да посочи на възбуденото мохамеданско простолюдие, че българитѣ въ Стара Загора не сѫ нито най-малко виновати[96]).

Цѣли 40 дни и 40 нощи върлували турскитѣ доброволци безнаказано въ града. Тѣ се готвяли по видимому всѣки день да отпѫтуватъ на война къмъ Гърция, ала въ сѫщность отлага-

96) Ат. Ивановъ, Чърти изъ животътъ стр. 72.

ли и протакали тръгването, създавайки нарочно причини да се бавятъ, дано нѣкакъ бждатъ обвинени затворенитѣ български първенци и дано се збждне мечтата имъ за всеобщъ грабежъ по българскитѣ кжщи.

Въ продължение на всичкото врѣме, до като доброволцитѣ вилнеяли по града, българскитѣ махали стояли, казватъ, като запустяли, а улицитѣ обраснали въ буренъ. Никой българинъ не се рѣшавалъ, да се покаже извънъ прага на кжщата си. Женитѣ се занимавали тихо съ кжщната си работа, безъ да смѣятъ да погълчатъ за нѣщо изъ двора.

Най-подиръ и на самитѣ доброволци дотегнало да буйствуватъ по града и да очакватъ неизвѣстнитѣ резултати отъ изслѣдванията на сждебнитѣ власти върху затворенитѣ българи. При едно отчаяние, главатаритѣ на доброволскитѣ чети нахълтали съ хората си въ българскитѣ квартали, ограбили най-добритѣ конье на българитѣ, задигнали отъ махаленскитѣ занаятчии аби, дисати, ямурлуци, калцуни, човали, и каквото имъ вече попаднало въ ржцѣтѣ, па се отвлѣкли една прѣзъ—нощь къмъ Гърция.

И българи и турци си отджхнали въ Стара-Загора слѣдъ заминаването имъ. Тѣ били вече додѣяли на всички.

Българскитѣ селяни отъ ближнитѣ Старозагорски села, започнали отново да слизатъ за пазаря въ града, както правяли и по-напрѣдъ. Раздвижило се сжщо и градското българско население по улицитѣ и махалитѣ, безъ да се опасява вече отъ нѣщо; занаятчиитѣ и търговцитѣ отворили дюкенитѣ си, а затворенитѣ български първенци били пуснати веднага на свобода. Тогава градъ Стара Загора вземалъ празниченъ изгледъ, като да билъ отново възроденъ, подиръ нѣкакво голѣмо стихийно опустошение.

Мнозина отъ Старозагорскитѣ турски доброволци оставили коститѣ си въ Гърция. Други отъ тѣхъ измрѣли още по пжтя отъ болѣсти и пиянство. Въ Стара Загора се завърнали, слѣдъ свършека на войната, твърдѣ малцина.

Като трофеи отъ „кавгата“, Старозагорскитѣ турски доброволци довели съ себе си въ Заара твърдѣ много плѣнени дѣвици, момченца и жени, които раздали „бакшишъ“ по бейскитѣ конаци, за да слугуватъ тамъ въ харемлицитѣ и селямлъцитѣ имъ.

Нѣкои отъ тѣзи нещастни роби и робини сполучили лесно да се отърватъ чрѣзъ бѣгство, улеснени отъ българитѣ. Други отъ тѣхъ, страхувайки се да бѣгатъ, останали за винага при господаритѣ си, като приели мохамеданството. Побѣгналитѣ плѣн-

ници се спасявали най-вече въ Пловдивъ, Бургасъ и Станимака, кждѣто ги укривали тѣхнитѣ еднородци, а сетнѣ ги прѣпращали при удобенъ случай въ отечеството имъ. Помохамеданченитѣ гърчета и гъркинчета се прѣтопили помежду турцитѣ и нѣкои отъ тѣхъ станали отподирѣ доволно опасни за християнитѣ.

Събитията въ Гърция се отразили злѣ върху живота и поминака на Българитѣ въ Тракия. Особно злѣ били засѣгнати по-онова врѣме Старозагорскитѣ българи, които станали ненавистни въ очитѣ на мохамеданското простолюдие въ града и по селата. Разбойницитѣ безнаказанно прѣсрѣщали по друмищата Старозагорскитѣ български търговци и ги обирали, а градскитѣ турски нехранимайковци „бастисвали“ всѣка нощь българскитѣ кжщи и магазии, отнемали имота и паритѣ на българитѣ. Тѣзи дълготрайни и непрѣкъснати турски злосторства обезсилили доволно българщината въ Заара, и тя имала вече голѣма нужда отъ почивка и спокойствие. Слѣднята пѣсень илюстрира най-добрѣ тогавашното врѣме:

Тиха жетварка.

Душле сж турци Загарци,
Каратъ муми въ Загара,
Загара пуста Руманя.
Синкитѣ муми утодятъ,
И Тиха ищи да иди.
Мама на Тиха думаши:
„Ни худи, Тихо въ Загара.
Чи знаишъ многу да думашъ,
Да думашъ да са шегувашъ;
Загарци шига ни знаетъ
Да думатъ да сж шегуватъ.“
Тиха мами си думаши:
„Салъ сига мамо, да ида,
Гирданя да си дунижа.
И кужуха да си пудшия;
Сукманя да си пудплатя,
Чи нища веки да ходя.“
Тиха мами си ни слуша,
Ами въ Загара отиди,
Загара пуста Руманя,

На дюлюмъ жетва да женатъ.
Женала Тиха, Тихуле!
Права са не исправила.
На снопъ ракойка да турни.
Не вжжи да си направи.
Виднжжъ са, Тиха исправи,
На снопъ ракойка да турни,
И вжжи да си направи;
И на надолу погледна.
Утъ долу иджтъ три турци,
Трима имирски синуви;
Врѣдъ пу йордитѣ ходили,
И до Тиха е рѣдъ душло.
Турци Ивану думахж:
„Иване, драгуманину,
Я да ни дадешъ тжзъ мума
Тжзъ мума люцка джщиря,
Тжзъ мума черно йоката,
Тжзъ мума бело ликата.“
Иванъ имъ утгувареши:
„Чи какъ са дава тжзъ мума,
Тжзъ мума люцка джщиря?
Тя й идничка у мама,
За сина и за джщиря.“
Турци Ивану думахж:
Иване, драгуманину,
И ний тжквази търсими,
Дѣту е идна у майка;
Мама й да ни висили,
Въ нидѣля куму цѣтиту
Въ пундѣлникъ кулъ куритуту,
Въвъ вторникъ рану на нива.“

(вж. Сборникъ на Бончевъ—Варна 1884 г.)

Отъ спокойствие чувствували нужда сжщо и турцитѣ въ За ара, особно търговцитѣ и занаятчиитѣ, защото и тѣхнит „кярове“ се побъркали значително, поради голѣмата несигурност на пжтищата въ Старозагорския окржгъ. Тѣ всички очаквали по минакътъ си отъ селата и отъ колибитѣ на Централния Балкан а селянитѣ и колибаритѣ се страхували вече да слизатъ въ За

ра. Емирскитѣ синеве, както се вижда отъ пѣсеньта, били силни страшни и безжалостни.

Това нечувано разбойничество въ Старозагорския край, подиръ свършека на „Моралийската кавга“, било поддържано и поощрявано главно отъ силнитѣ заарски беюве и „капасъзи“. Ползувайки се отъ незаякналото положение на царщината, Старозагорскитѣ беюве се поставили на чело на всички градски и селски голтаци и разбойници, и дали пълна воля на прѣдводителитѣ имъ да събличатъ християнитѣ. Оживѣлитѣ турски Старозагорски доброволци били най-смели обирници въ града и по селата, защото прѣдъ тѣхния бабаитлъкъ затваряли очитѣ си и най-рѣшителнитѣ заптиета. Тѣ връхлитали прѣзъ Августъ мѣсецъ на „романкитѣ“, връщайки се подиръ жетва къмъ балкана, та отнемали на сила печалбата имъ и ги обезчестявали. Старозагорскитѣ беюве прикривали дѣлата на разбойницитѣ въ „конака“ и се застѫпвали за тѣмъ, защото половината отъ обиритѣ оставали въ нихнитѣ рѫцѣ.

Старозагорскитѣ административни власти чувствували себеси безсилни да водятъ борба съ разбойницитѣ и съ беювитѣ, защото послѣднитѣ имали яка подръжка въ Цариградъ и Пловдивъ. Разбойничеството въ тоя край поутихвало малко само тогава, когато управникътъ на Старозагорския окрѫгъ се смѣнявалъ случайно, а на мѣстото му идвалъ човѣкъ рѣшителенъ и справедливъ, комуто гърбътъ билъ здраво подсигуренъ отъ влиятелни роднини въ Стамболъ. Въ такъвъ случай, заарскитѣ конашки беюве отървали хваналитѣ турски злосторници изъ рѫцѣтѣ на властьта чрѣзъ заплашвание, като застрашавали пострадалитѣ български нещастници съ убийства и други смъртоносни срѣдства.

Ето такова било положението на българитѣ въ Стара-Загора подиръ завръщанието на турскитѣ доброволци отъ Гърция, а такова си останало то почти непрѣкъснато дори до 1828 година.

VII.

Слѣдъ Букурешкиятъ миръ отъ Май 1812 г., гръцкото възстание отъ 1821 година въвлѣкло Русия въ нова война съ Турция[97]. На 7 Май 1828 год. руситѣ прѣминали рѣката Прутъ и, подъ прѣдводителството на Фелдмаршала Витгенщайна, тѣ прѣвзели

97) Rosen, Der Feldzug von 1828 in Europa; Der Feldzug des Jahres 1828 in Europa, стр. 67, 69.

Браила и завоювали цѣла Ромъния съ Добруджа. Градъ Варна билъ прѣвзетъ слѣдъ усиленъ бой и голѣми загуби.

На 1829 год., когато за главнокомандующъ на рускитѣ войски билъ назначенъ генералъ Дибичъ, турскитѣ пълководци въ Европа гледали да се възползуватъ отъ случая, та да заловятъ въ ржцѣтѣ си цѣлата Старо-планинска верига, заедно съ всичкитѣ ѝ по-важни проходи. Обаче, руската военна флота се показала неочаквано задъ гърбътъ имъ и прѣзъ Февруари мѣсецъ вече тя завзела приморскитѣ градове Анхиало и Созополъ. Подиръ голѣмата Кюлевченска побѣда, генералъ Дибичъ сполучилъ незабѣлѣзано да прѣхвърли войскитѣ си прѣзъ Балкана, безъ да се доближи до яката Шуменска крѣпость, дѣто билъ на сигурно очакванъ. Турцитѣ се опитали подиръ това да обезщетятъ измамата си и да прѣсѣкжтъ пжтя на Дибича, ала този пжтъ тѣ били страшно разбити при Айтосъ, Ямболъ и Сливенъ. Сжщата година, въ началото на Септември, главната квартира на генералъ Дибича се нахождала вече въ Одринъ, авангардътъ — въ Люле-Бургасъ, лѣвото крило на Черно море, а дѣсното — при градеца Еносъ, до устието на Марица. Между това, генералъ Гаисмаръ отъ Орѣхово проникналъ до Вратца и до Искърскиятъ проломъ, а прѣднитѣ му стражи се появили дори до стѣнитѣ на София[98]).

Високата Порта въ Цариградъ прѣдугадила отъ рано избухванието на Руско-Турската война отъ 1828 год., та се прѣготвяла за нея почти цѣла година. Християнскитѣ подданници на Султана въ Полуострова съ отчаяние се взирали въ бждащето и се страхували да прѣдприематъ каквото и да било.

Въ градъ Стара-Загора по онова врѣме всичко поефтиняло, а много нѣща изгубили дори и съвсѣмъ цѣната си. Турцитѣ въ града и по селата станали кротки и уплашени, защото никой неможалъ да прѣдвиди края и послѣдствията отъ войната. Че Турция била безсилна и неприготвена да се съпостави юначно срѣщу нахлуванията на рускитѣ войски, това тя изтъкнала прѣдъ очитѣ на всички свои подданници още въ самото начало на войната. Тъй напр., султанъ Махмудъ II, се обърналъ по онова врѣме съ едно почти страхопъзлювско окржжно къмъ всички турци и християни въ империята, и ги молилъ да му се притекжтъ на помощь въ тия трудни врѣмена. Той наричалъ „раитѣ“

98) Иречекъ, Исторія Болгарь, 679, 680; Rosen, Geschihte der Türkei I, 8.7

въ окржжното свои добри и обични чеда, отъ послушностьта на които билъ всѣкоги възхитенъ.

Старо-загорскитѣ мохамедани не се притекли въ помощь на държавата почти съ нищо. Голтацитѣ и нехранимайковцитѣ, що продавали бабаитликъ до сега по махалитѣ и по кафенетата, пръснали се по селата и чифлицитѣ да се криятъ, да не би насила да ги закаратъ въ „аскеря“. Старо-загорскитѣ бейове си останали сжщо само съ обѣщанията, безъ да помогнатъ съ нѣщо на царщината. Тогава, старо-загорскитѣ административни власти се видѣли принудени да се обърнатъ за помощь пакъ само къмъ българитѣ.

Всѣко българско сѣмейство въ Старо-загорско, въ града и по селата, било на сила задължено, да даде по нѣщо отъ имотътъ си въ „помощь за Падишаха“. Сиромахкинитѣ и вдовицитѣ изплитали чорапи и ржкавици за аскеря; занаятчиитѣ давали аби, царвули, пояси, антирии; земледѣлцитѣ — храна, добитъкъ, масло, сирене и т. н. Само турцитѣ не дали нищо въ „помощь на Падишаха“, защото тѣхнитѣ синове ужъ отивали да гинатъ въ войната.

Хитритѣ старо-загорски беюве не пропуснали случая и този пжть да се умажатъ отъ „помощьта за Падишаха“. Подъ прѣдлогъ, че отъ събраната „помощь за Падишаха“ трѣбва да се раздаде по нѣщо на бѣднитѣ турски сѣмейства въ града, чиито бащи и синове заминали съ аскеря, тѣ сполучили да грабнатъ доволно плячка и за себе си.

Войната разклатила цѣлокупната турска държава изъ дъно. Империята въ Европа заприличала на една мжтна горска рѣка, нарастнала до неимовѣрность слѣдъ дъждоветѣ, която повлича напрѣдя си всичко, каквото ѝ попадне. Нищо не било сигурно въ тѣзи страшни и разбъркани врѣмена: нито имотътъ, нито животътъ на хората. Властитѣ въ провинциитѣ станали безсилни спроти силата на разваленитѣ елементи и на злодѣйцитѣ. По едно врѣме станало страшно и за турци и за българи и за всички. Българитѣ въ Стара-Загора захванали да трѣперятъ дори и отъ сѣнката си.

Цѣла година почти се провървяли прѣзъ Стара-Загора мани фи, арнаути, редовни царски низами и други башибозушки орди, заминавайки къмъ Русе, Варна, Шуменъ и Силистра. Тѣ вечки почти били голи, боси, гладни и озвѣрени спроти христи-

янското население. Прѣзъ кждѣто заминали—всичко онлѣнявали, въ които кжщи ги установяли да прѣнощуватъ и починатъ—всичко отвличали и изядали. Старо-загорското българско население въ града и по селата се чудяло вече какъ да се избави отъ тѣзи неканени гости, които приличали по золумитѣ си на кърджалитѣ.

Старо-загорскитѣ турци въ града и по селата не страдали нито най-малко отъ тѣзи зулумджии, защото властитѣ ги настанявали на конакъ сѫмо въ българскитѣ кжщи, дѣто имъ се угаждало за всичко безплатно. Българитѣ въ града продавали мило и драго, за да удовлетворятъ лакомството имъ, а селенитѣ били прѣнудени при това да возятъ и товаритѣ имъ „ангария" чакъ до крайнитѣ пунктове на маршрута имъ. Връщайки се отсетнѣ назадъ по домоветѣ си, нещастнитѣ български селени ставали жертва на ятаганитѣ на разбойницитѣ, които чакали на кръстопжтищата да ограбятъ добитъцитѣ имъ.

Въ навечерието на руско-турската война (1828 г.), както и по-горѣ казахме, старо-загорскитѣ турци се отнасяли сравнително кротко съ българитѣ въ града. Подиръ Кюлевченската побѣда, обаче, тѣ се наежили до толкозъ много спроти българитѣ, щото започнали явно да имъ се заканватъ, че ще ги изколятъ.

Страхъ и трепетъ владѣялъ по всички български махали въ Заара. Мнозина по-видни и по-заможни българи въ града напустнали тайно кжщитѣ си и избѣгали по селата. Роднински и приятелски сѣмейства се събирали вечерь заедно въ по-здравитѣ кжщи, за да прѣкарватъ тамъ нощьта въ безсъние и да се молятъ Богу да ги закриля. Никой не знаялъ какво може да се случи, никой не билъ сигуренъ за живота си. Тѣ всички живѣяли въ надѣжда отъ днесъ за утрѣ. Обаче днитѣ и часоветѣ се изминавали твърдѣ мудно, като вѣковетѣ, а уплахата по между българитѣ ставала се́ по-голѣма.

Единъ день внезапно се пръснялъ слухъ въ града, пустнатъ навѣрно отъ самитѣ българи, че московскитѣ войски се появили вече надъ боазътъ. Единъ дрипавъ турски калайджия, който прѣнощувалъ въ боаза на една българска воденица, прѣтърчалъ въ тъмни зори въ Заара и донесълъ на беювитѣ стращната вѣсть. Той призовавалъ хиляди пжти името на Пророка, за да увѣри изплашенитѣ старо-загорски мохамедани, че видѣлъ самъ съ очитѣ си страшнитѣ московци, какъ разигравали конетѣ си край Бедечка.

Уплахата на българитѣ се прѣхвърлила сега въ турскитѣ

махали. Писъци и плачове се дигнали до небесата. Бейювитѣ първи хукнали да бѣгатъ къмъ Т. Сейменъ, безъ да затварятъ дори портитѣ на конацитѣ си, а останалото мохамеданско простолюдие хукнало сѫщо по диритѣ имъ. Градътъ запустялъ и оглушалъ.

Рускитѣ войски се появили въ Старо-загорското поле тепърва нѣколко дни подиръ избѣгването на заарскитѣ турци. Тѣ не се отбили сега да починатъ въ Стара-Загора и да поуспокоятъ българското население, ами заминали на бърже прѣзъ близното село Арабаджиево и отпѫтували къмъ Одринъ. Плановетѣ на рускитѣ пълководци по онова врѣме никакъ се не схождали съ трепетнитѣ ожидания на измѫченитѣ Старо-загорски българи. Еднитѣ ламтѣли бърже да пропѫтуватъ пространствата къмъ Одринъ и Бѣлото море, и бърже да ги завладѣятъ, а другитѣ очаквали да видятъ само „свободата.“ Излъгани въ очакванията си Старо-загорци се прѣдали отново въ обятията на страха и отчаянието.

Понеже обстоятелствата по онова врѣме не прѣдвѣщавали нищо добро за поробенитѣ християни на Полуострова, то грижитѣ на старо-загорскитѣ български първенци се съсрѣдоточили въ това, да запазятъ, до колкото е възможно, съвсѣмъ непокътнати кѫщитѣ и покѫщнината на избѣгалитѣ заарски мохамедани. И въ случай, че руситѣ би се повърнали обратно задъ Балкана, а земитѣ въ Тракия би останали отново въ рѫцѣтѣ на Турция, да нѣматъ причини заарскитѣ мохамедани за какво да си отмѫщаватъ на българитѣ. И наистина, прѣзъ всичкото врѣме, до като траяла войната, и до като турцитѣ отсѫтствували отъ Заара, тукашнитѣ българи редовно карауляли въ махалитѣ имъ, каквото нищо да не липса отъ имотитѣ имъ. Въ бейскитѣ конаци стражата се утроявала нощѣ, защото тамъ имало по-много богатства, които съблазнявали доволно сиромаща.

Подиръ Одринския миръ, когато рускитѣ войски се отдръпнали задъ Стара планина и изпразднили тракийскитѣ полета, то старо-загорскитѣ турци се завърнали веднага въ Заара. Тѣхното очудване, казватъ, било твърдѣ голѣмо, когато заварили покѫщнината въ домоветѣ си въ сѫщото положение, както я оставили и когато побѣгнали. Нѣмало прочее никакви сериозни причини, които да възбудятъ гнѣвътъ имъ спроти българитѣ. Наопаки, старо-загорскитѣ български първенци очаквали похвали и благодар-

ности отъ страна на мохамеданитѣ, които не загубили почти нищо прѣзъ войната.

Както и по-горѣ споменахме, мохамеданитѣ отъ Заарската кааза вземали твърдѣ слабо участие въ войната. Тѣ изпратили на бойното поле всичко само една доброволческа дружина, която броила едва 300 души. Тази малка доброволческа дружина, присъединена къмъ друга една по-голѣма, състояща само отъ арнаути изъ югозападнитѣ части на Албания, образувала една ордия. На чело на ордията се поставилъ извѣстния намъ Мустафа-ага, кроткия и симпатичния мжжъ на Нафисе Ханъмъ, що свърши живота си така трагично по пжтя къмъ Силистра.

Войната отъ 1829 г. се свършила нещастно за Турция. Нъ тя се свършила стократно по-нещастно за българитѣ на Полуострова, прѣзъ земитѣ на които прѣминали първо турскитѣ, а сетнѣ и рускитѣ войски. За мюсюлманското простолюдие въ България нѣмало втори по-върли душмани спроти царщината отъ ония християни, които се прикосновявали веднжжъ съ московцитѣ. Тѣ гледали на тѣхъ съ по-голѣмо ужесточение, отъ колкото сж гледали езуититѣ на еретицитѣ въ Испания. Българскитѣ народни пѣсни отъ оная епоха сж напоени съ кървави сълзи на тогавашнитѣ наши братия, които на всѣки часъ проклинатъ съдбата, че сж се намѣрили живи на свѣта. Турскитѣ бѣжанци и циганитѣ се нахвърляли като диви звѣрове върху беззащитната християнска рая подиръ войната. Тѣ намѣрили тъкмо сега найсгодния случай да се награбятъ и да си отмжстятъ на българитѣ за несполукитѣ на османскитѣ пълководци и дипломати прѣзъ врѣме на бойеветѣ.

Старо-загорскитѣ българи не били поставени по-добрѣ отъ останалитѣ свои еднородци въ Тракия. Въ първитѣ нѣколко седмици, подиръ оттеглюванието на рускитѣ войски, въ градъ Стара-Загора господствувала пълна анархия. Турското правителство не прѣбързало да прати въ града веднага полиция, която да запази редътъ и тишината, ами оставило Заара и много други градища и села въ отечеството ни на произвола на завърналитѣ се мохамедански бѣжанци. И тѣзи послѣднитѣ, лакоми за имотитѣ на българитѣ, впустнали се отгорѣ имъ като люти звѣрове и оплѣнили кжщитѣ имъ. Въ Заара, злосторницитѣ били тайно насъсквани отъ беювитѣ и отъ бившитѣ конашки градски първенци, които раздѣляли плячката съ тѣхъ.

Пжтищата въ отечеството ни отново запустѣли и полетата

заглъхнали съвършенно. Селенитѣ прѣстанали да слизатъ за пазаря въ градоветѣ, защото на връщане разбойницитѣ отнемали покупкитѣ и паритѣ имъ. Тѣ се бояли да излизатъ на работа въ полето съ добитъцитѣ си, защото турцитѣ имъ ги изтръгвали на сила изъ ржцѣтѣ. По цѣла Тракия и Сѣверна България настанала тогава страшна скъпотия и цѣната на турската лира се възкачила до 180 гроша. Сиромаситѣ българи умирали на много мѣста отъ гладъ и отъ простуда по улицитѣ и подъ стрѣхитѣ на черквитѣ. По онова врѣме никой никого не поглеждалъ, никой никому не помагалъ, никой никого не съжалявалъ. Хората станали коравосърди и всѣкой гледалъ да запази себе си и своитѣ си. Християнската милость изчезнала изъ сърдцата на всички християни.

И върху всичко това отгорѣ, турското правителство се втурнало да събира тѣжки данъци отъ българитѣ по екзекутивенъ начинъ. Работитѣ въ Европейска Турция траяли така почти цѣла една година подиръ Одринския миръ.

Турцитѣ въ Старо-загорския край се навърлували и награбили доволно. Тѣ биле прѣситени отъ буйства и имали голѣма нужда отъ спокойствие. Това турско прѣуморяване се отразило така благотворно върху живота на западналитѣ заарски християни, както росата въ пустинята се отразява върху живота на повѣхналитѣ трѣви. И наистина, честнитѣ и трудолюбиви български търговци и занаятчии въ Стара-Загора отново се съживили и енергията за работа отново се пробудила въ тѣхъ. Тѣ били ободрени при това и отъ надѣждата, че злополукитѣ и нещастията не ще се повторятъ вече скоро върху главитѣ имъ. Но, неочаквано, когато всички били залисани въ работа, Турция на Полуострова връхлетяла повторно чума прѣзъ 1837 год.

Този пжтъ чумата въ Стара-Загора се появила въ надвечерието на есеньта. Първитѣ 4—5 жертви въ града тя покосила на връхъ Димитровъ день, безъ да бжде усѣтена отъ нѣкого. Въ края на есеньта и прѣзъ зимата тя се усилила и изморила много евреи и турци въ махалитѣ. Въ началото на пролѣтьта (1838 год.) прѣскочила и въ българскитѣ махали и силата ѝ се значително увеличила. Турцитѣ и евреитѣ лъжали българигѣ, че това не било чума, а нѣкаква друга епидемическа болѣсть, която не можала да трае много. Така лъжала българитѣ въ Заара и турската полиция.

Когато българитѣ въ Стара-Загора се увѣрили, че епиде-

мията е чума, нищо вече не било въ състояние да ги задържи по домоветѣ имъ. Тѣ хукнали да бѣгатъ отъ болѣстьта кому кждѣто очитѣ видѣли. Едни се пръснали по селата и по колибитѣ въ балкана, а други се установили край рѣкитѣ въ лѣсоветѣ подъ шумести колиби. Турския каймакаминъ поставилъ кордонъ около Заара, за да не пуща българитѣ да бѣгатъ, ала тѣ се промъквали нощѣ прѣзъ незавардените мѣста, безъ да ги усѣти нѣкой. По-бѣднитѣ отъ тѣхъ, които сжщо милѣяли за душата си, но не били въ състояние да подкупятъ стражаритѣ, нито се рѣшавали да бѣгатъ нощѣ, тѣ пъкъ се натоваряли на рамена съ лика и мотики, грабвали въ ржцѣтѣ си триони и ножове и, прѣструвайки се че отиватъ въ лозята, не се завръщали вече въ града.

Чаршията и българскитѣ махали въ Стара-Загора запустѣли полека-лека. Улицитѣ трѣвясали и потънали въ буренъ и *московско трънье*[99]). Кучетата страховито бавучяли по мегданитѣ, прѣдъ джамиитѣ и край праговетѣ на кжщитѣ, чиито стопани чумата изморила. Никой се не рѣшавалъ тогава да надникне за обиръ въ магазията или въ кжщата на българина, защото чумата обитавала на вредъ и се скривала въ всѣка чужда вещъ.“ Нощно врѣме градътъ билъ тихъ и безглъченъ, като че почивалъ на дъното на океана. „Сегизъ-тогизъ само чумата плачала въ потайно врѣме, като детѣ пеленаче, за да примами къмъ себе си хорски жертви, както прави крокодилътъ. Кучетата я усѣщали и се впущали отгорѣ ѝ[100]).

Слѣдъ тази втора епидемия вече, която вървлувала нѣщо около една година, Стара-Загора станалъ градъ на българитѣ почти въ всѣко отношение. И мохамедани и християни се заловили подиръ това за ползотворни и мирни занятия, които започнали и еднитѣ и другитѣ а Стара-Загора бърже се разцъвтѣла и напрѣднала, както никоги до тогава!

Подиръ Одринския миръ отечеството ни заприличало на сираче, отритнато отъ Бога и изоставено отъ хората; то прѣдставля-

99) Така наричатъ и днесъ старо-загорци единъ мораво-червеникавъ бодилъ, високъ до 1 метъръ, който покрива лѣтѣ гъсто старо-загорскитѣ улици. Простолюдието вѣрва, че сѣмената на бодиля сж прѣнесени въ тоя край отъ московцитѣ, чрѣзъ овѣса на конетѣ имъ.

100) Това повѣрие ми съобщи баба Хаджи Марийка Миховица.

вало тогава едно печално зрелище за очитѣ. Само вѣрата и надѣждата останали още като едничко утѣшение за многострадалния български народъ!

Отъ грѫцката „Завѣра“ още, българитѣ били доволно наелектризирани отъ съгревающата струя на свободата. Руско-Турската война (1828 год.) подигнала още по-много духътъ имъ и разгорещила значително тѣхното народно себелюбие. Тѣ често пѫти вече виждали, въ своитѣ блѣнувания, България свободна и щастлива.

Голѣмото участие, което народътъ ни вземалъ въ тази война, идва да ни увѣри доволно, че тогавашнитѣ наши тракийски и мизийски братия не мисляли да подвиватъ повторно вратъ подъ турския яремъ. Вѣрата имъ, въ окончателното освобождение на България, била толкозъ по-много усилена у тѣхъ, когато руситѣ прѣминали Стара-планина и стигнали до стѣнитѣ на Одринъ. Съ чувство на благородна завистъ поглеждали тогава и македонскитѣ ни братия къмъ сѣверъ, кѫдѣто се чували задъ Родопитѣ звуковетѣ на освободителното руско оружие.

Одринския миръ срутилъ съ единъ замахъ въздушнитѣ кули на българския народъ. Той прѣдизвикалъ по между българитѣ едно отвращение къмъ Русия. Отчаянието, което настѫпило подиръ този миръ въ цѣлокупното наше отечество, било толкозъ по-голѣмо, колкото велики и неописуеми били упованията прѣди войната. Изглеждало, като че българския народъ се упростилъ вече за винаги съ свѣтлитѣ мечти за по-честитъ животъ, и се прѣготвилъ отново да понесе теглилата търпеливо, които му прѣдопрѣдила сѫдбата. Едно тѫпо и болезнено упокоение завладѣло сърдцата почти на всички тогавашни българи, което било естественно и неминуемо послѣдствие отъ прѣломътъ на великата надѣжда и горчивата измама.

Не се изминало обаче дълго врѣме и помежду отчаянитѣ наши братия се разлѣла живителна струя на отрезвенение. Потъпкани и отритнати, българитѣ отново отправили погледитѣ си къмъ небето и къмъ Русия. Безсилни да си помогнатъ самички, тѣ се потопили безропотно въ своята люта горѣсть и се прѣдали на пчелинско трудолюбие. Търпението станало за тѣхъ отново принципъ и срѣдство за бѫдѫща сполука.

Българитѣ по онова врѣме били окичени съ безбройно по-много добродѣтели, отъ колкото сега: по-честни, по-дружелюбни, по-благодѣтелни, по-религиозни, по-съгласни, по-родолюбиви и по-

прилѣжни. Вѣрата имъ въ Бога била чиста и непоколебима. Черквитѣ прѣдставлявали за тѣхъ единственни любими сборища въ празднични дни, кждѣто всички отивали да слушатъ Словото Божие и да правятъ благодѣяния. Тѣзи хубави качества у тогавашнитѣ българи били до толкова неоспорими, щото имъ ги признавали и нихнитѣ най-непримирими врагове. Въ тогавашната българска кжща господствувало чистонравието и пълна почитъ къмъ по-възрастнитѣ. Ето какъ се илюстрира тогавашната Заара въ „Кра́ткое Политіческое Землеписа́ніе отъ Неѻ́фита архімандрі́та Хілендарца (1835 год.) на стр. 13 и 14:

„Мѣлта (Єскіза́хара), радостотво̀ренъ гра́дъ — на равномѣ́сторасположе́нъ, — има, 3 це́ркви и ѐдно ѐллиногре́ческое ѻ҆вчи́лище — ѻ҆ста́нки отъ дре́внжта тве́рдость (калѐ), за ко́ѧто са, сж би́ле Тѹ́рцыте 3 годи́не, до гдѣ́то ѯ҆ превзе́мнатъ — и҆́ма кра́сній черши́и, и҆ безисте́нь ѻ҆ловопокры́тъ — и҆ на ѻ҆коло простра́ннокра́снін, разноцвѣ́тонасажде́ніи раю̀ подо́бніи градинни, и҆ лозіѧ̀ съ разли́чніи ово́щніи плодовѐ — происхо́диже ка́клица А҆́насонъ, А҆́рпаджікъ, пречистаѧ пшени́ца и҆́менѹ́емъ, загаріа́ — фа́бріки каклецома́слении, тріандафіллома́слечніи, ракійніи — и҆ къ запа́дна страна̀ до 2 и҆лѝ 3 часа̀ самонзвы́рнін тѣпли́цы: ѐдна̀та каменнопо́крыта ѯ҆ дрѹ́гата, древокермі́дно покрыта: и҆ вода̀та и҆́мъ ѐ, весма̀ чи́ста, и҆, доброкво́сна (когда и҆сти́не) сѹ́що ка́то̀ старопланиска̀, и҆зрѧднѣ́йша, оу҆сѣ́щасѧ же заціо̀ ѐ, желѣ́зна, сре́бренна, и҆ зла́тна рѹда́та, при́зъ ко́ѧто преминѹ́ва — . . .“

Подиръ чумавото (1837—38 год.), когато българитѣ се прѣдали вече всецѣло на търговията и занаятитѣ, а сжщо и съ уредбата на своитѣ домакинства, тогава на хоризонта на потъмнялото българско небе се появила нечакано една слаба свѣтлива искра. Тази искра, прѣдизвикана отъ пжтуването на Султанъ Махмудъ II по империята, запалила въ сърдцата на българитѣ отново надѣжди за по-честитъ животъ.

Султанъ Махмудъ II прѣдприелъ да направи едно пжтуване по Мизия и Тракия съ двойно прѣднамѣрение: той искалъ да постигне и приятното и полезното едновремѣнно.

Още като наслѣдилъ прѣстола, Махмудъ II се усѣщалъ доволно слабъ физически и често болѣдувалъ. Прѣзъ зимата на 1836 срѣщу 1837 год. той повѣхналъ твърдѣ много и често пжти изпадалъ въ дълготрайна меланхолия. Лѣкаритѣ му се страхували отъ признацитѣ на болѣстьта, да не би той да стане неспособенъ за управлението, та го съвѣтвали най-убѣдително, да

прѣдприеме по империята едно дълговрѣменно пѫтуване. Тѣ всички били на мнение, че дълготрайната почивка, живителния балкански въздухъ и безгрижното пѫтуване на вънъ отъ столицата, ще повлияятъ благотворно и освѣжително върху тѣлото му и духътъ му.

Отъ друга страна, султанъ Махмудъ II самъ възнамѣрявалъ отдавна да пѫтува по държавата си. Слѣдъ злополучната Руско-Турска война (1828—29 год.), той искалъ да поподигне малко духътъ на мохамеданитѣ въ провинциитѣ и да ги привикне да гледатъ на султанскитѣ пѫтувания, като нѣщо твърдѣ обиковенно. Той искалъ да се запознае този пѫть и съ ония свои християнски и славянски поданници, които населявали гъсто земитѣ въ Дунавската равнина и на югъ отъ Стара планина. Чрѣзъ кроткитѣ си обноски и бащински съвѣти, Махмудъ II се надѣвалъ да придобие и тѣхнитѣ сърдца за себе и за държавата [101]). И наистина, той сполучилъ да постигне при пѫтуването лесно и едното и другото.

Махмудовото пѫтуване се подготвяло въ Цариградъ прѣзъ цѣлата зима. Високата Порта го оповѣстила на провинциялнитѣ власти 3—4 мѣсеци напрѣдъ. Населението въ държавата, прѣзъ дѣто щѣлъ да прѣмине султанътъ, трѣбвало да се прѣтъкми отрано, за да му устрои срѣщи блѣскави и въодушевленни. На административнитѣ управители Портата възлагала най-голѣми надѣжди и отговорности върху устройството на посрѣщанията.

На 29 априлий 1837 год. околноститѣ на Босфора се оглушили внезапно отъ многобройни топовни гърмежи, които възвѣстявали на стамболскитѣ мохамедани, че Падишаха е вече на пѫть. При едно твърдѣ благоприятно врѣме, Махмудъ II прѣстигналъ съ корабъ въ Варна още на утрѣшния день, а отъ тамъ продължилъ пѫтуването си по сухо на конь и на кола.

Срѣщитѣ били, наистина, на всждѣ сърдечни и блѣскави. Народъ прииждалъ и отъ най-отдалеченитѣ кѫтища на държавата въ селата и градоветѣ, прѣзъ дѣто щѣлъ да замине султана, за да му засвидѣтелствува своята обичъ и прѣданность. Това царско пѫтуване произвело силно впечатление на тогавашнитѣ хора, та нашия народъ неможе да го забрави и день днешенъ.

Самъ султанъ Махмудъ билъ твърдѣ щедъръ и великодушенъ къмъ всички. Той приемалъ при себе си и турци и хри-

101) Rosen, Reise des Sultans durch Bulgarien und. Tracien, I. 254.

стияни едноравно, разпитвалъ ги по тънко за поминъкътъ имъ, за данъцитѣ, за отношенията на чиновницитѣ, а послѣднитѣ съвѣтвалъ открито: да бѫдѫтъ кротки, въздържни, справѣдливи и великодушни къмъ всички, за да бѫде народа доволенъ и щастливъ.

Царьтъ билъ напълно доволенъ отъ разходката и отъ въодушевленнитѣ срѣщи на народа. Живителния пролѣтенъ въздухъ подѣйствувалъ целително върху разтроенитѣ му нерви, а засмѣния и веселъ народъ окрилилъ духътъ му. На всѫдѣ, кѫдѣто прѣминѫлъ, той виждалъ полетата разорани, засѣяни и плодородни, а румищата напъстрени съ многохиляденъ народъ, усмихнатъ и чистосърдеченъ, който припкалъ отъ стотини километри да посрѣща султана съ радости и пѣсни.

Веселитѣ посрѣщачи били българитѣ. Тѣ обърнали вниманието на Махмуда още при първитѣ срѣщи и спечелили обичьта му. Той виждалъ, че тѣзи потъпкани и прѣзрени християни сѫ ония сѫщитѣ, които чрѣзъ трудолюбието си сѫ окичили полетата съ зеленина, градинитѣ съ овошки, лозитѣ съ грозде, а съ кървавиятъ си потъ пълнятъ съ медъ държавния кошеръ и крѣпятъ империята. Съзнавайки това напълно, Махмудъ II., казватъ, идвалъ често пѫти въ омиление къмъ българитѣ, та ги обсипвалъ съ похвали и подаръци.

Махмудовото благоволение къмъ българитѣ никакъ се неправяло на мохамеднаскитѣ градски първенци. Тѣ роптаяли скрито срѣщу обноскитѣ му, ала на яве тѣ се прѣстрували, че нищо не забѣлѣжватъ. И за да засѣнчятъ една отъ главнитѣ причини на султановото пѫтуване, тѣ туряли за единственна цѣль на това прѣдъ българитѣ, че то ставало само по необходими здравословни нужди.

Единадесеть дни слѣдъ напущанието на Цариградъ, султанъ Махмудъ II се приближилъ до сѣвернитѣ подножия на Стара планина и весело се поделъ къмъ гребенътъ ѝ. Надъ живописната Розова долина той се надвѣсилъ тъкмо по онова врѣме, когато тя цѣленичка сияела отъ безподобна чаровность. Въздуха билъ прѣситенъ отъ благоуханията на разцъвтѣлитѣ рози, долината била засмѣна и спокойна, рѣката Тунджа тихо лакатушила по срѣдъ зелениннитѣ, а снѣговетѣ още се бѣлѣяли по върховетѣ на Балкана. Молтке, прочутия германски пълководецъ, който придружавалъ Махмуда прѣзъ цѣлото пѫтуване, не може да намѣри доволно думи, за да изкаже възхищението си, и да опише напъл-

но величието на този „Български Фарзистанъ“. Султана и свитата му останали като поразени отъ панорамата, която се изтъкнала прѣдъ очитѣ имъ, когато възлѣзли на Балкана.

Пѫтувайки отъ Казанлъкъ, султанъ Махмудъ II пристигналъ въ градъ Стара-Загора привечерь, на 10 май 1837 год.. посрѣщнатъ отъ турци, българи и евреи по най-тържественъ начинъ. Хората били забравили отъ радость чумата, която върлувала по онова врѣме, та всички се прибрали въ града. Улицитѣ, по които прѣминалъ султана, били посипани съ цвѣтя; кѫщитѣ, плетищата и дуваритѣ — бѣлосани съ киречъ, а трапишата и ямитѣ попълнени и изравнени. Младежитѣ отъ всички народности въ града излѣзли на посрѣща съ учителитѣ си въ бѣла прѣмяна, цвѣтя и пѣсни. Българскитѣ ученици носяли въ рѫцѣ голѣми розови букети, които отгорѣ се завършвали съ зелени кичести кръстове отъ елха. Султана сѣдялъ бодро въ открита кола, потѫналъ до гѫрди въ цвѣтя. При всѣка застойка по улицитѣ, християнското духовенство засипвало Падишаха отново съ прѣсни рози, които клисаритѣ черковни мъкнѫли въ кошници на рѫцѣ

Конака на Садулла-Бей, въ който султана прѣнощувалъ билъ единъ отъ най-хубавитѣ и най-голѣмитѣ въ града. Той цѣль билъ посланъ съ скъпи губери и платове. таванитѣ му варакладосани, а стѣнитѣ въ покоитѣ окрасени съ разноцвѣтни тюлчета и пешкирчета и попръскани съ гюлова вода.

Три дни прѣди това, въ единъ съсѣденъ дворъ до Садулла-Беюва конакъ прочути турски „ахчийки“ подваряли денонощно прѣсно млѣко въ казани и приготвяли каймакъ (сметана) за Падишаха и за дружината му. Този каймакъ сетнѣ останалъ, та го раздавали по училищата на дѣцата, за да се не вкисне.

Махмудъ II приелъ на ауденция всички Старозагорски първенци и духовенството отъ всички вѣри. Той разговарялъ съ тѣхъ твърдѣ благосклонно и на първенцитѣ подарилъ кюркове съ скъпи кожи, а на духовницитѣ раздалъ кехлибарени броеници и сукнени джюбета; женитѣ на по-виднитѣ Старозагорци получили накити и дрѣхи, а за учениците и сиромаситѣ султана оставилъ доволно пари, да имъ се раздадатъ слѣдъ заминаването му. — Въ библиотеката на Старозагорската дѣвическа „Марийнска гимназия“ има единъ рѫкописъ—прѣписъ отъ историята на Отца Паисия, писанъ въ Стара-Загора и свършенъ прѣзъ априлъ 1837 г. Тамъ се чете слѣдното послѣсловие:

„Вѣстно творимъ какво 13 царь Махмутъ вторый излези отъ Цариградъ съсъ вампоръ гемиси по морето и излези по сухо во варна и отъ тамъ отиди покрай дунава по градовети и са варна презъ терново и габрово и казанлъкъ и прѣзъ захра мина на маія 10 день и презъ едрене и си отиди у цариградъ тихо“ (вж. Отчетъ на Марийнската Държавна Дѣвическа Гииназия за 1896/7 учебна година, стр. 135). Десеть години подиръ султанъ Махмудовото посѣщение (Май 1847 г.) градъ Стара-Загора билъ посѣтенъ отъ султанъ Абдулъ Меджита. Старозагорци устроили този пѫтя по-блѣскава срѣща на Махмудовия синъ, отъ колкото на бащата, защото надѣждитѣ имъ въ Меджита били по-голѣми. Султана идялъ този пѫть отъ Одринъ и заминавалъ къмъ Розовата долина. Старозагорското поле било усмихнато и зелено, а розовитѣ градини въ политѣ на Аязменския баиръ срамежливо поглеждали къмъ небето, облечени въ разкоша на своята младость.

Пѫтя на Меджита въ Стара-Загора билъ посипанъ сега сѫщо съ цвѣтя, а ученици облечени въ бѣли прѣмяни и наредени въ двойни редици по дължината на улицитѣ, пѣяли му пѣсни сладкоглесно и го засипвали съ розови букети.

Българската училищна младежъ пѣяла въ случая особна привѣтствена пѣсень, която била нарочно съчинена за тая срѣща [102]). Султанъ Абдулъ Меджитъ билъ трогнатъ отъ сърдечния приемъ на Старозагорци, а най-много отъ омилнитѣ пѣсни на дѣцата. Той заповѣдалъ да раздаджтъ за споменъ на всѣки ученикъ и ученичка по едно „четвъртъ бѣло междие,“ която монета по онова врѣме била съвсѣмъ нова и не пустната още въ обращение. На сакати и немощни той подарилъ отдѣлно пари, които оставилъ на духовницитѣ да имъ ги раздаджтъ.

Както султанъ Махмудъ II, прѣди десеть години, тъй и султанъ Абдулъ Меджидъ прѣстоялъ въ Стара-Загора само една вечерь, и прѣнощувалъ въ конака на сѫщия Садулла-Бей. Покоитѣ на конака имали сѫщата окраса, както и по-прѣди, защото въ тѣхъ нищо не било побутнато, отъ какъ султанъ Махмудъ заминалъ. Тѣ си останали така непокътнати и необитаеми и подиръ Меджита, до като пожара ги непогълналъ прѣзъ год. 1877.

---

102) Българчетата пѣяли слѣднята пѣсень при посрѣщата:

„Зимата мина
„Султана замина,
„Кротъкъ като агне
„Кога се обагне и т. н.

Вече два дни прѣди прѣстигането на Абдулъ Меджита въ Стара-Загора, врѣмето въ полето се силно промѣнило: отъ вѣтровито и прохладно, каквото било прѣзъ цѣлата първа половина на Май, сега настжпили изведнжжъ голѣми горещини. Въ самия день на султановото пристигане въ града горещинитѣ до толкова се усилили, щото посрѣщачитѣ едва изтрайвали на слънцето по улицитѣ. Тѣзи небивали горещени не прѣстанали и подиръ заминаването на Абдулъ Меджита, та въ града прѣсъхнали почти всички „кладенчови чешми.“ Тогава се опропастили веднжжъ за винаги и гюловитѣ градини въ политѣ на Аязменския баиръ, най-първо като се спардушили цвѣтоветѣ и пъпкитѣ, а сетнѣ почернели и изсъхнали и самитѣ пръчки. Къмъ това зло въ Стара-Загора се прибавила още и холерата, която захванала усилено да върлува.

Старозагорскитѣ мохамедани посрѣщнали и този пжть грозната епидемия съ безподобно хладнокръвие. Тѣ не мръднали отъ кжщитѣ си да бѣгатъ, нито окото имъ трепнало дори прѣдъ страшната болѣсть, понеже всички вѣрвали непоколебимо, че този пжть злото нарочно е изпратено отъ Бога, за да накаже правовѣрнитѣ мюсюлмани за грѣховетѣ на Махмуда и Меджита. А както въ Цариградъ, така и въ провинциитѣ на империята, противницитѣ на султанъ Абдулъ Меджита намирали здрава упора въ появата на епидемиитѣ, за да тласкатъ овчедушното мохамеданско простолюдие срѣщу велики реформаторскитѣ замисли на султана.

Старозагорскитѣ беюве не пропустнали момента да се възползуватъ отъ случайното изсъхване на аязманскитѣ гюлови градини. Тѣ разпространили веднага слухъ по между заарското мохамеданско простолюдие, че, слѣдъ заминаването на безвѣрния падишахъ, Богъ праща за наказание първомъ сушата и горещинитѣ, а послѣ вече и холерата, понеже мюсюлманския владѣтель се билъ отклонилъ твърдѣ много отъ истинската вѣра на Пророка.

Човѣшкото султанъ Меджитово управление никакъ се не нравило на високомѣрнитѣ турски агалари. Тѣ не били доволни отъ благоволението на падишаха къмъ *райтѣ*, защото послѣднитѣ ставали така равноправни съ владѣтелното племе. Освѣнъ това, българитѣ на Балканския полуостровъ, ползувайки се отъ мекушавото управление, свѣстявали се бърже и вземали въ държавата прѣднина въ всѣко отношение. И не ще згрѣшимъ много, вѣрваме, ако нарѣчемъ днитѣ на султанъ Меджитовото управление *пролѣть на историческия нашъ животъ подъ турцитѣ*.

Българщината въ Стара-Загора била вече доволно силна и събудена. Българитѣ въ града държали абсолютно надмощие и по численость и по богатство и по интелигентность. Въ града нѣмало българинъ сиромахъ, който да се нуждае отъ кора хлѣбъ. До като у турцитѣ богатството се съсрѣдоточавало въ ржцѣтѣ само на трима четворица богати еснафлии и нѣколко души заможни чифликчии, то у българитѣ, наопаки, сиромашията се почти никакъ незабѣлѣжвала, а всички се радвали на едно всеобщо благосъстояние.

Коренътъ на мохамеданското надмощие въ Стара-Загора се подкосявалъ постепенно, ала безпомощно и безспирно. Той билъ подяденъ най-главно отъ епидемиитѣ, които морили мохамеданитѣ безмилостно и често. Много мохамедански свѣтъ изгиналъ и прѣзъ врѣме на войнитѣ и размирицитѣ, които сполитали царщината ту отвънка, ту отвътрѣ. Освѣнъ това, мохамеданизма въ Стара-Загора чезнялъ не по малко и отъ отровното влияние на пословичния „агаларски мързелъ,“, който съсипвалъ материялно и бѣдни и богати, като тласкалъ сетнѣ и еднитѣ и другитѣ къмъ злодѣяния.

Българския елементъ въ Заара особно много се закрѣпилъ на нозѣтѣ си слѣдъ Одринския миръ. Заарскитѣ българи завзели тогава въ ржцѣтѣ си почти всички занаяти въ града, отнели часть отъ едрата и дребна търговия изъ ржцѣтѣ на евреитѣ и другитѣ чужденци, и станали пълновластни господари въ пазаря. Кафеджилъкътъ, берберлика и още нѣколко дребни занятия останали недокоснати въ ржцѣтѣ на турцитѣ, защото послѣднитѣ ги бранили прѣдъ другитѣ упорито, като тѣхна непрѣкосновенна специалность.

Неуморното трудолюбие и пестеливость на Старозагорския българинъ създали благосъстояние въ кѫщата му. Това благосъстояние сетнѣ направило Заарския българинъ прѣдприемчивъ и рѣшителенъ. То разтворило постепенно прѣдъ него широко вратитѣ на науката и свободата и убодрило духътъ му. И нѣмало вече връщане назадъ! Градъ Стара-Загора става, едно слѣдъ друго, огнище на цвѣтущи занаяти и търговии, разсадникъ на просвѣщението почти по цѣлото наше заробено отечество, пръвъ рѣшителенъ избликъ на пламъцитѣ за свободата и избавлението, и най-подиръ жертва на пожара, прѣзъ врѣме на освободителната война!

Междувръмието отъ Одринския миръ до Кримската война се изминало бърже и неусѣтно. Обстоятелствата се редували така едно слѣдъ друго, че всѣко послѣдующе давало нова посока на живота на заарскитѣ българи и нова сила на тѣхния полетъ! Конст. Фотиновъ, въ своето „Общо землеописание“ (поставено за мото на стр. 1) илюстрира най-добрѣ хубавото благосъстояние на Заара и заарскитѣ българи отъ онова врѣме.

VIII.

Занаятитѣ, земледѣлието и скотовъдството въ Стара-Загора се намирали въ ржцѣтѣ на българитѣ още въ най-старо врѣме. Голѣма часть отъ търговията само почивала тогава въ ржцѣтѣ на чужденцитѣ, що прихождали тука отъ цвѣтущитѣ колонии на западното Евксинско крайбрѣжие, или отъ търговскитѣ и далечни центрове на Архипелага и Адриатическото море.

Занаятитѣ въ Стара-Загора изначало не сж били нито цвѣтущи, нито разнообразни. Старозагорскитѣ занаятчии (*тѣхнитари*) усвоили и наслѣдили отъ римляни и византийци само най-проститѣ и най-необходими занаяти. Тѣ не умѣяли да изработватъ нѣщата чисто и искусно; тѣхнитѣ издѣлия намирили доволно покупатели въ града и по селата само за това, защото се отличавали отъ издѣлията на *гостето* [103]), че били яки и ефтини.

Разкошни и скжпи издѣлия (било дрѣхи и накити, било оржжия и покжщнина) донасяли въ Стара-Загора само *гостето*, които търгували повече съ болярите и чиновничеството. Цѣлъ редъ художественни и рѣдки находки, намѣрени подиръ освободителната война подъ руинитѣ на града и въ недрата на околнитѣ *могили*, и запазени за сегашнитѣ и грядущи поколения въ Пловдивския и Софийския народни музеи, както и въ малкия музей на Старозагорската Дѣвическа Гимназия, – носятъ отпечатъкъ изключително чуждестраненъ: тамъ се съзира изобретателность, похватность и вѣщина на незнайни латински и византийски първомайстори. Мѣстното загинало занаятчийство се прѣдставлява сжщо съ доволно и твърдѣ разнообразни издѣлия, ала тѣ всички иматъ необикновенно проста, здрава и груба изработка.

Нѣколко години подиръ пропаданието на градъ Стара-Загора подъ владичеството на турцитѣ, тукашнитѣ занаяти и търго-

---

103) *Госте* наричали старитѣ българи чуждестраннитѣ търговци. *Любовнымъ всевѣрнымъ гостемъ царства ми.* Асѣнь II. (Иречекъ, Исторія Болгаръ, заб. 91, стр. 532).

вия вземали нова посока и изпаднали изключително въ български ржцѣ. Изпоплашенитѣ госте напустнали Стара-Загора много по-отдавна прѣди нахлуванието на османцитѣ въ долинитѣ на Сѣверна Тракия. И тѣ не се завърнали назадъ вече да търгуватъ, защото разселването на анадолскитѣ турци по Тракия изолирало въ онова врѣме до край Старозагорското поле за чужденцитѣ. Тогава занаятчийството въ Стара-Загора се натрапило, тъй да се каже, върху българитѣ и тѣ започнали полека-лека да се занимаватъ съ него постоянно. До идването на турцитѣ на Балкански полуостровъ, въ Стара-Загора е нѣмало още съсловие чисто занаятчийско. Занаятчийството въ ржцѣтѣ на тогавашнитѣ хора съставлявало нѣщо второстепенно покрай другитѣ имъ занятия.

Новопрѣселенитѣ въ Заара анадолски турци не отбирали да работятъ почти никакви занаяти. Тѣ били хора повече планинци, юначни и войнственни, навикнали въ отечеството си на безгрижие и волность, прѣдавайки се страстно на ловджийството, отчасти на земледѣлието и скотовъдството, нъ любящи отъ всичко най-много войнитѣ и нахлуванията въ чужди земи, понеже тѣ имъ докарвали богатство и охолна прѣхрана.

Женитѣ на новопрѣселницитѣ се отличавали сжщо съ своята несржчность и били доволно лениви. Тѣ обичали труфилата и удоволствията и почти прѣзъ цѣлъ животъ изтрайвали да се занимаватъ съ клюки или съ наслаждения и пѣснопѣния, придружени винаги съ особенъ родъ хора́ и тѣлокълчяния. Тѣ възлагали грижитѣ за домакинството върху робитѣ и ратаитѣ, защото самички неумѣяли да си изработятъ и най-простата домакинска потрѣба, ами очаквали всичко на готово.

Обстоятелствата въ Европа се показали необикновенно благоприятни за анадолскитѣ новопрѣселници, защото тѣ ги неволно привикнали още по-много на леность и безгрижие. Въ новопокоренитѣ земи на Полуострова, голитѣ анадолски османлии намѣрили съ милиони сржчни и трудолюбиви християни, които обработвали земята, отглеждали стадата и майсторски прѣготвяли съ ржцѣтѣ си и облекла и покжщнина, и всѣка друга вещъ, необходима при домакинството. Тази неожиданна случайность отучила завоевателното племе досущъ отъ трудъ и грижа, като го привикнала само на *рахатлъкъ* и *мървелъ*.

Послѣднитѣ двѣ качества сж пословични и до день днешенъ въ природата на турцитѣ въ Европа, и тѣ личятъ въ основата на дългиятъ имъ политически животъ на Полуострова ка-

то нѣкоя злоядна и непрѣкъсната нишка, що подкоси благосъстоянието и сѫществуванието на великото имъ царство, както живиницата подкосява жизнеспособностьта на човѣшкото тѣло.

Възползувани отъ слабостьта на османцитѣ къмъ бездѣлието; покоренитѣ християнски *раи* на полуострова се съпоставили на срѣща имъ, още въ самото начало на робството, съ мирното и безропотно оржжие на *трудолюбието*, което докарало на послѣднитѣ надмощие и благосъстояние, а първитѣ заробило економически, обезсилило ги и ги направило съвсѣмъ некадърни да господаруватъ.

Въ градъ Стара-Загора се изиграла въ това отношение сѫщата драма. Покорени и заробени отъ анадолскитѣ новопрѣселници, Старозагорскитѣ българи намѣрили защита и спасение въ занаятитѣ и въ безмълвното и почетно трудолюбие. Съ течение на врѣмето, както и по-горѣ споменахме, българитѣ въ Заара станали до толкова необходими на своитѣ господари, щото послѣднитѣ ги дори на сила принудили да останатъ въ града и Ново Село и да работятъ занаятитѣ си.

Ако у турцитѣ и да се заражда по-късно слаба наклонность къмъ търговия и занаятчийство, това ще трѣбва да се отдаде главно на нечуваната немотия, що връхлетяла градското турско съсловие на Полуострова подиръ оталожването на Османското царство въ Европа. Тази ужасна немотия се явява като неминуема послѣдица отъ единъ животъ, прѣпълненъ до върха съ бездѣйность.

Грабежитѣ и разбойничеството не принесли трайно богатство на господствующето османско племе въ Полуострова, както златото и среброто на едва що откритата Америка не подигнали мощьта и благосъстоянието на разкошнитѣ и мързеливи жители на Испания. И тамъ, както и тука, въ края на борбата оставатъ побѣдители пакъ ония, що били въоржжени съ несъкрошимото оржжие на трудолюбието, на работата.

На чело на всички занаяти въ Стара-Загора стоялъ табаклъкътъ. Табаклъкътъ билъ въ ржцѣтѣ на турцитѣ. Никой заарски българинъ несмѣялъ да се залови за тоя привилигиранъ занаятъ. Устабашията на Заарския табашки еснафъ билъ сѫщеврѣменно и най-върховенъ първомайсторъ надъ всички останали първомайсто-

ри въ града; неговиятъ гласъ билъ рѣшающъ не само въ прѣпирнитѣ и недоразуменията на градскитѣ занаятчии, но често пжти и въ конака. Той можалъ да запази еснафлията отъ щрафъ затворъ, отъ заграбване на имотитѣ му въ случай на неволна несъстоятелность, па ималъ сила дори да откачи прѣстжпника отъ въжето, доволно да се застжпялъ за него и да кажялъ, че тоя човѣкъ е добъръ еснафлия, че той го познава добрѣ отъ дълго врѣме и че, най-послѣ, подсѫдимия не е въ състояние да извърши каквото и да било прѣстжпление.

За устабашия на табашкия еснафъ избирали винаги турчинъ обикновенно отъ сжщия еснафъ, който се ползувалъ въ града съ най-добро име. Изборътъ се подготвялъ отъ много врѣме напрѣдъ и първомайсторитѣ отъ другитѣ еснафи обмисляли върху лицето твърдѣ сериозно.

Табашкия първомайсторъ се навърталъ всѣки день въ „лонджата“ (еснафско събрание), голѣма кжща съ кафене при Айналийката, дѣто изслушвалъ молбитѣ и оплакванията на занаятчиитѣ и давалъ край на всички еснафски недоразумения въ града. Той ималъ сила да лиши, въ краенъ случай, непокорния занаятчия, да се не занимава съ какъвто и да било занаятъ въ града и да го остави по такъвъ начинъ на улицата да умира отъ гладъ. Затова именно, всички занаятчии въ Стара-Загора имали пълно страхопочитание прѣдъ табашкия устабашия, като му се покорявали въ всичко. По-голѣмъ и по-мощенъ отъ табашкия устабашия вече е можалъ да бжде само Еръ-Баба, върховенъ еснафски чиновникъ въ Турската държава, който живѣелъ въ Цариградъ, забикалялъ индустриялнитѣ градове ежегодишно и се явявалъ въ „Лонджата“ съ дълга черна патерица, посребрена отгорѣ. Еръ-Баба е билъ нѣщо като днешнитѣ наши ревизори и главни инспектори въ министерството на търговията и земледѣлието. Нему еснафитѣ сж отдавали най-голѣми почести, защото присѫдитѣ му сж били безапелационни. Той билъ човѣкъ твърдѣ справѣдливъ и вѣщъ въ еснафскитѣ работи. Когато напущалъ нѣкой градъ, първомайсторитѣ го изпращали нѣколко километра далечь, като спущали въ ржката му, при раздѣлата по 15—20 турски лири. Това било, казватъ, цѣлиятъ му хонораръ, защото той не получавалъ отъ държавниятъ ковчекъ почти накакво възнаграждение.

Нѣкои Старозагорски еснафлии вѣрватъ, че турцитѣ запазили табаклъкътъ за себе си затова именно, защото тѣ първи

го прѣнесли изъ Мала Азия на Балканския Полуостровъ. Освѣнъ това, турцитѣ гледали на табаклъка ужъ като на „агаларски занаятъ", който потъпкалитѣ „раи" небивало да работятъ.

Ние не сподѣляме възгледитѣ на тѣзи наши еснафлии; защото е добрѣ извѣстно намъ отъ историята, че обработванието на кожитѣ е било познато на жителитѣ на Старопланински Полуостровъ още въ Омеровитѣ врѣмена. Неможемъ да се не съгласимъ, обаче, че турцитѣ, при нахлуванието си на Полуострова, ще да се отбирали по нѣщо отъ тоя занаятъ, но не сж го знаяли съвършенно. Тѣ сж усъвършенствували табаклъка тепърва послѣ, когато заживѣли вече спокойно въ градоветѣ на Старопланински полуостровъ и сж се отдали всецѣло на тоя занаятъ.

Табашкия занаятъ въ Стара-Загора се засилилъ тепърва слѣдъ Одринския миръ. Въ врѣме на Кримската война табаклъка въ Стара-Загора достигналъ пълниятъ си разцвѣтъ; тогава табацитѣ въ града съставлявали вече отдѣлна махала, прѣзъ която човѣкъ деня мжчно минавалъ отъ смрадъ, а нощe—отъ злитѣ и многобройни табашки кучета, които пазяли потопенитѣ кожи въ кюповетѣ.

Табаханитѣ били съградени на низко мѣсто, въ южния край на града, дѣто водата и днесь е твърдѣ изобилна. Въ квартала на табаханитѣ стояла и масивно изградената Айналж-чешме, съ своитѣ буйни шопори и чисти каменни корита. Близу до Айналийка имало едно малко турско кафено, дѣто идвали табацитѣ лѣтѣ да пиятъ кафе, да пушятъ съ наргилета, или слушали безмълвно, насѣдали кръстато на рогозки, расказитѣ на нѣкой даровитъ бездѣлникъ.

Въ сегашно врѣме мѣстото на табаханитѣ прѣдставлява пустошъ. Около съборената Айналийка, шопоритѣ на която жаловито блъбочятъ, затънжли въ мръсотия и накачени съ хиляди дрипелчета „за трѣска", мѣстностьта е заглъхнжла въ буренъ, въ който почиватъ основитѣ на изгорелитѣ табахани. Мелницитѣ и каменнитѣ „чутори" за тетрето сж разхвърлени между трѣвата, като послѣдни остатъци отъ великото минжло на единъ цвѣтущъ занаятъ, загинжлъ почти за винаги.

Въ навечерието на освободителната война, Старозагорския табашки еснафъ располагалъ съ 16 отдѣлни табахани, 60 души отбрани майстори и около 200 души калфи и чираци. Най-заможни табаци майстори въ еснафа е имало само 4—5 души, които давали кожи за обработване въ всичкитѣ 16 табахани. Въ

табаханитѣ се работяло по редъ безъ никакви крамоли и въ пълна дружность. На единъ „небетъ“, майстори съ помощницитѣ си изкарвали, въ една табахана, 50 овчи или 40 кози кожи. Цѣлия табашки еснафъ изработвалъ годишно до 130,000 овчи и до 70,000 кози кожи. Една хубаво изработена козя кожа е тѣжала отъ 250 драма до 1 ока и 100 драма; овчитѣ кожи сѫ били малко по-леки и тѣжината на всѣка една се колебаяла между 250 драма до една ока. Цѣната на изработенитѣ кози кожи се движела срѣдно между 7 и 10 лева оката; по-лекитѣ отъ тѣхъ добивали цѣна до 6 лева на оката а по-тѣжкитѣ до 12 л.

Цѣната на изработенитѣ овчи кожи се колебаяла между 4 и 5 лева оката Козината отъ козитѣ кожи табацитѣ продавали на старозагорскитѣ мутафчии по 60 и по 80 стотинки оката; вълната отъ овчитѣ кожи прѣкупувалъ единъ богатъ търговецъ изъ Босна, който идвалъ въ Стара-Загора всѣки шесть мѣсеци, давалъ на табацитѣ пари на прѣдъ и носялъ вълната за проданъ въ Виена. Сѫщия този Босенски търговецъ дигалъ отъ Стара-Загора и много бѣлъ сахтиянъ, за да го продава въ Сърбия и Виена. Обаче, по-многото изработени въ Стара-Загора кожи отивали за проданъ къмъ Шуменъ, Търново, Габрово, Разградъ, Русе и Видинъ.

Сурови кози кожи сѫ донасяни въ Стара-Загора за проданъ най-много отъ Гюмюрджина. Старозагорската кааза е давала твърдѣ малко кози кожи на табацитѣ. Една сурова козя кожа се е продавала обикновенно за лева 1·60 до 3·50. Старозагорскитѣ табаци купували на износна цѣна твърдѣ много овчи кожи на Цариградскитѣ салхани. Вращайки се отъ Цариградъ съ кола, табацитѣ свращали и по всички голѣми села и градове въ Тракия, които падали на пѫтятъ имъ, та и отъ тамъ събирали много кожи. Овчи кожи „тулá“ (безъ вълна) сѫ се купували по 80 стотинки едната, а съ вълна—по 1·80 до 2 лева.

Купуванието на кожи отъ Старозагорската касапница е ставало ежедневно по редъ, както се е работяло по редъ въ табаханитѣ. Понѣкоги табацитѣ сѫ се съгласявали по между си, щото единъ табакъ да купува една цѣла седмица кожитѣ отъ касапницата, втората седмица да купва други, трети и т. н., до като се изредятъ всички. Пазарлъка при покупката е правялъ винаги „Кихая-Устасѫ“, подпрѣдседателя на табашкия еснафъ, който е излѣзвалъ нарочно по града, всѣка вечерь, за да обикаля касапитѣ.

Въ Стара-Загора е упазенъ и до день днешенъ хромела на най-старата градска табахана; той е похабенъ значително отъ пожарътъ на послѣдната война, та не може вече да се чука въ него тетрето. Подъ основитѣ на табаханитѣ, 2--3 метра подъ земята, намѣрили сѫ се подиръ освободителната война голѣми римски каменни саркофази. Старозагорскитѣ табаци вѣрватъ, че саркофазитѣ сѫ табашки корита, въ които сѫ изработвали нѣкоги кожи нѣкакви „бабаити табаци“.

Подиръ освободителната война, нѣколко души Старозагорски табаци сѫ се опитали наново да въздигнѫтъ табаханитѣ върху старитѣ имъ основи и да почнѫтъ занаята. Старозагорското общинско управление, обаче, се е възпротивило да разрѣши въздигане на табахани вѫтрѣ въ града, ами е посочило на табацитѣ мѣсто вънъ отъ града, край брѣговетѣ на Бедечка. Тамъ табацитѣ не сѫ се съгласили да отидѫтъ, защото рѣчната вода не била така добра за обработване на кожитѣ, както водата на изобилнитѣ градски извори при табаханитѣ.

И тъй, въ градъ Стара-Загора днесъ има само 4 табашки работилници, които изкарватъ кожи изключително за царвули. Други обработени кожи въ града се внасятъ отъ странство и отъ Габрово. Изгубили сѫ се безслѣдно и стотинитѣ нѣкогашни зли табашки кучета, които давали на господаритѣ си изобилно „кучници“ и пазяли нощя табаханитѣ по-добрѣ, отъ колкото буднитѣ „пазаванти.“ Въ града е останалъ само обичая още, подиръ табацитѣ, да казватъ присмивателно нѣкому, ако попита:

— „Търси ли ме, питá ли нѣкой за мене?“

— „Да, търси те, отговарятъ, питá единъ табакъ за тебе“.... То се разбира, че табакътъ го е търсилъ, за да го тури въ коша. — Старо-Загорскитѣ табаци сѫ кръстосвали улицитѣ на града, съ кошче на гърбина и щипци въ рѫка, та събирали „кучницитѣ,“ които употрѣбявали при аргосванието.

Абаджийския еснафъ въ Стара-Загора билъ сѫщо така силенъ прѣди освобождението и наброявалъ въ чаршията 45 дюкяна и до 700 души работници. Работило се е денонощно и стоката се изнасяла за продань въ Цариградъ, Анадолъ, а наймного на Узунджовския панаиръ. Обаче много стока е поглъщало и самото население въ града и по селата на Старо-Загорското поле.

Хубави „кара аби“ сѫ се купували изъ начало отъ Ахѫ-Челебийско и отъ „Марашъ панаиритѣ“ въ Пловдивъ и Т.-Пазарджикъ. По-сетнѣ, когато се отворила Сливенската шаячна фа-

брика, Старо-Загорския абаджийски еснафъ почналъ да купува аби отъ тамъ. Сливенскитѣ аби се продавали по онова врѣме на износна цѣна и били доволно здрави и „сѣкнати.“ Старо-Загорското градско население ги прѣдпочитало прѣдъ ржчно-изтаканитѣ, защото били нѣкакъ по-модни и загладени.

Продажбата на Старо-Загорския абаджийски еснафъ достигала често до 600—700 хиляди лева годишно. Бѣднитѣ Старозагорски вдовици и много други сиромашки сѣмейства въ града намирали добра прѣхрана въ тоя занаятъ. Защото Старозагорскитѣ абаджии не можали да смогнатъ само съ своитѣ калфи и чираци, ами раздавали работа и по кжщитѣ.

Старозагорското въстание прѣзъ 1875 год. нанесло първия смъртенъ ударъ на абаджийския занаятъ въ града. Една година слѣдъ това, когато се разтурялъ и Узунджовския панаиръ, абаджилъка въ Стара-Загора западналъ окончателно.

Днесъ абаджилъка въ Стара-Загора е на мъртвило. Има само 3—4 абаджийски дюкени въ града, които едва живорятъ, благодарение на малко останалото турско население въ града и по селата. Изселванието на турцитѣ изъ България, подиръ освободителната война, досъсипало е окончателно абаджийския занаятъ изобщо въ отечеството ни.

Абаджийскитѣ чирачета въ Стара-Загора минавали за вѣчно гладни и ненаситни. Господаритѣ имъ ги разтирвали прѣзъ цѣлия день по работа въ кжщи, а вечерь ги мжчили калфитѣ въ дюкенитѣ, като ги припуждавали до срѣдъ нощь да „избадатъ“ и да клюматъ прѣдъ свѣща. Господаркитѣ имъ ги бияли, карали ги да метжтъ по двора и на пжтя, пращали ги по 50 пжти въ деня за вода, а храна имъ давали твърдѣ малко, ужъ да бждатъ по-пъргави Ряпата, пословичния „абаджийски кашкавалъ“ между нѣкогашното наше абаджийско съсловие, съставлявала е и въ Стара-Загора единственната гозбица за бѣдното чираче.

Панталонджилъкътъ (днешното „шивачество“) сжществува тепърва отъ половина столѣтие насамъ въ нашитѣ градове. Тоя занаятъ е спомогналъ до извѣстна степень за разслабвание на абаджилъка Както на всждѣ по насъ, така и въ Стара-Загора, панталонджилъка е станалъ извѣстенъ на хората отъ 1849—50 год. насамъ, отъ какъ нахлули въ България маджарскитѣ емигранти и се пръснали на вредъ по градоветѣ. Маджаритѣ прѣнесли тоя „тънакъ занаятъ“ въ отечеството ни и го продали твърдѣ скъпо на българитѣ. Тѣ, освѣнъ дѣто подкосили абаджи-

лъка, но и чирачетата учали за пари. По-късно, първитѣ български панталонджии се нарѣкли „френкъ терзии;“ тѣ отнели работата сетнѣ изъ ржцѣтѣ на маджарскитѣ майстори, защото послѣднитѣ били пияници и дружали повече съ турцитѣ. „Панталонлия“ българинъ по онова врѣме минавалъ въ очитѣ на хората, както днесъ жена (българка) „съ капела.“

Сапунджилъкътъ билъ така сжщо силенъ еснафъ въ Стара-Загора. Въ града имало 15 сапунджийски работилници и 150 сапунджийски дюкени въ чаршията и по махалитѣ. Сапунджилъкътъ е билъ въ цвѣтуще състояние нѣщо 10 години прѣди освободителната война, когато въ Стара-Загора сж се клали до 4000 едри добитъци на годината. Числото на закланитѣ дребни добитъци е надминавало броятъ на едриятъ добитъкъ значително.

Добитата лой отъ градскитѣ салхани не е била доволно, за да удовлетвори нуждитѣ на сапунджийския еснафъ. Защото лойта се употрѣбявала не само за сапунъ, но и за свѣщи. Сапунарството и свѣщарството (мумджилъкъ, мумджия) въ Стара-Загора било въ едни ржцѣ; сапунджията билъ сжщеврѣменно и мумджия Много козя лой се донасяла въ Стара-Загора отъ Шопско, кждѣто сапунарството не било още развито. Старо-Загорския сапунъ и лоени свѣщи отивали за проданъ главно къмъ Чирпанъ, Нова-Загора, по селата въ Старозагорската кааза и по колибитѣ на Стара-планина. Червишътъ се изнасялъ въ много толуми къмъ Цариградъ, дѣто билъ продаванъ на добра цѣна въ пазаря и на подрядчицитѣ на аскеря. Въ Стара-Загора само сапунджиитѣ можали да продаватъ сапунъ; нито бакали, нито други нѣкои търговци въ града имали това право.

Бакърджилъка (казанджилъкъ) билъ силенъ и цвѣтущъ занаятъ въ Стара-Загора прѣзъ цѣлото врѣме на турското владичество въ България, дори до освободителната война. Подъ името „бакърджия“ въ Стара-Загора се е разбирало „търговецъ,“ който продавалъ бакърени съдове; „казанджии“ сж се наричали самитѣ работници и майстори, които изработвали бакъренитѣ съдове. Отъ тамъ и поговорката въ града: „казанджийче не спи.“

Старо-Загорскитѣ казанджии вѣрватъ, че тѣхния занаятъ е единъ отъ най старитѣ въ града. Този занаятъ се е работилъ въ Стара-Загора, казватъ тѣ, още прѣди да прѣвзематъ турцитѣ града. Това тѣхно твърдене намира оправдание до нейдѣ въ това, че въ Стара-Загора сж сѣчени монети много по отдавна, прѣди идванието на турцитѣ на Балкански полуостровъ.

Както абаджийтѣ, така и казанджийтѣ сѫ работяли денонощно. Калфитѣ и чирацитѣ сѫ спали твърдѣ малко прѣзъ нощьта и почти непрѣкъснато въртѣли чуковетѣ. Казанджийскитѣ калфи и чираци били изобщо много буйни, та въ Стара-Загора се страхували почти всички отъ тѣхъ. Тѣ били единственнитѣ български еснафлийчета въ града, които безъ боязънъ заминавали прѣзъ турскитѣ махали и тучетата не смѣяли твърдѣ да ги закачатъ. Буйнитѣ и непоправимитѣ дѣца въ Стара-Загора били прѣдавани обикновенно въ рѫцѣтѣ на казанджиитѣ, за да ги учѫтъ на занаятъ и да ги вкаратъ въ пѫтя. Въ тогавашнитѣ врѣмена, казанджилъка прѣдставлявалъ нѣщо като „дисциплинарна рота“, въ която отчаянитѣ родители записвали дѣцата си за поправление. Казанджилъка и табаклъка сѫ били два най-тѣжки занаята въ Стара-Зогора, но сѫщеврѣменно и най-приходни.

Казанджийския еснафъ ималъ свои 46 дюкеня въ чаршията, въ които се продавала изработена стока. Въ първитѣ врѣмена, Старозагорскитѣ казанджии купували бакъра на „кюлче“ и самички си приготовлявали бакърени листове. Тази работа била много трудна и отнемала доволно врѣме на казанджийтѣ, та цѣната на бакъренитѣ сѫдове въ града стояла доста високо. Посетнѣ вече, въ Стара-Загора почнѫли да донасятъ изъ Англия приготвени листове, та работата на казанджийтѣ се улеснила значително и тѣ захванали да изработватъ по-много сѫдове. Че казанджилъка въ Стара-Загора билъ наистина цвѣтущъ занаятъ въ турско врѣме, за доказателство на това нѣма нужда да се отива твърдѣ надалеко. Доволно е, прѣдполагамъ, да се посочи на факта, че както въ града Стара-Загора, така и по селата въ Старозагорския край, нѣмало е кѫща, била богатска, била сиромашка, турска или българска, въ която да не се намѣряло поне нѣколко оки бакърени сѫдове. Както въ кѫщата на българина, така и въ кѫщата на мохамеданина, бакъренитѣ сѫдове били не само една необходимость, но и едно богатство. Бакъренитѣ сѫдове служяли по онова врѣме и като луксъ въ всѣка българска кѫща; нашитѣ уредни домакини украшавали съ тѣхъ поличкитѣ на своитѣ приемни стаи, както днесь правятъ съ картинитѣ, вазитѣ и др. Въ срѣдата на приемната стая се мѫдрялъ зимѣ високъ бакъренъ мангалъ, приличенъ на черковенъ кѫпелъ, хубаво излъсканъ отъ пъргавата домакинка и прѣпълненъ съ жара отъ хубаво разпаленъ дървенъ „кюмюръ“.

Струва ми се, че нѣма нужда да изброявамъ всички видове бакърени издѣлия, които Старозагорския бакърджийски еснафъ изработвалъ, защото тѣ били твърдѣ разновидни и засѣгали всичкитѣ отрасли на тогавашното наше домакинство. Доволно е да посоча, че Старозагорския казанджийски еснафъ билъ единъ отъ първитѣ въ отечеството ни и доставлявалъ бакърени сждове почти на цѣло турско. По-богатитѣ старозагорски казанджийски кжщи имали контори и складове въ Цариградъ и по другитѣ голѣми градове въ империята. Кжщата А. Митовъ била най-видна казанджийска кжща въ Стара-Загора и тя правяла годишенъ оборотъ за по-вече отъ 100,000 лева. Послѣдната цифра на оборота била твърдѣ внушителна за тогавашнитѣ врѣмена, защото хората въ турско врѣме броили на грошове и днешнитѣ 100,000 лева имали значение на сегашни половинъ милионъ лева.

Освободителната война съсипала казанджийницитѣ, съсипала казанджиитѣ и упропастила казанджийския занаятъ въ Стара-Загора. Новитѣ ефтини и практични чугунени, чинияни и тенекияни издѣлия, които нахлуха изъ странство въ отечеството ни подиръ освобождението, нанесли послѣдния смъртенъ ударъ на казанджилъка въ Стара-Загора. Българитѣ първи прѣгърнали практичното и ефтеното. Турцитѣ, които не се поддавали така лесно на новото и практичното, тѣ пъкъ се изселили и заминжли къмъ Анадолъ.

Изгората на градъ Стара-Загора отъ Сюлейманъ-паша оставила тукашнитѣ заможни казанджии на срѣдъ пжтя почти безъ счучена пара въ ржката, като имъ отнела и всѣка възможность да почнжтъ занаята подиръ освобождението. Къмъ това се притурили още новитѣ политически граници на Старопланински полуостровъ, които освободителната война създала, съ своитѣ тѣжки мита за нашитѣ бакърени издѣлия. Подиръ всичко това, едноврѣмешнитѣ заможни Старозагорски казанджии се видѣли сега доволно безсилни да почнатъ занаята и да влѣзатъ въ борба съ всички припятствия и конкуренти, които се поставили враждебно на пжтьтъ имъ.

Въ Стара-Загора днесь има само четири казанджийски работилници, които едва покриватъ разноскитѣ си. Тѣ живорятъ още благодарение на селенитѣ въ Старозагорския окржгъ и на турското градско население. Когато единъ день се изселятъ турцитѣ изъ града и изъ селата на Старо-Загорския окржгъ, тогава и тоя слабъ днешенъ казанджилъкъ въ Стара-Загора ще пропад-

не отъ само себе. Нито българското правителство, нито народътъ ни сѫ се показали доволно загрижени до сега, вече четвъртъ столѣтие отъ освобождението, да помислятъ за съживявавето на тоя толкова хубавъ и приходенъ занаятъ!

Калайджилъка (ганосчилъкъ) билъ занаятъ въ Стара-Загора, който се крѣпялъ покрай казанджилъка. По-поетично казано: калайджилъка въ Стара-Загора, както на всѫдѣ по нашето отечество, живѣелъ въ сѣнката на казанджилъка. Безъ силата и безъ живота на послѣдния занаятъ, калайджилъка не би можалъ да вирѣе. Защото казанджилъка ималъ такова сѫщо значение за вървежътъ на ганосчилъка, както водата на буйния улей за дървеното колело на воденицата.

Калайджилъка билъ до нѣкѫдѣ отритнътъ занаятъ въ Стара-Загора. Съ него се занимавали, може да се каже, само турскитѣ цигани въ града. По количеството на бакъра, въ всѣка Старозагорска българска кѫща, турскитѣ цигани узнавали и богатството на българина въ града, та, когато имъ падняло добъръ случай, съобщавали това на властитѣ или на „пантитѣ“ и разбойницитѣ. Старозагорскитѣ беюве викали въ кѫщитѣ си обикновенно циганитѣ и циганкитѣ, които калайдисвали по града, за да узнаватъ кой българинъ е калайдисалъ най-много бакъръ прѣзъ годината. Въ врѣме на българскитѣ въстания прѣзъ 1876 год., както и по-подиръ, въ врѣме на освободителната война, когато редовната турска войска е влѣзвала въ нѣкой градъ или село, за да накаже или усмири разбунтуваното българско население, турскитѣ цигани (главно калайджийтѣ) нахлували слѣдъ войската и налитали безъ забава на най-заможнитѣ български кѫщи.

Калайджийския еснафъ въ Стара-Загора не билъ така сгрупиранъ, както другитѣ еснафи въ града. Табашкия устабашия често пѫти се отказвалъ да дава ухо на възникналитѣ спорове и кавги помежду калайджийтѣ, като се задоволявалъ само да ги напъди отъ себе си и да имъ викне: „хѫ махайте се отъ главата ми, ченгенелеръ!“ Освѣнъ турскитѣ цигани, въ Стара Загора имало и нѣколко души български цигани калайджии, ала тѣ вече не печеляли толкозъ много отъ калайджилъка, понеже се занимавали и съ други занятия.

Калайджилъка въ Стара-Загора е западналъ въ днешно врѣме. Той е влѣзналъ сега въ рѫцѣтѣ и на нѣколко души българи въ града, ала тѣ се занимаватъ съ него отъ врѣма на врѣ-

ме, когато падне по-множко работа, или когато немогатъ да намѣрятъ работа въ „кжра.“ Турскитѣ цигани сж се измайсторили сега да придаватъ чисто бакъренъ оттенъкъ на дребнитѣ тенекяни съдове, та ходятъ по Старозагорскитѣ села и лъжатъ простолюдието съ тѣхъ, като му ги продаватъ за чисто бакърени.

Мутафчелъка билъ силенъ и цвѣтущъ занаятъ въ Стара-Загора, ала печалбитѣ му не били до тамъ завидни. Старозагорци се присмивали на малкитѣ печалби на мутафчийтѣ, като имъ казвали, че тѣмъ нѣма да имъ потръгне напрѣдъ, до като тѣ самички се не оставятъ отъ лошиятъ си навикъ, да вървятъ сé назадъ съ каделята, когато прѣдатъ.

Старозагорскитѣ мутафчии имали на лице всичко 35 „керхани“ (дюкяни) въ чаршията и по махалитѣ. Но занаята се работялъ главно по кжщитѣ, съ по 5—6 момчета въ всѣка кжща, като вземали участие при това и всички членове на мутафчийското сѣмейство.

Мутафчийския еснафъ купувалъ козина главно отъ Старозагорскитѣ табаци, но въ Стара-Загора донасяли хубава козина и отъ другадѣ. Прѣдпочитала се обикновенно стриганата козина, защото отъ нея ставали най-здрави и най-хубави човали и дисаги.

Старозагорскитѣ мутафчии, по своята заможность, завземали срѣдно мѣсто изъ между другитѣ еснафлии въ града и се отличавали винаги по своята скромность. Рѣдко прѣзъ годината мутафчията вкушавалъ по-силна и по-добра храна; а работялъ при това като китаецъ, по цѣли 14 часа на деня. Физически мутафчията билъ доволно слабъ и мършавъ та при другитѣ хора изглеждалъ като сѣнка. Старозагорскитѣ чирачета, отъ другитѣ еснафи, се подземали често пжти съ мутафчийчетата, като се очудвали на юначеството и силата имъ, че могатъ да крѣпятъ каделята подъ мишницата си и да прѣдатъ при това.

Старозагорскитѣ мутафчии сé бързали и сé не втасвали. Въ сжботенъ день тѣ бързали най-много, защото прѣсмѣтали, че въ недѣля ще трѣбва да изгубятъ нѣколко часа въ черква. Чирацитѣ и калфитѣ обаче работяли и праздниченъ день, като притребяли козина и приготвяли отъ нея кадели, за да не губятъ врѣме делниченъ день. Старозагорскитѣ еснафлии казвали на присмѣхъ, че ако почине нѣкой членъ въ сѣмейството на мутафчията делниченъ день, послѣдния го запъпрувалъ въ козината на тавана до въ праздникъ, за да не губи друго врѣме да го погребава.

Най-цвѣтущъ е билъ мутафчилъка въ Стара-Загора до на-

правата на Хиршовата желѣзница. До това врѣме, мутафчийския еснафъ въ града е изработвалъ ежегодишно до 40,000 козяни чували, отдѣлно чулчета за постелки, чулове за покривки на добитъка, конски торби, колани, дисаги, гибрета, козяни върви и въжета и мн. др. Чувалитѣ сж купували главно житаритѣ и брашнаритѣ. Насипано житото въ козиняви чували, возяло се на кола до Т. Сейменъ, дѣто го прѣтоваряли въ голѣми рѣчни ладии и го смъквали по Марица до Еносъ. Отъ Еносъ Старозагорското жито се пръскало по гръцкитѣ острови на Архипелага. Старозагорското брашно се изнасяло главно къмъ Цариградъ, Габрово, Трѣвна и по всичкитѣ колиби на двата послѣдни града. Къмъ Цариградъ брашното е отивало по сухо—на кола, а къмъ Габрово, Трѣвна и колибитѣ, дигали го колибаритѣ (въ Трѣвна ги наричатъ и „Кошалци") обикновенно съ коне, на товари. Дълго врѣме се продавало Старозагорско брашно и на Одринскитѣ пазари, до като единъ чужденецъ издигналъ въ послѣдния градъ голѣма парна мелница, нѣщо 5—6 години прѣди освободителната война.

И брашното било сипвано въ козиняви чували, когато отивало за проданъ на вънъ отъ Стара-Загора. Но понеже тѣзи чували били обикновенно „рѣдка тъканъ", то, прѣди да насипятъ брашното въ тѣхъ, понавлажвали прѣдварително вжтрѣшнитѣ имъ стѣни, каквото брашното да хване кора и да не пропуща на вънъ.

Въ Габрово и Трѣвна „Заарското брашно" било прочуто, продавало се по-скъпо на пазаря и било извѣстно подъ името „Хасъ," което значи „Чисто." Любенъ Каравеловъ обича да сравнява въ повѣститѣ си бѣлитѣ и мѣки ржцѣ на женитѣ съ „Заарскитѣ симити."

Лѣтно врѣме, по жетва, отъ Габровскитѣ и Трѣвненски колиби слизали въ Старозагорското поле до 300—400 жетварки (ромънки), да женжтъ по чифлицитѣ на Старозагорскитѣ беюве. Половината отъ романкитѣ се повръщали въ Стара-Загора и есень, да помагатъ при гроздоберя, или да се цѣняватъ за слугини. Една голѣма часть отъ печалбитѣ на тѣзи работни моми (въ Стара-Загора имъ казватъ „Загорки") влизали въ ржцѣтѣ на Старозагорскитѣ мутавчии, било за върви и дисаги, било за чулчета за постилане, или за „козяци". Защото козякътъ е билъ необходима принадлежность при „чеизътъ" на всѣка колибарка.

Колибаритѣ купували отъ мутафитѣ чулове за едриятъ си добитъкъ, чували, дълги чулове за прѣмятане на кръзъ прѣзъ

товара на конетѣ и мн. др Новитѣ козяни дисаги, прѣмѣтнати прѣзъ рамо, служили на колибаритѣ, слизайки на пазаръ въ Трѣвна и Габрово, като нѣщо за похвала, което посочвало сѫщеврѣменно на благосъстоянието имъ. Козинявиятъ човалъ, съ събрани кюшета въ едно, изпълнявалъ дълги години наредъ службата на „дъждебранъ“, както въ Стара-Загора, така въ Трѣвна, Габрово и по другитѣ наши градове. Козинявитѣ върви около бѣли навуща показвали у българина не само „ергенликъ“ и младость, но сѫщеврѣменно свободомислие, юначество и пълно безстрашие отъ турцитѣ.

Мутафчийския занаятъ въ Стара-Загора почналъ да запада слѣдъ направата на Хиршовата желѣзница, а най-главно, когато се появили (1870 г.) ефтенитѣ и практични „киневиряни“ човали. Слѣдъ освободителната война вече мутафчилъка въ Стара-Загора съвсѣмъ пропадналъ. Въ града работятъ сега тоя занаятъ само 2—3 души, но и тѣ едва покриватъ разноскитѣ си.

Кафтанджийския занаятъ въ Стара-Загора вървялъ рѫка за рѫка съ абаджилъка. Само че тоя занаятъ минавалъ нѣкакъ, въ очитѣ на хората, за по-тънъкъ и по-деликатенъ. Понеже по онова врѣме, двѣ години прѣди Кримската война, въ Стара-Загора хората нѣмали никакво понятие отъ „модни парижки женски журнали,“ то Старозагорчанкитѣ до тогава носяли еднообразни фустани, набрани въ кръста и къстисани въ политѣ, „замъ“ да можатъ да се откъстисватъ и да траятъ по-много години. Нѣмало нужда да се взема мѣрка, нито да се прави проба, защото кафтанджиитѣ познавали една мѣрка само за всичкитѣ жени. Въпроса за мѣрка ставало само тогава, когато кафтанджията трѣбвало да съшие фустанъ за нѣкоя твърдѣ дебела „чорбаджийка“ или „баба хаджийка“, отъ каквито Стара-Загора него врѣме изобилствувала. Но и въ такъвъ случай пакъ, мѣрката се само казвала на кафтанджията, безъ да му се даде да разбере дори чий фустанъ ще шие той. Ето затова гледали въ Стара Загора на кафтанджилъка, като на по-деликатенъ занаятъ,

Колкото се отнася до мѫжетѣ, то, който носялъ хубави абени дрѣхи на гърбътъ си, купувалъ отъ кафтанджията хубавъ елекъ и добрѣ съшита антирия. Цѣната на кафтаненитѣ дрѣхи зависяла отъ направата и отъ качаството на материята. Употрѣблявали сѫ се обикновенно басмени и аладжени платове. Окото на турцитѣ бияло повече на басмата, а българитѣ харесвали алажата, защото била по-трайна. Гайтаненитѣ обшивки и луксознитѣ

„калподанени петелки,“ покачвали цѣната па кафтаненитѣ дрѣхи значително.

Кафтанджийския еснафъ наброявалъ въ чаршията и по махалитѣ въ града до 50 дюкеня, но шияло се твърдѣ много и по кѫщята. Изработената готова стока се харчела доволно въ града, по „терзиитѣ“ (не вече кафтанджиитѣ), които шияли попросто и за селенитѣ повече, тѣ харчели много нѣщо по турскитѣ и български села въ Старозагорския край и на Узунджовския и Карнобадски панаири. На Узунджовския панаиръ кафтанджиитѣ и терзиитѣ си купували за цѣла година хубавъ гайтанъ, астаръ, петелки (гайтанени копчета) и ибришимъ.

Съ появяването на „френкъ терзилъка,“ въ Стара-Загора ослабналъ абаджилъка и кафтанджилъка, а проститѣ селски терзии се примъкнали постепенно къмъ „френкъ терзиитѣ“ и се прѣтопили. Самитѣ кафтанджии обаче удържали позициитѣ си до край, чакъ до освободителната война. Тѣ не пропаднали изведнажъ, както абаджиитѣ, защото градскитѣ турци и турцитѣ въ селата на Старозагорския край останали и слѣдъ войната постоянни „мющерии“ на кафтанджиитѣ. Вече въ най-послѣдно врѣме, една двѣ години подиръ съединението, кафтанджилъка въ Стара-Загора съвсѣмъ западналъ, защото бѣднитѣ български вдовици въ града и кадънитѣ прѣвзели занаята изъ рѫцѣтѣ на професионалнитѣ еснафлии, като почнали да шиятъ на половинъ цѣна юргани, юрганчета, антерии, елеци, фустанчета и мн. др.

Дори до Кримската война, въ Стара-Загора вирѣялъ и *астарджилъка*. Астарджиитѣ живѣели отъ абаджиитѣ, отъ кафтанджиитѣ и отъ терзиитѣ, които купували астарятъ имъ за подплата. Тѣзи тихи и скромни работници нѣмали дюкени на лице въ чаршията, а всѣки тъчалъ въ кѫщата си. Астарътъ имъ билъ обикновенно рѣдъкъ и дебелъ, но много по-ефтенъ отъ сегашния английски. Памукъ тѣ купували отъ македонски търговци, които го донасяли въ Стара-Загора на бали, съ катъри Тоя суровъ памукъ астарджийкитѣ (женитѣ на астарджиитѣ) го прѣтребяли, изпридали и приготвяли за тъканъ. Астарджилъка пропадналь, когато излѣзли английскитѣ астари.

Халачитѣ (драндарлъкъ, драндари) наброявали около десетина дюкенчета въ Стара-Загора и се крѣпили главно отъ кафтанджилъка. Освѣнъ съ дрънкание на памукъ, драндаритѣ се занимавали и съ дрънкание на ерина. Памукя купували кафтанджиитѣ, за да пълнятъ юргани и антерии, а ерината донасяли

на халачитѣ домакинитѣ, за да имъ я одрънкатъ за възглавн..-ци и дюшеци.

Въ днешно врѣме нѣма истински халачи въ Стара-Загора. По махалитѣ изъ града се провикватъ отъ врѣме на врѣме халачи, които подканятъ хората да имъ дават ерина и памукъ да дрънкатъ, ала това сѫ само бездѣлници цигани, които тършуватъ по града повече за кражба, отъ колкото за работа. Съ лъкътъ прѣзъ рамо се срѣщатъ сѫщитѣ цигани да кръстосватъ и Старозагорскитѣ села, които често пѫти съмъ уприличавалъ на пѫтующи „сантурджии“ и „ашици“.

Кожухарския (кюркчийския) занаятъ въ Стара-Загора се приближавалъ, по високото положение което държалъ, до най-първитѣ занаяти въ града. Кожухарски дюкени въ чаршията имало всичко 15 малки и 46 голѣми. Малкитѣ кожухари работяли за града и за селата въ Старозагорско и продавали на дребно. Тѣ минавали обикновено за по-тънки и по-искусни майстори защото „почивали“ (подплащали) съ скъпи кожи атлазенитѣ кожухчета на женитѣ въ града, кѫситѣ чохени салтамарки на булкитѣ по селата и тѣжкитѣ сукнени кюркове на агитѣ, на бею-ветѣ и на чорбаджиитѣ. Модата въ Стара-Загора по онова врѣме била еднаква, и за мѫжье и за жени, почти прѣзъ всички годишни врѣмена. И на Коледа и на Петровдень, кожухчето било единственната връхна дрѣха за всички. Колкото праздникътъ билъ по-тържественъ, кожухчето и кожухътъ ставали по-необходими. Кожухчето придавало грация на женитѣ, а кожухътъ — важность и голѣмство на мѫжетѣ. По-сиромашкитѣ моми и ергени, които не били въ състояние да си притъкмятъ всичко за женитбата, заемали отъ богатитѣ си съсѣди и познати кюркове и кюркчета, за да се вѣнчеятъ. Сега правятъ сѫщото съ валитѣ, съ накититѣ и съ вѣнцитѣ.

Въ по-отдавнашнитѣ врѣмена, когато българитѣ подражавали на турцитѣ въ всичко, Старозагорчанки нахлували подъ фустанитѣ си скъпи атлазени кадънски шалвари, дъното на които се показвало подъ политѣ, често пѫти окрасено съ разни златни и сребърни обшивки и шарила. Тѣзи шалвари по онова врѣме отговаряли на днешнитѣ копринени фусти у женитѣ. На главитѣ си Старозагорчанки тогава носяли плитки червени фесчета (тарпоши), обточени съ редици златни рубета и бисери, а отъ пъпката на фесчето падалъ къмъ рамото на долу дългъ моравъ пискюлъ.

Голѣмитѣ Старозагорски кожухари изработвали количественно

по-много, ала качественно по-груба стока, отъ колкото „Малкитѣ кожухари“, която продавали обикновенно ангро. Тѣ работяли така сѫщо и за селата въ Старозагорската кааза, ала най-голѣма проданъ правяли на Узунджовския панаиръ, дѣто идвали търговци изъ Влашко и дигали всичката имъ стока.

Влашкитѣ търговци по онова врѣме се ползували съ голѣми привелигии въ Турция. Тѣ не плащали мито за стокитѣ, които купували на панаиря. Наопаки, покупенитѣ на Узунджовския панаиръ стоки, прѣдназначени за вѫтрѣшностьта на Отоманската империя, били облагани съ доволно тѣжко мито. Почти съ сѫщитѣ привилегии сѫ се ползували въ Турция и Източно Румелийскитѣ търговци, които купували стока въ Цариградъ, до деньтъ на съединението.

Старозагорскитѣ кожухари сѫ си приготвяли самички кожитѣ за работа. Голѣмитѣ кожухари съшивали отъ овчитѣ кожи „тахти“, горѣ по-тѣсни, долу по широки, и ги продаваха обикновенно на чифтъ. На „тахтитѣ“ българитѣ казвали още и „нагрѫбници“.

До като е сѫществувалъ Ужунджовския панаиръ, кожухарския занаятъ въ Стара-Загора е отивалъ много добрѣ. Слѣдъ освобождението, той е пропаднѫлъ съвършенно. Останѫли сѫ днесъ въ града само трима четворица калпакчии.

Махчии и Налджии били особенни занаятчии въ Стара-Загора, които изработвали „малове“ (желѣзни пирони, клинове) за подковитѣ и петъла (подкови) за добитъцитѣ. Първитѣ изработвали само пирони, вторитѣ само петъли. Въ Стара-Загора е имало въ турско врѣме и двама души „Налдчеджии“, които изработвали въ кѫщитѣ си пирони и налчета за обувкитѣ и подковавали съ тѣхъ чизми, калеври и „катъри“. Налдчеджиитѣ работяли налчетата нощѣ, а прѣзъ деня обикаляли папукчийскитѣ дюкени, за да подковаватъ.

Махчии и Налджии имало въ Стара-Загора всичко 15 дюкеня на лице. Тѣ работяли денонощно съ всичката си челядъ и печеляли добри пари. Работата си захващали съ пѣсни отъ срѣдъ нощь и продължавали така до кѫдѣ 3—4 часа слѣдъ обѣдъ. Останалото врѣме прѣзъ деня, особенно лѣтѣ, циганитѣ (защото въ тѣхни рѫцѣ билъ занаята) прѣкарвали въ кърчмитѣ на хладина, а циганкитѣ бързали да свършятъ кѫщната си работа и отивали по харемлицитѣ и хамамитѣ (бани), за да пѣятъ на ханъмкитѣ, да тумкатъ на дайрета и да играятъ кьочекъ. При ве-

черь тѣхната чаршия отново потъвала въ пѣсни, шумъ и крясъци, защото мжжетѣ и женитѣ се завръщали при челядьта си пияни, та се почвали кавги и бой. Обикновенно пазавантитѣ ги разтървали.

Въ първо врѣме махчии и налджии купували самоковско желѣзо за работа. По-сетнѣ, когато въ Стара-Загора почнало да влѣзва и чуждестранно желѣзо, махчиитѣ приготвяли пирони отъ послѣдното, а самоковското желѣзо купували за подкови само. Чуждото желѣзо било по-ефтено, но-помжчно се работяло и полесно изхабявало.

Изработената стока циганитѣ продавали на особенни търговци, които я разнасяли по Чирпанско, Хасковско, Новозагорско и Казанлъшко. Много нѣщо дигали и балканджиитѣ (Загорци) за колибитѣ и селата въ централна Стара планина. По-сетнѣ изработената стока купували вече „Ламбурджиитѣ“, особни търговци въ града, които продавали всѣкакви изработени желѣзарии и самоковско желѣзо. Занаята, по-късно, отсабналъ, защото билъ присаденъ по села и градове и изъ цѣла Тракия пакъ отъ сжщитѣ Старозагорски цигани.

Златари (коюмджии) се наричали ония занаятчии въ Стара-Загора, които изработвали отъ драгоцѣнни метали различни накити и потрѣби, и за турци и българи. Тѣ изготовлявали обици, гривни, чепрази, сребърни и позлатени кандила, ореоли, пиринчени накити за селата, дивити, свѣщници, усѣкници, различни кръстчета, табакери, джузданчета за ходжитѣ сребърни и позлатени облекла за евангелията и мн. др.

Работитѣ за селата не били толкозъ искусни и чисти (въ сребърнитѣ издѣлия туряли 60% бакъръ), та се продавали доволно ефтино. Но който отъ гражданитѣ си донесялъ при коюмджията златото и среброто, той получавалъ, наистина, издѣлие по-скъпичко, ала чисто, искусно изработено и прѣфинено.

Златарския еснафъ въ Стара-Загора билъ доволно силенъ въ турско врѣме, защото тогава рѣдко влизали въ града накити отъ вънка. Само Хаджиитѣ, които посѣщавали Иерусалимъ, Мека и Медина, минавайки прѣзъ Цариградъ на връщане, купували за „армаганъ“ и по нѣщо тамкашенъ накитъ, който се считалъ за по-хубавъ.

Златарския занаятъ въ Стара-Загора билъ присаденъ доволно отдавна отъ цинцари, изъ югозападна Македония. Цинцарски-

тѣ фамилии, съ врѣме, били прѣтопени и занаята изпаднал всецѣло въ рѫцѣтѣ на българитѣ. До прѣди освободителната война въ Стара-Загора имало до 40 златарски дюкеня, които изкарвали различни издѣлия за града, за селата и за околнитѣ годишни панаири. Освободителната война нанесла смъртенъ ударъ на златарския занаятъ въ Стара-Загора. Най-първо чрѣзъ Цариградъ, а подиръ Съединението вече — чрѣзъ Русе и Пловдивъ, пазаритѣ въ Източна Румелия били наводнени съ ефтини и хубаво изработени чуждестранни накити.

Старозагорскитѣ златари сѫ държали винаги почетно мѣсто по между другитѣ еснафлии въ града. Тѣ сѫ се отличавали съ своята честность и правдивость и мнозина отъ тѣхъ сѫ били прѣкалено набожни. Имали сѫ сухи и сериозни физиномии и пепеливо-блѣдъ цвѣтъ на лицето. Днешнитѣ потомци на чиститѣ нѣкогашни цинцари въ Стара-Загора сѫ неслѣдили всецѣло чертитѣ на своитѣ дѣди и минаватъ, въ очитѣ на гражданитѣ за хора глупави и низкопоклонни, идолъ на които е златното теле [104]). Въ сегашно врѣме въ Стара-Загора сѫ останѫли около 13 златарски дюкеня, които едва покриватъ разноскитѣ си. Защото отъ 4—5 години въ Старозагорския окрѫгъ, както и на всѫдѣ въ България, сѫ нахлули македонски цинцари (издаватъ се за чисти макидонски българи), които кръстосватъ селата и панаиритѣ и лъжатъ простото население съ фалшиви европейски и тукашни накити, съ фалшиви мерджани (синци) и мн. др. [105])

Шарланджилъка билъ цвѣтущъ занаятъ въ Стара-Загора, до като да нахлуе газътъ и дървеното масло въ Сѣверна Тракия. Газътъ особенно много подпрѣлъ Старозагорското шарланджийство, защото дървеното масло, до освободителната война близу, не билъ до толкозъ въ общо употрѣбление въ града. До тогава всички Старозагорци употрѣбявали шарлана и за храна и за освѣтление. Въ християнскитѣ храмове и по джамиитѣ кандилата били пълни съ шарланъ. Съ шарланъ били напълнени кандилата въ иконостаситѣ по българскитѣ кѫщи, съ шарланъ си свѣтяли хората

---

104) Въ 18 столѣтие въ Стара-Загора се заселили и 5 македонорумънски фамилии отъ Маскополъ, чиито потомци съвършено се побългарили. Още до прѣди малко тукъ живѣели нѣколко стари жени, които знали влашки и на моитѣ въпроси, хората още си спомнювахѫ фразата: ce fâce (quid facis). Иречекъ, „Пѫтувания по България", стр. 168, забѣл. 31.

105) Цинцаритѣ ходятъ по Добруджанскитѣ села, кѫдѣто днесъ се изхвърлятъ постепенно едноврѣмешнитѣ накити, купуватъ ги отъ хората почти за ничтожна цѣна и идватъ съ тѣхъ въ България, да подкопаватъ златаритѣ ни

и изобщо, въ Стара-Загора и по селата, кждѣто лояната свѣщь и вощеницата не можали да проникнжтъ, поради по-високата си цѣна.

Шарланджилъка билъ присаденъ въ Стара-Загора отъ майстори изъ Казанлъшкото село Енина [106]), дѣто било гнѣздото на най-доброкачественията и най-ефтенъ шарланъ. Тоя занаятъ въ Стара-Загора работилъ много добрѣ, защото въ старозагорската кааза имало твърдѣ много орѣхи. Навредъ по ниви и ливади, въ лозя и градини, както въ околностьта на града, така и по селата, било пълно съ многобройни и ширококлонясти орѣхи. Плодоветѣ били едри, хубави и ефтени. Ефтина била при това и самата работа.

Въ края на всѣка есень, когато се прѣвършвали полскитѣ занятия въ Старозагорското поле, съ десятки бѣдни жени и дѣвици, които работяли лѣтѣ по бахчитѣ, лозята, нивитѣ и арманитѣ, прѣзъ зимата оставали праздни. Тогава тѣ отивали по „яханитѣ“ (шарлано-работилници) и вземали съ стотини оки орѣхи, които чупяли и чистяли по домоветѣ си прѣзъ дългитѣ зимни нощи. Шарланджиитѣ знаяли, отъ една ока орѣхи колко ядки се добиватъ.

Въ турско врѣме въ Стара-Загора имало около десетина яхани, които харчали шарланъ и извънъ прѣдѣлитѣ на Старозагорското поле. Твърдѣ много шарланъ дигали колибаритѣ отъ централния Балканъ и шопитѣ, когато идвали въ Стара-Загора съ кола за ракия.

Въ сегашно врѣме, околноститѣ на градъ Стара-Загора сж окичени пакъ съ много орѣхи. Било е врѣме обаче, когато е имало и много повече отъ сега. Освободителната война оставила старозагорци по срѣдъ зима безъ риза на гърбътъ. То се знае, че тѣ не пожалили сетнѣ орѣховитѣ дървета, когато се завърнали въ градътъ си отъ бѣгство по срѣдъ мразоветѣ, а ги изсѣкли безпощадно, било да се огрѣятъ, било да ги продадатъ за ефтини пари на търговцитѣ, които кръстосвали по онова врѣме Източна Румеля, за да купуватъ орѣхови пънчета.

Отъ 4—5 години насамъ се забѣлѣзва въ Стара-Загора, че

---

106) Енници сж и днесь най добритѣ майстори шарланджии въ Стара-Загора. Енинския шарланъ излизалъ по-ефтино отъ старазагорския, защото хромелитѣ въ старозагорскитѣ мелници се движали отъ конье, когато въ Енина хромелитѣ били на вода. Отъ една страна силата въ Енина била безплатна, отъ друга страна се печеляло и врѣме.

шарланджилъка отново почва да се съживява. Българското правителство неволно му се притекло на помощь, каго подигнало малко митото на дървеното масло. Помага на Старозагорскитѣ шарланджии, отъ врѣме на врѣме, и появяването на чумата въ крайбрѣжията на Турция, както и сиромашкото население въ града и по селата, въ душата на което е останало още капка вѣра въ Бога, та варди поститѣ и пали кандило. Въ Стара-Загора има сега 8 яхани.

Бъчоварството (фучиджилъкъ) било силно развито въ Стара-Загора прѣди освобождението, защото, цвѣтущето тогавашно лозарство, ракаджийство и оцетарство, давали му широкъ просторъ да напрѣдва. Бъчоварскитѣ работилници били пръснати по цѣлия градъ. Работяло се много и по дворищата, та мнозина бъчовари били доволно богати. Бъчоварскитѣ издѣлия били пръснати вредомъ по града и по селата най-многобройно и въ твърдѣ разнообразни форми: нѣмало кѫща безъ тѣхъ.

Старозагорскитѣ бъчовари изработвали главно: каци, бъчови, отоци, бурели, буренца, каченца, чепчеци, буталки м много др. Старозагорци пазяли зимнината си (армея, петмезъ, грозденица, пипереница, сирене) обикновенно въ дървени бъчоварски сѫдове, както правятъ и сега. Грамаднитѣ винени и ракиени бъчови, които побирали до 4000 оки вино или ракия, както и великанскитѣ каци, що побирали до 15,000 оки грозде, бъчоваритѣ зглобявали въ самитѣ избы, като прѣготвяли отъ напрѣдъ материалътъ си въ кѫщи. Само корабитѣ за гроздето идяли отвънка, понеже въ Стара-Загора ставали твърдѣ скѫпо. Тѣхъ ги донасяли отъ къмъ Шипка и Мъглишъ, кѫдѣто имало доволно лѣсове. Твърдѣ много бъчоварски издѣлия дигали въ по-първитѣ врѣмена и шопитѣ, когато идвали въ Стара-Загора есень за вино, за ракия и за оцетъ. Чепчецитѣ (загорцитѣ имъ казватъ „хутии“) се харчели най-много въ надвечерието на гроздоберя, а сетнѣ и прѣзъ сирната недѣля, когато балканджиитѣ слизали въ Стара-Загора за халва на питки.

Бъчоваритѣ въ Стара-Загора днесь сѫ останали току рѣчи на половина, отъ колкото сѫ били въ турско врѣме. Между тѣхъ нѣма вече нито единъ богатъ бъчоваринъ, както е било случай до освободителната война, ами всички едва се прѣпитаватъ. Главнитѣ причини за тоя опадъкъ на старозагорското бъчоварство сѫ двѣ: първо, че лозарството въ сегашно врѣме не вирѣе така, както по-прѣди и второ, че многобройнитѣ европейски бурета и

бъчови, които влизатъ съ ракия въ Стара-Загора отъ освобождението насамъ, отнели сѫ изъ рѫцѣтѣ на старозагорскитѣ бъчовари голѣма часть отъ работата имъ. Хората въ града и по селата прѣдпочитатъ тѣзи чужди издѣлия прѣдъ нашитѣ, защото първитѣ сѫ по-хубави на гледъ, по трайни и по-ефтини. Нашето бъчоварство въ Стара-Загока, обаче, не е осѫдено на смърть, както много други занаяти подиръ освобождението. То има перспектива да се подигне и да напрѣдне значително, стига тукашнитѣ бъчовари да усвоятъ и придобиятъ една по-модерна бъчоварска похватность, която въ настояще врѣме имъ липсва съвършенно.

Халваджийството въ Стара-Загора цъвтѣло въ турско врѣме много по-вече, отъ колкото сега. Старозагорската халва по онова врѣме била до толкова прочута, колкото и старозагорския симитъ. Халваджийски дюкени имало въ града всичко десеть. Тукашнитѣ халваджии приготвяли въ работилницитѣ си само халва; тѣ не правяли и боза, както сегашнитѣ халваджии.

Халваджийския занаятъ билъ присаденъ въ Стара-Загора отъ мохамедани арнаути. Той билъ усвоенъ твърдѣ скоро отъ старозагорскитѣ турци и прѣминѫлъ окончателно въ рѫцѣтѣ имъ. Послѣднитѣ се заловили съ миракъ за занаята и въ непродължително врѣме направили, щото да заличи въ Стара-Загора че има халваджии.

Въ старозагорскитѣ халваджийници се пипало сряѫно и чисто. Прѣзъ зимата и есеньта се работяло денонощно, а лѣтѣ и пролѣть халваджиитѣ продавали кебабчета и зарзаватъ. Щомъ изпратяли „сирната недѣля“, халваджиитѣ измивали сѫдоветѣ си, прибирали ги на една страна, па послѣ отивали на старозагорскитѣ лѫджи да се изкъпятъ, да си починатъ, та сетнѣ съ миракъ пакъ да се заловятъ за кебабчилъка и зарзаватчилъка.

Старозагорскитѣ халваджии приготвяли халва главно отъ „питмезъ“, защото захарътъ билъ твърдѣ скѫпъ. Така приготвената халва имала цвѣтъ възчерничекъ, ала въ Стара-Загора тя се харчела добрѣ. Имало и бѣлъ питмезъ и бѣла хвалва, ала послѣднята намирала по-малко куповачи въ Стара-Загора. Въ днешно врѣме питмезената халва въ града се продава по-скѫпо отъ захарената, понеже сега цѣната на захарътъ е много низка.

Старозагорскитѣ халваджии въ турско врѣме печеляли добри пари, защото халвата имъ намирала много „мющерии.“ Тѣ харчяли много халва въ самия градъ Стара-Загора и по селата въ Чирпанско, Новозагорско, Казанлъшко и Хасковско. За сирната

недѣля тѣ приготвяли особенна халва „на питки,“ която била прѣдназначена за вънка и имала форма на кифтета. Питкитѣ били полагани въ „чепчеци“ (съ по-тѣсно дъно и по-широки уста каца), редъ слѣдъ редъ, като ги набрашнявали до толкова, колкото да не прилепнжтъ една за друга, и да имъ не подѣйствува топлината.

Халвата „на питки“ Старозагорскитѣ халваджии продавали главно на „Загорцитѣ,“ които я дигали на цѣли товари, за да я разнасятъ по Трѣвна, Габрово, Дрѣново, Елена и по колибитѣ на Срѣдния Балканъ. Много халва поглащали сбороветѣ и панаиритѣ, които ставали ежегодно по села и градове въ Чирпанско, Старозагорско, Казанлъшко и Новозагорско.

Въ сегашно врѣме халваджийския занаятъ въ Стара Загора е западналъ и се прѣдставлява само отъ 3—4 дюкенчета, които се намиратъ въ ржцѣтѣ на македонски българи. Послѣднитѣ сж емигранти и живѣятъ въ Стара-Загора отъ съединението насамъ. Тѣ правятъ и боза.

Царвулджии (Сарачи) имало въ Стара-Загора въ турско врѣме всичко 30 дюкеня. Тоя занаятъ билъ по-вече въ ржцѣтѣ на турцитѣ, а по-малко въ ржцѣтѣ на евреитѣ. Старозагорскитѣ сарачи приготвяли отъ изработени въ Габрово биволски и волски кожи хубави царвули и ремички. Стоката имъ била добрѣ изпечена и се харчала главно по селата низъ Старозагорското поле. Най-голѣма продажба ставала за жетва, когато селянитѣ имали нужда отъ царвули, а сетнѣ и подиръ вършидба, когато послѣднитѣ се сдобивали съ „болъ“ пари. За жетва селянитѣ купували ефтени царвули отъ евреитѣ, които послѣднитѣ режяли отъ не изработени кожи. Слѣдъ „харманя,“ всѣки селякъ гледалъ да си купи царвули отъ турскитѣ сарачи, защото послѣднитѣ продавали солидно изработена стока и не обичали нито да се пазарятъ, нито да лъжатъ.

Нѣкои отъ Старозагорскитѣ сарачи изработвали хубави конски такъми и колани, здрави мишинени торбички и дисаги, различни паласки, кобури, силяхлъци, вулии, паласки и мн. др. Стоката на Старозагорскитѣ сарачи намирала добра цѣна и на всички околни панаири.

Подиръ освободителната война, царвулджийския занаятъ въ Стара-Загора значително западналъ. Отъ една страна, селенитѣ въ Старозагорския окржгъ се втурнали да купуватъ турски земи, подиръ войната, та всецѣло потънали въ борчове на държавата

и на лихваритѣ. Тѣмъ не оставали вече никакъ пари въ ржцѣтѣ, дори нозѣтѣ си да обуятъ. Като нѣмали пари за хубави царвули и ремички, селенитѣ почнжли самички да си аргосватъ кожи, кой както можалъ вече, та почнали да нахлуватъ и сурови царвули. Тази голѣма пестовность у хората въ Старазагорския край се продължила до тогава почти, до като едни отъ селенитѣ се наплатили окончателно на държавата и лихваритѣ, а други останали напълно въ ржцѣтѣ на послѣднитѣ, като изгубили и това, което по-прѣди имали. Въ много Старозагорски села по-бѣднитѣ селени се отървали по-лесно отъ ноктитѣ на безбожнитѣ лихвари, защото имъ били длъжни по-малко, та по-лесно имъ се наплатили. По-заможнитѣ селяни, обаче, които имали наслѣдени доволно имоти и отъ дѣди и отъ прадѣди, тѣ се полакомили най-много да накупятъ по-хубавитѣ и по-широки турски нивя и ливади, та заели пари съ голѣма лихва отъ лихваритѣ срѣщу имотитѣ си и станали така вѣчни длъжници на послѣднитѣ. Съ течение на врѣмето, лихвитѣ на паритѣ надминали значително главницитѣ.

По този начинъ, въ много Старозагорски села, по-прѣдишнитѣ неимотни селени се здобили съ собственни земи и се замогнали доволно, а прѣжднитѣ имотни селени, наопаки, изгубили всичко, каквото имали, като останали въ сегашно врѣме да работятъ подъ наемъ или на „изполица“ миналитѣ свои земи, които лихваритѣ имъ отнели за борчъ. Това отчаенно положение на мнозинството селени въ тоя край, както и глупавиятъ луксъ, който разпространили по селата новитѣ врѣмена и запаснитѣ войници, повлияли до висока степень и за упадъка на царвулджийството въ градъ Стара-Загора.

Въ турско врѣме било рѣдкость да видите български селенинъ въ Старозагорско да работи босъ на полето. Сега е рѣдкость да го видитѣ обутъ. Наистина, той носялъ тогава на нозѣтѣ си царвули, но не билъ босъ. Царвуля сега сочи малко на простотия въ нѣкои Старозагорски села, особенно между женитѣ. Всѣки селенинъ и селенка гледатъ да обуятъ нозѣтѣ си въ чизми, чепици или поне въ чехли. Тѣ прѣдпочитатъ да ходятъ боси и да трепятъ нозѣтѣ си до разкървяване, отъ колкото да носятъ царвули. Прѣди освободителната война е било инъкъ; тогава всички мжжье въ селата прѣдпочитали да иматъ на нозѣтѣ си хубави царвули и навуща, а чизми обували ергенитѣ само по свадбитѣ или по сборовѣтѣ, когато отивали на згледа.

Въ сѫботенъ день, когато отиватъ на пазаръ въ Стара-Загора, селени и селенки припкатъ боси до града, слѣдъ колята и слѣдъ „муленцата“ си, носящи въ рѫцѣ чизми или чепици. На край града обувкитѣ се нахлуватъ на нозѣтѣ, колкото да се примамятъ хорскитѣ очи. Сетнѣ пакъ се ходи босо вредомъ по полето, до като настане другъ пазаренъ день или панаиръ. Подиръ освободителната война, распространения луксъ въ Старозагорскитѣ села е спомогналъ да пропаднатъ и други нѣкои силни занаяти въ града. Въ най-послѣдно врѣме, тоя глупавъ луксъ разяжда не само благосъстоянието на нашитѣ трудолюбиви земледѣлци, но и тѣхното здравие.

Въ настояще врѣме сѫ останали въ Стара-Загора всичко 8 царвулджийски дюкени. Царвулджиитѣ сега сѫ турци и българи, които купуватъ изработени кожи отъ Габрово и отъ тритѣ въ града кожарски работилници.

Пабучии или ***Чехлари*** наричали ония занаятчии въ Стара-Загора, които изработвали отъ не до тамъ изпеченъ гьонъ и отъ черна или червена мешина обувки за гражданитѣ и за турцитѣ по селата. Тѣзи обувки били доволно плитки, съшити съ дебели памучни конци, осукани добрѣ и намазани съ восъкъ. Чехларскитѣ обувки били прости, слаби и ефтини; тѣ били леки въ сухо врѣме и прилѣгали удобно на ногата. Въ най-голѣмо употрѣбение въ Стара-Загора били червенитѣ „иминии,“ чехлитѣ, червенитѣ и черни катъри и така нарѣченитѣ „кундори,“ плитки и слаби обувки, които се работяли въ Цариградъ, но чрѣзъ Одринъ прониквали и въ Стара-Загора. Червенитѣ „катъри“ носяли обикновенно турцитѣ, а чернитѣ — българкитѣ и българското юношество. И еднитѣ и другитѣ катъри се донасяли отъ Одринъ и Старозагорскитѣ чехлари ги купували обикновенно само за „чешитъ.“ Катъритѣ били по-трайни и по-скъпи отъ иминиитѣ, що се изработвали въ Стара-Загора.

Старозагорскитѣ пабучии (иминиджии) изработвали обувки слаби и малотрайни. За да се вижда гьонътъ имъ дебелъ и коравъ, тѣ гуждали между вѫтрѣшния астаръ и между гьонътъ „хума“, която спичала врѣменно ходилото на обувката, ала въ дъждъ и снѣгъ я прѣвръщала въ подмокренъ трѣвненски пестилъ. Габровскитѣ и Сливенски чехлари, които изкарвали по-здрава и по-изпечена стока, идвали всѣка година на Старозагорския „градски панаиръ“ (отъ началото на октомври до 15 ноември), установявали се въ „Панаиръ-ханъ“ и продавали много нѣщо. Тѣх-

нитѣ стоки, наистина, били по-скъпи, но хората ги купували съ охота.

Пабучийския занаятъ въ Стара-Загора билъ цвѣтущъ и почти безъ конкурентъ дори до 1849 год. Чехларитѣ въ града се изпотрепвали тогава да бързатъ и „мощитѣ“ имъ се слушали да чукатъ денонощно. Пабучийскитѣ чираци и майстори заприличвали прѣзъ седмицата на вълкодлаци въ лицето, а ржцѣтѣ имъ изглеждали като изгорѣли отъ чириша.

Подиръ Кошутовата размирица въ Унгария, въ Стара-Загора пристигналъ Маджаринъ, бѣжанецъ, който прѣнесалъ тука пръвъ „кундораджийско-калъпчийския“ занаятъ. Двѣ години прѣди идването на Маджиринътъ, въ Стара-Загора работилъ кундорджилъка и единъ цариградски турчинъ, ала той прѣстоялъ въ града само нѣколко мѣсеци, колкото да съшие „чепици“ на по-първитѣ българи, турци и ханъмки. Подиръ това той заминалъ къмъ Пловдивъ и въ послѣдния градъ се установилъ за винаги.

Маджарина билъ искусенъ работникъ. Той владѣялъ и кундораджилъка и калъпчилъка. Обувкитѣ докарвалъ удобно и прилично на ногата. Въ скоро врѣме неговитѣ обувки получили голѣма извѣстность и станали модни въ Стара-Загора, та той се принудилъ да работи денонощно, за да може да сподвива. За да улесни работата си до нѣкждѣ, той прибралъ при себе двѣ българчета, чираци, за да учжтъ „новия занаятъ“ и да му помагатъ. До скоро живѣялъ въ Стара-Загора единиятъ отъ чирацитѣ му (Дечу Калъпчията), който работялъ съ еднаква сржчность и двата занаята (калъпчилъкъ и кундораджилъкъ) и заслужено минавалъ за най-старъ и най-искусенъ кундораджия и калъпчия въ града. Съврѣменникъ на Деча въ Стара-Загора билъ и другъ единъ кундораджия, нѣкакъвъ си Караманлия, който работилъ занаята съ успѣхъ и умрѣлъ отъ тифозъ подиръ освободителната война.

Маджарина неможилъ да поврѣди много на Старозагорскитѣ чехлари, едно че билъ самичакъ, та не сподвивалъ да удовлетвори многобройнитѣ си „мющерии“ друго, че се впиянчилъ въ послѣднитѣ години.

Както и да е, Старозагорскитѣ чехлари се крѣпили доволно добрѣ дори до освободителната война. Тѣхната чаршия била отдѣлна въ града и броила до 30 дюкеня. Коренътъ на Старозагорското чехларство се подкосилъ опасно подиръ освободителната война, когато българитѣ се опростили почти за винаги съ

„иминиитѣ,“ а турското население хукнало да се изселва. С
гашнитѣ Старозагорски чехлари сж габровци повече, надошли
ка подиръ освобождението. Тѣ изработватъ вече смѣсена сто
(чизми, калеври, кундури) и наброяватъ около 15 дюкеня
града.

Ракаджийството (спиртарство) въ Стара-Загора било
вѣстно и прочуто още отъ незапомнени врѣмена. Дори до са
то освобождение на България, никждѣ другадѣ въ Сѣв. Тра
не се е добивало количественно толкова много и така чиста
доброкачественна (отъ 19—20 карата) ракия, както въ Ста
Загора. Старозагорския виненъ спиртъ (прѣварена ракия) и дне
още продължава да държи първо мѣсто въ отечеството ни
своето качество. Нѣма да бжде никакъ прѣувеличено, вѣрва
ако кажемъ, че до самото навечерие на освободителната во
дори, почти всѣка втора българска кжща въ Стара-Загора би
сжщеврѣменно и една малка или по-голѣма ракаджийница. За
то, по онова врѣме, всѣки задоменъ българинъ, търговецъ
занаятчия, не бивало, ако нѣмалъ поне нѣколко уврати до
лозя въ околноститѣ на града.

Старозагорския спиртъ билъ хубаво изпеченъ, чистъ и
сялъ на половинъ вода. Хората въ тукъшния край и день д
шенъ пѣятъ за Старозагорската ракия слѣдующата пѣсень:

„Отъ Дервеня — два ергеня,
„Отъ Казанлъкъ — желта дюля,
„Отъ Иския — спиртъ ракия“ и т н.

Колкото по-богатъ търговецъ, или по заможенъ занаятчия, т
козъ по-много лозя и повече ракия. Най-сиромаха Старозагоре
лозаръ, при плодородна година, сварявалъ въ кжщата си по
200 оки ракия. Отъ 20,000 кораба грозде, които влизали
Стара-Загора ежегодно, едва 5000 били задържани въ зимниц
тѣ на хората за вино; другитѣ 15,000 били употрѣбява
за ракия.

Ракаджилъка давалъ добъръ побоченъ приходъ на заная
чиитѣ, защото послѣднитѣ располагали съ много калфи и чир
ци. Тогавашната надница на копачитѣ въ Стара-Загора мака
че не надминавала 60—70 стотинки, скъперницитѣ майсто
пакъ употрѣбявали калфитѣ и чирацитѣ си вмѣсто копачи, ка
стояли цѣлъ день надъ главитѣ имъ. Доволно е да вземемъ
внимание и сравнително малкитѣ данъци, които плащали хора
тогава на общината и на правителството, за да се увѣримъ на

пълно, че ракаджилъка наистина билъ приходенъ за Старозагорскитѣ еснафи.

Едритѣ Старозагорски ракаджии не се задоволявали съ ракията, която сваряли въ собственнитѣ си казани, но прѣкупували много ракия и отъ по-дребнитѣ ракаджии. Ако занаятчията въ Стара-Загора се намѣрялъ случайно въ голѣма нужда за пари по срѣдъ годината, той се обръщалъ за помощь обикновенно къмъ едритѣ ракаджии, като имъ продавалъ своята готова ракия или залагалъ бѫдѫщата ракия за по-долна цѣна. Така набирали въ зимницитѣ си едритѣ старозагорски ракаджии до 200,000 и повече оки ракия въ годината

Въ сегашно врѣме е невъзможно да се опрѣдѣли точно, като до колко стотинъ хиляди ведра ракия е давала Стара-Загора ежегодно подъ Турското владичесгво, защото не сѫ се спазили отъ тогава почти никакви тефтери. Ако прѣсмѣтняхме споредъ числото на корабитѣ съ грозде, които влизали въ Стара-Загора ежегодно, то пакъ не щѣше да ни бѫде възможно да опрѣдѣлимъ точно количеството на сварената ракия, едно защото се случвали години, че въ града влизали повече отъ 30,000 корабн грозде и друго, че не всичкото грозде било употрѣбявано за ракия. Наистина, старозагорчани намирали по-добра смѣтка въ ракията, отъ колкото въ виното, но като се случала годината извънредно щедра, мнозина граждани, съ по-сухи избн, запазвали и доволно вино, отъ колкото ракия, понеже цѣната на ракията тогава падала, а виното се продавало бърже и на добра цѣна. Доволно ще е, вѣрваме, ако посочимъ само на мѣстата, които Стара-Загора поила по онова врѣме съ ракия, за да разберемъ като до колко въ цвѣтуще състояние се нахождалъ ракаджилъка въ тоя градъ.

На първо мѣсто шоплукътъ е поглъщалъ много Старозагорска ракия. Отъ София и Самоковъ сѫ вървѣли почти непрѣстанно кервани, съ по 20 и съ по 30 коля, които возяли на отиване, Самоковско желѣзо и Т-Пазарджишки оризъ, а дигали на връщане ракия. Старозагорската ракия се продавала на добра цѣна въ София, Самоковъ, Трънъ, Царибродъ, Брѣзникъ, Радомиръ, Карлово, Калоферъ, Ихтиманъ, Вакарелъ, Сливенъ, Хасково, Карнобатъ, Айтосъ, Бургасъ, Созополъ, Анхиало, Месемврия, Габрово, Трѣвна и Елена. Отъ тия главни центрове Старозагорската ракия била разнасяна по всички околни села, махали и колиби, както въ Стара планина, така и въ Срѣдна гора.

Съ ракията наедно, отъ Стара-Загора отивали къмъ Балкана и къмъ Черно-море Самоковско желѣзо и Т.-Пазарджишкия оризъ. Нѣколко души едри Старозагорски ракаджии имали, въ турско врѣме, спиртни складовѐ въ София и Самоковъ. Въ врѣме на освободителната война, когато Стара-Загора била разорена, тѣхнитѣ спиртове въ двата послѣдни града останали съвсѣмъ запазени. Тѣ ги продали сетнѣ на много износна цѣна въ градоветѣ на крайдунавска България, до като руситѣ били още у насъ.

Още въ турско врѣме (1850 г.) въ Стара-Загора била отворена спиртна фабрика. За врѣмето си, тази фабрика била доволно добрѣ наредена и би можала да работи успѣшно, ако акционеритѣ ѝ (заможнитѣ членове на бакърджийския еснафъ) да били по-умни и по-прѣдвидливи, та да я не построявали тъкмо въ Стара-Загора.

Нейното появяване въ града станало случайно и зачудило всички ракаджии. Имено, старозагорскитѣ лозя, случайно, не дали никакъвъ плодъ 2—3 години подъ редъ. Това нѣщо покачило цѣната на Старозагорскитѣ спиртове значително. Тогава се сговорили акционеритѣ на една четирикаменна конска мелница въ града съ членоветѣ на бакърджийското градско дружество и рѣшили, да смѣсятъ капиталитѣ си и да въздигнатъ спиртна фабрика. Тѣ вѣрвали, горкитѣ, че злото по лозята ще потрае дълговѣчно, та фабриката имъ ще напрѣдне много. Главния инициаторъ за въздигане на тази фабрика билъ нѣкой си Пшевлоски, полякъ—емигрантъ.

Зданието на фабриката било изградено (1848—50 г.) за двѣ години. Нѣщо 4—5 години слѣдъ това, фабриката работила доволно успѣшно, защото въ Стара-Загора имало твърдѣ малко винени спиртове, на които цѣнитѣ били много високи. Обаче, на шестата и седма години (1855—57 г.), когато лозята въ Стара-Загора дали необикновенно много плодъ, акционеритѣ на спиртната фабрика свършили годината съ толкова голѣмъ дифицитъ, щото затворили фабриката си окончателно.

Една спиртна фабрика въ Стара-Загора неможала, по онова врѣме, да издържи конкуренция съ многото градски ракаджии, които добивали отъ лозята си грозде почти безъ пари, и които можали да си играятъ съ цѣнитѣ на спирта въ Стара-Загора, както искатъ.

Въ „болъ“ години, старозагорскитѣ винени ракии се продавали обикновенно по 70 стотинки оката. Но бивали години

когато на хората въ Стара-Загора не имъ достигали съдове, за да побератъ всичката имъ ракия, та ставало нужда да продаватъ излишната ракия и по 40 стотинки оката. Въ врѣме на Кримската война, цѣната на старозагорскитѣ винени ракии достигнала до 2 лева оката. На тукашното ракаджийство се поставя, врѣменно, една точка, едва когато избухнала освободителната война и градъ Стара-Загора станалъ жертва на пожара.

Въ сегашно врѣме старозагорския ракаджилъкъ е западналъ значително, благодарение на силната външна и вѫтрѣшна конкуренция и на още по-тѣжкото патентно право, съ което били обложени спиртопродавателитѣ отъ съединението насамъ. Турския „гюмрюкъ,“ въведенъ въ държавата едва слѣдъ Кримската война, не билъ така голѣмъ и не тѣжнѣялъ на старозагорскитѣ винари и ракаджии; тѣ го понасяли до толкозъ неусѣтно и безропотно, щото си продължавали пакъ, и слѣдъ това, да бѫдѫтъ всички ракаджии и винари. Днешния тѣжъкъ патентъ, обаче, който налага сѫщеврѣменно и нѣкои ограничения, отразилъ се е така злѣ върху развоя на новото дребно ракаджийство, щото въ Стара-Загора ракаджиитѣ се броятъ вече на пръсти. И благодарение на тоя непоносимъ патентъ, ракаджилъка въ Стара-Загора се е съсрѣдоточилъ вече само въ нѣколко рѫцѣ, които сѫ останали въ града почти безъ конкурентъ.

Отъ освобождението и съединението ни насамъ, градъ Стара-Загора отново почва да се прочува съ хубавитѣ си и чисти коняци, които намиратъ добра цѣна на нашитѣ и на чуждитѣ пазари. И доволно щѣше да бѫде, вярваме, ако, тритѣ сѫществующи въ града конячни фирми, да располагаха съ по-опитни работници и, може би, съ по-множко капитали, за да поставяха Стара-Загора пакъ като центъръ на конячното производство въ Южна България.

Винарството (Шарапчилъкъ) въ Стара-Загора вървѣло, въ турско врѣме, рѫка за рѫка съ ракаджийството. Старозагорскитѣ вина и винени оцети прониквали тогава на всѫдѣ по шопско, централна Стара-планина и въ крайморието, кѫдѣто били разнасяни за продань и старозагорскитѣ спиртове. Срѣднегорскитѣ хълмове, които заграждатъ Стара-Загора като вѣнецъ, били сѫ окичени, чакъ до освободителната война, съ хубави лозя, що достигали нѣкѫдѣ до стѣнитѣ на града.

Отъ ранна пролѣтъ до късна есень, старозагорци плъпвали по лозята си да работятъ и да се веселятъ. Въ турско врѣме,

лозята около градъ Стара-Загора били мѣста и на трудътъ и на удоволствието. Чакъ до 1875 г, когато избухнжло неочаквано Старозагорското въстание, старозагорскитѣ българи отивали свободно по лозята си, безъ да има кой да ги обезпокоява, като оглушавали съ пѣсни, народни и патриотични, всички тѣзи прѣлѣстни мѣста. Него врѣме въ полето нѣмало лозя, нѣмало лозя и по селата въ Старозагорско, както сега, ами лозари били само старозагорскитѣ граждани, които продавали на селенитѣ и вино и ракия и оцетъ.

До Кримската война, въ турската държава на Балкански полуостровъ нѣмало „гюмрюкъ.“ Той билъ въведенъ нѣщо една година слѣдъ войната, за да се увеличатъ приходитѣ на държавата, която още тогава била потънжла въ борчъ. Като не плащали „гюмрюкъ,“ старозагорчани наливали свободно твърдѣ много вино и ракия и продавали безгрижно, колкото имъ останжло излишно, и на другитѣ. Почти всѣки търговецъ и занаятчия въ Стара-Загора ималъ тогава най-малко по 15—20 дюлюмя лозя, близу до града, които обработвалъ заедно съ своитѣ калфи и чираци, когато не било още врѣме да се бърза за Узунджовския панаиръ.

Турския „гюмрюкъ,“ слѣдъ Кримската война, не обезсърдчилъ ни най-малко старозагорскитѣ лозари, защото, обработката на лозята, сега пакъ не костувала нищо на лозаритѣ; а „гюмрюкя“ при това билъ твърдѣ малъкъ и турскитѣ „гюмрюкчии“ се подкупвали лесно за дребенъ „бакшишъ.“ Наопаки, лошото се състояло въ това, че старозагорскитѣ винари не всѣкоги намирали доволно съдове, за да съборжтъ въ тѣхъ всичкия плодъ отъ лозята си. Тѣ били добри майстори да подкупятъ гюмрюкчията, или да укриятъ половината си вино отъ очитѣ му, ала не умѣли да запазятъ това вино за по-дълго врѣмо. Тази е била, именно, една отъ най-главнитѣ причини, дѣто старозагорскитѣ вина въ Турско врѣме сж се продавали доволно ефтено (една мѣра или 14 оки шера струвала 80 ст. до 1·80), та гражданитѣ се виждали прѣнудени, да сварятъ виното на ракия. Единъ добрѣ натоваренъ корабъ е побиралъ отъ 600—800 оки грозде, а гроздето е пущало отъ 400—600 оки вино.

Въ врѣме на освободителната война и подиръ това, упропастени сж били почти половината отъ старозагорскитѣ лозя. Главнитѣ упропастители съ били самитѣ българи, които употрѣбили чуканитѣ и пръчкитѣ имъ за гориво. Нѣкои извинявать

старозагорци за тази тѣхна вандалщина, понеже тѣ се завърнжли отъ бѣгството по срѣдъ зима, когато въ града имъ нѣмало клечка дърва, а селенитѣ нѣмали съ що да докаратъ [107]). Близу четвъртъ столѣтие се е изминжло отъ тогава, а засмѣнитѣ по-прѣди Срѣднегорски хълми около Стара-Загора, които потъвали въ лози и овошки, и сега още продължаватъ да се гушятъ подъ небесата безмълвни, голи, безплодни и мълчаливи. Едничкия Аязменски баиръ само, който стои най-близу до града, почнжлъ е въ послѣднитѣ години да се покрива съ зеленина, благодарение на добрата воля и на енергията на Старозагорския митрополитъ.

Старозагорскитѣ лозя взематъ въ послѣдно врѣме „гаче" отново широко разпространение, защото хората възиратъ въ тѣхъ единъ добъръ поминъкъ. Наистина, оголялитѣ височини край града и въ „боаза" слабо се засѣватъ, но лозята пълнятъ вече полето, дѣто почвата е много по-силна, отъ колкото почвата по баиритѣ. Освѣнъ това, лозята въ полето прѣдставляватъ извѣстни удобства и въ врѣме на гроздоберъ.

Отъ съединението насамъ, изникнжли се хубави лозя и въ ближнитѣ села до Стара Загора. Въ селата: Рѣховица, Колена, Хрищени, Дълбоки и Дервеня [108]), кждѣто лозарството въ Турско врѣме не е вирѣяло до толкова, сега се славятъ съ хубавитѣ си лозя и розови градини. Едно надпрѣваряне се забѣлѣзва дори, есенно врѣме, у старозагорскитѣ винари, да прѣкупуватъ гроздето отъ послѣднитѣ села. Селото Дервеня харчи гроздето си въ Казанлъкъ, защото послѣдния градъ му иди нѣкакъ по-нáржки и гроздето намира тамъ по-добра цѣна.

Отъ двѣ години насамъ, старозагорскитѣ лозари съ започнжли да засаждатъ съ лозя и височинитѣ около града, защото сж се увѣрили, че „полскитѣ лозя" даватъ изобщо слабо вино и гроздето имъ е изложено ежегодно (въ мокро врѣме) на „балсарата." Най-добро вино даватъ ония старозагорски лозя, които сж разположени по ближнитѣ до града хълмове: „Каймака," „Три могили," „Чадъръ могила," „Кумлука," „Казанъ Бей," „Башъ

---

107) Освободителната война оставила старозагорскитѣ села безъ кола и безъ добитъкъ. Селенитѣ като нѣмали съ що да заведжтъ дърва въ Стара-Загора, гражданитѣ плащали до 20 л. за кола дърва първата година.

108) Послѣдното село се наричало нѣкоги Змейово, отъ „Змейовитѣ дупки," които се намиратъ надъ селото. Змеюво е расположено край лѣвия брѣгъ на Бедечка, вече въ самия край на чудно хубавия проходъ (Дервенски) който погълща въ недрата си рѣката и добрѣ направеного шосе край нея.

Чардакъ,“ „Курбанова Чушмя“ и „Айвазаа.“ Шерата отъ тия лозя се продава въ Стара-Загора винаги отъ 2—3 лева ведрото, когато шерата отъ „полскитѣ лозя“ се купува кога 1·40, кога 1·80 л. ведрото.

Стара-Загора има голѣма винарска бѫднина! Тоя градъ може въ скоро врѣме да стане единъ голѣмъ винарски центъръ, както е билъ нѣкоги голѣмо спиртарско срѣдище. Тукашнитѣ лозари иматъ още нужда отъ поука и капитали, защото добрата воля за работа у тѣхъ е отдавна вкоренена!

Копринарството (свиларство) въ Стара-Загора се прочуло тепърва слѣдъ Кримската война. Едно петолѣтие прѣди това, бубарството въ града било твърдѣ слабо развито и чарничови дървчета се забѣлѣзвали само тукъ-тамѣ изъ дворищата и по лозята, колкото да има „барабонки“ за дѣцата. Старозагорцитѣ не ламтѣли по онова врѣме да правятъ капитали отъ свиларството и бубитѣ се отглеждали по кѫщитѣ повече за удоволствие, и колкото да удовлетворятъ една домашна потрѣба при свадби и годежи.

Една година нѣщо слѣдъ Кримската война, околноститѣ на градъ Стара-Загора потънѫли неочаквано въ чудната зеленина на безбройно множество чарничови дървчета. На изтокъ и югоизтокъ отъ града, начинайки отъ брѣговетѣ на Бедечка, чакъ близу до селото Айданлии, цѣлото поле било засадено съ чарничови „фиданки.“ Лозята и ближнитѣ Срѣдногорски хълми се отрупали като китки съ чарници. Въ землището на градъ Стара-Загора имало до 1000 и повече дулюма чарничови градини, които сѫ се прѣкопавали и урѣзвали, както и лозята. Въ полскитѣ села имало по-много чарници, отъ колкото въ селата по хълмоветѣ. Турскитѣ беюви засадили голѣми пространства земя съ хиляди чарничови дървчета, замъ да печелятъ много пари отъ проданьта на чарничовата шума. Чарничовитѣ пръчки за расадъ сѫ ги донасяли въ Стара-Загора Каваклийци и ги продавали на снопчета, по 50 пръчки въ едното. Двѣ такива снопчета пръчки сѫ се продавали обикновенно за 6 до 10 лева. Въ чарничовитѣ градини дървчетата съ били засадени по на 2—3 метра отдалечени едно отъ друго, за да се не сплитатъ върховетѣ на клонитѣ имъ и да има между редицитѣ доволно пѫть и свѣтлина. Напояването на чарничовитѣ градини ставало, веднѫжъ, въ началото на пролѣтьта, а втори пѫть — въ началото на Августъ, защото хо-

рата вѣрвали, че тъкмо това врѣме е най-добрѣ избраното, да могжтъ чарницитѣ да родятъ тлъста шума.

Нѣщо година врѣме, прѣди избухването на Кримската война, старозагорската спиртна фабрика се затворила окончателно и дворътъ ѝ потънжлъ въ буренъ. Самата зграда на фабриката почнала да се рути, таванитѣ ѝ прокапали почти отвредъ, а машинарията ѝ вжтрѣ ръждясала. Тогава дошелъ, нечакано, на помощь на западналитѣ ракаджийски акционери нѣкой си Буналъ, французки търговецъ, който купилъ фабриката за ефтени пари, прикупилъ още мѣста на около и съградилъ нова и голѣма фабрика за точение на коприна.

Буналовата копринена фабрика се издигала въ южния край на изгорелия градъ Стара-Загора, както личи и на фотографията, която прилагаме въ края. Тази фабрика била модерна въ всѣко отношение. Около централното здание на фабриката имало наредени нѣколко голѣми пристройки, които служили за складове и за „почивалня“ на работницитѣ прѣзъ деньтъ. Фабриката имала 48 чарка за точение на коприна, подкарвани съ пара, имала широкъ дворъ, голѣма градина и всичко това било заградено отъ вси страни съ високи бѣлосани дувари. Вжтрѣ въ фабриката работяли постоянно четирма души мжжье, съ по 60 лева мѣсечна заплата, и нѣщо около 60 сиромашки момичета отъ града, които получавали отъ 50—80 стотинки въ день. Работата се почвала въ 8 часа рано и траяла до 8 часа вечерь. Почивка имало само отъ 12 ч. до 2 ч. подиръ обѣдъ. Работницитѣ се свиквали на работа съ свирка, която заглушавала цѣлия градъ и правяла проститѣ старозагорци да си въобразяватъ, че наистина „нихната Заара нигдѣ гж нѣма.“

Отъ началото на Юни до кждѣ срѣдата на Септември, въ фабриката прибирали врѣменно по още 20 мжжье и 80 момичета; послѣднитѣ се занимавали изключително съ прѣтрѣбване и чистение на пашкулитѣ.

Въ първото десетолѣтие отъ своето начинание, Буналовата фабрика работила много добрѣ (източвала въ коприна годишно отъ 40,000—50,000 оки пашкули) и давала хубавъ побоченъ приходъ на населението въ цѣлия старозагорски край. Едни печелили само отъ чарничовитѣ дървчета, като продавали шумата имъ, други пъкъ само отъ пашкулитѣ.

Отглеждането на буби било до толкози разпространено и любимо занятие на хората въ старозагорско, щото съживѣването на бубеното сѣме се извършвало въ пазвитѣ на женитѣ, които го носяли така непрѣкъснато по нѣколко дни наредъ. Селени и граждани до толкова запразняли кжщитѣ си съ буби, щото ги качвали и по таванитѣ дори, като прѣживѣвали самички врѣменно по дворищата и въ градинитѣ си.

Буналовата фабрика купувала готовитѣ пашкули въ брой и плащала за оката обикновенно по 8—10 златни лева. Особенни „самсари,“ които кръстосвали селата и градоветѣ и събирали пашкули за фабриката, получавали за „самсарлъкъ по 20 ст. на оката.

Чарничовата шума въ старозагорско се продавала доволно скъпо; проданьта ставала или „на дървче,“ или на ока, или „на дулюмъ.“ Селенитѣ продавали шумата отъ 10—20 стотинки оката, отъ 1 л. до 1·60 л. едното чарничово дървче, или отъ 300—400 л. дулюмътъ „чарничова градина.“ Чарничовата шума въ Старозагорско подскъпняла най-много, когато се отворила копринена фабрика въ Търново и старозагорскитѣ пашкули почнжли да се изнасятъ за продань и къмъ Одринъ.

Първитѣ 12—13 години фабрикантина Буналъ държалъ работницитѣ си доволно стѣгнато, водилъ смѣткитѣ си самичакъ и печелилъ добри пари. Източената въ фабриката сурова коприна била пращана въ Марсилия и тамъ намирала добра цѣна. Буналовитѣ печалби били толкозъ по-голѣми, понеже работницитѣ въ Стара-Загора се задоволявали съ много малка надница, горивото било доволно ефтино, пашкулитѣ се купували на износна цѣна и турското правителство улеснявало въ всичко фабрикантина. Изгледитѣ за по-добри печалби се увеличавали отъ година на година, понеже суровата коприна въ Франция и Италия заскжпявала постоянно, а цѣната на пашкулитѣ въ Стара-Загора си оставала почти една и сжща.

Такова било положението на пашкуларството и коприненото производство въ старозагорско, когато се появила нечаканно болѣсть по бубеното сѣме. Трудътъ и разноскитѣ на хората тогава отивали на пусто: при отглеждането още, половината отъ излупенитѣ буби измирали. Малкото пашкули, които се получавали подиръ това, неможали да покриятъ разноскитѣ на бубаритѣ, защото качеството имъ било долно и добивали най-горна цѣна

3—4 лева на оката. Това нѣщо се случило въ старозагорско къмъ края на 1872 или въ началото на 1873 год.

Доволно забогатялия вече Буналъ не се отчаялъ отъ това зло; той можалъ да печели още доволно добри пари. Забѣлѣзало се обаче, че фабрикантина позанемарилъ малко работата си и изъ день въ день се вдавалъ подпълно на пиянство и разврать. Съ нѣколко души богати бейски синове, той прѣкарвалъ по цѣли нощи въ безсъние и фабриката му често пжти заприличвала на свърталище на развалените жени.

Прѣзъ лѣтото на 1873 год. Буналъ умрѣлъ внезапно въ Бургасъ, вращайки се отъ Марсилия. Фабриката живорила подиръ смъртьта му, криво-лѣво, още двѣ години, до като, въ врѣме на освободителната война, тя изгорѣла съвършенно, както и гр. Стара-Загора. Съ това се турило вече край и на старозагорското бубарство и копринарство.

Когато обзирате днесъ ония хубави мѣста, кждѣто сж се зеленѣяли прѣди войната чарницитѣ и чарничнитѣ градини, вие напусто дирите съ очи поне едничко чарничово дървче. Полето е равно и монотонно, плувнало въ смарагдовата зеленина на букнжлитѣ ниви. На единътъ край на изчезналитѣ чарничови градини се издига високо надъ земята скроменъ паметникъ, поставенъ тука да посочва мѣстото, дѣто е станалъ кървавъ бой (19 юли 1877 г., 10 ч. рано) между Сюлеймановитѣ пълчища, руситѣ и българскитѣ опълченци и дѣто послѣднитѣ показали нечувано геройство. На 20 юли, всѣка година, старозагорци отиватъ при тоя паметникъ съ музика и съ духовенството на чело, за да се поклонятъ прѣдъ сѣнкитѣ на загиналитѣ и да се помолятъ Богу за душитѣ имъ.

Житарството (Зайреджилъкъ) въ Стара-Загора било прочуто въ Турско врѣме, както и сега. То поотслабнало малко нѣщо слѣдъ откриванието на Хиршовата желѣзница, ала положението му не било опасно разклатено дори до навечерието на освободителната война. Житаритѣ били голѣми богаташи (турци, българи, евреи) и раздавали пари на населението на „зелено.“ Обаче тѣ не експлоатирали земледѣлцитѣ така безбожно, както правятъ днешнитѣ житари.

Старозагорското поле се засѣвало въ Турско врѣме главно съ „червенка“ (турски „Казълджа“) и жито. Кукурузътъ и просото се сѣяли твърдѣ малко, колкото да не останатъ незасѣяни ония мѣста въ „увата,“ дѣто житото неможало да стане.

Когато се прѣвършалъ „харманя“ (вършидбата) въ града и по селата, въ Стара-Загора се отварялъ житния пазаръ. Идвали селяни на пазаря отъ 12 ч. далечни села. Житното тържище въ града прѣдставлявало широкъ площадъ, нарѣченъ „аланъ“ или „аланътъ,“ който побиралъ до 2000 коля. Най-голѣми били житнитѣ пазари прѣзъ Октомври, та въ Стара-Загора неможало да се прѣмине отъ хора и коля. Червенката намирала цѣна отъ 4—8 лева килото (4 шиника), а житото се продавало винаги отъ 60 стотинки до 1 левъ по-скъпо.

Чуждестраннитѣ търговци прѣдпочитали старозагорската „бѣла пшеница“ (Загарка), която изнасяли прѣзъ Сейменъ, по Марица, къмъ Еносъ и по гръцкитѣ Егейски острови. Житото било купувано главно отъ балканджиитѣ, защото можало да се „груха“ и ставало отъ него добъръ хлѣбъ. Старозагорскитѣ брашнари и фурнаджии купували така сѫщо само жито. Много старозагорски брашна отивали, по онова врѣме, къмъ Одринъ, Цариградъ и намирали тамъ добра цѣна. Одринъ поглащалъ твърдѣ много старозагорски брашна, до като не била направена още тамъ „парната брашняна мелница.“

Въ Стара-Загора, въ турско врѣме, имало два вида брашняни мелници: водни и конски. Първитѣ меляли брашна за продаванъ, които били по-едри и по-груби, а вторитѣ прѣготвяли „тънко“ или „хасъ“ брашно, за хлѣбъ въ града и за симити. Почти всѣки старозагорски фурнаджия, ималъ въ дворътъ си и по една своя конска мелница. При всѣка конска мелнина вземали участие най-малко четири мършави и слѣпи конье, които въртяли денонощно тежкиятъ камъкъ, като ги промѣняли чрѣзъ всѣки два часа Отъ тамъ е останало поговорка и до днесъ, да пращатъ старозагорци всѣки слѣпецъ или който не довижда добрѣ „д'иде на конската воденица.“ Такива „конски мелници“ има въ Стара-Загора още и днесъ, ала въ турско врѣме тѣ били много повече и достигали до 25.

Освѣнъ прѣзъ Т.-Сейменъ, много старозагорска храна е отивала на вънъ и прѣзъ Бургасъ. Тамъ селянитѣ возяли главно кукурузъ (отъ 2—6 лева килото), а на връщане донасяли въ Стара-Загора морска соль отъ Анхиало. Кукуруза прѣкупвали тогава гръцки търговци, които го прѣпращали въ Зап. Европа по спиртнитѣ фабрики.

Старозагорското просо било купувано главно за боза и за „ярма“ на добитъка. Купували го най-много колибаритѣ и пла-

щали обикновенно отъ 1—3 лева за килото. Ефтино се продавало просото, когато се родяло много; въ такива случаи селенитѣ го заравяли въ кюпове или въ сухи трапове въ земята, та чакали до като подскъпне. Най-скъпо сж се продавали старозагорскитѣ храни въ врѣме на Кримската и слѣдъ освободителната войни. Тогава червенката е намирала цѣна отъ 20—24 лева на килото, кукуруза отъ 8—12 лева, а просото се продавало и по 5 лева.

Градинарството (Бахчованство) въ Стара-Загора цъвтѣло въ турско врѣме; зарзаватя билъ тогава, наистина, ефтенъ, почти безъ пари, ала пакъ приходенъ за самитѣ бахчованджии. Единъ широкъ пръстенъ отъ прѣлѣстни бахчи опасвалъ цѣлия източенъ и югоизточенъ край на изгорѣлия градъ и тѣзи бахчи достигали чакъ до Бедечка. Послѣдната рѣкичка служила като граница между бахчитѣ отдѣсно, и чарничовитѣ градини—на противоположния брѣгъ.

Новия градъ, въ сегшно врѣме, е погълналъ голѣма часть отъ бившитѣ бахчи. Отъ освобождението насамъ, на мѣстата на бахчитѣ сж били въздигнати доволно кжщи и прокарани нѣколко прави и шосирани улици. Едноврѣмешното старозагорско смѣтище, „Чокуръ Боклукъ“, което надминавало по височина днешното здание на старозагорската дѣвич. гимназия, граничало съ бахчитѣ. То скривало въ нѣдрата си боклукъ отъ незапомняни години, който се подпалялъ отъ врѣме на врѣме. Пожарътъ прѣзъ 1877 г. е погълналъ това смѣтище и основитѣ му вече не личатъ Прѣзъ тамъ сега минава дълга улица, една отъ най-хубавитѣ въ града, по която вечерь се разхождатъ „алабрада“ старозагорскитѣ крайчанки, набѣлосани като стѣната, начервени и съ писани „кадънски вежди.“ Тази дълга и хубаво шосирана улица е буренясала отъ странитѣ, ала двѣтѣ редици салкъми, що се протакатъ по дължината ѝ, уприличаватъ я на алея. На изтокъ и югоизтокъ отъ тая, на мѣстѣ трънлива, алея, разтилатъ се сега прѣвъзходни зарзаватени градини, които достигатъ и прѣзачатъ Бедечка, та допиратъ до трасето на новата желѣзнопжтна линия.

Пръстена на днешнитѣ старозагорски бахчи е по-тѣсенъ, отъ колкото въ турско врѣме. При всичко това, обаче, Стара-Загора би можала днесъ хубаво да наводнява столичнитѣ пазари съ ефтинъ и разновиденъ зарзаватъ, стига да се постигнеше едно директно съединение на старозагорската линия, прѣзъ Чирпанъ,

за София. Тогава и бахчитѣ около Стара-Загора, вѣрваме, ще се увеличатъ, защото въ градската околность има още доволно неразработени мѣста, а градътъ е пъленъ вжтрѣ съ сиромахкини, които и безъ това работятъ въ полето колкото за хлѣбътъ.

Бахчитѣ около Стара-Загора въ турско врѣме били повече частно притѣжание, т. е., който притѣжавалъ земята, той я и обработвалъ. Нѣмало като сега наети бахчи, та бахчованитѣ да бждѫтъ други и стопанопритежателитѣ пакъ други. Бахчованството въ Стара-Загора било въ ржцѣтѣ повече на турцитѣ; българи бахчовани имало всичко двама. Когато зарзаватя втасвалъ за проданъ, бахчованитѣ го прѣдавали въ ржцѣтѣ на празднитѣ халваджии, или на касапитѣ, които го харчали за тѣхна смѣтка, съ право на извѣстенъ процентъ. Пращани били и хора по махалитѣ и по кжщитѣ, които разпитвали домакинкитѣ на коя какъвъ зарзаватъ трѣбва, та имъ го донасяли на готово.

Въ сегашно врѣме бахчованитѣ въ Стара-Загора сж повече българи, надошли тука отъ колибитѣ на Балкана, подиръ войната. Тѣ обработватъ свои и наети бахчи съ помоща на около стотини бѣдни жени и дѣвици, които се трепятъ по цѣль день за 60—80 стотинки надница. При всичко това, обаче, зарзаватя въ Стара-Загора не е много по-скъпъ, отъ колкото е билъ въ турско врѣме. Той е двойно и тройно по-ефтинъ, отъ колкото зарзаватя на Софийскитѣ пазари.

Овощарството (имишчилъкъ) въ Стара-Загора, безъ да е съставлявало специално занятие у тукашнитѣ хора, било е развито въ турско врѣме доволно много. Дворищата, градинитѣ, нивитѣ, ливадитѣ и лозята били отрупани съ хиляди най-разновидни овощни дървчета: орѣхи, круши, ябълки, череши, вишни, сливи, смокини, зарзали, праскови, дюли, хинапи, бадеми и мн. др. Старозагорскитѣ турци, що били по-малко налѣгнжти отъ грижи и неволи, отъ колкото българитѣ, били прѣдадени твърдѣ много на овощарството. Едни отъ турцитѣ засаждали и отглеждали овощнитѣ дървчета просто отъ любовь къмъ овощарството; други правяли сжщото за „себапъ“, та да ги поменуватъ хората подиръ смъртьта имъ, когато почиватъ подъ сѣнкитѣ на дървчетата и вкусватъ отъ плодътъ имъ; имало и такива турци, които се прѣдавали на овощарството не за друго, а само да убиятъ дългото врѣме, което имъ се виждало непоносимо. Твърдѣ малцина старозагорчани сж отглеждали по онова врѣме овощкитѣ съ цѣль за нѣкаква облага.

Турскитѣ ниви и ливади около Стара-Загора сѫ били изпъстрени съ овощни дървета. Подиръ жетва или косидба, когато старозагорското поле се отрупвало съ копи отъ сѣно или снопи, та заприличвало на безпрѣдѣленъ лагеръ на Церера, хубаво било тогава да се вгледва човѣкъ въ ясната синева на въздуха, който приличалъ на безгранично тихъ и кристаленъ океанъ, въ чийто води плавали чудновати острови отъ корони на дървета.

Старозагорскитѣ овощки били отъ добро качество; идвали да ги дигатъ съ коля и на товари отъ Новозагорско, Чирпанско и Казанлъшко; единъ видъ едри тукашни зимни круши се харчели на добра цѣна и по пазаритѣ въ Пловдивъ, Одринъ и Цариградъ. Прочута била Стара-Загора и съ своитѣ бадеми, които пълняли градинитѣ, лозята, дворищата и политѣ на Аязменския баиръ. На мѣстото на днешнитѣ казарми въ града и на дължъ край хубавото Казанлъшко шосе, що води къмъ близката мѣстность „Бешъ-Бунаръ“, въ турско врѣме имало пространна бадемова градина, нарѣчена „Бадемликя.“ Любопитенъ е при това и фактътъ, че бадемовото дърво, което расте така високо и раскошно въ Стара-Загора, въ съсѣдното Казанлъшко поле неможе почти никакъ да вирѣе. Низкитѣ срѣдногорски възвишения, които отдѣлятъ двѣтѣ раскошни долини една отъ друга, иматъ голѣмо влияние върху мѣкотата на старозагорския климатъ, защото го запазватъ значително отъ студения лъхъ на вѣтроветѣ, що духатъ прѣзъ клисуритѣ на срѣдния Балканъ отъ дунавската равнина.

Като оставимъ на страна орѣхитѣ и хилядитѣ други овощни дървета, що кичали въ турско врѣме околноститѣ на Стара-Загора, заслужава да посочимъ още на прѣголѣмата овощна градина „Кьошкели-бахча“ или „Джерска градина“, която се намирала на изтокъ отъ града, край Ново-загорското шосе и завземала едно пространство отъ нѣколко квадратни километра. Кьошкели-бахча прѣдставлявала едноврѣменно и ниви и овощна градина. Когато лѣтѣ поженяли нивята, оставала на лице пространната градина, съ своитѣ хиляди грамадни и разновидни овощни дървета, които давали на стопанинътъ си (Еминъ-бей) единъ годишенъ приходъ отъ 3000 лева. Падаринътъ на Джерската градина билъ единъ страшенъ арнаутинъ, който прѣдставлявалъ нѣщо като Старо-загорски Церберъ. Хората се страхували отъ него, та се бояли дори очитѣ си да обърнатъ къмъ тая примамлива градина.

Джерската градина вече не сѫществува, както не сѫществува вече и Бадемликя. Подиръ освободителната война, стопанинътъ ѝ се видѣлъ принуденъ да изкорени всичкитѣ ѝ дървеса, защото не билъ въ състояние вече да пази овошкитѣ не само отъ грабежничеството на професионалнитѣ крадци, но дори и отъ падаритѣ, срѣщу които билъ безсиленъ да се бори.

Сѫщитѣ причини заставили въ сегашно врѣме и още много други Старозагорски граждани, да изкоренятъ овощнитѣ дървчета по лозята си, за да запазятъ себе си отъ тревоги, а лозята си отъ отъпкване. Тази голѣма и безнаказанна грабителска разюзденость, която господарува въ тоя край отъ Съединението насамъ, въ Турско врѣме била нѣщо нечувано, невиждано. Тогавашниятъ падаръ билъ човѣкъ честенъ и сигуренъ, комуто хората безгрижно оставяли имотитѣ си въ рѫцѣтѣ.

При всичко това, овощарството въ Стара-Загора може да има пакъ добра бѫднина. Като не сѫ въ състояние да запазватъ овошкитѣ си въ полето и по лозята, Старозагорци сѫ се втурнали да посаждатъ дворищата си съ овощни дървчета. Хубавъ потикъ къмъ овощарството дава въ послѣдно врѣме и самия Старозагорски митрополитъ, който е засѣялъ Аязменския баиръ съ хиляди бадемови дървчета. Край пѫтищата около Стара-Загора и въ Старозагорскитѣ лозя, има орѣхови дървета — чудовища. Прѣдъ тѣхното величие и прѣдъ разкошътъ имъ, човѣкъ би трѣбвало да се спре съ благоговение. Наопаки, тѣзи чудновати великани сѫ изложени цѣло лѣто на тоягитѣ и камънитѣ на безбройно множество развалени дѣца и безмилостни хора, прѣдъ които до сега пищо не е могло да ги защити!

Овчарството въ Стара-Загора въ Турско врѣме било въ рѫцѣтѣ на българитѣ. То останало въ рѫцѣтѣ на българитѣ и подиръ освободителната война, слѣдъ която вече горитѣ и полетата станали по-безопасни за християнскитѣ пастири, отъ колкото били прѣди това. Старозагорскитѣ овчари днесь живѣятъ по краищата на града, дѣто сѫ живѣли и въ Турско врѣме. Тѣ сѫ повечето селени, отъ ближнитѣ до града села, нахлули въ Стара-Загора постепенно и въ различни врѣмена. Подиръ освободителната война, старозагорскитѣ овчари не сѫ се намалили, но не сѫ се и увеличили. Въ Турско врѣме тѣ стояли по-добрѣ, защото Стара-Загора имала по-многобройно население: около 3500 български семейства, 2000 турски и до 500 еврейски. Почти всички народности въ града били добри мющерии на тогавашнитѣ

овчари, защото всѣкой гледалъ да мине въ кѫщата си кое съ „айренецъ“, кое съ млѣко, кое съ сиренце. Тогава всичко било ефтино, ала продажбата била голѣма и износна. Овчето и козе млѣко се продавало лѣтѣ по 10 стотинки оката и по-долу; сиренето лѣтѣ имало цѣна отъ 25 — 30 стотинки оката, а есень и зимѣ се продавало по 40 ст. до 50 стотинки оката.

Старозагорскитѣ овчари въ Турско врѣме били дисциплинирани и честни. Тѣ неможали да подигатъ цѣната на млѣкото своеволно, нито смѣяли да продаватъ капка млѣко на кашкавалджийницитѣ. Тогавашното градско общинско управление имало доволно присърдце нуждитѣ на гражданитѣ, та залитало въ всѣко отношение да имъ спомага. Цѣната на млѣкото опрѣдѣляли ежегодно градскитѣ съвѣтници; тѣ вземали прѣдъ видъ главно общото състояние на занаятчиитѣ и на срѣднята ржка хора, та опрѣдѣляли такава цѣна за ока млѣко, каквото да могатъ и най-сиромаситѣ хора въ града да си купуватъ. Овчаритѣ не смѣяли да се противятъ на тия общински разпоредби, нито се рѣшавали да ги прѣстѫпятъ, защото рискували да загубятъ веднѫжъ за винаги правото да овчарствуватъ въ околноститѣ на града. То се знае, че тогавашното общинско управление имало прѣдъ видъ и интереситѣ на самитѣ овчари, които улеснявало въ това, че ги не облагало съ градски давнини, а градскитѣ мери пазяло чрѣзъ падаритѣ само за тѣхнитѣ добитъци.

Въ Турско врѣме полето около Стара-Загора било засѣено на всѫдѣ; почти никѫдѣ нѣмало мѣсто изоставено и незасадено. Пролѣтъ и лѣтѣ Старозагорскитѣ овчари не можали да намѣрятъ почти никаква паша за стадата си около самия градъ, та се навъртали съ овцетѣ си главно край старозагорскитѣ лъджи и другадѣ. Тѣ слизали въ полето слѣдъ жетва, когато за овцетѣ имъ имало доволно паша по нивитѣ.

Старозагорскитѣ овчари въ сегашно врѣме намиратъ доволно паша за добитъцитѣ си на всѫдѣ около стѣнитѣ на града. Не е рѣдкость лѣтѣ да забѣлѣжи човѣкъ стада и въ самия градъ, които обхождатъ на длъжъ трѣвясалитѣ му улици и опасватъ, блѣщецъ, буренитѣ имъ. Магарешкия бодилъ въ улицитѣ на града достига по срѣдъ лѣто височината на два човѣшки боя и гъстацитѣ му служатъ често за скривалище на градскитѣ нехранимайковци, въ врѣме на изборитѣ.

Съ въвеждането закона за горитѣ и пасбищата, старозагорскитѣ козари остали безъ кози, а овчаритѣ загубили ония хуба-

ви и безплатни пасища, що се нахождали далеко отъ града. Най-близкитѣ околности на Стара-Загора, дѣто прѣди освободителната война се зеленѣяли буйни и весели лозя, сега баиритѣ стърчатъ голи и не засѣяни, прошарени тукъ тамѣ съ рѣдка зажелтяла трѣва. По цѣлъ день се въртятъ днешнитѣ старо-загорски овчари съ стадата си върху хълбоцитѣ на тия печални хълмове, безъ да могатъ да напасятъ овцетѣ си. По-рѣшителнитѣ отъ тѣхъ, навлизатъ нощя съ стадата си въ хорскитѣ лозя, ниви или ливади, та въ растояние само на нѣколко часа напасватъ добитъцитѣ си, ала отнематъ сѫщеврѣменно прѣхраната на нѣкой бѣднякъ лозаръ или земледѣлецъ, прѣдъ сълзитѣ на когото правосѫдието често пѫти запушва ушитѣ си. Тоя безбоженъ навикъ у старозагорскитѣ овчари е станалъ твърдѣ опасенъ за лозари и земледѣлци въ послѣдно врѣме, защото е почналъ да се повтаря много на често, безъ да може нѣкой да открие истинския виновникъ. Особенно, ако овчарътъ и падарътъ се случатъ отъ една и сѫща политическа партия въ града, отъ която е съставътъ на общинското управление и околийския началникъ,—тогава упропастения лозаръ или земледѣлецъ по-добрѣ да се не оплаква и да не посочва на заловения виновникъ, защото инакъ ще трѣбва за винаги да се опрости, или съ животътъ, или съ имотитѣ си въ полето.

Не се съмняваме, че голитѣ баири около Стара-Загора и оставенитѣ „марашъ“ мѣстности въ полето, единъ день пакъ ще се усмихнатъ подъ веселото було на лозитѣ и на градинитѣ, каквито сѫ били до вчера, прѣди освободителната война. Тогава нѣма да останатъ вече пасища около града за стадата на старозагорския овчаринъ. Той ще трѣбва да бѣга съ овцетѣ си далеко отъ Стара-Загора. И наистина, настанало е вече врѣме, да се посочатъ на старозагорскитѣ овчари хубавитѣ пасища въ близката Срѣдна гора и въ Стара планина, както и да имъ се прѣпоржча малко „каракачански животъ,“ какъвто водятъ, още отъ Турско врѣме, нашитѣ смѣли и пъргави панагюрци, котленци и копривщени. Овчаринътъ не може да бѫде вече постояненъ гостъ на кѫщата си въ града, нито е прилично да го навикваме на партизанство, за да правимъ отъ него крадецъ и разбойникъ! Нека оставимъ поне него чистъ и непороченъ, какъвто ни го рисуватъ нашитѣ народни пѣсни: да весели балканитѣ ни съ медената си цафара, да другарува съ горскитѣ самодиви край вироветѣ и да живѣе волно и безгрижно, като орлитѣ.

Касаплъкътъ въ Стара-Загора цъвтѣлъ въ Турско врѣме повече, отъ колкото сега. Той се намиралъ въ ржцѣтѣ на българитѣ по-много, отъ колкото въ ржцѣтѣ на турцитѣ Старозагорскитѣ касапи заличавали въ града особно много есенно врѣме (отъ Августъ до половината на Декември), кога настанялъ сезона на голѣмото клане, както за едритѣ, така и за дребнитѣ добитъци. Месото на изклания добитъкъ прѣзъ тоя сезонъ било прѣдназначено изключително за пастърма. Самия сезонъ старозагорци наричали, па наричатъ го и днесъ—„салхани.“

Въ турско врѣме въ Стара-Загора имало петь салхани. Работата на салханитѣ почвала ежегодно отъ св. Богородица (15 Августъ) и траяла или до Димитровъ день (26 Октомври), или най-късно до кждѣ срѣдата на мѣсецъ Декември. На салханитѣ вземали участие съ стотини работници и отъ двата пола, като работяли по нѣкоги денонощно. Едри добитъци били изкалани отъ 3000 на горѣ, а броя на дребния добитъкъ надминавалъ често пжти и 5000. Сезонътъ се захващалъ съ клане на едрия добитъкъ, а дребния добитъкъ оставяли за по-подиръ.

Понеже добитъцитѣ отъ старозагорския край не достигали винаги за салханитѣ, тукашнитѣ касапи купували много добитъкъ и отъ другадѣ изъ България. Едриятъ добитъкъ тѣ купували обикновенно отъ Плѣвенъ и Горна Орѣховица, а овце и кози отъ колибитѣ на Централна Стара планина. За добри волове старозагорскитѣ касапи плащали отъ 60—120 лева за единътъ, а по-мършавитѣ купували за много долна цѣна, защото ги първо отхранвали, та послѣ ги клали. Една хубава волска кожа се продавала на пазаря за 36—40 лева.

Отъ месото на изкланитѣ дребни добитъци касапитѣ правили пастърма, а коститѣ имъ сваряли въ голѣми казани и добивали лой. По-прѣфинената лой касапитѣ вливали въ кожени тулуми или въ шкемби, та я пращали за проданъ (отъ 2—2·50 л. оката) въ Одринъ и Цариградъ. „Фурдата,“ или по-нечистата лой, оставала въ Стара-Загора, която купували мумджиитѣ и сапунджиитѣ, за да правятъ отъ нея свѣщи и сапунъ.

Отъ месото на едритѣ добитъци, старозагорскитѣ касапи приготвяли два вида пастърма: по-долня говежда пастърма, която продавали по 70—80 стот. оката, и „белове,“ най-крѣхка и най-вкусна старозагорска пастърма, която продавали „ангро“ въ Пловдивъ, Одринъ и Цариградъ по 1·30 л. оката.

Най-долнята и най-ефтина старозагорска пастърма била оная, която приготвяли съ коститѣ заедно отъ козитѣ и овцетѣ. Тя се харчела въ града и по селата и цѣната ѝ не надминавала 50—60 стотинки оката. „Кокалянята пастърма“ купували главно старозагорскитѣ чифликчии и майсторитѣ. Еднитѣ я купували по жетва и харманъ, за да хранятъ съ нея своитѣ „айлъкчии“ (надничари), а майсторитѣ гледали да наситятъ съ нея (прѣзъ Мартъ, Априлъ и Май) гърлата на своитѣ 10—15 души калфи и чираци, като я сваряли на яхния съ много вода, фасулъ, лукъ и чушки. Чирачетата обикновенно „топяли“ въ тлъстата чорба на яхнията, като се задоволявали съ нѣколко фасулчета и перца отъ лукътъ, а калфитѣ дигали мръвкитѣ и обирали ребрата.

Подиръ освободителната война, старозагорския касаплъкъ западналъ. Ония блаженни „раванши“ (печалби), които прѣживѣли старозагорскитѣ касапи въ турско врѣме, сега изчезнали безвъзвратно. Нѣмало и ония касапи вече, така опитни и богати, защото мнозина отъ тѣхъ били изклани въ врѣме на войната, както прѣди това тѣ клали добичетата. Ония отъ тѣхъ, които прѣкарали катастрофата благополучно и оживѣли, тѣ останали сега голи и безъ капитали. А подиръ войната, добитъцитѣ въ старозагорско били голѣма рѣдкость, защото били откарани отъ башибозуцитѣ, прѣзъ врѣме на бойоветѣ, къмъ Одринъ и Цариградъ и продадени тамъ на евреитѣ за никаква цѣна. Нѣмало добитъкъ, по онова врѣме никждѣ. Той билъ изтребенъ въ Казанлъшко и Сливенско по сжщия начинъ, както въ старозагорско. Въ сѣверна България, кждѣто башибозуцитѣ немогли да проникнатъ, тамъ били струпани съ стотини хиляди войски и бѣжанци, които изпояли всичко. Ето прочее главнитѣ причини, които турили точка на едноврѣмешния цвѣтущъ старозагорски касаплъкъ.

Въ сегашно врѣме въ Стара-Загора сж се открили двѣ салхани, които работятъ твърдѣ слабо. Тѣхниятъ развой е подпрянъ днесъ отъ редъ причини, които бидоха създадени, било отъ изникналата голѣма конкуренция, било отъ новото устройство на хорския животъ слѣдъ освободителната война, било отъ изселването на турцитѣ, отъ новосъзданетѣ политически граници и т. н.

Въ днешнитѣ старозагорски салхани изкалатъ ежегодно не повече отъ 400 едри добитъка, отъ месото на които вадятъ „белове“ и ги продаватъ отъ 2—3 лева оката. Овчата и козя пастърма е оставена вече на страна.

Гребенари (Таракчии) въ Стара-Загора имало въ турско врѣме само два дюкеня. Тоя доволно приходенъ занаятъ се намиралъ въ ржцѣтѣ на българитѣ. Таракчиитѣ изработвали отъ биволски рога женски и мжжки гребени. Женскитѣ гребени имали рѣдка и гъста страна и се продавали по 60 стотинки единътъ, а мжжкитѣ имали само рѣдка страна и стрували на половина. Печалбитѣ на старозагорскитѣ таракчии били доволно голѣми, понеже въ Стара-Загора по онова врѣме нѣмало други гребени. Тѣзи здрави и ефтини гребени били тогава въ общо употрѣбение и въ града и по селата. Твърдѣ нарѣдко кжща въ Стара-Загора, дѣто можало да се намѣри и по единъ филдишенъ гребенъ, донесенъ армаганъ отъ Цариградъ. Филдишенитѣ гребени означавали луксъ и богатство по онова врѣме, та се намирали само по чорбаджийскитѣ кжщи. Тѣ били потопени да киснатъ въ дървено масло, за да умѣкнатъ и да се не пършатъ.

За конетѣ и за рогатитѣ добитъци, старозагорскитѣ таракчии изработвали особни гребени. Отъ бадемово или кайсиюво дърво, тѣ правяли дървени гребени съ едри зжби, които били употрѣбявани за разчесване гривитѣ и опашкитѣ на конетѣ. За рогатитѣ добитъци гребенитѣ били желѣзни съ къси и гъсти зжби и съ дървени сапове отгорѣ, отъ буково дърво. Освѣнъ гребени, старозагорскитѣ таракчии правяли и триончета за рѣзане на лозовитѣ пръчки.

Въ сегашно врѣме истински таракчии въ Стара-Загора нѣма. Има двама души желѣзопродавачи, които, прѣзъ свободното си врѣме, правяъ триончета за лозята и желѣзни гребени за добитъцитѣ. Кокалянитѣ гребени, отъ биволски рога, правятъ циганитѣ и ги разнасятъ врѣдомъ по селата. Подиръ освободителната война, отъ какъ нахлули въ България различни металически и каочукови гребени, таракчилъкътъ въ Стара-Загора съвсѣмъ загасналъ.

Дурамаджийския или столарския занаятъ въ Стара-Загора, прѣди освободителната война, ималъ съвсѣмъ друга посока, отъ колкото днесъ. Тогавашнитѣ дурамаджии били повече турци и правяли станове, черчевета, хурки, чакръци, точилки, налъми, софри (паралии) дѣтски люлки, дървени столчета безъ облѣгало, гиргьофи, малки сандъчета и мн др.

Станове дурамаджиитѣ, харчали твърдѣ много, защото по онова врѣме нѣмало българска кжща безъ станъ. Както по селата, така и въ града, българкитѣ тачали шаякъ, платно, бохчи,

миндили, прѣзржчници, пишкири, дюшеци. аби, възглавници и мн. др. Чеизътъ на булката трѣбвало да бжде таканъ, за да е здравъ и да изтрае дълго врѣме. Младитѣ булки изтакавали хубави пещимали за мжжетѣ си, за да се не червятъ, когато имъ ги подаватъ въ лъджата [109]). Старозагорскитѣ дурамаджии изработвали становетѣ съ всичкитѣ имъ принадлѣжности, само бърдата били купувани отъ родопскитѣ помаци.

Хуркитѣ се харчали така сжщо твърдѣ много, защото женитѣ въ Стара-Загора и по селата постоянно прѣдяли, за да изпрѣджтъ прѣжда за чорапи, за шаякъ и т. н. Освѣнъ това било голѣмъ обичай въ тукашния край, деверътъ да дарява булката съ писана хурка подиръ вѣнчаванието. Тоя хубавъ обичай е спазенъ сега само по селата.

Чакръкътъ се употрѣбявалъ за по-бързо и по удобно прѣдене и за „сукане на масури". Той не липсвалъ въ никоя българска кжща въ Стара-Загора, а по селата го купували само по-заможнитѣ селени, та го заемали на по-бѣднитѣ.

Софри или „паралии" били четвъртити или търкалясти дървени масички, съ твърдѣ низки крака, около които хората насѣдвали кръстато (по турски) или на колене, та се храняли. Тѣ не липсвали нито въ българскитѣ, нито въ турскитѣ кжщи. Българитѣ обичали да ги подаряватъ на новозадоменитѣ свои роднини. Тѣ подарявали на булката и скъпи орѣхови налъми.

Дървенитѣ четирикраки столчета, направени отъ букуво дърво, били употрѣбявани почти въ всѣка старозагорска българска кжща, било като салонни масички, върху които туряли и поднасяли на гоститѣ си „мезе" и вино, било като столчета, върху които се стъпвало да се свали нѣщо отъ поличката. Тѣзи столчета сега се изтласкани въ кухнята.

Гиргьофитѣ били прости и четиржгълни. Тѣ били купувани отъ учителки, ученички, моми и булки, за да шиятъ на тѣхъ „на канава". Подиръ освободителната война, тѣзи прости гиргьофи били заменени съ новомодни и по-практични, що нахлули въ България изъ чужбина.

Старозагорскитѣ дурамаджии печеляли добри пари и отъ люлки, които обковавали съ мешина или оплитали съ въжа. Ме-

---

109) Въ старо врѣме било обичай въ Стара Загора, когато мжжетѣ влизали въ лъджата да се къпятъ (на старозагорскитѣ лъджи), булкитѣ имъ да насѣдватъ на дюшечетата имъ край хавузътъ, съ хавлии въ ржцѣтѣ, та да имъ ги подаватъ когато излизатъ изъ лъджата.

шиненитѣ люлки били по-трайни и по-скъпи, та ги купували заможнитѣ и чорбаджиитѣ, а възжанитѣ люлки купували сиромаситѣ. Дурамаджиитѣ харчали въ града и много дървени „фараши“ за смѣтътъ. Тѣ правяли и малки сандъчета, които харчали по селата и въ града, а голѣмитѣ сандъци за дрѣхи идяли отъ Чирпанъ. Нѣщо 2—3 години прѣди освобождението, изучени въ Чехия старозагорчета, заработили въ града модерно столарство.

Дурамаджийския занаятъ въ Стара-Загора не пропадналъ подиръ освободителната война; той само прѣминалъ отъ ржцѣтѣ на турцитѣ въ ржцѣтѣ на българитѣ и сега вземалъ съвсѣмъ друга посока. Благодарение на нѣкогашното княжевско дърводѣлско училищи и на новитѣ изисквания на врѣмето, днешнитѣ изучени старозагорски дурамаджии (5 дюкеня) правятъ най-модерна всѣка кжщна мебелъ, като да е излѣзла отъ нѣкоя европейска фабрика.

Грънчарския или „чомлекчийския“ занаятъ въ Стара-Загора не билъ кой знай колко много развитъ въ турско врѣме, ала тукашнитѣ грънчари били доволни тогава отъ печалбитѣ. Въ Стара-Загора, прѣди войната, имало 5 грънчарски дюкеня и грънчаритѣ били сé българи. Подиръ бакърджиитѣ и бачоваритѣ, грънчаритѣ били първи, които наводнявали тогавашнитѣ кжщи съ покжщнина. Паници, гювечи, делви, гърнета, саксии, стовни, ручки, (кандилници), пепелници, дълги кюпове за носение на вода и шера,, шулета, ибрици и мн. др., грънчаритѣ харчали въ най-голѣмо количество, защото това били необходими потрѣби за всѣка кжща. Тѣ правяли за въ града особенни глечосани и писани стовни, извѣстни тогава подъ името „гългълки“, които продавали доволно скъпо. Зимѣ до като не били извѣстни още желѣзнитѣ мангали, старозагорскитѣ грънчари наводнявали кжщитѣ и дюкенитѣ въ града съ „пръстени мангали“. Тогава печкитѣ още не били извѣстни, па и дюкенитѣ се не затваряли отвредъ като сегашнитѣ, ами дюкянджията сѣдалъ обикновенно на „пишкюня“ до мангаля и разперялъ ржцѣтѣ си надъ него, а калфитѣ и чирачетата треперяли задъ него и хапяли пръститѣ си. Всѣки дюкенджия или занаятчия треперялъ зимѣ по цѣль день край мангаля, като куче.

Въ околностьта на Стара-Загора нѣма добра пръсъ за грънци. И тогавашнитѣ и сегашнитѣ грънчари въ града я докарватъ отъ ближнитѣ села: Маджирито, Памукчии и Ахърито.

Бояджиитѣ (вапцари) правяли добра работа въ Стара-Загора въ турско врѣме. Тоя занаятъ билъ въ ржцѣтѣ на българи-

тѣ. Бояджийницитѣ и дюкенитѣ на бояджиитѣ били на едно мѣсто въ града. Имало една широка ограда въ южната часть на Стара-Загора, въ която били помѣстени, като въ ханъ, бояджийницитѣ, прѣзъ чийто дворъ текла буйна вада. Вечерь оградата била затваряна съ високи порти, направени отъ здраво джбово дърво. Калфитѣ и чирацитѣ оставали въ оградата и спѣли въ дюкенитѣ на майсторитѣ си. Дюкени съ бояджийници имало на лице всичко 7—8.

Старозагорскитѣ вапцари боядисвали за града и за селата. За града тѣ боядисвали най-вече прѣжди, сини и черни платна за чакшири и маслено-зеленикави платна за фереджи. За селата боядисвали пояси, шаеци за дрѣхи, вълнени и памучни прѣжди и вълна. Вапцарския еснафъ въ Стара-Загора се държялъ здраво и работялъ съ успѣхъ дори до навечерието на освободителната война. Той билъ разслабенъ малко отъ калфитѣ, които изучили вапцарството въ Стара-Загора и сетнѣ отворили бояджийници по селата. Най-голѣмъ ударъ нанесалъ на старозагорскитѣ вапцари, обаче, единъ модеренъ български бояджия, който изучилъ занаята въ Прага и отворилъ самостоятелна бояджийница въ Стара-Загора на 1873 год. Неговата бояджийница се прочула, по онова врѣме, толкозъ повече, че той почналъ да вапсва пръвъ коприни на всѣкакви бои. Прѣзъ врѣме на освободителната война, сѫщия вапцаринъ отворилъ бояджийница въ Търново и се прочулъ още по-много. Работата му въ послѣдния градъ дотолкова напрѣднала, щото той се рѣшилъ да разшири своя занаятъ и въ русенско, като отворилъ бояджийница и въ гр. Русе.

Въ сегашно врѣме вапцарството въ Стара-Загора е на пропадане. Има само 3—4 дюкеня, които едва изкарватъ разноскитѣ си. Новитѣ „гарибалдени бои“, които нахлуха въ България отъ странство, нанесоха послѣдния смъртоносенъ ударъ и на старозагорското бояджийство.

Балтаджии и ***Демирджии*** работяли почти единъ и сѫщъ занаятъ желѣзарски. И еднитѣ и другитѣ били български цигани които нѣмали дипъ здрави религиозни убѣждения въ душата си. Балтаджиитѣ работяли брадви и тесли; въ тѣхнитѣ дюкени било, като въ наковалнята на Вулкана: постоянно пушъкъ, удари и искри. Хората внимателно прѣдпазвали дрѣхитѣ си, заминавайки край работилницитѣ имъ. Демирджиитѣ работяли мотики, сърпове, огребачки и ножове за оралата. Тѣхнитѣ работилници били постоянно пълни съ селени, които се принуждавали често да имъ

помагатъ въ нѣщо, за да излѣзе по-скоро работата имъ. Тоя занаятъ се прѣдставлявалъ въ турско врѣме отъ 10—12 дюкеня, а сега само отъ четири. Тия занаятчии самопогубили занята си въ Стара-Загора, защото се пръснали по селата и отбили селенитѣ отъ града

Къмъ демирджилъка и балтаджилъка трѣбва да присъединимъ и *килитчилъка* (ключарството), който занаятъ въ Стара-Загора се прѣдставлявалъ, въ турско врѣме, само отъ единъ единственъ ключаръ. То се знае, че този ключаръ ималъ доволно работа и печелялъ добри пари. Сега килитчилъка миналъ въ ржцѣтѣ на старозагорскитѣ желѣзари, които правятъ кантари, кревати и други тънки работи.

Берберлика (бръснарството) въ Стара-Загора билъ всецѣло въ ржцѣтѣ на турцитѣ. Само 3—4 години прѣди избухването на освободителната война, въ Стара-Загора се появили и двама християни бръснари, които дошли тука отъ другадѣ.

Въ турско врѣме берберлика билъ сложенъ и ефтенъ занаятъ. Отъ берберинътъ се изисквало тогасъ да знае много нѣщо, за да тичатъ мющериитѣ при него. Той бръснялъ, стрижалъ и миялъ глави. Едно обръсване съ омиването струвало 10 стот. Но за тия 10 стотинки, бръснаринътъ билъ длъженъ нѣкакси, да съобщи на мющерията си, бръсняйки го, почти всички градски дневни новини. Когато пъкъ „сетилътъ“ увисвалъ надъ главата на мющерията, бръснаринътъ, мияйки го, запявалъ излѣка нѣкакви коплети отъ любовна турска пѣсень. Слѣдъ омиването, берберинътъ сварялъ на мющерията едно голѣмо горчиво кафе за 5 пари и, ако нѣмало вече какво, той сѣдалъ турски на едно дюшече при оджакътъ, откачалъ отъ стѣната нависналата съ пюскюли тамбура и се впущалъ, като „Дѣдо Лилко“, да подслади горчивото кафе на „дюздисаниятъ“.

Нѣкои старозагорски бръснари, въ турско врѣме, били сѫщеврѣменно дантисти и пущали на болнитѣ пиявици. Берберницитѣ имъ били чисти и провѣтрени. По поличкитѣ край оджакътъ се мъдряли и 5—6 наргилета, които чакали страстнитѣ пушачи на лютата „тюмбикия“. Бръснаринътъ не бивало да бѫде загриженъ. Съ запрѣтнати до лактитѣ ржкави, съ кѫса и чиста прѣстилка на пояса, той посрѣщалъ усмихнатъ всички свои мющерии. Мангалътъ му прѣдъ берберницата постоянно горялъ и топлялъ два

пиринчани калъпа, съ които управялъ фесоветѣ на старозагорскитѣ „дели-каплии“. Така наричали тогава ония „луди-млади“, които обичали да „удрятъ фесоветѣ си“ всѣки день на калъпъ.

Сегашното берберство въ Стара-Загора се движи въ рамкитѣ само на берберлика. Турскитѣ бербери въ града продължаватъ и днесь още да бръснатъ цѣлитѣ глави на турцитѣ и турскитѣ цигани. Модернитѣ же бръснари, които надминаватъ своитѣ „прости колеги“ само въ това, че боравятъ съ „машинкитѣ“ за стрижене коси и „кóзи брадн“, — тѣ, съ своитѣ всевъзможни четки, валяци, помади и др., станали сѫ въ днешно врѣме неволни разпространители на пархутя, на накожнитѣ болѣсти и на опасникътъ на косата. И еднитѣ и другитѣ сѫ завили днесь гнѣзда по кюшетата почти въ всѣко старозагорско кафене, било да не плащатъ кирия, отопление и освѣтление, било да си помагатъ съ кафеджиитѣ взаимно съ своитѣ мющерии.

Коларството било доволно развито нѣкоги въ Стара-Загора. Имало повече отъ 35 дюкеня въ града. Занаята билъ въ рѫцѣтѣ изключително на българитѣ. Първитѣ майстори колари дошли въ Стара-Загора отъ Мъглишъ или отъ Енина. Коларитѣ работяли коли за града и за селата. Най-усилено се работяло по жетва, харманъ и гроздоберъ. Тогава коларитѣ не прѣставали да чукатъ и нощѣ. Работата въ коларницитѣ кипѣла така непрѣкъсна нато дори до направата на желѣзницитѣ въ Южна България. Желѣзницитѣ отнели хлѣба на стотини кираджии, които карали есень храна къмъ Одринъ, Сейменъ и Цариградъ. Вече и другитѣ старозагорски търговци напустнали колята на кираджиитѣ и почали да товарятъ стоки отъ Цариградъ на желѣзницата. За коларитѣ кираджии оставалъ само още единъ пѫть: Стара-Загора —Бургасъ и Стара-Загора—Радне-махле. Съ направата на Бургаската линия и линията Нова-Загора—Чирпанъ, желѣзницата отнела и послѣднята коричка хлѣбъ изъ рѫцѣтѣ на старозагорскитѣ кираджии. Така билъ съсипанъ въ Стара-Загора цвѣтущия на врѣмето коларски занаятъ.

Въ сегашно врѣме въ Стара-Загора има на лице около 1 коларски работилници. Коларитѣ работятъ прости коля и поправятъ повреденитѣ каруци и файтони. Тѣхниятъ поминакъ е твърдѣ оскуденъ, но тѣ продължаватъ да работятъ занаята отъ нѣмай кѫдѣ.

Както въ турско врѣме, така и сега, старазагорскитѣ колари купуватъ суровия дървенъ материалъ отъ Енина, Мъглишъ

отъ другитѣ казанлъшки планински села. Въ околноститѣ на тия села още въ турско врѣме е имало хубави джбови и букови лѣсове. Само за „главинитѣ“ на колята, които се правяли отъ здраво орѣхово дърво, старозагорскитѣ колари купували материялъ въ града.

Тенекиджилъка въ Стара-Загора билъ останалъ въ ржцѣтѣ на евреитѣ. Въ турско врѣме имало само двама тенекиджии въ града. Тѣ работяли денонощно и печеляли добри пари. Нѣмало кжща въ Стара-Загора, прѣди освобождението, безъ фенеръ. Ни турчинъ, ни българинъ можали тогава да закъснѣятъ нощѣ по улицитѣ безъ фенеръ. Караколътъ (нощна стража) кръстосвалъ цѣла нощь града и околноститѣ му, и когото хванялъ безъ фенеръ, затварялъ го въ полицията, като не добъръ човѣкъ. Отъ годината 1875 дори до надвечерието на освободителната война, хванатитѣ българи нощѣ безъ фенеръ на улицата били не само затваряни и щрафирани, но и бити.

Освѣнъ фенери, тогавашнитѣ старозагорски тенекеджии правяли фунии, газилничета, свещници, мѣрки за жидкоститѣ, стъргалки, различни кутии за кафе, за захарь и много др. Въ сегашно врѣме, тенекеджилъка въ Стара-Загора се е засилилъ значително — има вече 5—6 дюкеня, защото, покрай другитѣ домакински потрѣби, тенекеджиитѣ почнаха да правятъ тржби и „олуци“ за кжщитѣ, да обковаватъ съ ламарина стрѣхитѣ или др.

Тютюнджии въ Стара-Загора въ турско врѣме имало 20 дюкеня. Тѣ били и турци и българи. Прѣди да се въведе бандеролътъ въ турската държава, тютюнътъ въ Стара-Загора се продавалъ не загънатъ, както се продавалъ и кадаифътъ. Всѣки тютюнджияималъ свой хаванъ въ кжщата си и нарѣзвалъ ежедневно толкова прѣсенъ тютюнъ за тютюнджийницата си, колкото вече прѣдполагалъ, че ще може да продаде. Цѣната на тогавашния тютюнъ почвала отъ 50 стотинки и достигала до 2 лева оката. По 2 л. оката се продавалъ обикновенно най-хубавия, или „бохча-тютютъ“.

Когато се въвелъ бандерола (1870 г.) въ Турция, тютюня въ Стара-Загора пакъ не подскъпналъ много. Най-хубавия тютюнъ се продавалъ тогава отъ 5—6 лева оката. Тютюневата фабрика, която се отворила въ града не можала да конкурира първата година съ смѣлитѣ контрабандисти. Сетнѣ, тя вземала държавния контрольоръ на страната си и работитѣ ѝ потръгнали успѣшно напрѣдъ. Пакетитѣ се облепяли само за очи съ упо-

трѣбени вече нѣколко пѫти бандероли, до като да излѣзне тютюня изъ фабриката. Послѣ сѫщитѣ бандероли се повръщали пакъ обратно. Така вървѣли работитѣ на старозагорскитѣ тютюнджии, чакъ до избухването на освободителната война. То се знае, цѣната на тютюня въ Стара-Загора днесъ е сѫщата, както и на всѫдѣ въ България. Ефтинъ и хубавъ тютюнъ се купувалъ въ турско врѣме на Узунджовския панаиръ, по хасковскитѣ и по старозагорскитѣ села.

Емфеджилъка въ Стара-Загора подпиралъ, въ турско врѣме, значително тютюнопродавцитѣ. Имало хора въ града, които пушали тютюнъ и смъркали енфе; ала тѣ били твърдѣ малцина. Мнозинството — поддържали или едното, или другото. Въ първитѣ врѣмена, до като енфето било донасяно въ Стара-Загора изъ Гърция, употрѣбявали го само по-богатитѣ и „по-окумушитѣ" (грамотни) хора въ града: ходжи, попове, учители, беюве, каймакамы и пр. По-сетнѣ, въ Стара-Загора дошелъ единъ цинцаринъ отъ Янинна, който отворилъ въ града първата енфеджийница. Тогава енфето въ Стара-Загора поефтиняло (8 гроша оката) и станало достѫпно за всички. Старозагорчани се нахвърляли сега лакомо на енфето. Носоветѣ на мѫже и жени изведнѫжъ потъмняли, като да били натъркани съ чоколадо. Най-много употрѣбявали енфето еврейкитѣ и старитѣ кадъни. Подиръ тѣхъ идяли коюмджиитѣ, терзиитѣ, халачитѣ, бакърджиитѣ, селскитѣ примаатари и другитѣ еспафи. Берберитѣ се прѣдпазвали отъ енфето. Цинцаринътъ успѣлъ до толкова, щото отворилъ въ скоро врѣме по единъ енфеджийски дюкянъ въ Пловдивъ и Одринъ. Тогава въ Стара-Загора излѣзли на мода едни кафяви и черни носови кърпи, голѣми като бохчи. Тѣхъ ги купували главно енфеджиитѣ, клисаритѣ, черковнитѣ пѣвци, поповетѣ и епитропитѣ. Послѣднитѣ ги носяли въ поясъ или по джеповетѣ си, за да смъркатъ въ тѣхъ или да събиратъ жито отъ парастаситѣ.

Кръчмари имало въ Стара-Загора и въ турско врѣме, както и сега, доволно (190) много. Кръчмарството тогава било въ рѫцѣтѣ на българитѣ, както кафеджилъка билъ въ рѫцѣтѣ на турцитѣ. Разликата между сегашни и тогавашни кръчмари се състояла само въ това, че послѣднитѣ продавали освѣнъ вино и ракия, още и дребна бакалия: соль, пиперъ, кафъ-кибритъ, сушено грозде, пастърма и много др. Въ турско врѣме старозагорскитѣ кръчми били посѣщавани най-много отъ турцитѣ и отъ турскитѣ цигани. Българитѣ посѣщавали кръчмитѣ твърдѣ рѣдко,

главно по двѣ причини: едно, че тогава се намирало, почти въ всѣка българска кжща, вино и ракия за пиене и друго, че българитѣ се страхували да посѣщаватъ кръчмитѣ, защото, ако заваряли тамъ случайно нѣкой пиянъ турчинъ, послѣдния можалъ да ги псува, бие, дори да ги принуди да заплатятъ кръчмарю отъ него изпитата ракия, безъ да има кому да се оплачатъ.

Въ сегашно врѣме е тъкмо обратното: турцитѣ странятъ отъ кръчмитѣ, а българитѣ тичатъ да ги пълнятъ. Посѣтителитѣ на днешнитѣ старозагорски кръчми сж хора сиромаси, които едва изкарватъ прѣпитанието си и чиито дѣца въ кжщи поглеждатъ за кора хлѣбецъ. Връщайки се вечерно врѣме отъ работа, мнозина отъ тѣзи бѣдни нещастници се отбиватъ по кръчмитѣ, въ които прѣкарватъ до срѣдъ нощь. Залитайки и викащецъ, тѣ едва намиратъ разграденитѣ дворчета на своитѣ малки хижи.

Н вото *Кафеджийство*, което навлѣзло въ послѣдно врѣме дълбоко въ областьта на кърчмарството и сладкарството, датира въ Стара-Загора едва отъ навечерието на старозагорското въстание. Въ Турско врѣме въ Стара-Загора имало само 2—3 подобни български кафенета, въ които се събирали младежитѣ и свободолюбивитѣ елементи, да играятъ карти, табла, домино, да четатъ цариградскитѣ вѣстници и да си шушукатъ на ухото за Ботьовата чета и за пропаданието на Турското царство. Въ недѣлни и празднични дни, тѣзи кафенета били натъпкани съ младежи, защото вега идвали тука и по-интелигентнитѣ занаятчии, които въ дѣлникъ неможали да дойдатъ. Кафенетата въ подобни дни били затворени отвънъ, но вжтрѣ се счувалъ шумъ, глъчъ и тютюневъ пушъкъ изтичалъ отъ разтрозитѣ на кюпенцитѣ и вратитѣ, като отъ запалена фурна.

Кафенетата въ Стара-Загора, подиръ освобождението, се умножили. Обаче, младежьта не се групирала въ тѣхъ вече така, както въ турско врѣме. Особенно подиръ съединението, старозаторскитѣ кафенета ставатъ сборни мѣста за политиканствующитѣ елементи, едни, които били на власть и поддържали властующето правителство и други, които изгубили службитѣ си и гладували, та е грозно да ги слуша човѣкъ като псуватъ и се заканватъ. Къмъ тѣзи кафенета сж се притурили днесъ още нѣколко дребни и задимени кафененца, на старозагорскитѣ социалисти, които се пълнятъ праздничанъ день съ чираци и калфи, непримирими гонители на сегашния социаленъ строй въ България.

Рибари (Балъкчии) наричали въ Стара-Загора ония търговци, които, по край дребната бакалия, продавали твърдѣ много солена риба, чируджи, скомрии и хайверъ. Въ турско врѣме имало отъ 8—10 дюкеня балъкчийски въ града. Тази търговия била въ ржцѣтѣ на българитѣ. Тѣ ходяли да купуватъ риба въ Мала Азия (Балдарма), край блатливитѣ брѣгове на Мраморно море, не далеко отъ градъ Бруса; отъ тамъ донасяли тѣ хубави маслини и дървено масло. За скомрии и чирози ходяли въ Созополъ, та купували сжщеврѣменно отъ Анхиало и морска соль. Шарани, моруна и щука хайверъ докарвали отъ Свищовъ, отъ дѣто купували и каменна соль. На добра цѣна продавали въ града зимѣ цариградския „далакъ хайверъ,“ който населението ѣдяло съ добъръ апетитъ и го купували главно за ефтинията му. По-първитѣ старозагорски балъкчии отивали за риба и за хайверъ въ Астраханъ, на Волга, ала тѣ продавали вече по-скъпичко, та мющериитѣ имъ били повече граждани.

Старозагорскитѣ балъкчии въ турско врѣме печеляли добри пари. Благодарение на поститѣ и на голѣмата набожность на населението, днешния старозагорски окржгъ поглжщалъ, по онова врѣме, до 200,000 оки риба въ годината. Селенитѣ купували риба за Никулдень, Върбница, Благовѣщение и въ врѣме на жетва. Гражданитѣ я купували прѣзъ всѣко врѣме на годината. Стара-Загора храняла съ риба, въ турско врѣме, цѣло Казанлъшко, Калоферско, Чирпанско, Хасковско и Новозагорско. Днесъ сж останали само 5—6 балъкчийски дюкеня въ Стара-Загора.

IX.

Кримската война заварила жителитѣ на градъ Стара-Загора въ пълно благосъстояние: търговиитѣ били голѣми и занаятитѣ цвѣтущи. Хората се трепяли денонощно да работятъ занаятитѣ, но били при това всички доволни, защото трудътъ имъ се възнаграждавалъ многократно. Живота въ града кипѣлъ тогава безшумно и хармонично, както кипи живота въ едно пчелинско кошарище. Старата вражда между мохамедани и християни била доволно изгладена и почти забравена. Всѣки тичалъ сега на работата си и на търговията си, безъ да има кой да му бърка. Турцитѣ въ Стара-Загора се радвали на живота, че течалъ така „по медъ и масло,“ та ги отвличалъ неусѣтно въ сладостнитѣ прѣгржди на дрѣмотата и мързелътъ. Българитѣ же били залисани въ голѣмитѣ печалби и „берекети,“ та имъ не оставало

врѣме да помислятъ дори, че живѣятъ подъ опасната сѣнка на Турция. Ето въ какво положение се намирали работитѣ въ Стара-Загора, когато се разнесла внезапно вѣсть (1853 г.) по цѣла Тракия, че руситѣ прѣминали Прутъ и завзели Влашко.

Старозагорскитѣ турци били изпоплашени страшно много отъ тая неочаквана вѣсть, защото тѣ най-добрѣ знаяли, отъ всички други, като какви могатъ да бждатъ за тѣхъ послѣдствията отъ една руско-турска война. Наопаки, старозагорскитѣ българи посрѣщнали съ затаена радость тая многообѣщающа вѣсть, защото тѣ вѣрвали вече, че прѣдприетата война ще съсипе окончателно сжществуването на турското царство въ Европа. Така изгрѣла сега въ сърдцата на българитѣ загасналата (отъ 1829 г.) надѣжда за избавлението, когато, наопаки, въ сърдцата на турцитѣ закипѣла отново старата вражда срѣщу всичко българско, християнско.

Както винаги, така и този пжть, Турция не била добрѣ подготвена за войната. Въ Цариградъ се опасявали доволно много и отъ вжтрѣшни размирици, които руситѣ можали да създаджтъ твърдѣ лесно на Балкански полуостровъ, съ помоща на християнскитѣ славянски елементи [110]). Българитѣ въ Тракия били по видимому мирни, покорни и прѣдадени всецѣло на занятията си; турцитѣ, обаче, съзирали много добрѣ тѣзи български хитрини и прѣструвки и, като че усѣщали оня ужасенъ огънь, който пламтѣлъ въ гжрдитѣ имъ за руситѣ. Знаяло се при това, че изъ Сѣв. България прѣминали въ Влашко и Молдавия доволно българи-младежи, които се присъединили къмъ руската войска, като многохиледна доброволческа легия. Тѣзи необорими факти увеличили, по онова врѣме значително враждата на мохамедани срѣщу българи. Обаче тѣ принудили сжщеврѣменно турскитѣ власти да въздържатъ мюсюлманитѣ отъ буйства, а съ българитѣ да се отнасятъ кротко и прѣдпазливо, да не би пламнало нѣкое въстание въ вжтрѣшностьта на империята, въ срѣдъ разгара на войната.

Турция се поуспокоила малко нѣщо, когато английския и френския консули въ Цариградъ заявили на Високата Порта (19 февр. 1854 г.), отъ страна на правителствата си, че тѣзи по-

---

110). Въ Адриатическитѣ крайбрѣжия, до устието на Арта, избухнало доволно опасно въстание, подкладено отъ Атина, което изпоплашило турскитѣ държавници, да не би да се разпространи по цѣлата империя (вж. Rosen, „Der Arta-Aufstand," II, 200.).

слѣднитѣ сж готови, да изпратятъ въ помощь на империята доволно свои войски. Нѣщо мѣсецъ подиръ това (26 май 1854 г.), Турция била подсигурена и отъ къмъ Гърция, когато френско-английската флота окупирала пристанището Пирея и турнала точка на еленскитѣ стрѣмежи къмъ сѣверъ [111]). При това, Австрия държала въ Банатъ, една 25 хилядна армия, още отъ лѣтото на 1853 год. [112]).

Още отъ Януари мѣсецъ 1853 г., почнали да вървятъ турскии войски къмъ Шуменъ, Варна и Силистра. На 14 Августъ с. г., въ Стара-Загора прѣстигнала една ордия голи арнаути, които прѣстояли въ града около една недѣля и изпокрали много дрѣхи и „дикяси.“ Най-страшно врѣме за старозагорскитѣ българи настанало тогава, когато почнали да се провървятъ прѣзъ града и прѣзъ селата анадолскитѣ манафи.

Манафитѣ били много страшни османлии Тѣ ѣздяли на хубави конье, а върху гърбътъ си намѣтали дебела тлъстена гуня, обшита край яката съ аленъ калподанъ. Момитѣ и младитѣ жени се крияли отъ тѣхъ, като отъ чума. Въ Стара-Загора и по селата тѣ обичали да квартируватъ въ българскитѣ кжщи и си позволявали безсрамни работи. Тѣ често пжти налитали и върху маловъзрастнитѣ юноши, които никой неможалъ да избави изъ ржцѣтѣ имъ. Стара-Загора била пълна по онова врѣме съ млади селенки и селенчета, които избѣгали тука, като на по-безопасно. По едно врѣме манафитѣ се пуснали и върху циганкитѣ, та циганитѣ били принудени да затворятъ дюкенитѣ си въ града и да бѣгатъ по далечни турски села. Както арнаутитѣ, така и манафитѣ съставлявали доброволчески ордии въ турската армия, та не се подчинявали почти на никаква дисциплина. Тѣ почивали по градоветѣ и по голѣмитѣ села по една седмица и повече, за да ги хранятъ българитѣ съ баници и кокошки. Манафитѣ излизали всѣки день по широкитѣ площади и играяли тамъ на „джиритъ“ [113]).

Редовната турска войска заминавала край селата и прѣзъ града мирно и тихо, безъ да причини нѣкаква пакость комуто и да било. Заминавайки отъ Стара-Загора къмъ Шуменъ и Варна, голѣма часть отъ турскитѣ войници плачали като дѣца

---

111) Rosen, Der Arta Aufstand' II, 201, 202.
112 Rosen, I', 201.
113) „Джиритъ“ е военна манафска игра, която се състои въ хвърляне на дълги тояги върху човѣкъ или отдалеченъ прѣдметъ.

отъ страхъ. Тѣ карали прѣдъ себе си съ десятки бѣглеци („качаци“ = дезертьори), хванати по пжтя и навързани съ синджири. Старозагорскитѣ българи се много радвали, като гледали колко „кекава“ войска отива срѣщу Русия.

Подиръ всѣко заминаване на редовна турска войска прѣзъ Стара-Загора, близкитѣ околности на града се наводнявали съ качаци. Качацитѣ се навъртали най-много въ лозарската мѣстность „Кипкидиръ“ и около турското село Теке. Хората се страхували да излѣзватъ по лозята си, защото бѣглецитѣ ги връхлитали да ги обиратъ и да взематъ храната имъ. Мнозина отъ тѣхъ оставили коститѣ си въ старозагорскитѣ лозя, прѣдушени тука мълчишката отъ българитѣ.

Прѣзъ Стара Загора заминали, по срѣдъ зима (1854), двѣ дружини „зебеци“, нѣкждѣ отъ балканиститѣ окрайни на понтийското крайбрѣжие. Тѣ били окъсани и голи, както и арнаутитѣ, но не били така зли и грабливи като послѣднитѣ. Мнозина отъ зебецитѣ измрѣли по пжтищата отъ студъ, защото гащитѣ имъ били къси, до коленетѣ, а обувкитѣ на нозетѣ имъ проглеждали отъ дупки и „ями.“ Старозагорскитѣ турци наричали зебешкитѣ дружини „къзъ-аскери“ (дѣвича войска), защото били прѣдводитествувани отъ една дѣвица, облечена въ мжжки дрѣхи, ѣздяща на конь и носяща напрѣдъ знамето имъ.

Когато дошло редъ на старозагорскитѣ „редифи“ (запасни войници) да заминатъ по полковетѣ си, българитѣ въ града пропищяли отъ тѣхъ. Въ Стара-Загора се повторили сжщитѣ ония сцени въ българскитѣ махали, каквито видѣхме да се разиграватъ и при заминаванието на „новобранцитѣ“. Когато вече настжпилъ деньтъ за заминаванието имъ, затворила се цѣлата чаршия. Въ този день тѣ не гледали на кого нападатъ и кого обиратъ, защо били всичкитѣ пияни.

Най-мирно и тихо минала прѣзъ града французката войска. Наполеоновитѣ войници направили хубаво впечатление на старозагорци, поради своитѣ пристойни обноски Тѣ били облечени въ червени гащи и сини мундири. Въ Стара-Загора тѣ дошли отъ къмъ Еносъ и заминали къмъ Шуменъ.

Прѣзъ врѣме на Кримската война турското правителство се обърнало пакъ съ окржжие къмъ поданицитѣ си за помощь. Но и тоя пжть, както и прѣзъ 1828 год., помощьта въ Стара-Загора била събрана само отъ българитѣ. Най-първо се впустнали да събиратъ биволи, волове и конье, за да теглятъ ужъ топове-

тѣ. На всѣка българска махала въ града се паднало да купи по-чифтъ биволи, чифтъ волове и чифтъ конье. Тѣзи добитъци били купени отъ чифлицитѣ на старозагорскитѣ беюве, безъ да ги е видѣлъ нѣкой какъ изглеждатъ. То се знае, че беюветѣ сѫ прибрали паритѣ, а добитъцитѣ сѫ останали пакъ по чифлицитѣ. Въ Стара-Загора, по онова врѣме, надокарали съ „сюрии„ добитъци отъ селата. Старозагорскитѣ беюве отдѣлили за себе си половината и отъ тоя добитъкъ, ужъ да го хранятъ по чифлицитѣ си, до като потрѣбва. Така било натрупано въ Стара-Загора и много масло, сирене, жито, кукурузъ, болгуръ, брашно и мн. др. [114]). Беювитѣ отдѣлили за себе си половината и отъ тия продукти, ужь да ги раздаджтъ на бѣднитѣ и сирачетата, а въ сѫщность ги продали на евреитѣ, които спечелили добри пари за тѣхъ въ Цариградъ.

Но старозагорскитѣ беюве не останали доволни отъ тая плячка. Тѣ намислили, подиръ всичко това, да ограбятъ паритѣ на най-виднитѣ български търговци въ Стара-Загора и да станатъ стопани на най-добритѣ селски добитъци. За тая цѣль, тѣ се здружили съ най-страшнитѣ кеседжии въ старозагорско и станали тѣхни ятаци. Всички тѣснини и кръстопѫтища въ старозагорско били завардени отъ разбойницитѣ, а въ самия градъ Стара-Загора почнали на често да ставатъ „баскънлъци“ (взломове) нощѣ. Станало така страшно и така грозно, щото българитѣ не смѣяли вече да отидатъ и до лозята си.

Прѣзъ врѣме на Кримската война всичко поскѫпняло въ Стара-Загора. Месото поскѫпняло, защото турцитѣ откарали и ограбили добитъцитѣ на хората. Поскѫпняло много и брашного (3—4 гроша оката), та сиромаситѣ почнали да гладуватъ и да умиратъ отъ прѣгладняване. Случило се, че старозагорскитѣ беюве, тъкмо прѣзъ най-страшния гладъ въ града, се наканили да откаратъ въ Цариградъ краденитѣ брашна Тогава въ Стара-Загора станалъ страшенъ скандалъ, който упозорилъ и „сандърдисалъ“ лакомитѣ беюве окончателно. Подбутнати отъ властитѣ, навѣрно, и отъ по-честнитѣ турски първенци въ града, съ стотини, стотини мюсюлмански сиромаси и сиромахкини се нахвърля-

114) Всѣки давалъ на царя „ангаря“ (помощь за войската споредъ състоянието си. Който плащалъ годишенъ данъкъ 20 лева, длъженъ билъ да даде най-малко 5 оки болгуръ и да заплати по 50 стотинки на оката за прѣвозътъ му до мѣстоназначението. Тази кирия отъ 50 ст. плащали всички.

ли съ брадви и мотики върху натоваренитѣ съ брашно коля и слѣдъ като ги насѣкли на трѣски, разграбили брашното и го отнесли по домоветѣ си. Полицията въ Стара-Загора останала нѣма зрителка на това народно отмѫщение, а ґузнитѣ беюве се разбѣгали въ това врѣме по чифлицитѣ си и чакали тамъ доволно дълго, до като се пооталожилъ гнѣвътъ на възмутенитѣ мохамедани. Тази стачка спрѣла врѣменно и обиритѣ въ града, по българскитѣ махали.

Прѣзъ врѣме на Кримската война, въ старозагорското поле станало нечувано плодородие. Войната поскъпила хранитѣ, та дала възможность на селенитѣ да взематъ доволно пари за произведенията си и да забогатѣятъ. Старозагорскитѣ занаятчии и търговци натрупали добри пари прѣзъ врѣме на войната, защото селенитѣ не гледали, казватъ, колко харчатъ, когато продадѣли житото си на добра цѣна въ пазаря. Свещеницитѣ въ Стара-Загора и по селата се изморили него врѣме да вѣнчаватъ. Старозагорската чаршия, която изгорѣла още въ самото навечерие на войната, подпалена навѣрно отъ обирницитѣ, сега бърже пакъ се възобновявала. Тогава изгорѣли въ града нѣщо 300 дукяна.

Колкото се приближавала Кримската война къмъ своя край, толкозъ повече поскъпвали паритѣ въ Турция. Лирата се възкачила по едно врѣме до 160 гроша и по-горѣ, а бешликятъ до $7^1/_2$ гроша. Съразмѣрно съ това се подигнали цѣнитѣ и на всичкитѣ прѣдмети, особенно на съѣстнитѣ.

Мнозина старозагорски търговци, лакоми за голѣми печалби, вложили паритѣ си въ брашна. Цѣната на брашното, по онова врѣме, въ Одринъ и Цариградъ, достигнала до 5—6 гроша оката. Никому не идвало на умъ, че тѣзи цѣни нѣма да се удържатъ постоянно сé така високи, и че ще настане день, когато ще паднатъ. На нѣколко мѣста въ Стара-Загора, хамбаритѣ пръщѣли отъ брашно, което търговцитѣ изнасяли прѣдпазливо къмъ Цариградъ. Врѣдъ това надпрѣварвание на хората за печалби и богатства, обявено било неочаквано прѣмирието. Турското правителство прѣбързало да обяви съ окрѫжно, че стойностьта на лирата за напрѣдъ си остава 100 гроша, каквато е била и прѣди избухванието на войната. Цѣнитѣ на брашната паднали, слѣдъ това, изведнѫжъ на половина и по-долу. Тогава настанала голѣма бѣда за старозагорскитѣ брашнари: едни отъ тѣхъ загубили всичкитѣ си капитали, други били обявени въ несъстоятелность и измрѣли сетнѣ отъ срамъ прѣдъ хората.

Отъ свършека на Кримската война народитѣ въ Европейска Турция очаквали много нѣщо. Българитѣ, въ начало, вѣрвали напълно въ успѣха на руското оржжие и очаквали за себеси по-сносно и по-човѣшко управление. На Англия и Франция тѣ гледали съ умраза, защото, „ако да мисляхж тѣзи двѣ държави, доброто на българитѣ, тѣ не щѣха да се съюзяватъ съ Турция и да дигатъ оржжие срѣщу Русия.“ Българитѣ били тогава напълно увѣрени, че западнитѣ европейци се домогвали въ Цариградъ да имъ наложатъ своята протестанска или католическа религия, та по този начинъ да погубятъ народностьта имъ, да заличятъ езикътъ имъ. И колкото по-енергично издигали гласътъ си прѣдъ Високата Порта въ Цариградъ, френския и английския посланици, за нововедения и равноправность на християнитѣ въ Турция, българитѣ съ толкозъ по-голѣмо подозрение гледали на Англия и Франция. На обещанията же на Високата Порта, българитѣ не отдавали почти никаква цѣна, защото, не веднжжъ прѣзъ живота си, тѣ били свидѣтели на подобни турски обѣщания, които оставали сетнѣ неосжществени. Въ първо врѣме, българитѣ на Балкански полуостровъ останали съвсѣмъ недоволни отъ послѣдствията на Кримската война.

Недоволни били отъ послѣдствията на тази война и мохамеданитѣ въ Турция. Особно злѣ били засѣгнати тѣ отъ Хатти-Хумаюна, който прокламираль широки правдини на християнитѣ въ империята и голѣмо участие въ управлението. На много мѣста въ държавата, обявяването на Хати-Хумаюна отъ страна на властитѣ, раздразнило фанатизма на проститѣ мохамедани и прѣдизвикало буйства и кръвопролития [115]). Но-интелигентнитѣ турци въ Цариградъ изказвали своето недоволство къмъ западнитѣ държави, особенно къмъ Франция, която упражнявала най-силно влияние върху Портата, съ фразата: „много по-добрѣ въ руския „пъкълъ,“ отъ колкото въ французкия „рай“ [116]).

Хатти-Хумаюна останалъ документъ написанъ само на хартия, както останалъ и Гюлханския Хатти-Шарифъ, отъ 2 Ноември 1839 г. Но турцитѣ на Балкански полуостровъ били много съкрушени и отчаяни отъ тоя документъ. Тѣ изгубили вече оная

115) Rosen, Der Hatti Humajun, II, 242.

116) Хатти-Хумаюна билъ продиктуванъ на Портата отъ прѣдставителитѣ на Западнитѣ Евр. Държави и прокламиранъ отъ Султана на 16 февруари 1856 год.

свобода и смѣлость, да разиграватъ и мжчятъ българитѣ, съ която располагали безнаказанно прѣди това.

Наистина, нашия народъ изгубилъ надѣжда въ Русия, подиръ Кримската война. Обаче той прѣдобилъ сега надѣжда въ себе си която го направила рѣшителенъ и до нѣкждѣ вироглавъ. Българитѣ не давали цѣна на Хатти-Хумаюна, но тѣ се облѣгали върху него, когато се намѣрвали въ нужда. Особенно въ Стара-Загора, дѣто българитѣ били вече доволно заможни, а турцитѣ невѣжи и сиромаси, това наше вироглавство се забѣлѣжвало най-добрѣ. Богатитѣ старозагорски Сеово, които били упозорени прѣзъ войната отъ самитѣ мохамедани въ града, сега изгубили влияние до нѣкждѣ и въ конака. Тѣ често пжти почнали да се обращатъ за подкрѣпа въ „мезлича" къмъ влиятелнитѣ български чорбаджии.

Кримската война и Хатти-Хумаюна се отразили благотворно върху напрѣдъка на българитѣ на Балкански полуостровъ още въ едно отношение. Съ уредбата на водни, желѣзни и шосейни пжтища, чрѣзъ осигуряване на по-свободно пжтуване въ прѣдѣлитѣ на държавата, и съ размножаване на чужди и мѣстни пощенски писалища и телеграфи,—Турция дала пълна възможность на ученолюбивия и прѣдприемчивия български народъ, да се сношава лесно съ напрѣдналитѣ нации въ Европа, да черпи за себе си сладки сокове отъ културата имъ и да се влияе свободно отъ свѣтливитѣ зари на тѣхнитѣ идеи [117]). А това било доволно за тогавашното врѣме.

X.

Историята на черковно-училищното дѣло въ Стара-Загора съставлява свѣтла страница отъ живота на българитѣ въ тоя градъ.

---

117). До избухването на Кримската война, въ Евр. Турция не сжществували почти никакви шосета. На лице билъ само Цариградския друмъ, останалъ отъ рѣмето на римлянитѣ. Пжтуването съ кола въ прѣдѣлитѣ на империята било трудно и възможно само въ сухо врѣме.

Парижкия трактатъ (30 Мартъ 1856 г.) осигурилъ свободна плавба на чуждитѣ кораби по Дунава и уредилъ регуляцията на Сулинското гърло Компанията на Хиршовитѣ желѣзници принудила Турция, възъ основа на прѣдварително сключени условия, да прѣкара извѣстни шосета въ района на тракийскста желѣзнопжтна линия. Опаснитѣ мѣста въ полетата, кръстопжти щата, клисуритѣ и т. н. били подсигурени, веднага слѣдъ войната чрѣзъ „Беклемета," въ които стояла постоянна полицейска стража.

Черквитѣ и училищата въ Стара-Загора се сомогнали твърдѣ много за подигане духътъ и благосъстоянието у тукашнитѣ българи до оная височина, на която ги намираме въ надвечерието на освободителната война. Развоя на това дѣло въ градъ Стара-Загора е така любопитенъ, поучителенъ и всеобемлющъ, щото заслужава особенна студия за него.

Неграмотностьта у хората въ градъ Стара-Загора, до началото на 19 вѣкъ, била всеобща. Малцина души въ града умѣяли да четатъ и пишатъ. Свещенницитѣ и турскитѣ ходжи се считали, по онова врѣме, за най-учени хора (окумуши) въ Стара-Загора. Търговцитѣ тогава рѣжали смѣткитѣ си (хисапъ) на рабошъ, а градскитѣ бирници събирали данъцитѣ съ четили, които накачали по раменетѣ си и ходѣли съ тѣхъ отъ кѫща на кѫща, по махалитѣ [118]). Живота на старозагорчени билъ потопенъ въ грижи за дневната прѣхрана и за самосъхранение, та никому не идвало и на умъ за просвѣта. А това голѣмо невѣжество у българитѣ радвало него врѣмешния цариградски доховенъ клиръ, който го подържалъ съ всички сили, посрѣдствомъ своитѣ органи. Както на всждѣ по нашето отечество, него врѣме, така и въ Стара-Загора, българщината прѣживѣвала една срамотна духовна „робия“, която поставяла еднородцитѣ ни почти на равно съ животнитѣ. Слаби искрици на загасвающъ духовенъ животъ блѣщукали само въ мънастиритѣ и, тукъ-тамѣ, по градове и села— въ килиитѣ.

Обучението по килиитѣ въ Стара-Загора е основа на понататъшния училищенъ развой въ тоя градъ. Това обучение е толкова старо въ Стара-Загора, колкото старо е и поселението на първитѣ Новоселски българи въ града. Кѫщата на тогавашния свещеникъ (Папазъ-Еви) била едноврѣменно и училище и черква и жилище на послѣдния. Свещенника обучавалъ дѣцата на по-заможнитѣ градски българи въ четене и писане, като получавалъ за това особенно възнаграждение. Обучението ставало на черковно-славянски езикъ. Бѣднитѣ българи на рѣдко пращали дѣцата си въ килията на свещенника, защото не били винаги въ състояние да му заплащатъ. Курсътъ на обучението въ килията траяла до толкова, до колкото достигали знанията на самия учи-

118) Припомнювамъ си, какъ бирникътъ Панайотъ и потурнакътъ Узунъ Ахмедъ ходѣха по улицитѣ съ вързопъ четили на рамѣнѣ да събиратъ царския данъкъ (Вж. Ат. Ивановъ, „Черти изъ живота,“ стр. 6).

тель. Ако нѣкой отъ старозагорскитѣ младежи искалъ да получи образование за учитель или да се подготви напълно за духовенъ санъ, такъвъ отивалъ да продължи учението си въ Казанлъшкитѣ села Шипка и Енина. Но понеже родителитѣ на старозагорската младежъ не ламтяли, него врѣме, да правятъ синоветѣ си попове и учители, тѣ се задоволявали напълно съ това, че дѣцата имъ поне не останали като тѣхъ слѣпи. Тѣ ги прибирали, сетнѣ, задоволни, при себе на занаятъ, или на търговия.

Съ течение на врѣмето, новоселскитѣ прѣселеници въ Стара-Загора се умножили доволно много. Врѣменно съградената малка черквица (Папазъ-Еви) станала тѣсна за толкова народъ. Станала тѣсна за дѣцата и килията на свещенника въ тази черквица. Тогава, обучението на дѣцата въ Стара-Загора минало постепенно въ ржцѣтѣ и на мирянитѣ, които прѣподавали четене и писане въ кжщитѣ си, работейки при това и своя занаятъ. По-голѣмата часть отъ тогавашнитѣ мирски „даскали“ въ Стара-Загора били хора терзии и кожухари.

Тепърва около годината 1814 се появили въ Стара-Загора български даскали, които владѣяли и еленски езикъ. Тѣ почнали сега да обучаватъ градската младежъ смѣсено: на еленски и на черковно-славянски. Това двоезиково обучение, което дѣцата можали да получатъ въ килиитѣ на „новитѣ даскали,“ подигнало цѣната на послѣднитѣ въ града до висока степень. Старозагорскитѣ българи захванали сега да клонятъ особно много къмъ „грѫцката книга,“ защото еленското учение си пробило постепенно пжть въ града и станжло на мода и за похвала. Отъ 300—400 ученика, които посѣщавали разнитѣ килии по махалитѣ изъ града, едва 60—70 души отъ тѣхъ се учели само на своя матренъ езикъ. А ревностьта къмъ еленизма растла у старозагорскитѣ българи, изъ день въ день все повече и повече. Хората се надпрѣваряли да говорятъ гърцки, а незнающитѣ еленски езикъ считали за прости и недодѣлани. Тази ревность къмъ еленизма се усилила у българитѣ значително много въ врѣме на „завѣрата“, когато за гърцитѣ заговорилъ цѣль свѣтъ съ възхищение. Въ тѣзи благоприятни за гърцизма врѣмена (около 1827 г.) въ Стара-Загора било отворено Еленско училище, което привлѣкло много младежи [119]).

Търновския митрополитъ Иларионъ се опитвалъ да при-

119) Статистич. Календаръ на старозагорский департаментъ, 1882, 55.

сади и въдвори еленизма въ Стара-Загора много по-рано, ала тогава той не сполучилъ [120]).

Обучението въ старозагорскитѣ български килии вървѣло разбъркано и безсистемно дори до годината 1824, когато се появило за първи пѫть Петъръ Бероновото *Рибено Букуварче*. Старозагорскитѣ родолюбиви българи, които не гледали съ добро око на тогавашнитѣ наши еленофили, посрѣщнали съ най-голѣмо възхищение този пръвъ напечатанъ на езикътъ ни учебникъ. Тѣ били до толкова въодушевени, щото разграбили просто всичкитѣ *Рибени буквари*, колкото били донесени тогава за проданъ въ Стара-Загора. Намирали се, обаче, още мнозина български търговци и занаятчии въ града, които гледали нѣкакъ изъ високо на „българската книга", изучени самички на гръцки, и намѣрващоцъ се подъ пълното влияние на нѣколцина цинцарски пришелци. При всичко това, Петъръ Бероновото *Рибено букуварче* не останало безъ влияние върху килийното обучение въ Стара-Загора. То прѣдставлявало, за тогавашната епоха, единъ едъръ и живъ въгленъ, който на врѣме попаднелъ всрѣдъ натрупанитѣ цененици на българското училищно огнище и, ако не ги подпалилъ, то ги поне запекѫлъ и задимилъ. Пламъкътъ отъ тоя димъ избухналъ въ Стара-Загора едва около 1833 година.

Необяснимо какъ и отъ кѫдѣ, присадила се, него врѣме, една силно разпламенена родолюбива искра въ сърдцата на нѣколцина честни и заможни старозагорски българи, която имъ не давала покой. Прѣдполагамъ, че това ще да сѫ послѣдствия отъ многократни посѣщения на „великата българска обитель" въ Рила планина. Българския Рилски мънастиръ билъ тогава великъ разсадникъ на родолюбието въ отечеството ни и мощенъ крѣпитель на вѣрата ни. Отъ 40,000 поклонника, които посѣщавали мънастиря ежегодно, половината поне се връщали по домоветѣ си съ сърдца накалени отъ патриотизъмъ и съ чиста вѣра въ

120) Около 1818 г. Търновския Митрополитъ Иларионъ бѣше изпратилъ въ градътъ ни свой Епископъ, нѣкой си Аксиополеосъ, който, за да ни погърчи съвсѣмъ, доведе единъ грькъ изъ „адитѣ" за „добъръ" учитель, който ни и привлѣче къмъ себе. Но за наше щастие, той не можа да ни удържи на много врѣме. Говорѣше ни, помня, постоянно и само гръцки: *метопои* (то бѣше да се обърнеме съ чело къмъ него), *тахерія опистен* (рѫцѣтѣ отъ задъ) и пр. Ние, като не му разбирахме, оставихме го, завърнахме се пакъ при първитѣ си учители, а тои слѣдъ малко врѣме си отиде. (вж. Атанасъ Ивановъ, „Черти изъ живота ми," 11—12).

Бога. Накаленитѣ сърдца на поклонницитѣ туптѣли, сетнѣ, безпорно за „правата българска вѣра“ и за звучния български езикъ. Така било разпламенено, вѣрвамъ, и сърдцето на родолюбивия старозагорски старецъ, дѣдо Косю приматарина, за когото ще бжде дума тука.

Първо начало на безплатното учение въ Стара-Загора било положено отъ дѣда Кося. Дѣдо Косю билъ богатъ търговецъ въ града и епитропъ на черквата св. Богородица. Той билъ човѣкъ честенъ, справѣдливъ, набоженъ и твърдѣ родолюбивъ. Душата му била пропита съ любовь къмъ „българската вѣра“ и „българската книга.“ Нѣмало за него по-голѣмъ „хаджилъкъ“ на свѣта, отъ колкото Рилския мънастиръ. Въ училищата и въ освѣстяванието той създиралъ оня мощенъ клинъ, който билъ въ сила да изтика гърцетѣ изъ българскитѣ кжщи и да избави България отъ тѣхъ. Името на дѣда Кося е забравено сега отъ старозагорци, ала то ще личи винаги въ аналитѣ на българското възраждане въ тоя край, до като прѣбжде България [121]).

На 1833 г. било отворено първото българско училище въ Стара Загора, въ което се раздавало учението на всички дѣца безплатно [122]). Ржководителя на училището, даскалъ Атанасъ Ивановъ, почналъ да обучава ученицитѣ си „въ прочитъ, писание и смѣтание“, съ което нарушилъ стария обичай на своитѣ съврѣменници учители и далъ нова посока на учението въ Стара Загора. Слѣдъ 4 годишно непрѣривно учителствуване, даскалъ Атанасъ оставилъ на мѣстото си единъ отъ своитѣ най-достойни ученици, а самъ се отправилъ къмъ Габрово, при Отца Неофита Рилски, да изучи и усвои отъ послѣдния Ланкастерската метода.

Въ началото на Мартъ, 1841 г., въ градъ Стара-Загора

---

121) Бѣхъ новъ учитель и мене прѣдстоеше съ голѣмъ трудъ да си спечеля една добра прѣпоржка и достатъчно число ученици. Слѣдъ нѣколко дни дойде при мене единъ възстаръ съгражданинъ и, като ми честити учителството и пожела добъръ успѣхъ, помолиме на утрото да ида у дома му при Бабина Градимъ метохъ. Като отидохъ у дома му, прѣдложи ми да ме уговори за учитель съ мѣсечна заплата и да ми даде за помощникъ даскалъ Паня. Дѣдо Косю ми прѣдложи заплатата 200 гроша мѣсечно. (Вж. Ат. Ивановъ, „Черти изъ живота ми,“ 15).

122) „Отъ дѣцата, ученицитѣ, нѣма да земате ни пара за учение, дордѣ съмъ азъ епитропъ на церквата“ (вж. Атанасъ Ивановъ, „Чърти изъ животътъ ми“, 15).

било отворено българско общинско училище. Условенъ билъ за учитель пакъ сѫщиятъ Атанасъ Ивановъ, който пръвъ почналъ да прѣподава сега по Ланкастерската или взаимноучителна метода. Четири години подиръ това, въ Стара-Загора дошелъ и самия Отецъ Неофитъ Рилски, който билъ посрѣщнатъ отъ гражданитѣ съ радость и условенъ за учитель въ новото общинско училище. Отецъ Неофитъ Рилски билъ принуденъ, обаче, да напустне бърже (слѣдъ 18 дневно прѣбивание) Стара-Загора, защото получилъ отъ тогавашния Търновски митрополитъ строга и заканителна заповѣдь: „скоро да си идешъ отъ гдѣто си дошелъ, защото сетнѣ има да се каешъ догдѣто бѫдешъ живъ [123])“.

Старозагорското българско общинско училище се прѣпълнило съ ученици. Килиитѣ почти въ цѣлия градъ бърже запустѣли и всичкитѣ дѣца се прибрали тука. Голѣмата навалица бъркала, наистина, на добрия редъ и на успѣшното прѣподаване, ала нѣмало други изходъ. Работитѣ въ училището потраяли така дори до началото на годината 1848, когато въ махалитѣ на града били отворени още три подобни училища. Редътъ и успѣхътъ въ тукашнитѣ училища се подигналъ още повече, когато било изградено (1850 г.) зданието на така нарѣченото „Главно училище“, въ което се помѣстили часть отъ отдѣленията и классоветѣ. Това училище било изгорено въ врѣме на освободителната война.

Подиръ Кримската война, всрѣдъ най-голѣмия разгаръ на гърцко-българската черковна распра, Европейска Турция почнала да се наводнява отъ всевъзможни католишки и протестантски пропаганди. Подъ булото на хуманностьта и на религията, всѣка една отъ тия пропаганди се стрѣмяла, да изтръгне Българския народъ изъ лоното на източната черква и да отклони погледитѣ на българитѣ отъ Русия. Западо-европейскитѣ сили вѣрвали, че момента е много згодно избранъ, защото българитѣ се били впустнали въ една непосилна и отчаяна борба съ „фанариотитѣ“, та имали тъкмо нужда отъ чужда морална и материялна подкрѣпа. Една подобна нация, за каквато минавала българщината въ очитѣ на тогавашнитѣ западни европейци, разслабена отъ рѫждата на невѣжеството и обезсилената отъ дълговѣковното робство, можала лесно да се поддаде на всѣка вѣра и всѣка мощна сила, която ѝ протегне рѫка. И така, западнитѣ европейци се впустнали, без-

---

123) Ат. Ивановъ, 19.

разсждно, въ една голѣма и срамотна религиозно-политична авантюра, която не принесла на народътъ ни нищо друго, освѣнъ зло.

Тъкмо въ най-критичното врѣме (1858 г), когато българското училищно дѣло въ Стара-Загора се закрѣпяло на нозѣтѣ си и било готово да закрачи прѣдпазливо напрѣдъ, въ града прѣстигналъ неочаквано нѣкой си английски мисионеринъ — Байнгтонъ. Той се запозналъ въ скоро врѣме съ по-първитѣ българи въ града, на които съобщилъ, „че ще отвори въ Стара-Загора Българско дѣвическо училище, въ което даромъ ще се учятъ дѣвицитѣ". Българскитѣ старозагорски първенци му отговорили доволно натъртено, „че общината и градътъ самъ ще си поддържа дѣвическо училище".

Байнгтонъ не се отчаялъ отъ отговора на българскитѣ първенци. Той наелъ въ града една доволно голѣма кжща и захваналъ да държи проповѣди, или, както самъ казвалъ, „да сѣе истинското слово Божие". Въ кжсо врѣме, той успѣлъ да нареди дѣвическо протестанско училище, съ пансионъ, „въ което надошли дѣвици отъ знатни фамилии изъ Свищовъ, Габрово, Търново и и Руссе [124]).

Основитѣ на протестанското дѣвическо училище въ Стара Загора се разлюляли твърдѣ опасно, когато си отишелъ Байнгтонъ, а на мѣстото му дошелъ (1860 г.) новъ мисионеръ, нѣкой си Морсъ. Послѣдния неприличалъ на прѣдшественникътъ си по нищо. Той билъ човѣкъ грубъ и глупавъ [125]). Къмъ гражданитѣ се отнасялъ твърдѣ високомѣрно и дори съ прѣзрение.

---

124 Байнгтонъ умѣеше да привлича хора; особено внимание настрои къмъ младитѣ ни дѣвойки. Въ малко врѣме той улучи да привлече въ училището си щеркитѣ на нѣколко сиромаси Българи и доведе за тѣхъ учителка Англичанка. Захванаха да ходятъ (въ училището му) и отъ доста лични фамиляи дѣвици. Слѣдъ двѣ години обаче жена му заболѣ и той остави градътъ ни (вж. Ат. Ивановъ, „Чърти изъ животътъ ми", 28).

125) Морсъ, новия миссионеръ, бѣше глупавъ и грубъ человѣкъ. Единъ день нѣколко младежи, раздразнени отъ грубото поведение на Морса къмъ Българитѣ, натрупали се прѣдъ кжщата му и съ камъни исчупили стъклата на прозорцитѣ. Морсъ отнесе работата въ сждилището, затвори много граждани и заплашваше правителството, че ако не накаже прѣстжпницитѣ, както трѣбва ще се отнесе къмъ Английски посланикъ въ Цариградъ, Турското правителство постжпи обаче по-благоразумно отъ него. То свика двѣтѣ страни и сполучи да ги помири. Тая постжпка на Морса, която и самитѣ му ученици осжждахж, го направи вече невъзможенъ въ поста си; той самъ остави градътъ ни (вж. Атанасъ Ивановъ, стр. 28—29).

Въ животътъ му прозирала една прикритость, присѫща на мнозина католишки и протестански мисионери. Той билъ подълъ и развратенъ человѣкъ. Съ ученичкитѣ въ пансиона се забавлявалъ безъ стѣснение, а слѣдъ по-хубавичкитѣ отъ тѣхъ охаждалъ и билъ дори въ интимни отношения. На по-прѣданнитѣ свои старозагорски приятели позволявалъ свободно да го посѣщаватъ и улеснявалъ до некждѣ срѣщитѣ имъ съ ученичкитѣ [126]). Възмутени отъ постѫпкитѣ му, една сиромахкиня, старозагорчанка, посѣгнала единъ недѣленъ день на сила да прибере момичето си отъ пансиона. Морсъ се възпротивилъ неблагоразумно. Тогава пансиона билъ нападнатъ отъ десятки български младежи, които строшили съ камъни прозорцитѣ му и дали възможность на майката да прибере дъщеря си. Своекостнитѣ ученички останали страшно възмутени отъ постѫпката на Морса, и, нѣкой отъ тѣхъ, още сѫщия день се разбѣгали по българскитѣ кѫщи. Морсъ напустналъ Стара Загора упозоренъ. Така били подкосени основитѣ на протестантизма въ Стара-Загора (1867).

Старозагорскитѣ българи прѣбързали да се възползуватъ отъ удобния случай. Негодуванието на хората срѣщу протестантитѣ въ Стара-Загора до толкова било възбудено, щото никой вече не искалъ и да чуе за училището и пансионътъ имъ. Страннитѣ дѣвици се разотишли по домоветѣ си, а старозагорскитѣ ученички прѣкѫснали учението си. Тогава Старозагорци се сговорили по между си, да отворятъ българско дѣвическо училище въ града, при което да има и пансионъ за селскитѣ и страннитѣ дѣвици. Така и станало.

За дѣвическото училище въ Стара-Загора била наета, врѣменно, една голѣма кѫща, при черквата св. Никола. Станало нужда да се наеме и втора, по-малка кѫща, близу при първата, за пансионъ, защото въ града надошли и много странни ученички. Както въ училището, така и въ пансиона, помѣщенията станали въ скоро врѣме тѣсни за дѣцата. Прѣневолило се, обаче, въ такова положение, цѣли двѣ години, както се прѣневолявало прѣди това и въ мѫжкото общинско училище. Дѣвическия пансионъ билъ оста-

---

126) Единъ нашъ сегашенъ ех-министеръ казватъ, искалъ да се дави тогава въ кладенецътъ на родителитѣ си, защото послѣднитѣ се не съгласявали да го оженятъ за Английската учителка. И за да го отървагъ—пратили го въ странство да се учи.

венъ на грижитѣ на 4 много почетни Старозагорченки и на стария и заслужилия учитель—даскалъ Атанасъ Ивановъ.

На 1867 г. Старозагорската българска община [127]) съградила голѣмо училищно здание, при черквата св. Богородица, въ долния етажъ на което се помѣстили отдѣленията отъ махалата, а въ горниятъ били настанени петътехъ дѣвически класове. Ст.-Загорското петокласно дѣвическо училище се прочуло на всѫде по цѣлото наше отечество. Тука надошли дѣвици отъ Руссе, Габрово, Търново, Трѣвна, Енина, Казанлъкъ, Сливенъ, Горна Орѣховица и Панагюрище [128]). Дѣвицитѣ получавали въ училището добро българско въспитание и доволно солидни знания, за тогавашното врѣме. Тѣмъ била вдѫхвана въ сърдцата гореща любовь къмъ Българското отечество, къмъ Българската кѫща и къмъ народната наша вѣра и езикъ. Тѣ се пръскали подиръ това, като учителки, по цѣлата наша родина, и присаждали така родолюбието въ сърдцата на хиляди български дѣца.

За издържката на умножилитѣ се вече български училища въ Стара-Загора трѣбвало много пари. Нуждитѣ за пари въ самото начало не били до толкова голѣми, защото още класни училища нѣмало, па не били потрѣбни и до толкозъ много учители. Училищнитѣ здания за отдѣленията не погълнали много пари, защото повечето отъ тѣхъ били подарени отъ стопанитѣ на общината. Наистина, за направата и уредбата на двѣтѣ класни училища били похарчени доволно пари, ала тѣ били събрани прѣдварително отъ драговолни помощи на родолюбиви и учено-

127) Управлението и поддържанието на градскитѣ училища до 1848 г бѣше отъ черквитѣ, а пó нататъкъ ставаше отъ общината. Испърво общината ни бѣше като частно събрание на нѣколко по-лични граждани; отъ 1849 год. обаче, Рановъ, учительтъ, ѝ даде пълно устройство и тя вече успѣ да бѫде до негдѣ припознатa отъ турското правителство, за да се занимава съ чисто религиозни и училищни работи. Названието Българска или Народна Община глождѣше и бодѣше очитѣ на правителството, затова трѣбваше да се нарича Церковна община. Събранията на туй учрѣждение ставаха въ метохътъ на Баба Града, всѣка седмаца въ петъкъ слѣдъ обѣдъ, а въ нужда и въ празднични дни. Общината разполагаше за нуждитѣ расходи, особно училищнитѣ, съ капиталъ, който бѣше повѣренъ на касиеръ—единъ отъ членовете на общината (вж. Атанасъ Ивановъ, „Чърти изъ жизотътъ и записки“ стр. 29).

128) Отъ Панагюрище била Райна попъ Георгюва, извѣстната българска революционерка „Райна Княгиня“, която развѣла знамето (1876 г. на Панагюрското възстание.

любиви граждани и селени. Затруднения по издържката на старозагорскитѣ училища се появили тепърва послѣ, когато класснитѣ градски училища станали пълнокласни и черковно-училищния развой въ Стара-Загора вече букналъ на веднажъ, като нѣкоя добрѣ наторена нива. Сега били необходими голѣми материялни срѣдства и разумно ржководство. Тогава, старозагорската българска община се видѣла принудена да протѣгне ржка за помощь къмъ всички родолюбиви и ученолюбиви българи, къмъ старозагорскитѣ български черкви и еснафи и къмъ българскитѣ селени въ старозагорската кааза [129]). Отзивитѣ отъ всждѣ били благоприятни, помощи се получавали отъ вредъ и българската старозагорска община набирала ежегодно доволно материялна сила, да може да блъска смѣло учебното дѣло напрѣдъ.

Старозагорската българска община, слѣдъ като си осигурила здрави годишни приходи и като поставила класнитѣ училища и дѣвическия пансионъ въ града въ най-добъръ редъ, заловила се (1866 г.) да прѣнесе своята дѣйность и въ селата на старозагорската кааза. Въ града имало вече доволно юноши и дѣвици,

---

129). За основание на общинската касса приказвалъ ми е Х. Колю Пищовъ слѣдующето: Имахме въ града си 8 метоха: 3 Свѣтогорски (Хилендарский, Иверский и Зографский), сетнѣ: Рилский, Синайский, Бачковский, Мжглишкий и Божигробский. Въ единъ отъ тѣзи, въ тъй нарѣчения Баба-Града, въ Акарджа, бѣше испратенъ спорѣдъ обичая, отъ страна на мънастиря, нѣкой си калугеръ Филаретъ, (който пóпрѣди живѣлъ въ Русия, въ Москва?) като таксидиотъ, да прибира и варди мънастирскитѣ приходи и имущества. Познавьхъ лично тоя старецъ като ученъ, добъръ и честенъ човѣкъ. Говорѣше се, че сжщия щѣше да се назначи отъ гръцката патриаршия за епископъ нѣкждѣ, ако да не бѣше наскоро заболѣлъ и умрѣлъ. Помина се и се погребе въ градътъ ни (1845?). Мѣжду другитѣ нѣща, които остави, намѣриха се и едно малко количество пари (20,000 гр.), които гражданитѣ освоиха. Тия пари слѣдъ това се раздадохж съ лихва мѣжду сигурни еснафи (художници). Така годишно приходътъ отъ еснафитѣ възлизаше на 10,000 гр. За оголѣмение на фондътъ, общината задължи всѣка градска черква да внесе по една помощь, съразмѣрна на приходитѣ ѝ. При тия помощи се прибави и прихода отъ вѣнчилата (вули, 1860 г.), събирание жито и пр. Като нарасте обаче числото на ученицитѣ, трѣбваше да се госѣгне и къмъ други срѣдства. Задължиха се черквитѣ да внасятъ пóголѣми годишни помощи: Св. Никола и Св. Богородица давахж по 10,000 гр., а Св. Димитрий и Св. Троица по 4000. Освѣнъ тия, влизаха въ кассата и случайни приходи отъ завѣщания, доброволни помощи . . ., че чистъ годишенъ приходъ отъ градътъ и околията се въскачваше на 80,000 гр. На мое врѣме и селата внасяхж помощи за поддържание на училищата, като се ползуваха отъ туй да пращатъ на образование селскитѣ дѣца безплатно въ градскитѣ училища. На бѣднитѣ селски дѣца даже общината доставяше безплатно кжща, топливо и книги (вж. Ат. Ивановъ, „Чърти изъ животътъ,“ стр. 29—31).

свършили въ класнитѣ училища съ най-отличенъ успѣхъ, които били добрѣ подготвени да подематъ дѣлото на раменѣтѣ си и да го присадятъ въ селата. А селенитѣ били тогава заможни и благосклонни.

Въ късо врѣме, любовьта къмъ просвѣщението обхванала старозагорскитѣ селени до такава степень, щото „училището и учительтъ имъ станали прѣдметъ за говорение, отъ таквосъ значение, като нивята за добра жетва“ Това нѣщо радвало старозагорскитѣ българи и съживявало въ тѣхъ по-голѣма енергия за ползотворна работа.

Не се изминало много, а училища се отворили (1870 г.) вече почти въ всѣко българско село въ заарската кааза. Старозагорската българска община, която съдѣйствувала най-много за отваряниeто на тия училища, упражнявала доволно голѣмъ контролъ върху тѣхниятъ вървежъ. Живиятъ интересъ, който показвала, него врѣме, старозагорската българска община по уредбата на селскитѣ училища въ каазата, заличалъ въ скоро врѣме. Доволно да посочимъ на фактътъ, че по настояване на общината, въ Стара-Загора били свиквани на съборъ, ежегодно, учителитѣ на българскитѣ училища отъ цѣлата кааза. Въ първо врѣме, до като да заякне дѣлото по селата, въ Стара-Загора били свикавни учителитѣ отъ каазата два пжти годишно на съборъ: прѣзъ коледнитѣ и прѣзъ великденскитѣ праздници.

По подиръ, когато се уздравилъ вече ходътъ на селскитѣ училища, учителскитѣ събори ставали само веднажъ въ годината. Старозагорската българска община възложила тогава инспекцията на черковно-училищнитѣ работи въ каазата върху нѣколко души свещенници [130]).

---

130). Всѣки учителски сборъ траеше по три дни. Въ първитѣ засѣдания се изработи учебна программа обща за всичкитѣ училища; съставиха се статистически бѣлѣжки за ученицитѣ, за учителитѣ и тѣхнитѣ заплати; условнитѣ писма на всичкитѣ учители се прѣгледваха и удостовѣряваха отъ общината. Всѣки учитель трѣбваше да доставя въ сборътъ свѣдения за слѣдствието на работана си, които трѣбваше да бждатъ завѣрени съ подписи и печатъ на селската община. Освѣнъ по училищното дѣло въ учителскитѣ сборове се разискваха въпроси и по общото образуване. Учителитѣ се задължавала да поучаватъ селенигѣ сегисъ-тогисъ и въ празниченъ день слѣдъ черквата чрѣзъ скаски, четенне вѣстници, книги и пр. Тѣ бѣха задължени още да сбиратъ стари народни пѣсни, старинни памятки и пр. Всѣка година въ послѣдното засѣдание учителския сборъ покавваше градската ни община за да ѝ прѣдаде отчетъ за положението на работитѣ. Тогасъ общината отдаваше похвала и благодарность на трудолюбивитѣ, а съвѣта на немарливитѣ учители (вж. Атанасъ Ивановъ, „Чърти изъ животътъ,“ стр. 31 - 33).

Ревностьта къмъ наука и просвѣта била вече доволно здраво загнѣздена въ сърдцата на старозагорското българско юношество. Всѣки младежь и всѣка дѣвица въ града се силяли, кой по-много да научи, кой повече да знае. Родителитѣ поглеждали съ горда радость на дѣцата си, а бащитѣ се надпрѣваряли въ града, кой по-голѣма наука да даде на чедата си. Тогава запламтяла въ сърдцата на изучилитѣ се въ Стара-Загора младежи наклонность, да отидатъ да дирятъ по-голѣма наука и по-високи знания и извънъ прѣдѣлитѣ на турската държава. Първитѣ двамина старозагорски младежи заминали за странство (Бѣлградъ) още прѣзъ 1848 г. Тѣ били послѣдвани на скоро и отъ двѣ млади старозагорченки, които отишле въ Русия. Сетнѣ вече тази наклонность „за странство“ се прѣвърнала въ единъ видъ мания, която обгърнала тогава почти всички слоеве на старозагорското българско общество. И макаръ старозагорци да се бѣха вече напълно избавили отъ манията къмъ еленизма, манията къмъ странствуване ги издавала сега, като че ли въ кръвьта имъ да била запазена капка отъ наклонноститѣ на Одисеювитѣ Итакийци. Сега вече и бѣдни и богати тръгнали за странство. Едни отъ дѣвицитѣ и юношитѣ отивали за странство да се просвѣщаватъ, въ тамошнитѣ добрѣ уредени срѣдни и висши училища, а други отивали въ фабрикитѣ и работилницитѣ, да изучятъ пѣкои занаяти [131]). По-голѣмата часть отъ младитѣ въспитанници свършвали на сърбски и руски стипендии въ Бѣлградъ и Русия, други издържала старозагорската българска община, а мнозина се учяли и на родителски издържки.

Не малка полза принесли сетнѣ на България изучилитѣ се въ странство Старозагорски младежи, било като занаятчии, било като народни просвѣтители. Въ Стара-Загора останали за учители и учителки, само ония въспитаници, които получили срѣдно или висше образование въ странство, на издържки отъ Старозагорската българска община. Това било сега повече въ полза на общината, отъ колкото въ полза на свършившитѣ младежи, защото послѣднитѣ, по силата на задълженията си, трѣбвало да учителствуватъ за съвсѣмъ скромно възнаграждение. Свършившитѣ на сърбски и руски стипендии младежи останали така сѫщо, по нѣкоя година;

---

131) Най-искусния часовникаръ въ Стара-Загора, Михалъ Миховъ „сахатчията,“ изучилъ часовникарството въ Прага още отъ ония години, та сетнѣ наредилъ по-верна часовникарница въ града, която изгорѣла въ врѣме на освободителната война

въ родниятъ си градъ, ала тѣ сетнѣ се пръснали по всички жглища на цѣлокупното наше отечество, да просвѣщаватъ народа, и да хвърлятъ въ сърдцата на юношеството сѣмена отъ новитѣ идеи. То се знае, че и въ това врѣме пакъ, Стара-Загора имала твърдѣ голѣма полза отъ своитѣ изучени въ странство младежи. Тѣмъ тя длъжи главно отвариянието на първо *читалище* (1858 г.), на първо женско дружество, „Майчина любовь" (1866 г.) въ града, както и уреждането (1873 г.) на „недѣлно училище", въ което било прѣподавано „четене, писане и смѣтане" на чирацитѣ отъ всичкитѣ еснафи [132]). Това потраяло така до навечерието на освободителната война.

---

132). Старозагорското *читалище* брояло 500 члена и въ навечерието на войната (1877 г.) имало 12,000 л. капиталъ. Дружеството „Майчина любовь" подпомагало бѣдитѣ ученички и имало 6000 л. капиталъ. Писательтъ Петъръ Ивановъ игралъ важна ролъ въ управлението на читалището, особенно съ пламеннитѣ си сказки.

По думитѣ на учителя С. Вѣженова, „Желѣзникъ е единъ отъ онія достопохвални градове въ отечеството ни, въ които любовьта на Музыгы е всѣкога съгрѣвала сърдцата на жителитѣ. Освенъ училищата, въ Желѣзникъ цъвтятъ днесъ толкосъ достоприпоручителното подъ всяка точка зрѣния. Женско Дружество, колкото и трудолюбивото Читалище, които, и едното и другото, не само изначало, но и днесъ іоще служатъ за добъръ примѣръ на подобны не оцѣнимы заведенія, въ които ся развыва умътъ и облагородява сърдцето".

„Читалищаото заведеніе тържественно ся е освѣтило на 25-ый Мартъ 1860 год., и отъ този день то е започнало своитѣ съобразно съ цѣль-та си деянія: да ся събиратъ младитѣ и ученолюбивитѣ ни съграждани въ него за прочитаніе и съразмышленіе, какъ да ся спомага и потыка на напрѣдъ Книжевното образованіе мѣжду съотечественницитѣ ни".

„Библіотеката на Ч-щето е съставена отъ книгы подарени повече и брой сега до 15,000 екз."

„Числото на сичкы училища въ Града ни е 10, отъ които 5 сж мжжскы и 5 дѣвически Отъ мжжкытѣ 4 сж основны и 1 главно, тъй и дѣвическыты, 4 сж основны и 1 главно. Отъ главнытѣ у-ща, мжжкото ся намира при Енорията св. Николая, а дѣвическото при Енорията св Богородица".

„Числото на ученицитѣ, които посѣщаватъ редовно сичкитѣ у-ща възлиза на 1442 души; отъ тѣхъ само момчетата сж 902 уч., а само дѣвички 540 уч У цитѣ въ основнытѣ мжжскы и дѣвич. у-ща ся раздѣлени по на три отдѣленія, а у-цытѣ у главното мжж и дѣвич. у-ще ся раздѣлени по на пятъ класса".

„Числото на сичкы учители и учителкы е 23, отъ които само у-ли сж 13 души, а само учителкы 10".

„Сичкытѣ градски училища ся управляватъ отъ едно Настоятелство състоящо отъ 6 члена и избираемо отъ черковната община. У-щното Настоятелство зима управлението на у-щата заедно съ бюджета имъ. Сичкы градскы уч. заведенія сж общи и ся поддържятъ отъ общата у-шна касса, която се повѣрява на училищный Касіеръ, избранъ отъ Черковна община поставенъ подъ зависимость отъ уч. Настоятелство.

XI.

Паралелно съ развоя на Черковно-училищното дѣло въ Ст.-Загора, раздухванъ билъ и огъня на свободолюбие и родолюбие въ сърдцата на тукашнитѣ млади. Не по малко повлияли, въ това отношение, върху сърдцата на тукашнитѣ хора: Гърцката „Завѣра", събитията въ Сърбия, Влашко и Херцеговина и побѣдоноснитѣ войни на Русия, които послѣдната водила, въ растояние почти на цѣль единъ вѣкъ съ Турция. Българскитѣ търговци и занаятчии, посѣщавайки всички голѣми панаири на Балкански полуостровъ, всѣка година зарадвували „връсницитѣ си" въ Заара съ новини, които научавали случайно отъ чужденцитѣ, въ врѣме на търговскитѣ си сношения. Слѣдъ Кримската война, когато сношенията между Заара и Цариградъ станали по-живи [133]), Старозагорскитѣ търговци почнали често да посѣщаватъ столицата на Турция, дѣто се срѣщали съ мнозина свои еднородци. Подобни срѣщи имали тѣ, ежегодно, и на голѣмия Узунджовски панаиръ, дѣто се стичали български търговци и занаятчии отъ всички краища на отечеството ни, и дѣто Българския народъ правялъ широко изложение на своята индустрия, търговия, похватность и трудолюбие. На Узунджовския панаиръ, българскитѣ търговци и занаятчии се сприказвували по между си, размѣняли мисли и взгдядове, изповѣдали болкитѣ и теглилата си и добивали, неусѣтно, достатъчни познания по отечественната история и география. Съ въздишка въ гѫрдитѣ се раздѣляли тѣ, едни отъ други, подиръ разтурването на панаиря, и заминавали неутѣшени по-

---

Тази касса ся съставлява отъ общи и чястни подаръци, отъ Еснафитѣ, завѣщания на умрѣли, отъ вулитѣ, отъ просія жито по селата отъ черковнытѣ доходи на 4-тѣ град. Епархіи. Цѣлото количество на годишнытѣ у-щны доходи достига около 86,000 гр "

„Отъ горнитѣ прыходи ся правять слѣдующытѣ разноскы; Заплата на у-литѣ и у-лкытѣ, която достыга около 65,000 гроша; поддѫржя ся единъ ученикъ у Прага и другы двѫма у Таборъ (Бохемія) и пр. При края на сяка година прѣзъ Юлій м. ставатъ публичны испытанія на у-цитѣ отъ главнытѣ и основнытѣ, мѫжскытѣ и дѣвическы у-ща, и ся дава ваканція до 1-ый Септ."

Въ Ст.-Загора е имало и *празднично училище*, съ 6 мѣсеченъ курсъ, отворено отъ Читалището за безкнижнитѣ и малограмотнитѣ, които жадували за наука и просвѣта. Всичко горѣказано се отнася за годинитѣ 1870—71 (Вж. „Читалище" год. I., кн. 6)

133) До навечерието на Кримската война, въ Сгара-Загора нѣмало нито поща, нито телеграфъ. Отворена била телеграфо-пощенска станция подиръ Парижкия трактатъ и прѣнасянието на пощата ставало на коне (бинеци).

домоветѣ си. Така се шемадяли постепенно главитѣ и на Старозагорскитѣ млади търговци и занаятчии, когато напущали Узунджово, подиръ благословени „кярове“ и продажби. Между това, Старозагорското българско *Читалище* не прѣставало да сѣе свясъ и и да буди народа въ града и по селата [134]). То уреждало еженедѣлно, въ салона на св. Николовското училище, четене вѣстници и разговори, съ патриотично-политична подкваса, които изливало изтънко въ душитѣ на своитѣ любопитчи и многобройни слушатели. Ето въ такова настроение се намирали тогава духоветѣ на българетѣ въ Стара-Загора, когато билъ донесенъ внезапно, изъ Цариградъ, единъ ржкописенъ екземпляръ етъ „Горския Пжтникъ“ на Раковски. Въ късо врѣме, „Горски Пжтникъ“ обходилъ кжщитѣ почти на всички старозагорски младежи, било да го четатъ, било да го прѣписватъ. Той положилъ въ сърдцата на заарската интелигенция оная възпламенителна искра, която подкадила огнището на революцията и го подготвила, само отъ едно подухване, да избухне въ единъ пожаръ.

Въ метоха при черквата св. Димитрий се настанилъ да живѣе, още отъ годината 1850, нѣкой си духовникъ по име Василий. Василий билъ родомъ отъ Карлово и живѣелъ въ метоха съ сестриникътъ си Василъ Ивановъ, който прислужвалъ на вуйкяси и ходѣлъ въ училището. Духовникътъ билъ човѣкъ приличенъ, доволно младъ и пѣялъ като славей въ черквата. Сестриникътъ му билъ момче младо, салмаливо, червендалесто и

---

134) Въ 1858 год. се отвори въ градътъ ни за пжрви пжть *Читалище*. Найголѣма заслуга за уреждането принадлѣжи на първия ни учитель Тодоръ Шишковъ. Благонамерената мисъль на Шишкова се посрѣщна добрѣ най-първо отъ другаритѣ му учители и отъ тукъ тя отиде по-надалечъ, въ гражданитѣ. Читалището въ града ни бѣше втори разсадъ, второ огнище на свѣтлината, която, тъй добрѣ както отъ училищата, пронизваше цѣлата масса граждани, безъ различие на голѣмо и малко, богатъ, и сиромахъ. Първий прѣдсѣдатель на читалището, разумѣва се, трѣбваше да бжде Шишковъ. Той изработи уставътъ и поведе дружеството къмъ цѣльта—образованието на гражданитѣ чрѣзъ четение книги, вѣстници, поучвание съ скаски и т. н. Читалището стана достжпно всѣки день за всѣки гражданинъ и не минуваше день безъ посѣтители. Всѣка недѣля ставаше поучителна скаска въ Акардженското училище, гдѣто салонътъ не постигаше за голѣмото множество отъ любопитни слушатели. Него врѣме читалището располагаше и съ голѣма вече библиотека, която всѣки день и всѣкому гражданину бѣше достжпна. Читалището даваше и прѣдставления въ полза своя и на училищата. На края на всѣка година читалището си правѣше публиченъ отчетъ за дѣлата въ присжтствието на черковната община. Послѣдняга война прѣкасна живота на читалището ни (вж. Атанасъ Ивановъ, „Черти изъ животътъ“, стр. 37—39.

сладкопойно. Когато запѣяли двамата „херивикото“ въ недѣленъ день, богомолцитѣ въ черквата оставали прѣхласнати на мѣстата си. Този хубавъ гласъ отсѣтнѣ, казватъ Старозагорци, докаралъ „бѣля“ на главата на отца Василия, та той се видѣлъ принуденъ, безъ врѣме да напустне Заара.

Василъ Ивановъ, бѫдащиятъ Левски, посѣщавалъ редовно училището и билъ обиченъ другаръ на съученицитѣ си. Той обичалъ да скита често по лозята и да се катери до върхищата на най-високитѣ орѣхи. Не веднажъ го наказвалъ вуйка му съ бой за тѣзи му постѫпки. Василъ Ивановъ се изгубилъ отъ Стара-Загора, когато си отишелъ (1856—1857 г.) и вуйка му. Старозагорци забравили бърже и единътъ и другиятъ.

Изминали се близу 15 години отъ тогава. Съученицитѣ на Василъ Ивановъ станали: учители, търговци, занаятчии и възмѫжали хора. Мнозина отъ тѣхъ се изженили вече и навъдили доволно дѣца. Хатти-Хумаюна въ Турция продължавалъ да сѫщестаува само като документъ, почти безъ никакво значение. Българитѣ се възползували отъ прогласяването му и впустнали се въ люта борба съ цариградската гръцка патриаршия, за да си извоюватъ черковни правдини. Борбата се водѣла, и отъ двѣтѣ страни, упорито и ужесточено. Високата Порта въ Цариградъ била залисана доволно въ тази борба.

Въ Влашко, отвъдъ Дунава, било пълно съ наши емигранти и прѣселеници. Тѣ наблюдавали борбата на своитѣ братия отъ тамъ, ала не храняли голѣми надѣжди отъ изходътъ ѝ за българитѣ. По-били увѣрени, всички, въ силата на всеобщиятъ бунтъ, който можалъ да згромоляса Турция и да закопае мощьта на цариградската патриаршия. На чело на тѣзи наши революционери въ Влашко стоялъ, въ Букурещъ, „Тайния Български Революционенъ Комитетъ.“ Василъ Ивановъ билъ сега единъ отъ най-вѣрнитѣ служители на този комитетъ и единъ отъ най-виднитѣ му членове. Той се именувалъ вече Василъ Левски.

Въ годината 1869, Василъ Левски се явилъ повторно въ Стара Загора, придруженъ, казватъ, отъ Ангелъ Кѫнчевъ. Тѣ, двамата, носяли съ себе революционни брошури, издадени отъ Комитета, които подканяли българския народъ къмъ бунтъ. Левски се срѣщналъ въ Заара съ своитѣ бивши другари, съобщилъ имъ мисията си, наелектризиралъ сърдцата имъ бърже и ги прѣдобилъ лесно за дѣлото. Комитетътъ въ Стара-Загора билъ основанъ напълно и Левски заминалъ за Влашко.

Бунтовническата идея била разпространявана изначало твърдѣ прѣдпазливо. Черковния въпросъ се намиралъ тъкмо (16 февруари 1860 г.) въ своя най-голѣмъ разгаръ. Гръкоманитѣ въ Заара били много наежени срѣщу българитѣ, та оставало само да подушатъ за сѫществуванието на комитета и да прѣдадатъ дѣлото незабавно въ рѫцѣтѣ на турскитѣ власти. Въ Стара-Загора стояли на лице още и българскитѣ чорбаджии, по видимому прѣдании служители на „царщината“, които трѣбвало да се спечелятъ за дѣлото, поне за сигурность отъ издайство. Левски

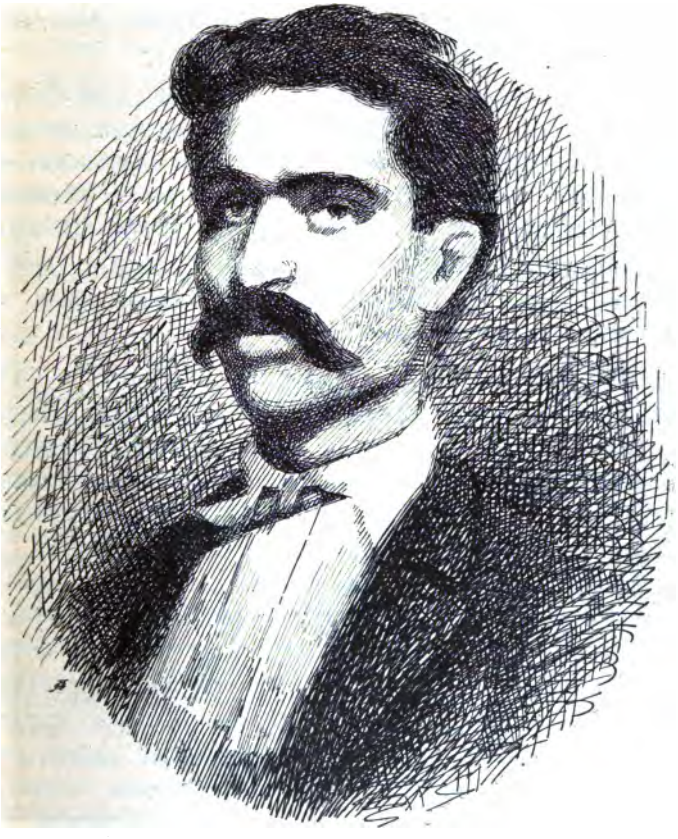

Колю Ганчевъ.

прѣдлагалъ, въ начало, убийство за гръкоманитѣ и за чорбаджиитѣ, но членоветѣ на заарския комитетъ отхвърлили прѣдложението му категорично. Старозагорскитѣ чорбаджии били и хора, донѣкадѣ, родолюбиви, та комитета се надѣялъ да ги прѣдобие на

страната си, едно като закрилници на младежьта прѣдъ турскитѣ власти и друго, като добри спомагателни членове въ материално отношение.

На чело на Старозагорския революционенъ комитетъ билъ поставенъ Колю Ганчевъ. Колю Ганчевъ е човѣкъ честенъ и идеаленъ. Той другарувалъ съ Левски още отъ дѣтинство [135]). Въ Стара Загора минавалъ за искусенъ обущаръ и отличенъ виолонистъ. Заарскитѣ младежи се групирали около него, за веселиятъ му нравъ, за сладкиятъ му говоръ и за омайното му „кемане.“ Колю Ганчевъ е толкозъ идеална личность за Стара-Загора, колкото е идеаленъ Левски за България. Ако единътъ е Исусъ, другиятъ е Павелъ.

Арабаконашкото приключение и убѣсването на Левски (6-и февруари 1873 г.) изнесли дѣлото на букурешкия таенъ революционенъ комитетъ прѣдъ очитѣ на цѣлия български народъ. Старозагорскитѣ „заклѣти“ младежи, обаче, не се уплашили отъ печалната катастрофа и не се отрѣкли отъ дѣлото. Наопаки. Тѣ тепърва прѣгърнали революционната идея и станали нейни по-горѣщи поклонници. Въ туй отношение, тѣ заприличали на вѣрнитѣ апостоли на Исуса.

Подиръ убѣсването на Левски, въ Стара-Загора билъ пратенъ за апостолъ, отъ Букурещъ, Атанасъ Узуновъ. Старозагорскитѣ „съзаклѣтници“ посрѣщнали новия апостолъ въодушевленно и възприели проповѣдитѣ му жаднорадостно. Когато Узуновъ напустналъ Заара, за да отиде въ градъ Хасково, Старозагорския революционенъ комитетъ разполагалъ вече съ доволно пари и стотини вѣрни ратници. Въ тайнитѣ на „народното дѣло“ били посвѣтени вече, отъ Коля Ганчевъ, и нѣколко души учители и свещенници отъ селата. Тайната за „бунта“ не била вече тайна за старозагорското българско общество; тя била присадена въ града почти въ всѣка кѫща, дѣто туптяло българско сърдце. Тогавашнитѣ хора разбирали, обаче, по-добрѣ „да пазятъ тайна,“ та „тайната на революцията,“ макаръ че пълняла почти всички български кѫщи въ града, оставала скрита въ сърдцата само на българитѣ. Дѣлото на „бунта“ въ Заара отивало успѣшно напрѣдъ а прѣстигали благоприятни извѣстия и отъ селата, че то

135) Въ „Сборниче Василъ Левски“, издадено въ София за споменъ на 25-годишнината отъ смъртьта на Апостола, има твърдѣ не вѣрни работи за живота на послѣдния и на вуйка му въ Стара-Загора.

забивало широки корени и тамъ. Ето въ такова положение се намирали работитѣ на бунтовническото дѣло въ Стара Загора, когато Атанасъ Узуновъ се заплелъ безразсъдно въ убийство на Хаджи Ставря въ Хасково [136]).

Хасковското приключение било необмислена авантюра на самия Узуновъ. Той заплелъ, сетнѣ, въ това дѣло и други много български родолюбци, вѣрни служители на бунтовническата идея, сѣмействата на които направилъ безъ врѣме нещастни. Въ Заара били посочени отъ него двамина видни младежи, които най-много го въздържали отъ това убийство [137]). Сетнѣ тѣзи

---

136) Хаджи Ставря билъ човѣкъ чорбаджия, разпаленъ гръкоманъ, виденъ членъ въ мездлича и вълъ гонитель на българщината въ Хасково. За да не би прѣчилъ и на „бунтовническото дѣло" въ тоя край, Атанасъ Узуновъ се наелъ самъ да го убие. Убийството било прѣдприето необмислено и въ твърдѣ неудобенъ часъ. Узунова хванали и прѣдали въ ръцѣтѣ на властитѣ, слѣдъ като го набили добрѣ. На полицията той направилъ впечатление — като умопобърканъ и „серсеминъ" човѣкъ. Послѣдната се готвела дори да го пустне, или да го прѣпрати въ пловдивския затворъ само за 5 — 6 мѣсеце, до като малко повразумѣе. Неочаквано, обаче, Узуновъ се впустналъ въ втора авантюра, много по-опасна отъ първата. Безъ да изиска нѣкой отъ него, то се втурналъ сега пакъ да плаши цариградското правителство като пожелалъ самъ да изложи — какви причини са го подбутнали да прѣдприеме убийството на Хаджи Ставря и какво желае българския народъ. Съ тази си постъпка той прѣдизвикалъ извѣстния „Чрѣзвичаенъ сѫдъ", та принесалъ меча услуга себѣ, на „бунтовническото дѣло" и на мнозина свои добри приятели (вж. и въ Ст. Занмото „Минало".

137). Посочени били отъ него: Георги Х. Дечевъ и Стефанъ Сливковъ, основателни членове на „Заарския революционенъ комитетъ," синове на доволно видни и заможни родители и добри приятели на Левски още отъ ученичество. Трогателенъ билъ момента при арестуването и откарването въ заточение на Стефана Сливкова. Той билъ едва четири дни женен. Искубнатъ билъ на сила изъ прѣгрѫдкитѣ на жена си. Цѣла Стара-Загора поронила сълзи за него. А Сливковъ билъ юноша лежентъ, строенъ, червендалесъ, черноокъ и съ буйна кадрава коса. Такъвъ е и днесъ, вече старецъ. Той билъ хванатъ прѣзъ Май, когато природата въ старозагорския край е най-засмѣяна, а въ Кюрдисганъ го откарали едва въ края на мѣсецъ Юни, 1873 г., когато околноститѣ на Диарбекиръ прѣдставляватъ едно парче отъ ѫдътъ. Стоянка, неутѣшната млада булка Сливкова, ето какъ оплаква раздѣлата съ мѫжътъ си:

Стоянка по дворъ ходѣше
Като ходѣше плачеше
И на Стефана думаше:
„Стефане, либе, Стефане
„Тъй ли ни било писано,
„Писано и урисано:
„Вчера да бѫдемъ подъ вѣнци,
„А днеска въ тъмна тъмница.
„Но иди, либе, прощавай
„И мене недей забрава,
„На лий за вѣра за правда,
„Българинъ често тъй страда"...

Тази пѣсень е написана отъ г. Петъръ Ивановъ, слѣдъ заточението на Сливкова. Тя се пѣе въ Стара-Загора и днесъ.

двама младежи били откарани въ Пловдивъ, Одринъ, Цариградъ, отъ дѣто ги пратили на вѣчно заточение въ Диарбекиръ Въ послѣдния градъ тѣ прѣстояли до края на освободителната война, когато, по силата на св. Стефанския договоръ, били отпустнати на свобода, да се завърнатъ въ родниятъ си градъ.

Хасковското приключение завлѣкло на заточение въ Кюрдистанъ мнозина млади и интелигентни българи и отъ други наши села и градове. То отворило очитѣ на заспалото турско правителство до толкова, та послѣдното разбрало хубаво, че българитѣ въ Тракия и Мизия готвятъ нѣщо много сериозно противъ империята, което трѣбва съ врѣме да се потуши. И макаръ турското правителство да съзнавало, че хасковското приключение го довело въ диритѣ на единъ доволно сериозно обмисленъ бунтъ, то все пакъ намѣрило за по-благоразумно, да му не отдаде видимо голѣмо значение, а да се прѣстори майсторски на слѣпо, да се задоволи съ направенитѣ заточения и да сплаши българския народъ повече съ безстрашието си, отъ колкото съ своитѣ прѣслѣдвания и репресалии. На това основание, отъ Цариградъ били дадени веднага наставления на провинциалнитѣ власти въ тая смисъль. Тѣмъ било внушено доволно натъртено, пакъ да бдятъ строго върху дѣйствията на българитѣ и за напрѣдъ, обаче насилия и прѣслѣдвания трѣбвало да избѣгватъ, за да се не дава на послѣднитѣ никакъвъ поводъ за роптания и оплаквания.

Високата порта въ Цариградъ се страхувала явно отъ едно какво да било вълнение отъ страна на българитѣ, защото имали прѣдъ видъ злитѣ сетнини отъ него, които можали да бждатъ опасни за държавата. Тя се страхувала въ случаятъ найглавно отъ необузданниятъ фанатизъмъ на мохамеданското простолюдие, отъ хищническитѣ инстикти на силнитѣ и влиятелни бегове и отъ голѣмата неразпоредителность и безсилие на самитѣ власти. Тѣ вкупомъ би можали да прѣдизвикатъ, въ таквозъ опасно врѣме, и сѣчь и обири, и подпалвания на села и градове, и обезчестявания на жени и дѣвици, и редъ други нежелателни работи, що би навлѣкли пожаръ върху главата на Турция.

Българскитѣ революционери въ Влашко и Турция били доволно окуражени отъ очевидната уплаха на Високата Порта. Тоя голѣмъ турски страхъ не останалъ скритъ за тѣхъ за дълго врѣме, защото правителството цариградско го проявило глупаво още въ първитѣ мѣсеци подиръ хасковското приключение.

По цѣлото турско царство въ Европа загосподарувала внезапно небивала до тогава свобода. Чудна промѣна настанала неочаквано и въ обноскитѣ на мохамеданитѣ и на самитѣ власти спрямо българитѣ: еднитѣ се показвали вече кротки и добродушни, а другитѣ справѣдливи и снизходителни.

Така мълкомъ подарената свобода на българитѣ, отъ която послѣднитѣ се ползували напълно, дала имъ сигуренъ поводъ да вѣрватъ, че турскитѣ държавници въ Цариградъ сѫ стрѣснати наистина отъ дѣлото на бунта, и че Турция само чрѣзъ революция ще склони да даде човѣшки правдини на българския народъ. И въодушевени така отъ тая твърда вѣра, българитѣ въ турско се впустнали дѣтинско-радостно въ омайнитѣ прѣгрѫдки на кървавата богиня на революцията. На вредъ по заробеното ни отечество, въ села и градове, въ черкови и училища и въ най-скритата колиба на горския овчаринъ, закипялъ новъ животъ, нова енергия и нечувано безстрашие завладѣло сърдцата на всички българи.

Хасковското приключение не побъркало нито най-малко на развоя на старозагорския революционенъ комитетъ. Наопаки, дѣйностьта на комитета се усилила и разширила тепърва, слѣдъ като били заточени въ Диарбекиръ двамата заарски младежи, за които по-горѣ казахме. Заарскитѣ българи останали страшно възмутени отъ заточванието на Сливкова и Хаджи Дечева, защото тѣ считали и двамата за юноши въ нищо не причастни и съвсѣмъ невиновни. Тѣмъ не било извѣстно още, че въ Заара сѫществувалъ комитетъ, който работялъ за подкопаване основитѣ на турската държава. Тѣ всички до тогава си знаяли само „читалището“, което имало задача да просвѣщава и да упѫтва хората въ истиннитѣ на съврѣменната наука. А въ това „читалище“ играяли видна ролъ само даскалитѣ, които събирали народа въ празднични дни и го поучавали.

Смѣлитѣ старозагорски революционери, начело съ Коля Ганчевъ, се възползували хитро отъ неочакваната случка, и, до като заарскитѣ младежи били още силно възмутени и развълнувани срѣщу несправедливата постѫпка на турскитѣ власти, тѣ сполучили да прѣдуматъ около 150 души отборъ еснафлии и търговци да се запишатъ за членове на тайния заарски революционенъ комитетъ. Тефтеря на комитета почналъ да се пълни слѣдъ това ежедневно съ нови и нови съзаклѣтници, които се надпрѣваряли

сега да се записватъ, както правяли недавна при първото основаване на читалището. Въ скоро врѣме, заарския революционенъ комитетъ разполагалъ вече съ доволно хора и съ доволно пари. Колю Ганчевъ възпламенилъ сърдцата на всички, окуражилъ ги, прѣдставилъ имъ негледно окаянното положение на Турция, посочилъ имъ на силата и на готовностьта на Русия, да се хвърли върху сплулиятъ вече трупъ на империята и да го разкъса на части. Той вѣрвалъ, горкиятъ, непоколебимо въ своитѣ рѣчи, вѣрвали непоколебимо и него членоветѣ на комитета!

Въ Заара и по селата се почнали вече сериозни прѣготовления за бунтъ. Колю Ганчевъ, душата и организатора на всичко, не спялъ по цѣли нощи, да дава разпоредби и наставления. Той се сношавалъ непосрѣдственно съ комитета въ Букурещъ, къмъ когото послѣдния ималъ единственно довѣрие. Когато имало да се съобщи на заарския комитетъ нѣщо много важно, Коля Ганчева повиквали въ Букурещъ лично да се яви. Той прѣскачалъ Дунава на нѣколко пжти, като вземалъ винаги съ себе сестрината си дъщеря, която завеждалъ въ Влашко, ужъ, да я лѣкува.

Както по-прѣди заритѣ на просвѣщението, така сега пламъцитѣ на бунта, били присадени въ селата отъ учители и свещенници. Почти въ всѣко българско село въ заарската кааза, дѣто имало училище или черква, имало и комитетъ. Работитѣ на комитететитѣ въ селата отивали нѣкакъ по̀ като по вода, по-сериозно, по-усърдно, защото селенитѣ били по-безстрашни, повѣрующи, по-прѣданни, по-сгрупирани и по-запазени въ дѣйствията си отъ очитѣ на властитѣ. Тѣхнитѣ тайни комитетски пощи сновяли всѣки день до Заара. Колю Ганчевъ на селянитѣ се и надѣялъ главно.

Заарскитѣ младежи били като опиянени отъ лъхътъ на революцията. Търговци и занаятчии стояли като залисани въ дюкенитѣ си и почти никому се не хващало вече работа. Тѣ всички мисляли и мисляли, та не знаяли често и какво мислятъ. Като били членове на комитета, на мнозина отъ тѣхъ се вече струвало, че тѣ сж вече съвсѣмъ прѣобразени, че не сж вече нито терзии, нито обущари, бакърджии, бакали, приматари, сапунджии, ами като да стоятъ нѣщо твърдѣ по-високо отъ всички смъртни хора на свѣта. Тѣ обичали да дружятъ помежду си ежедневно, да ходятъ по лозята, да сѣдътъ подъ върбитѣ край Бедечка, да пиятъ ракия, да пѣятъ на тихъ гласъ бунтовнически нѣсни и да

разговарятъ за ближущето се възстание и за провалата на Турция. Мнозина отъ тѣхъ примѣсвали въ разговора и хвалби за своитѣ нови ятагани, за хубавитѣ си пушки и револвери, за мешиненитѣ паласки и за пълнитѣ кюпове съ барутъ, които сполучили едва да купятъ и да спастрятъ на скришно мѣсто. На Узунджовския панаиръ селенитѣ откарвали стокитѣ на заарскитѣ търговци, а на връщане натоваряли въ колята си пушки и ятагани, които спотуляли подъ сѣното и подъ човалитѣ. Други прѣвозвали барутъ отъ казанлъшкото село Гюсово [138]), насипанъ въ голѣми стовни и кюпове, който употрѣбявали за правение на фишеци. Така се подготвяли неуморно за въстанието и селени и граждани, което щѣло да избухне наскоро и което всички очаквали съ нетърпение.

Старозагорскитѣ съзаклѣтници станали, по едно врѣме, така дързки и свободни въ дѣйствията си спрямо обикновеннитѣ турци въ града, щото обърнали явно вниманието върху себе си на заарската полиция. Не веднажъ, турскитѣ конашки първенци, въвирали въ очитѣ на нашитѣ старозагорски чорбаджии, че българската младежь въ града, отъ нѣкое врѣме насамъ, станала била необикновенно вироглава, зломисълна и създавала голѣми неприятности нощѣ на „каракола.“ Тѣзи необмисленни буйства на младежьта, казвали тѣ, можали лесно да разприятелятъ турци и българи въ града, и да докаратъ „беля“ върху главитѣ на послѣднитѣ.

Като не били посветени добрѣ въ работитѣ на комитета и като не знаяли по какъвъ начинъ да възразятъ на грубитѣ натяквания на турцитѣ, нашитѣ старозагорски чорбаджии смънквали обикновенно прѣдъ тѣхъ, или гледали да успокоятъ гнѣвътъ на каймакама и на беюветѣ съ това, като имъ посочвали на силата на падишаха, прѣдъ която, шепата гладни и дрипави „чапкъни,“ що кръстосвали ежедневно заарскитѣ улици и хлевоустяли по кърчми и кафенета, не можали нищо да направятъ. Срамота било за царщината, най-послѣ, казвали чорбаджиитѣ, да обръща тя

138). Прѣди освобождението, въ южнитѣ склонове на Мъглишката планина, имало три турски села съ име Гюсово: Долно, Срѣдно и Горно. Тѣ днесъ сѫ расположени живописно край брѣговетѣ на Гюсовската рѣка, притокъ на Кара-дере, що прѣсича Казанлъшкото шосе. Гюсовци били страшни разбойници въ турско врѣме и често налитали на „Романкитѣ.“ Тѣ изработвали хубавъ барутъ и го продавали съ добра печалба на комитетитѣ прѣзъ 1874—75 год. Прѣзъ врѣме на освободителната война голѣма часть отъ гюсовци били изклани.

толкозъ голѣмо внимание върху думитѣ и дѣйствията на голтацитѣ, които не знаяли ни що вършатъ, ни що бръщолевятъ. Ако да би имало нѣщо сериозно и страшно, отговаряли чорбаджиитѣ, противно на държавнитѣ закони и наредби, то трѣбвало да бѫде извѣстно най-първо тѣмъ, които постоянно се сношавали съ българитѣ въ града и по селата и живѣяли винаги между тѣхъ. Така бивали маскирани твърдѣ често дѣйствията на заарскитѣ съзаклѣтници прѣдъ мѣстнитѣ власти дори до самиятъ день на въстанието.

Букурещкия централенъ революционенъ комитетъ отлагалъ дълго врѣме въпросътъ, да опрѣдѣли точно деньтъ на всеобщото възстание въ България. Работата не била току така лесна, както се тя прѣдставлявала прѣдъ очитѣ на младитѣ и буйни юноши, отвъдъ Дунава и Стара планина, що не били посветени изъ тънко въ тайнитѣ и въ сѫщностьта на дѣлото. Колкото послѣднитѣ били буйни, нетърпеливи и почти екзалтирани, толкозъ по-прѣдпазливи и по-въздържани се показвали членоветѣ на комитета въ Букурещъ. Тѣ взимали прѣдъ видъ всички злини и нещастия, що би можали да постигнатъ цѣлия Български народъ, въ случай, че възтанието не би сполучило; а подиръ една голѣма несполука, която би отворила хубаво очитѣ на турското правителство, второ възстание въ България едва би можало вече да се организира.

Най-подиръ, слѣдъ дълги отлагания и колебания, централния комитетъ въ Букурещъ се принудилъ да се поддаде на прѣдумкитѣ на своитѣ апостоли и да послѣдва желанията на готовитѣ за възстание съзаклѣтници. Деньтъ за едно голѣмо и всеобщо възстание въ България билъ опрѣдѣленъ да бѫде 16 септември 1875 год.

Въ началото на мѣсецъ Августъ 1875 г. въ Стара-Загора се получили, чрѣзъ търновската комитетска поща, прокламациитѣ на букурещкия централенъ комитетъ, който подканялъ българитѣ къмъ всеобщо възстание [139]). До кѫдѣ срѣдата на Августъ, тѣзи прокламации били пръснати по всички български села въ заарската кааза, що били готови да взематъ участие въ проектираното възстание.

Прокламациитѣ носяли датата 8 септември 1875 г. и оригиналниятъ комитетски подписъ: *издадена отъ хиляди Бѫл-*

139). З. Стояновъ, „Записки по Бѫлгарскитѣ Вѫзстания,“ стр. 194, 1894.

заарски възстанници въ Балканътъ. По онова врѣме, когато никой не разсъждавалъ, и когато било всичко вземано отъ всѣкого за чиста монета, тази прокламация привела заарскитѣ възстанници въ нечуванъ възторгъ. Тѣхнитѣ души били прѣпълнени сега отъ радость и сърдцата имъ туптѣли нетърпеливо, часъ по-скоро да настжпи минутата за възстанието. Но понеже въ прокламациитѣ не билъ посоченъ деньтъ на общото възстание, а само се загатвало за него, че скоро ще настане, то заарския комитетъ побързалъ да прати въ Търново нароченъ човѣкъ, който да научи отъ тамъ положително, коя дата е опрѣдѣлена отъ Букурещъ за избухването на революцията. Пратенникътъ потеглилъ отъ Заара на 7 Септември призори, а слѣдъ една седмица вече се завърналъ съ писмо отъ прѣдсѣдателя на търновския революционенъ комитетъ, въ което послѣдния извѣстявалъ на Коля Ганчевъ, че възстанието въ цѣла България ще избухне на 16 Септември вечерьта [140]).

Това многоочаквано извѣстие до сега не зарадвало еднакво всички членове на заарския комитетъ. То стрѣснало едни, а мнозинството привело въ силно и неокачествимо разочарование. Найбуйнитѣ и най-нетърпеливитѣ елементи, що натяквали най-много на централния букурешки комитетъ, че бавялъ безсрамно датата на общото възстание, и че той не чувствувалъ въ свободна Ромъния жестокоститѣ на султановото управление, — сега тѣзи сжщитѣ елементи се разочаровали най-силно и намѣрили за благоразумно да се отцѣпятъ отъ бунтовницитѣ, като казали, че датата 16 Септември била глупаво избрана, и че обстоятелствата по настоящемъ били тъкмо най-неблагоприятни за бунтъ. Тѣ повлѣкли подиръ себе си още нѣколко десятки уплашени младежи, които се срамували да заявятъ открито, че се отричатъ отъ клѣтвата си, ала които сега вече се окуражили и прѣсрамили.

Най-страхливи и безкуражни се показали въ случаятъ Заарскитѣ интелигентни, и свършившитѣ въ странство младежи; тѣ били първи, що способствували изъ начало, да въвлѣкатъ народа

---

140). Пратеника на заарския комитетъ се казвалъ Андрея Момчевъ, учитель въ село Обруклии. До като работитѣ на заарския комитетъ вървѣли по медъ и масло, Андрея Момчевъ минавалъ за човѣкъ най-прѣданъ на дѣлото; сетнѣ той излѣзалъ човѣкъ твърдѣ малодушенъ, та прѣдалъ въ ржцѣтѣ на турскитѣ власти съ стотини свои бивши другари, едни отъ които били избѣсени, а други съсипани отъ бой и хвърлени въ затвора. За това свое прѣдателство, Андрея Момчевъ билъ помилванъ и облагодѣтелствуванъ отъ Валиде Султанъ.

въ водовъртежа на революцията, а сетнѣ го изоставили безжалостно всрѣдъ опасностьта, като корабъ безъ кормило, да дири самъ начинъ да се избавлява.

Засраменитѣ занаятчии и търговци се изнизали мълчишката изъ Заара, единъ по единъ, и хванали пѫтя къмъ Узунджовския панаиръ, който билъ тъкмо въ най-голѣмиятъ си разгаръ. Въ града останалъ само Стамболовъ, едва прѣстигналъ прѣзъ Цариградъ, и още нѣколцина честни и рѣшителни старозагорци, между которичали незабравимитѣ братия Жекови, идиалниятъ Колю Ганчевъ, прѣданния Колю Райновъ и младото момче Георги Кюмюревъ. И ако да не били още и селенитѣ, що се клѣли по сто пѫти въ день прѣдъ Стамболова, че сѫ вече напълно прѣготвени и че ще му останатъ вѣрни другари до край, този послѣдния мѫчно би склонилъ да развѣе знамето на свободата въ Стара-Загора. Не помалко билъ отчаянъ Стамболовъ и отъ това, че Господинъ Михаиловски, прѣдсѣдателя на Заарския Революционенъ комитетъ повлѣкалъ се така сѫщо слѣдъ умътъ на отцѣпницитѣ, та прѣстаналъ отъ нѣколко дни да посѣщава засѣданията на комитета, избѣгвалъ явно срѣщитѣ на прѣданнитѣ ратници на дѣлото и найподиръ захваналъ да се крие и да не пропуща никого при себе.

Още на сѫщия день (14 Септември 1875 г.), когато се завърналъ Андрея Момчевъ отъ Търново, вѣрнитѣ заарски съзаклѣтници се събрали вечерьта въ домътъ на братя Жекови и, слѣдъ като обсѫдили въпроса за бунта отъ всѣка страна, съставили окончателенъ планъ за дѣйствие въ деньтъ на избухванието му [141]).

Рано зараньта, на 15 Септември с. г., отъ Заара били разпратени комитетски хора по всички голѣми Старозагорски села,

---

141) Братия Жекови били хора търговци и прѣдани отъ душа и сърдце на комитетското дѣло. Тѣхната кѫща, въ Акарджаиската махала, била свъталище на всички апостоли на свободата, които посѣщавали Заара прѣди възстанието. На деньтъ на възстанието, пише Захари Стояновъ, „въ кѫщата на Братия Жекови имаше събрани постоянно до двадесеть души готови бунтовници. Сѣки отъ тѣхъ работеше съ усѫрдие онова, за каквото бѣше достоенъ. Едни прѣписваха прокламации и пишяха писма; втори правяха фишеци и лѣеха куршуми; трети рѣдяха знамето, което не бѣше още доискарано. Братия Жекови, 5—6 души братия, които живѣеха въ единъ дворъ и които възлизаха на 25 души, мѫжие жени и дѣца, сичкитѣ работяха съ насъ заедно“.—Горещъ ратникъ въ Старо-Загорското въстание билъ и автора на „Княжество България“, г. Димитровъ, който съобщава любопитни работи въ кн. I на съчинението си. Ние си послужихме така, освенъ отъ разкази на съучастници, още съ „Запискитѣ“ на З. Стояновъ, прямъ участникъ въ това въстание.

да свикатъ селскитѣ възстанници на оржжие, да ги прѣготвятъ добрѣ за бой и, на 16 Септември вечерьта, да ги доведатъ на опрѣдѣленитѣ край града мѣста.

За възстанницитѣ отъ полскитѣ села били опрѣдѣлени *Латинскитѣ гробища* [142]); за Чирпанци—мѣстностьта *Три Чучура*, край Чирпанското шосе; Келю Ганчевъ билъ пратенъ да доведе мжглижани и енинци на *Бешъ-Бунаръ*; Андрея Момчевъ трѣбвало да се яви съ Обруклийци на *Гаазилеръ-Баиръ*, а старозагорци щѣли да забиятъ знамето на *Чадъръ Могила*, дѣто билъ сборния пунктъ за всички. Ако числото на възстаницитѣ достигнало най-малко 300 душу, войводата щѣлъ да даде знакъ за походъ къмъ Заара, за да се мине прѣзъ градскитѣ улици съ развѣено знаме и да се изкаратъ насилственно всички отцѣпници, що би се намѣрили скрити по таванитѣ. Мирнитѣ турци щѣли да бждатъ пощадени, а лошитѣ наказани съ смърть.

На 16 Септември, 11 часа вечерьта, всичкитѣ Заарски възстанници, отъ града и селата били длъжни, *живи или мъртви*, да се явятъ на посоченитѣ отъ комитета пунктове. Паролътъ, за разпознаване комитетскитѣ хора въ врѣме на бунта, билъ опрѣдѣленъ да бжде: *Орелъ* за които питатъ, а *Левъ*,—за които отговарятъ. Стефанъ Чафутовъ билъ натоваренъ отъ комитета да събори мостътъ надъ Марица, при Т. Сейменъ, по който минава Хиршовата желѣзница къмъ Ямболъ, да скъса телеграфнитѣ жици и доведе сейменци на Чадъръ-Могила.

---

142) *Латинскитѣ гробища* въ Заара оставали отъ римско врѣме. Тѣ се падали въ южния край на града, дѣто се хубавѣе по настоящемъ разкошенъ градски паркъ, при самата желѣзнопжтна станция. До прѣвземанието на Стара-Загора отъ турцитѣ, Латинскитѣ гробища били запазени непокътнати, окржжени съ статуи и надгробни плочи, покрити съ любопитни латински и гръцки надписи.—Въ турско врѣме, Заарскитѣ мохамедани харесали мѣстностьта за „Богомолище" и си съградили тука *Намжзгяхъ* (джамище, по християнски—Черковище), като отвалили плочитѣ и статуитѣ и ги натрупали въ безпорядъкъ на западната страна на мѣстностьта. Голѣма часть отъ тѣхъ утрайяли подъ бурените до подниръ освободителната война, и едни били прѣнесени въ Пловдивския и Софийския народни музеи, други влѣзли въ основитѣ на новитѣ постройки въ града, трети съвсѣмъ пропаднали, а доволно отъ тѣхъ сполучилъ да открие и опише професоръ Иречекъ, когато посѣтилъ Стара-Загора прѣзъ 1880 год.

Намжзгяхътъ (2—3000 кв. метра пространство) билъ ограденъ отъ всички страни съ високи до 1 м. надъ земята каменни дувари, които се завършвали отгорѣ островърхо и стрѣхоподобно. Ималъ три входа: Западъ Севѣръ, Изтокъ. Вжтрѣ въ градата турцитѣ се моляли лѣтѣ дружно за дъждъ, за покойницитѣ си, или наблюдавали прѣзъ „рамазана" пехливанитѣ, когато се боряли.

По видимому, работата още отивала добрѣ При Стамболова се явили въ Заара: юначния Георги Икономовъ отъ Сливенъ, Зах. Стояновъ отъ Медвенъ и Дѣдо Никола отъ Хаинито. Двамата първи били безстрашни и окуражавали апостола постоянно; послѣдниятъ му вдъхналъ най-голѣма вѣра въ добрия изходъ на възстанието, защото му се заклѣлъ тържественно, че въ Хаинито той оставилъ 700 души свои хора, въоржжени отъ петитѣ до главата, които го очаквали сега съ голѣмо нетърпение, да видятъ къмъ кждѣ ще ги поведе. Стамболовъ вѣрвалъ слѣпо въ клѣтвитѣ на Дѣдо Никола и го съвѣтвалъ на изпращане, да не бърза да излѣзва съ четата си въ Балкана, а да възчака и Заарската чета. Нѣщо повече. Съвѣтницитѣ на Стамболова имали голѣма надежда още и въ това, че, въ врѣме на тържественната минута, когато знамето на свободата се развѣе надъ Чадъръ Могила и юнацитѣ запѣятъ дружно бунтовническата пѣсень, то Заарскитѣ отцѣпници нѣма да изтраятъ скрити по таванитѣ, а ще се разкаятъ и радостно ще се затекатъ въоржжени къмъ сборището на своитѣ първи другари. Почивайки върху крилѣтѣ на свѣтлата надежда, Стамболовъ и другаритѣ му посрѣщнали въодушевленно златнитѣ лжчи на зората на 16 Септември 1875 год.

Въ вторникъ, 16 Септември 1875 г, Заарскитѣ турци срѣщали първия день отъ Рамазана. За Старозагорскитѣ възстаници това чудно съвпадение било твърдѣ благоприятно. Движението по махалитѣ него день било необикновенно мъртво, защото правовѣрнитѣ мохамедани прѣкарвали врѣмето си въ кжщи, кое въ пость, молитви и спанье, кое въ домашни залисии. Само турскитѣ цигани и циганки сновяли по улицитѣ шумно, като заминавали край портитѣ на бейскитѣ конаци и диряли згоденъ случай да нахлуятъ вжтрѣ и да подсигурятъ работата си за вечерьта въ харемлицитѣ. Тѣ били всички пъстро напрѣмѣнени, а даиретата и тъпанитѣ въ ржцѣтѣ имъ треперяли като живи, хубаво наварак ладосани и гиздаво навързани съ пандилки отъ сѣкакви бои. Ходжитѣ тъкмяли ревностно шарени стъклени кандила край курнизитѣ на „викалата“, а конашкитѣ заптии, съ разпрѣтнати ракави, чистяли ржждата на малкото градско топче съ шарланъ, „Замъ“ да гръмне то вечерьта много страшно, та да се попукатъ устнитѣ на гяуритѣ отъ уплаха.

Ва българскитѣ махали, въ вторникъ, било сжщо така мъртво и безшумно. Уличнитѣ порти на „отцѣпническитѣ“ кжщи били хубаво подложени изъ вжтрѣ, и никакъвъ човѣшки гласъ се не счувалъ по дворищата. Всичко било скрито, потулено, потае-

но! Само въ Акарджанската махала, въ широкиятъ дворъ, на братия Жекови, и въ покоитѣ на грамадната имъ кжща, кипяла работа още отъ сутриньта. И жени и дѣца, и още двадесеть други революционери—бързали да прѣготвятъ всичко необходимо за вечерьта, та да не остане нищо не натъкмено. Грижитѣ и погледитѣ на всички, въ тази патриотична кжща, били обърнати къмъ украсата на бунтовническото знаме, което неминуемо трѣбвало да се прѣготви за урѣчената минута, за да се развѣе волно надъ главитѣ на възстанницитѣ и да ги окуражи.

Заарскитѣ ходжи не дочакали този деиь слънцето да се затули хубаво задъ хоризонта, а дали знакъ, като че ли, прѣбързано, топчето да изгърми, и тѣ бавнали унесено по викалата на всичкитѣ джамии. Вечерната мрачина настжпила изведнажъ, въ полето и въ града; джамиитѣ грѣяли въ тъмнината, като фарове по срѣдъ океана; отъ всждѣ се носяли екове въ тишината отъ пѣсни, зурли, тъпани, даарета и кучешки лайове; а сърдцата на възстанницитѣ въ Акарджанската махала тупали сега нетърпеливо, като че се готвяли всѣка минута да изхвъркнатъ изъ гжрдитѣ имъ на вънъ. Рѣшителния часъ се приближавалъ.

Слѣдъ дълго и безполезно чакане въ срѣдъ дворътъ на братия Жекови, дано се нѣщо чуе, нѣщо да зашумоли по улицитѣ, да почука нѣкой на голѣмата пжтна порта, нѣкой да подсвирне на хайдушки маниеръ, или да прѣвтаса отъ нѣкадѣ извѣститель съ радостна вѣсть, — Стамболовъ най-сетнѣ кипналъ, прибралъ малката (25 души) патриотична дружина около себе, връчилъ Колю Георчеву възстаническото знаме, обявилъ Георгя Икономова за войвода, и самъ изрѣкалъ бунтовническата клѣтва, която всички едногласно повторили слѣдъ него [143]). Портитѣ на братия Жекови се разтворили широко до резитѣ и малката зговорна дружина изкочила весело на улицата и се изгубила въ тъмнината по направление къмъ Чадъръ Могила. Стамболовъ се надѣвалъ

143) „Прѣди да излѣземъ обаче изъ градътъ и да тржгнемъ къмъ бойното поле, гдѣто сѣки имаше права да прѣдполага, че на първиятъ ощо день може да стане жертва, за да изпълнимъ единъ християнски дългъ — проводихме да викатъ попъ Ивана, изъ градътъ, да ни кажа за послѣденъ пжть, и да ни закълне. Божиятъ служитель обаче, намѣрилъ за благосклонно да се откаже, само по тая проста причина, че като било неговъ редъ да служи литургия идущата недѣля, не можалъ да извърши подобно прѣстжпление, т. е. да ни закълне и кажа“ (вж. Зах. Стояновъ, „Записки по Българскитѣ Въстания“ I, 211). Попъ Иванъ още живѣе въ Стара-Загора. Той се приз а лѣтосъ, прѣдъ мене чистосърдечно, че Зах. Стояновъ пише верно за прѣстжплението му.

сигурно, че ще завари тамъ най-малко до 300 души добрѣ въоржжени юнаци.

Когато малката възстаническа дружина, състояща само отъ 25 души, напустнала домътъ на братия Жекови, за да се отправи къмъ Чадъръ Могила и да побие тамъ знамето на свободата,—почти въ сжщото врѣме, нѣколцина заарски чорбаджии (Сава Хаджи Тодоровъ, Хаджи Андонъ Митовъ, Даскалъ Минчо и Дѣдо Филипъ отъ Хрищени), на чело съ Хаджи Господинъ Славовъ, посѣтили конакътъ на Еминъ-Бея и съобщили на послѣдния по тънко, какво възнамѣряватъ тази нощь да вършатъ старозагорскитѣ български „чапкъни.“ То се знае, че Еминъ-Бей останалъ като грѫмнатъ отъ това неочаквано и зловѣщо съобщение, за което не билъ никакъ подготвенъ. Още по-изненаданъ и изплашенъ останалъ каймакамътъ (Джамалъ-Бей) на Заара, който щѣлъ да понесе върху си цѣлата отговорность за нечуваното произшетствие.

Страшна паника завладѣла нея нощь въ Заара. Веселбитѣ въ турскитѣ махали замлъкнали така мигновенно, като че ли ги занѣмила нѣкоя магическа тояга. Кандила, фенери, факли—всичко изгаснало. Хаджи Господинъ Славовъ свикалъ българскитѣ общинари на съвѣтъ въ Бабина Градинъ метохъ [144]).

Въ разстояние на два часа, всички заарски мохамедани били на кракъ, хубаво въоржжени. Краищата на градътъ били добрѣ завардени, а по улицитѣ сновѣли гжсти стражи. Телеграфътъ прѣдрънчалъ още прѣзъ нощьта къмъ Плодивъ, Одринъ и Цариградъ, дѣто каймакаминътъ съобщилъ за неочакваното произшествие. Отъ

---

144) *Бабина Градинъ* метохъ се намиралъ въ Акарджанската махала, при черквата св. Богородица. Той се наричалъ така по името на богобоязливата *Баба Града*, която слѣдъ като изгубила мжжътъ си и многообичната си дъщеря, харизала кжщата си за метохъ на Иверския гръцки светогорски мънастиръ. — Мет хътъ билъ единъ отъ най-прочутитѣ въ заарската кааза. Въ него се намѣрвала чудотворната икона на св. Богородица, донесена отъ Света Гора, която често пжти прѣзъ годината плачала. Съ стотини жени се трупали ежедневно около тази икона, да разсѣятъ тжгитѣ ѝ съ пари, съ поклони, съ цѣлувки и свѣщи. Болнитѣ селени прѣспивали въ метоха по нѣколко нощи. Дървеницитѣ въ Бабина Градинъ метохъ се считали за най-едри въ Заара. — Иверски калугеръ живѣелъ постоянно въ метоха чакъ до провъзгласяването на Българската Екзархия. Той изповѣдвалъ грѣшнитѣ ежедневно и четялъ молитви на болнитѣ и на бременнитѣ жени. Пролѣть и есень ходѣлъ по селата да ръси и събиралъ за мънастиря кожи, агнета, вълна, храна, които продавалъ въ Пловдивъ на единъ арнаутинъ. Въ метоха се събирали сетнѣ българскитѣ черковно-училищни общинари.

Сливенъ била поискана бърза военна помощь, за да обуздае разлютенитѣ заарски мохамедани, които, като прѣминалъ страхътъ, готвѣли се да нападнатъ българскитѣ махали, да плячкосватъ и убиватъ. Заара посрѣщнала деньтъ 17 септември, потопена цѣла въ страхове и тревоги!

Знамето на малката заарска дружина се развѣвало прѣзъ нощьта (16 срѣщу 17 септември), върху темето на Чадъръ Могила, само нѣколко часа. Всички подсвиквания отъ страна на възстаницитѣ, всрѣдъ нощната глухота, останали безъ отзивъ. Никой се не явилъ вече при тѣхъ, никой ги не послѣдвалъ. Тѣ били горчиво излъгани тази нощь, отъ селени и граждани, които останали скрити по домоветѣ си, прѣкосени отъ уплаха.

Вече призори, когато хоризонта къмъ изтокъ почнадъ да се позлатява, нѣколцина души отъ заарскитѣ възстаници се разпростили съ своитѣ другари и се повърнали обратно въ Заара. Малката Стамболова чета потеглила сега прѣзъ лозята, безъ пжть, къмъ селото Хрищени и се скрила тамъ, незабѣлѣзана отъ никого, въ *Глуханската курия*. Стамболовъ откачилъ знамето отъ прътътъ, съ сълзи на очитѣ, и го прѣпасалъ подъ пояса на кръста си [145]). Това знаме сетнѣ Стамболовъ врѫчилъ Михаилу Сарафову въ Търново, който го съхранявалъ у себе и у приятели, чакъ до като билъ и самъ арестуванъ. То е окачено по-настоящемъ въ Народния музей въ София.

На 16 септември прѣзъ нощьта, заарскитѣ турци прѣживѣли нечуванъ страхъ. Уплахата въ турскитѣ махали, слѣдъ издайството, била всеобща и неописуема. Съ десятки турски сѣмейства се прѣготвили да хукнатъ прѣзъ полето и да бѣгатъ, всрѣдъ тъмнината, къмъ Нова Загора. Властитѣ едва смогвали да ги разобеждаватъ и възпиратъ. Една лъжлива мълва се била разпространила, като молния, по харемлицитѣ, че българитѣ се готвѣли тази нощь да изтребятъ заарскитѣ мохамедани, подпомогнати ужъ отъ нѣкакви „чудовищни московци.“ Една стара кадъна увѣрявала дори разтреперанитѣ си другарки, че видѣла съ очитѣ си страшния московецъ, какъ гасялъ отъ улицата кандилата по джаминтѣ, замъ да бѫде въ тъмнината на гяуритѣ по-лесно да колятъ правовѣрнитѣ мохамедани. Пълно спокойствие настанало въ турскитѣ махали едва на разсъмване.

---

145) Зах. Стояновъ разказва доволно вѣрно и подробно „Записки по Българскитѣ Възстания 1“ по-нататашната Одисея на заарската възстаническа дружина.

Андрея Момчевъ попаднал пръвъ въ ржцѣтѣ на турската стража прѣзъ нощьта. Той чакалъ на Аязманския баиръ доволно дълго врѣме, съ нѣколко души сърдечни обруклийци, да чуе бунтовническата пѣсень на заарскитѣ възстанници, и да види бейскитѣ конаци въ града плувнали въ огънь, ала нищо не дочакалъ. Тогава той се рѣшилъ да влѣзне самъ въ града, да проникне босъ прѣзъ тъмнината до кжщата на братия Жекови, и да узнае какво се върши. На влизане обаче, турската стража го съгледала и хванала. Слѣдъ него, въ ржцѣтѣ на сжщата стража попаднали и ония малцина заараки възстанници, които се отцѣпили отъ Стамболовата чета на Чадъръ Могила и поели пжтя къмъ града.

Андрея Момчевъ излѣзналъ човѣкъ слабодушенъ, той се уплашилъ отъ шамаритѣ на Джамалъ Бея и се поддалъ лесно на прѣдумкитѣ и обѣщанията на Хаджи Господина, та склонилъ още сжщата нощь да прѣдаде заарското бунтовническо дѣло на властитѣ. Къмъ него се придружилъ на утрѣто и Димитъръ Хаджи Генчовъ, родомъ отъ Заара.

Въ срѣда, 17 септември, заарскитѣ затвори се прѣпълнили до вечерьта съ български младежи. Учители, търговци, занаятчии—всички били посочени отъ Андрея Момчевъ, като членове на комитета. А това нѣщо не било лъжа. Андрея познавалъ лично всѣкиго отъ младежитѣ и за всѣки единъ отъ тѣхъ можалъ да каже по нѣщо добро и по нѣщо лошо.

Най-първо хвърлили въ затвора заарскитѣ *отцѣпници*, които отказали да взематъ участие въ възстанието, защото „не му било сега врѣмето.“ По-сетнѣ затворили при тѣхъ нѣколцина души отъ истинскитѣ бунтовници, между които билъ и Господинъ Михаиловски, страхливия прѣдсѣдатель на заарския комитетъ. На 18 и 19 септември башибозуцитѣ докарали въ града селскитѣ бунтовници, на чело съ учителитѣ и свещенницитѣ, които били съсипани съ бой по пжтя. Въ сжбота и недѣля довтасали въ конашкия дворъ, обковани въ вериги и белекчета, и узунджовскитѣ търговци и занаятчии, що се отцѣпили отъ съзаклѣтницитѣ въ самото навечерие на възстанието, и отъ срамъ—побѣгнали мълчишката отъ Заара на панаиря.

Въ разстояние на една седмица само, числото на арестованитѣ *комити* надминало 700 души. Тѣ всички били натъпкани, като сардели, въ тѣснитѣ одаи на Безистеня и по ханищата. Въ каушитѣ на конака имало други затворници, между които мнози-

на цигани коньокрадци и турски женокрадци. Андрея Момчевъ и Димитъръ Хаджи Генчовъ били на твърдѣ голѣмъ „ихтибаръ“, защото се располагали двамината въ одаята на миляазиминътъ. Тѣмъ било всичко на угода.

Двамината прѣдатели се увлѣкли като малки дѣца въ шпионскитѣ си роли. Често пжти, въ своето шпионско въодушевление, тѣ забравяли човѣщината и Бога, та прѣдавали братията си безразборно. По тѣхна вина, въ заарскитѣ затвори имало нахвърлени до 150 души хора, които лежали съвсѣмъ „за права Бога.“ Конашкитѣ заптии изтезавали послѣднитѣ най-безчеловѣчно, защото имъ думало нѣщо въ умътъ, че тѣзи хорица нарочно се прѣправяли на невинни.

Веднажъ, въ едно подобно въодушевление, Андрея Момчевъ се впустналъ да прѣдава на властитѣ съвсѣмъ непознати нему хора, за които билъ слушалъ само отъ апостолитѣ, че били енергични, честни, рѣшителни и отъ душа прѣданни патриоти на дѣлото. Така прѣдалъ той една вечерь, на „истинтакчията,“ червеноводския учитель Тома Кжрджиева и Търновския даскалъ Михалъ Сарафова [146]).

---

146) Михаилъ Сарафовъ, сегашния министръ на вжтрѣшнитѣ дѣла въ България, билъ него врѣме юноша на около 22 години. Заминавайки прѣзъ Букурещъ, слѣдъ като свършилъ гимназия въ странство, той се опитвалъ въ послѣдния градъ да добие стипендия по инжинерството отъ „Българската Благотворителна Дружина.“ Дългото му прѣстояване въ Букурещъ и честитѣ му срѣщи съ Стамболова и други революционери, размътили му умътъ доволно. Той се подалъ окончателно на прѣдумкитѣ на покойния Дѣдо Колони, членъ въ настоятелството на „Благотворителната Дружина“, който го съвѣтвалъ настоятелно, да отложи врѣменно слѣдването по инжинерството и да се върне въ България, дѣто имало тъкмо голѣма нужда, като отъ него младежи. Сарафовъ лесно прѣгърналъ революционната йдея и незабавно отпжтувалъ за роднятъ си градъ Велико Търново.

Той се условилъ въ Търново за учитель. Подъ булото на учителството, Сарафовъ водялъ цѣлата кореспонденция на Търновския Революционенъ комитетъ. Той билъ довѣрено лице на членоветѣ отъ Букурешкия Революционенъ комитетъ и често пжти съобщавали най-първо нему нѣкои важни и тайни котитетски работи. Сарафовъ пръвъ донесълъ въ Търново извѣстието за датата на всеобщото възстание въ България прѣзъ 1875 г., а отъ тукъ то било съобщено писменно на заарския комитетъ, чрѣзъ нарочнятъ му пратеникъ Андрея Момчевъ.

Една сутринъ рано, 7-й или 8-й септември, Сарафовъ заминалъ покрай кантората на Ив. Хаджи Димитровъ, родомъ отъ Стара-Загора и прѣдседатель на Търновския комитетъ, за да му съобщи резултата отъ своето пжтуване до Русе и да му врачи писмото на Букурешкия комитетъ, въ което била посочена датата за всеобщия бунтъ. Тамъ той заварилъ, нечакано, чуждо лице, което пушало цигара и живо разговаряло съ Хаджи Димитрова за търговски работи. Сарафовъ не се сприкавалъ съ

Сърдцераздирателнитѣ писъци и олелии, въ заарскитѣ затвори, се продължили непрѣкъснато 40 дни и 40 нощи. „Истиндацитѣ“ върху нещастнитѣ затворници се проточили така сѫщо толкозъ дъго врѣме. Истиндакчията (слѣдвателъ) билъ човѣкъ лукавъ, грубъ, нетърпеливъ, свирѣпъ. Затворницитѣ пропищѣли отъ него. Едни отъ тѣхъ той усакатилъ съ бой, а на други разсипалъ здравието съвършенно отъ мѫчения. Отъ всички най-злѣ билъ изтезаванъ Колю Ганчевъ. Очевидцитѣ не можатъ да намѣрятъ доволно думи, за да опишатъ напълно жестокоститѣ на озвѣренитѣ мѫчители и всичката горчивина на болкитѣ, които героя понесалъ върху тѣлото си. Нито единъ християнски мѫченикъ не билъ по-лошо изтезаванъ. Турцитѣ изчерпили цѣлия мѫ-

---

непознатото лице, нито се пъкъ заинтересувалъ да узнае отъ кждѣ е, а просто помолилъ Хаджи Димитрова да излѣзне за минутка до вънка, за да го попита, ужъ, за нѣщо твърдѣ спешно. Той се прѣдсторилъ въ случая на търговецъ.

Непознатото лице биле Андрея Момчевъ. Той чакалъ тъкмо, нетърпеливо, прѣстиганието на Сарафова отъ Букурещъ, за да узнае датата за бунта Сарафову сторила сетнѣ тази случайна срѣща съ Андрея Момчева твърдѣ много патила.

При всеобщото издайство въ Заара, Андрея Момчевъ си спомнилъ съ задоволство за Иванъ Хаджи Димитровъ и за Михаилъ Сарафовъ. Той прѣдалъ на слѣдователя и двамата, една вечерь, ала неможилъ да опише чъртитѣ имъ еднакво. Като непознавалъ Михаила Сарафова добрѣ, той се ограничилъ да го прѣдстави на слѣдователя само съ слѣдующитѣ бѣлѣзи: „Даскалъ Сарафоглу Михалъ, сербезче, якашюклѫ, хемъ биръ генчъ адамъ.“ Нѣколко души сарафи били арестувани сетнѣ въ Търновската тъмница, до като намѣрятъ най-послѣ истинския бунтовникъ. Иванъ Хаджи Димитровъ се сѣтилъ оврѣме да побѣгне.

На 11 септември, отъ търновския турски гарнизонъ били изпратени двѣ роти пѣхота къмъ Ловечъ. На срѣдъ пѫтя още, войската била изненадана съ телеграма отъ ловчанския каймакаминъ, да ускори ходътъ си, защото ловчанскитѣ гяури били страшно наѣжени и, като че се готвяли да направятъ нѣщо. Сѫщата телеграма била получена и въ Търново.

Грозната вѣстъ отъ Ловечъ прѣдизвикала голѣмо смущение между търновскитѣ турци. Членоветѣ на търновския революционенъ комитетъ се стрѣснали значително отъ неочакваното и неизвѣстно произшествие въ Ловечъ, та рѣшили да не подигатъ възстанието въ Търновско на 16 септември, а да го отложатъ за по-благоприятно врѣме. Това рѣшение на комитета било съобщено, чрѣзъ бързъ куриеръ, и въ Заара. Обаче заарци не послѣдвали примѣра на търновци.

Мих. Сарафовъ арестували въ Търново на 29 септември прѣзъ нощьта. На 2 октомври го подкарали конаи заптиета къмъ Дрѣново, възсѣдналъ на мършавъ конь, съ нозѣ обковани въ бокаи подъ корема на животното. До прѣстиганието му въ Дрѣново, нозѣтѣ му заприличали на „кириши“ а бокаитѣ се врѣзали въ тѣхъ. Отъ послѣдния градецъ до Габрово той пѫтувалъ пѣша, сега вече съ белегчета на ржцѣтѣ и съ страшни рани на нозѣтѣ.

Въ габровския затворъ заварилъ добрия свой приятель Тома Кѫрджиева, съ-

чителски лексиконъ на Нерона и на светата Римска инквизиция, за да прѣломятъ коравата душа на безпримѣрния родолюбецъ, ала не успѣли. Колю Ганчевъ останалъ твърдъ, като гранитътъ, а безподобнитѣ изтезания понесалъ равнодушно и мълчаливо. Той не посочилъ на никого отъ своитѣ другари, не наклеветилъ никого отъ съгражданитѣ си, устата му не произнесла нито едно име. Хаджи Господинъ Славовъ напусто го прѣдумвалъ и принуждавалъ [147]). Двамата прѣдатели били посрамени, Заарскитѣ чор-

---

сипанъ съ бой и на смъртъ боленъ отъ изтезания. Слѣдъ еднодневна почивка, подкарали сега и двамата прѣзъ шипчанския балканъ къмъ Казанлъкъ. Тома Кърджиева натоварили на кираджийски конь, като нѣкоя стока, прѣмрѣлъ отъ болки и оплетенъ въ тѣжки вериги. Сарафовъ слѣдвалъ пѫтя пѣша, утѣшавайки нещастниятъ си приятель.

Отъ Казанлъкъ до Стара-Загора мжкитѣ и изтезанията се увеличили. На вратоветѣ имъ нанизали халки, на рѫцѣтѣ белегчета, а плещитѣ имъ оплели въ дълги и тѣжки синджири. Камшици и „дипчици" се сипяли по гърбоветѣ имъ като градъ. Турскитѣ селени, по пѫтя, хвърлали върху лицата имъ калъ отъ размачканото грозде въ корабитѣ и ги псували най-цинично. Конвоятъ имъ сега билъ утроенъ и се състоялъ отъ свирѣпи Алай казакларъ. Тома Кѫрджиевъ плачалъ като дѣтѣ отъ болежки и отъ тѣжината на синожиритѣ, които едва мъкнялъ.

Въ старозагорския затворъ, двамата другари били раздѣлени. Сарафова затворили въ мръсна и влажна стая при земята, натъпкана като топъ съ турски цигани, а Кърджиевъ отварали другадѣ.

На 16 октомври, Сарафовъ и Кѫрджиевъ били изкарани прѣдъ Куршитъ паша, пловдивски мютесарифинъ, на информационенъ изпитъ. Отношенията на пашата били твърдѣ кротки и прилични. Обаче, на 8 и 9 ноември, когато извадили Сарафова на строгъ изпитъ прѣдъ членоветѣ на мѣстната изпитателна комисия, слѣдователя Хюсни-ефенди го съсипалъ съ бой. Той дигналъ пушката на едного отъ сгражаритѣ, разсвѣрепено, па не гледалъ вече кждѣ удря. Въ това врѣме, заарския чорбаджия, Хаджи Господинъ Славовъ, виденъ членъ въ комисията, принуждавалъ Сарафова да изказва другаритѣ си, като му обѣщавалъ милость отъ Султана. — На 12 декември заарския затворъ билъ посѣтенъ ненадѣйно отъ г. Розе, драгоманинъ при французското посолство въ Цариградъ. Той видѣлъ съ очитѣ си мжкитѣ и положението на злочеститѣ затворници. Сарафовъ му разказалъ подробно за Хюсни-ефенди и за изтезанията. На втория день още положението на заарскитѣ затворници се подобрило и нѣкои дори освободили. Слѣдъ Розе, въ Заара прѣстигнала послѣдната изпитателна комисия, състояща се отъ Селимъ-ефенди, Гьоргаки-бей, Чалаоглу и Константинъ Касьоглу отъ Казанлъкъ. Тази комисия направила окончателенъ изпитъ надъ затворницитѣ и едни отъ тѣхъ съвсѣмъ освободила, а други оставила въ затвора. Сарафова освободили, подъ поржчителство, на 17 януари 1876 г., вечерьта.

147). Хаджи Господинъ Славовъ играе видна роль въ историята на черковно-училищного дѣло въ Заара. Той се явява тамъ като най-достоенъ наслѣдникъ на ученолюбивия Ив. Стояновъ и като виновникъ на цѣла редица хубави прѣдначинания, които въздигнаха сегнѣ и прославиха името на Заара. Въ врѣме на гръцко-българската църковна распра, Хаджи Господинъ, личи като Старозагорски делигатъ въ

баджии съкрушени, а слѣдователи и сѫдии останали като грѫмнати, прѣдъ героизмътъ на бунтовника. Колю Ганчевъ си спечелилъ неовѣдаемъ вѣнецъ на единъ истински родолюбецъ, юнакъ и свѣтия! Прѣзъ май, 1876 г., измѫченото му тѣло увиснало на бѣсилницата въ Заара, поругано отъ турци и чорбаджии, оплакано горещо отъ всички родолюбци!

Третата смѣсена комисия, състояща се отъ турци и християни, която била проводена отъ Цариградъ въ Заара, да сѫди арестованитѣ възстанници, отнесла се твърдѣ снизходително къмъ последнитѣ. Тя задържала въ затвора само подбудителитѣ и най-опаснитѣ привърженици на бунта, а другитѣ, по-малко виновнитѣ, освободила подъ гаранция, като вземала сѫщеврѣменно честна дума отъ тѣхъ, че тѣ нѣма вече повторно никоги да се поддаватъ на умътъ на „царскитѣ душмани". То се знае, че комисията дѣйствувала така не по свое благоусмотрение, а защото ѝ било така порѫчано отъ Великия Везиръ, който се стараялъ да потуши работата безъ шумъ и безъ много репресалии. Великъ Везиръ въ Турция билъ, него врѣме, Махмудъ Нединъ паша, човѣкъ доволно кротъкъ и справѣдливъ.

Не слѣдъ много, задържанитѣ въ затвора бунтовници били откарани подъ конвой отъ Стара-Загора въ Одринъ, дѣто ги подложили отново на изпитни и патила. Едни отъ тѣхъ немогли да изтраятъ вече, та починали мѫченически въ затвора, а други били отсѫдени на смъртъ и пратени да ги избѣсятъ въ роднитѣ имъ градове. Между послѣднитѣ принадлежалъ сѫщо и Господинъ Михаиловски, прѣдсѣдатель на Старозагорския бунтовнически комитетъ, когото убѣсили едноврѣменно съ Коля Ганчевъ.

Заарското възстание изплашило сериозно старозагорскитѣ турци. Тѣ почнали да гледатъ на българитѣ въ Заарско не вече като на „рай покорни и смиренни", които безропотно понасяли до сега игото върху плещитѣ си, а като на хора опасни, виро-

---

Цариградъ. Въ столицата на Турция, той се запознава отъ близу съ видни сърбичрѣзъ които сполучилъ да издѣйствува сърбска държавна стипендия за нѣколцина души Старозагорски ученици и ученички. Той се явява, много пѫти, като рѫководитель на черковно-училищнитѣ работи въ цѣлата Заарска Кааза и като защитникъ на потиснатата рая прѣдъ властитѣ. Името му се споменува съ почитъ и уважение отъ всички българи въ Заарско—чакъ до навечерието на възстанието прѣзъ 1875 г. Отъ тукъ нататъкъ вече, Хаджи Господинъ се явява като прѣдатель, и хората (тогавашната Заарска младежъ) отбѣгватъ отъ него. Той прѣдалъ Заарското възстание на Турцитѣ, за да запази съгражданетѣ си отъ явна погибель, която била неминуема по онова врѣме,

плави, потайни, страшни. Този страхъ у тѣхъ билъ още по-много усиленъ, когато „царското правителство“ освободило милостиво почти всички арестовани въ Заара комити, които споредъ мнѣнието на беговетѣ, заслужвали поне вѣчно заточение.

Отъ избухванието на Заарското възстание, дори до обявяванието на освободителната война, старозагорскитѣ турци се държали постоянно на щрекъ прѣдъ българитѣ. Въ Заара не останалъ вече нито единъ турчинъ невъоржженъ. И млади и стари, търговци и занаятчии—всички помъкнали оржжие. Него врѣме, едно случайно изгърмяване съ пушка въ града, поставяло всички турци веднага въ тревога и кепенцитѣ на дюкенитѣ имъ въ чаршията почвали да падатъ. Заарскитѣ беюве били уплашени отъ всички най-много. Върху тѣхната съвѣсть тѣгнѣяли безбройно множество безчовѣчни дѣяния, извършени надъ арестованитѣ българи въ затвора и върху сѣмействата имъ въ града [148]). Малкия турски гарнизонъ (200—300 души конници и пѣхотинци), подъ командата на Мехмедъ паша, що прѣстигналъ въ Заара подиръ извѣстието за бунта, сега се установилъ вече постоянно да квартирува тука, защото старозагорскитѣ мохамедани се страхували да останатъ въ града безъ войска [149]).

---

148). Еминъ-бей постжпвалъ, казватъ, най-безчовѣчно съ арестованитѣ българи и съ сѣмействата имъ. Арестованитѣ поржчвалъ да изтезаватъ въ затвора нарочно, заръ да изтегли отъ приближенитѣ имъ богатъ рушветъ за освобождението имъ. Тѣзи отъ тѣхъ, които имали случайно млади и хубави жени, тѣхъ той изтезавалъ и щрафиралъ двойно по-вече: поржчвалъ обикновенно на слугитѣ си да внушаватъ на женитѣ имъ, че до като не отидатъ тѣ самички въ селямлъкатъ му, да му се молятъ и да паднатъ на коленѣ, мжжетѣ имъ нѣма да бждатъ освободени. Често пжти той самъ набѣждавалъ нѣкой невиненъ българинъ въ нѣщо, ако видѣлъ у него хубава жена, за да го арестуватъ и да отиде жената при него, да моли милость за мжжътъ си.

149). Подиръ завладѣванието на България отъ Турцитѣ, въ Стара Загора се установила да квартирува, сега за пръвъ пжть, постоянна турска войска. Тука нѣмало построени казарми, та „низамитѣ“ на Мехмедъ паша били разквартировани по ханищата и по частни кжщи. Половината Мехмедъ пашова войска се състояла отъ пѣхотинци—чисти турци, а другата половина била конна смѣсица отъ турци, поляци, българи—послѣдни остатъци отъ Саджкъ пашовия „казакъ алай“.—Мехмедъ паша билъ човѣкъ кротъкъ и благоразуменъ. Той е черкезинъ отъ Кавказъ и говори прѣкрасно руски. Обичитѣ му поети сж Пушкинъ и Лермонтовъ, които постоянно чете. По природа е твърдѣ лукавъ. Служилъ е въ руската армия като полковникъ, а сетнѣ емигририлъ въ Турция и добилъ мѣстото на Саджкъ паша. Въ Стара-Загора спечелилъ обичьта на турци и българи и се оженилъ за жената на починалия Лативъ-Бей, която била черкезка сжщо отъ Кавказъ. Въ врѣме на Сърбско-Турската война (1876 г.), той заминалъ съ дружината си отъ Заара къмъ Сърбия и не се завърналъ

Годината 1876 не донесла нищо добро на Турция. Въ началото на пролѣтьта (20 Априлъ 1 76 г.) избухнало въ България прочутото „Срѣдногорско възстание". На сѫщата дата се подигнало българското население въ Родопитѣ и Стара Планина. Христо Ботйовъ юначно миналъ Дунава съ дружината си (18 Май 1876 г.) и прѣстаналъ на родна земя при с. Козлодуй. Сърбия и Черна Гора, възползувани отъ обстоятелствата, прѣготовлявали се да обявятъ на Турция война.

По висша заповѣдь, турскитѣ администратори въ България употрѣбили нечувани срѣдства, за да потушятъ движението. Въ Батакъ и Перущица „баши-бозука" билъ допустнатъ да извърши надъ българитѣ такива звѣрства, каквито историята не помни. Бѣсилки, затвори, заточения—това сѫ играчки, сравнително съ безподобнитѣ звѣрства на помацитѣ въ Батакъ. Турскитѣ редовни войски имали сѫщо пълна свобода на дѣйствие при потушването на възстанията и полководцитѣ имъ били наградени, напоконъ, отъ Султана съ ордени и чинове, за безчовѣчниятъ имъ вандализъмъ. Изклани били до 15 хиляди невинни хора, а 79 цвѣтущи села били оплѣнени и изгорени. Репресалиитѣ на турското правителство надминали всѣка граница, та справѣдливо били нарѣчени отъ консулитѣ и кореспондентитѣ—*звѣрства* [150]).

вече. Съединението го заварва (6 Септември 1885 г.) въ Одринъ, като началникъ на пограничнитѣ турски войски. Той познава добрѣ подготовката на младата българска армия и съвѣтва Султана, въ това врѣме, да се ненахлува въ Южна България съ войска, защото „аскеря" не е доволно организиранъ, Турция не е кадърна още за война, и че една не сполука, слѣдъ злополучната Руско Турска война, би подбила съвършенно престижътъ ѝ като държава. Подиръ побѣдитѣ на Сливница и Драгоманъ, Султана съзналъ справедливитѣ съвѣти на Мехмедъ паша и го обсипва съ милости и награди.—Въ навечерието на освободителната война, Заара остава безъ войска. Въ Румелийско врѣме, подиръ освобождението, общинското управление построило привременни паянтови казарми, отъ старъ материалъ, въ които живѣла една-дружина войска дори до съединението. Отъ съединението насамъ, въ Стара Загора квартирувала въ хубави казарми, 12 ий Балкански полкъ. Тукашния офицерски клубъ е малъкъ, но доволно добрѣ разпрѣдѣленъ за зимни развлечения.

150) Официялнитѣ изслѣдвания на турскитѣ свирѣпства въ България отъ г. Скайлера, Американский Генераленъ консулъ въ Цариградъ, отъ Князь Цертелева, управляющъ руското пловдивско консулство, и отъ г. Берингъ, секретарь при английското цариградско посолство, и тѣхнитѣ рапорти върху тѣхъ, както и писмата и телеграмитѣ по сѫщото дѣло отъ г. Макгехена до в. „Дайли Нюсъ," принесоха голѣма полза за пострадалото въ възстаналитѣ мѣстности българско население, на което състоянието се облегчи не слѣдъ дълго врѣме отъ доброволни помощи изъ Англия, Русия и др.

Фанатизма у мохамеданското простолюдие въ провинциитѣ билъ, него врѣме, до такава степень възбуденъ отъ софтитѣ, щото и въ най-мирнитѣ центрове на империята, дѣто живували, до тогава, почти приятелски по между си и турци и българи, сега се наѣжили едни срѣщу други и турцитѣ били всѣка минута готови да скочатъ и да изколятъ българитѣ.

Старозагорскитѣ турци били сѫщо така много злѣ настроени противъ българитѣ, своитѣ съграждани, ала тѣ чувствували себе си твърдѣ безсилни, да прѣдприематъ каквото и да било срѣщу тѣхъ. Възбуденият имъ фанатизъмъ се поуталожилъ малко, чакъ

и въобще за цѣлия български народъ въ политическо отношение. Тѣхното публикуване прѣдизвика общо негодование срѣщу турското управление въ цѣла Европа и особно въ Англия, гдѣто то се изрази въ публични митинги и въ църквитѣ, и гдѣто общото мнѣние принуди Английското правителство да признае въ английския парламентъ станалитѣ свирѣпства и да прѣдложи на Великитѣ сили мѣстно самоуправление за България. По тоя начинъ се породи единъ български политически въпросъ наравно съ въпроса за административни реформи въ Босна и Херцеговина, прѣдизвикани отъ една и половина годишното ъзстание на християнскитѣ имъ жители.

Руското правителство усвои Английското прѣдложение да се даде самоуправление на България. И когато се рѣши да стане международна конференция за опрѣдѣление границитѣ и правата на българската автономна область, Генералъ Игнатиевъ, тогавашний руски посланикъ въ Цариградъ, натовари г. Скайлера и князь Цертелева да приготвятъ единъ проектъ по тоя прѣдметъ. Конференцията се събра въ началото на м. декември 1875 г. въ Цариградъ, и изработений отъ тия двама господа проектъ на Органическия Уставъ за Българската а тономна область се внесе въ нея за обсѫждание и одобрѣние.

Споредъ тоя проектъ, Автономната область състоеше отъ вилаетитѣ: Дунавский и Софийский; отъ санджацитѣ: Пловдивский, Сливенский, Скопский, Битолский и отъ сѣверната часть на Сѣрский; и отъ казитѣ: Кѫркъ-Клисийска, Мустафа Пашанска, Кѫзѫлъ-Агачска, Струмнишка, Гиквишка, Велешка и Касториска, и имаше за главенъ управитель—Християнинъ, турски или чуждъ поданикъ, назначенъ отъ В. Порта за петь години съ съгласието на Великитѣ Сили, дно Областно събрание, мѣстна милиция и жандармерия, и българския езикъ за официаленъ. Тя щѣше да внася ежегодно по 30 на сто отъ областнитѣ доходи въ царската хазна за общитѣ ,разходи на империята, а другитѣ 70 на сто трѣбаше да употрѣбяватъ за управлението и мѣстнитѣ нѫжди на областьта и за поддържанието на милицията ѝ.

Конференцията, слѣдъ дълги разисквания на речений проектъ въ своитѣ прѣдварителни засѣдания. безъ участието на турскитѣ делегати, рѣши да раздѣли тая область на двѣ, съ наименование на *Източни и Западна*, и съ сѣдалище Търново и София, като запази границитѣ и автономнитѣ имъ права така както сѫ въ проекта ѝ, въпрѣки официалнитѣ заявления, протести и заплашвания, отправени до нея отъ страна на Пловдивския гръцки митро-

когато повиснали на бѣсилницата (Май 1876 г.) всрѣдъ града Колю Ганчевъ и Господинъ Михайловски, Сърбия и Черна Гора обявили война (30 Юни 1876 г.) на Турция, а Мехмедъ паша напусналъ съ войската си Стара-Загора. Тогава наново пакъ заживѣли, въ страхъ и трепетъ, турци и българи въ Заара, което се продължило така дори до освободителната война.

XII.

Цариградската конференция се събрала на брѣговетѣ на Босфора въ началото на Декември 1876 г. и засѣдавала непрѣкъснато до 8 Януари 1877 г. Членоветѣ ѝ работяли неуморно прѣзъ всичкото врѣме на съществуванието ѝ, до като спорлучили да приготвятъ окончателно хубави проекти за образуването автономни области отъ България, Босна и Херцеговина. Такова било тогава желанието не само на Англия и Русия, но и на останалитѣ Велики Сили въ Европа.

Турската дипломация въ Цариградъ се намирала по онова врѣме, въ доволно стѣснено положение; тя диряла майсторско

политъ, на пловдивскитѣ гръцки първенци, на гръцката патриаршия въ Цариградъ, и на гръцкото правителство, които настояваха да се извадятъ отъ двѣтѣ проектирани области Тракийскитѣ и Македонскитѣ санджаци и казѝ, понеже едно, че тѣ били исторически гръцки, и друго, че гръцкото население въ тѣхъ, като по интелигентно, по-образо ано и по-богато отъ българското, щѣло да се повдигне и да произведе междуособна борба между двата елемента.

Освѣнъ двѣтѣ български автономни области, Конференцията прие да образува още една Автономна область отъ Босна и Херцеговина съ почти сѫщитѣ права като първитѣ двѣ. Проектитѣ и за тритѣ области, веднъжъ одобрени отъ пълномощницитѣ на великитѣ сили бѣха отново подложени за обсѫждание и одобрѣние въ засѣданията имъ съ турскитѣ делегати. Обаче послѣднитѣ, по заповѣдь на В. Порта, ги отх ърлиха безъ да ги разискватъ като заявиха че тѣ не могатъ да приематъ създаването на нови Автономни области въ Империята имъ когато въ нея е прогласено вече Конституционно управление чрезъ Конституцията имъ отъ 11|23 декември 1876 год. Когато В. Порта видѣ че Европейскитѣ пълномощници не даватъ никаква важность на прогласената ѝ констиауция, а настояватъ на своитѣ проекти за Автономнитѣ обласи, тя имъ прѣдложи контра-проектъ съ нѣкои незначителни административни реформи за тѣхъ, но тѣ не ги взеха въ внимание. И така, Конференцията бѣ принудена да закрие засѣданията си на 8-й януари 1877 г. безъ никакъвъ резултатъ (вж. П. Димитровъ, „Споменъ по Изслѣдванията на турскитѣ свирѣпства при потушението на българското възстание прѣзъ 1876 по резултата отъ тия изслѣдвания.“ София, 1901 г. стр. 38—41).

рѣдство съ четири очи, да може съ нѣщо да надхитри пълномощницитѣ на Великитѣ Европейски Сили, каквото да остане такъ запазена цѣлостьта на Османската държава въ Европа. И наистина, на 11 Декември 1876 г., когато членоветѣ на конференцията били тъкмо най-много задълбочени въ работата си, брѣговетѣ на Босфора се оглушили внезапно отъ 101 топовни гърмежи. По внушение на Митхаръ паша, тогавашниятъ Великъ Везиръ въ Турция, цариградския Султанъ извѣстилъ, чрѣзъ гръмъ, по най-тържественъ начинъ, че той въвожда въ държавата си свободно конституционно управление. То се знае, че Високата Порта се домогвала по този пжть, дано обезличи нѣкакъ проектитѣ на Конференцията, а нейното стояне въ Цариградъ да направи излишно и безполезно.

Пълномощницитѣ на Великитѣ Европейски Сили посрѣщнали съ горчива усмивка на устата „проформа“ обявената турска конституция и продължили спокойно работата си по-нататъкъ; Тѣ познавали византийщината на цариградската дипломация отъ опитъ, та не отдали почти никакво значение на топовнитѣ гърмежи, пито на обявеното отъ Султана конституционно управление за Турция. Потиснатитѣ християнски *рая* на Балкански полуостровъ били наситени вече да чуватъ лъжи, обѣщания, измами и да гледатъ съ столѣтия наредъ игри и залъгалки. Тѣ имали нужда вече отъ нѣщо сжществено, реално, защото били разслабени, уморени.

Най-подиръ, когато конференцията прѣвърши окончателно съ обсжданието на своитѣ проекти, тя рѣшила да се събере на едно послѣдно засѣдание, въ което да допустне пълномощници и отъ страна на Турция. Турскитѣ делегати можали да обсжждатъ и да критикуватъ, въ общи чърти, работитѣ на конференцията, ала тѣ трѣбвало да приематъ готовитѣ проекти непрѣменно.

Очакванията на конференцията не се збждали! Турскитѣ делегати въ засѣданието отказали по най-категориченъ начинъ да приематъ каквито и да било проекти за образуване на нѣкакви автономни области на Балканския полуостровъ, защото тѣ посочили на сжществующето вече въ империята конституционно управление, което гарантирало на всички отомански поданици, безразлика на вѣра и народность, най-широки правдини и свободи.

Пълномощницитѣ на Великитѣ Европейски Сили останали страшно възмутени отъ нахалното поведение на турскитѣ делегати

Обаче тѣмъ не оставало вече нищо друго, освѣнъ да закрийтъ засѣданията си и да се разотидатъ по най-демонстративенъ начинъ.

Турската дипломация на Босфора останала съвсѣмъ омърлушена, подиръ разтурването на Цариградската Конференция. Високата Порта напусто събирала сега (по насилственъ начинъ, разбира се), чрѣзъ своитѣ люти администратори, изявления и подписи отъ християнскитѣ общини на полуострова, че населението въ империята било ужъ прѣдоволно отъ нововъведеното конституционно управление, и че то нѣмало вече що да желае.

Старозагорскитѣ българи изпратили 2 протеста срѣщу тази турска конституция: единъ до Игнатиева въ Цариградъ — чрѣзъ Г. Бенева и втори до Пловдивския руски консулъ Н. Геровъ — отъ чорбаджиитѣ.

Високата Порта се помжчила да се здобие съ подобни писменни изявления и адреси и отъ върховнитѣ вѣроначалници въ Цариградъ, които прѣдставлявали отдѣлнитѣ народности въ Турция. Цариградския гръцки патриархъ прѣбързалъ пръвъ да поднесе на Високата Порта адресъ, отъ страна на всички гърци въ Турция, които благославяли Султана единодушно, че въвелъ въ държавата си най-свободното управление на свѣта. Тогавашния Цариградски Патриархъ билъ човѣкъ до толкова лукавъ и низкопоклоненъ, щото изявилъ желание прѣдъ Великия Везиръ, да бжде приетъ на ауденция отъ Султана, за да му изкаже и лично задоволството и благодарноститѣ на гръцкия народъ за новото свободно управление. Гърцитѣ употрѣбили, по онова врѣме, непростителни срѣдства, за да парализиратъ дѣйствията на Цариградската Конференция и да напакостятъ на българския народъ.

Първия български Екзархъ, Антимъ I, се погнусилъ отъ не християнската постжпка на Цариградския Патриархъ и не се явилъ да благодари на Високата Порта. Когато Българската Екзархия въ Цариградъ се напълнила съ всевъзможни наши чорбаджии — туркофили, които уговаряли и прѣнуждавали дори Екзарха да се яви на Високата Порта съ благодарственъ адресъ въ ржка, отъ страна на цѣлия български народъ, Дѣдо Антимъ счелъ подобна постжпка за голѣмо светотатство и се прѣправилъ въ сжщата минута на тѣжко боленъ. Той сетнѣ изкупилъ постжпката си съ заточение, ала останалъ вѣренъ пастиръ на народътъ си. Дѣдо Антимовата патриотична постжпка, въ случаятъ, окуражила значително българитѣ въ вилаетитѣ.

Положението на Турската държава въ Европа се влошавало отъ день на день. Империята на Балканския полуостровъ почти цѣла плувала въ кърви и огньове. Неприятели опасни я потиснали сега, извънъ и вжтрѣ, да я задушатъ. Имало нужда вече не само отъ ловкость и хитрина, но изисквала се още прѣдвидливость, твърдость, постоянство и държавническа мждрость. Корабътъ на Отоманската империя трѣбвало или да се спаси, или да се изостави всецѣло да потъне въ дълбочинитѣ на морето.

Не били потушени още до край възстанията въ България, избухнали нечакано прѣзъ пролѣтьта (1876 г.), като нѣкои буйни огньове; не били замлъкнали сжщо и гласоветѣ на стохилядитѣ европейци, що протестирали най-енергично противъ звѣрствата на турцитѣ въ Батакъ, Перущица, Панагюрище, — а на брѣговетѣ на Босфора се събрала Цариградската Конференция, която задала новъ страхъ на Турция. Въ това сжщото врѣме, до като пълномощницитѣ на Великитѣ европейски сили измжчвали турскитѣ дипломати въ Цариградъ съ своитѣ потайни засѣдания и страшни проекти, войницитѣ на тримата храбри османски пълководци (Османъ Паша, Сюлейманъ Паша и Абдулъ Керимъ Паша) проливали изобилно кръвьта си въ непристжпнитѣ дефилета на черногорскитѣ планини и въ плодороднитѣ долини на Тимокъ и Нишава.

Хубавитѣ извѣстия отъ бойнитѣ полета, що прѣстигали въ Цариградъ ежедневно, радвали истински само мюсюлманското простолюдие, което не виждало по-надалечъ отъ носътъ си. Турскитѣ дипломати, обаче, колкото да били краткозраки и плиткоуми, съзирали въ сжществующата сега война едно ясно прѣдисловие на друга по-голѣма война, която можала да бжде фатална за Турция. Турскитѣ успѣхи въ Сърбия и Черна Гора, въ сжщность, разслабвали Турция, та че едва случайна война съ Русия, каквато всички очоквали, щѣла да завари армията на Султана съвсѣмъ изморена и непрѣготвена. А както е вече изнѣстно, Сръбско-Турската война се продължила (30 Юни 1876—28 Февруари 1877 г.) близу осемь мѣсеци.

Печалнитѣ събития и катастрофи, що постигали Турската държава така, едно слѣдъ друго, докарали отрезвенение, полека-лека, между цѣлото мохамеданско население на Балканския полуостровъ. То трепнало сега неволво прѣдъ грозната очевидность и се замислило доволно сериозно за своята бжднина. Голѣмъ страхъ свивалъ сърдцата и на турскитѣ първенци въ градоветѣ, защото на челата

имъ стояли набѣлѣзани безброй неправди, мжки, жестокости — извършени надъ невинниттѣ християни отъ самитѣ тѣхъ, или по тѣхна заповѣдь. Изглеждало дори, като че мохамеданското простолюдие се кае сега за безчовѣчниттѣ свои обноски спрѣмо българитѣ, като че е забравило тѣхнитѣ едва що потушени възстания, и като че имъ прощава вече за всичко, за всичко! — Такова било положението на работитѣ и въ Стара-Загора, прѣди навечерието на освободителната война!

Не билъ постигнатъ още пъленъ миръ съ Сърбия, а Турция се видѣла принудена да се готви отново за война — съ Русия. Надеждитѣ на турскитѣ стратеги почивали сега главно върху здравината на крайдунавскитѣ калета и укрѣпления, върху силата на гарнизонитѣ, върху стратегичното прѣимущество на дѣсния Дунавски брѣгъ и върху безсъмнѣнната опитность и храбрость на тамошнитѣ пълководци. Не бивало да се пропустне неприятеля да прѣброди шароката рѣка, защото Турция оставала вече открита на нахлуванията му.

Тѣснитѣ клисури въ Стара планина стояли слабо укрѣпени и слабо завардени. Въ Централния Балканъ само Шипченския проходъ билъ подсигуренъ, до нѣкждѣ, съ по-добра отбрана, ала и неговиятъ южeнъ изходъ оставалъ изложенъ на очевидна опасность, въ случай че руситѣ нахлуяли (както и сториха) въ Казанлъшката долина прѣзъ Хаинкьовския проходъ. Освѣнъ това, почти всички градове въ Тракия стояли безъ войска.

Една почти 50-хилядна армия, организирана доволно добрѣ, подъ командата на Сюлейманъ паша, била сериозно ангажирана въ Черна Гора, дѣто войната още продължавала. При това Турция не разчитала никакъ на своя многоброенъ *башибозукъ*, който прѣдставлявалъ една твърдѣ не дисциплинирана зганъ, навикнала само да плѣни и убива — въ мирно врѣме, отъ колкото да се сражава на бойното поле — въ врѣме на война.

Манифеста на Царя-Освободителя, отъ 12 Априлъ 1877 г., прочетенъ тържественно на згрупиранитѣ въ Кишиневъ руски освободителни войски, поставилъ точка на всички по-нататъшни съмнения у хората за избухването на Руско-Турската война. Подиръ блѣскавиятъ смотъръ на войскитѣ на Кишиневското поле и слѣдъ Божествения водосвѣть и молебенъ, за възтържествуването на правдата, многобройната руска армия се отправила, още сѫщиятъ день, къмъ Прутъ и къмъ далечнитѣ брѣгове на рѣката Дунавъ.

Подиръ това, разбира се, Турция отново промѣнила разположението си спрѣмо българитѣ на Балканския Полуостровъ, които почнала веднага накъ да бѣси, затваря и прѣслѣдва безразборно. Голѣма часть отъ цариградскитѣ български младежи, що се учили по онова врѣме въ тамошното *медицинско училище*, или се занимавали съ книжнина и учителство, едва спасили животътъ си чрѣзъ бързо бѣгство, посрѣдствомъ чуждитѣ параходи [151]).

Обаче, подаденията отъ Цариградъ сигналъ, да се прѣслѣдватъ българитѣ безразборно, почти на всждѣ въ империята, не билъ посрѣщнатъ съ очакваната готовность въ провинциитѣ отъ всички мюсюлмани. По-богатитѣ и по-благоразумнитѣ отъ тѣхъ, които милѣяли главно за имотитѣ си и за своя охоленъ животъ, що прѣкарвали до сега безгрижно помежду българитѣ, — тѣ намѣрили цариградскитѣ подстрѣкателства за глупи и опасни, та се опълчили срѣщу тѣхъ най-енергично. Освѣнъ това, като имали прѣдъ видъ случкитѣ отъ по миналитѣ Руско-Турски войни, тѣ съвѣтвали мохамеданското простолюдие най-настоятелно, да се не подава то на никакви обѣщания и прѣдумки и да не прѣдприема нищо лошо противъ българитѣ, защото злитѣ послѣдствия отъ това никой не би можалъ да прѣдскаже.

Освободителната война заварила градъ Стара-Загора въ цвѣтуще състояние. Търговията и занаятитѣ били подигнати тука до една такава висота, щото Заара надминавала, въ това отношение, почти всички останали градове въ Сѣверна Тракия. Заарскитѣ българи се отличавали съ своята заможность, прѣдприемчивость, пожертвувателность, ученолюбие и патриотизъмъ. Търговията и занаятитѣ въ града били съсрѣдоточени почти изцѣло въ тѣхнитѣ рѫцѣ, а училищата имъ имали, за тогавашното врѣме, рѣдка и образцова наредба въ всѣко отношение. Старозагорската българска община располагала съ доволно материялни срѣдства, които събирала ежегодно отъ черкви, еснафи, читалища и много частни пожертвувания. Заара била огнище на просвѣщението у

151) Въ своитѣ „Въспоминания отъ разбъркантѣ врѣмена", г. Петъръ Ивановъ, него врѣме учитель въ „Цариградското българско училище" рисува хубаво това положение на цариградскитѣ българи.

Нашия писатель и журналисть, г. Ст. С. Бобчевъ, притежавалъ, казватъ, сѫщо подробни бѣлѣжки върху положението на цариградскитѣ българи отъ навечерието на Освободителната война, които тъкмялъ ужъ на скоро да обнародва. Г. Бобчевъ е очевидецъ на цариградскитѣ събития отъ онова врѣме.

насъ и заарскитѣ учители и учителки се ползували съ голѣми прѣимущества почти на всждѣ въ цѣлокупното Българско отечество.

По численность, българитѣ въ Стара Загора държали първенство (4000 кжщи) надъ турци (2400 кжщи) и евреи (около 300 кжщи), които намалявали отъ день на день. А по интелигентность и естествени дарби, то се знае, българитѣ надминавали и еднитѣ и другитѣ стократно. Турскитѣ и еврейски училища въ града, оставени всецѣло на ржцѣтѣ и благоусмотрението на невѣжественни ходжи и хахами, не проявявали никакъвъ напрѣдъкъ и не давали почти никакво въспитание и образование на дѣцата. Въ тѣхъ господарувалъ мракътъ, безчовѣчното физическо наказание. педантизмътъ, мжчителното „на устъ“ учение и почти свирѣпитѣ обноски на възпитателитѣ къмъ учащата се младежь. Дѣцата въ тѣзи училища затжпявали, привиквали на страхъ и добивали отвращение къмъ наука и просвѣта. На учиетлитѣ си тѣ гледали, като на звѣрове!

Между това живота на християнитѣ въ Стара-Загора станалъ вече по-сигуренъ и доволно поносимъ. Отъ Заарското възстание насамъ, Старозагорскитѣ турци умекнали значително спрямо българитѣ и обноскитѣ имъ къмъ послѣднитѣ вземали по-прилична и по човѣшка форма. Старата ненависть, що кипяла въ сърдцата имъ отъ 1875 г. насамъ срѣщу Заарскитѣ българи изобщо, сега поотслабнала вече, поуталожила се и като че клоняла нѣкакъ къмъ съвършенно загасване. Въ града утихнала явната умраза между християни и мохамедани, а клеветитѣ, издайствата, прѣслѣдванията и затворитѣ се прѣкратили. Вече всичкитѣ жители на Заара, безъ разлика на вѣра и народность, живували сега зговорно помежду си, като слѣдяли съ напрѣгнато любопитство развоя на събитията въ Европа, които не прѣдвѣщавали нищо добро за Турция.

Слѣдъ едно кърваво сражение отъ пълни 11 часа, руситѣ минали Дунава (15 Юни 1877 г.) при Зимничъ и станали господари на Свищовъ. Русенския военачалникъ на гарнизона, Абулъ Керимъ паша, прѣдсказалъ на Султана това прѣминаване на московцитѣ прѣзъ Дунава още по-отдавна, като обърналъ вниманието му сериозно върху слабо защитения дѣсенъ брѣгъ на рѣката, между градоветѣ Свищовъ и Видинъ. Както и да е, но уплахата на турцитѣ въ Тракия и Цари градъ, подиръ това нечакано събитие била голѣма и неописуема. Пжтя на рускитѣ войски сега билъ съвсѣмъ отворенъ прѣзъ Стара планина, дори до Одринъ и

по-нататъкъ. Въ Тракия нѣмало почти никждѣ редовна турска войска, която би се рѣшила на сериозенъ бой съ руситѣ.

Слѣдъ като прѣминали прѣзъ Дунава доволно руски войски и едва що сформираното въ Плоещи и Кишиневъ Българско Опълчение (21 юни), генералъ Гурко се поставилъ на чело на такъ наречения тогава прѣденъ отрядъ (25 юни) и бърже се подвижилъ съ него къмъ югъ [152]). Той влѣзалъ въ старата българска столица В. Търново на 26 юни, слѣдъ обѣдъ, посрѣщнатъ отъ тамошното българско население съ най-голѣмъ интусиазъмъ. „Възсѣдналъ на конь, прѣдъ нареденитѣ на площада при конака български опълченци, той поздравилъ послѣднитѣ съ стѫпванието имъ въ старата българска столица, която била освободена отъ войскитѣ на руския царь [153])“.

На 27 юни генералъ Раухъ, началникъ на авангарда отъ прѣдния отрядъ, получилъ бърза заповѣдь отъ генералъ Гурка, да тръгне съ малко отдѣление конница незабавно къмъ Хаинския боазъ, да прѣгледа прохода добрѣ, да поправи коларския му пѫть (до колкото врѣмето и обстоятелствата позволяватъ) и да направи цѣлата му дължина безопасна за прѣминаването прѣзъ него на руската войска. Благодарение на обстоятелството, че Хаинския боазъ не билъ заварденъ отъ турска войска и още, че българското население отъ околнитѣ колиби съ готовность се притекло на помощь, генералъ Раухъ изпълнилъ възложената му работа отлично и въ най-скоро врѣме. Наистина, въ селото Ханикьой имало на постъ единъ табуръ туска войска и малко башибузуци, ала тѣ не усѣтили никакъ, че руситѣ били толкозъ близу до тѣхъ.

Слѣдъ като билъ поправенъ коларския пѫть доволно добрѣ и движението прѣзъ прохода усигурено, генералъ Гурко напусналъ Търново и навлѣзалъ въ Хаинския боазъ (1 юли) съ цѣлия си щабъ и всичката си войска. Въ щабътъ му се намѣрвалъ тогава и покойния български князъ Александъръ Батембергъ. На прѣвала на прохода, не далеко отъ събореното турско „беклеме“, офицеритѣ отъ авангарда на отряда побили въ земята високъ и дебелъ дървенъ стълбъ и написали тамъ имената си за споменъ.

---

152). Прѣдния отрядъ на генералъ Гурко се състоялъ отъ 4-а стрѣлкова бригада, 6 дружини отъ Българското Опълчение, 31 ескадрона кавалерия, пионерна команда, 2 конни батареи и 14 планински орждия (вж. С. Н. Кисовъ, „Българското Опълчение“. София 1897 г. стр. 121).

153). Д. В. Храновъ. „Спомени за генералъ Гурко“ въ сп. „Бълг. Сбирка“ Год. VIII., кн. III.

На 2 юли войскитѣ на генералъ Гурко закрачили безприпятственно къмъ югъ. Казацитѣ и уралцитѣ минали първи прѣзъ боаза и се отзовали въ скоро врѣме на отвъдната страна на Балкана. Тѣ били посрѣшнати нечакано, при самия изходъ на прохода съ честъ пушеченъ гърмежъ, който отправили срѣщу тѣхъ шепа башибозуци, поставени на това мѣсто да наблюдаватъ и да възпрепятствуватъ на руситѣ да навлѣзатъ въ Казанлъшката долина. Казацитѣ се спустнали незабавно връзъ тѣхъ съ дългитѣ си пики и 150 башибузуци „теслимили“ оржжията си веднага, а други нѣколцина души сполучили да побѣгнатъ къмъ полето. Таборътъ турска войска, що билъ расположенъ на лагеръ при селото Хаинкьой, като зачулъ честия пушеченъ гърмежъ, хукналъ да бѣга по посока къмъ Твърдица въ уплаха и оставилъ слѣдъ себе всички свои необходими припаси и провизии. Турцитѣ оставили удобнитѣ си палатки на готово разпънати да могатъ опълченцитѣ на утрѣто свободно да си починатъ въ тѣхъ, безъ да бждатъ изложени на горещитѣ слънчови лжчи.

На 3 юли генералъ Гурко се надвѣсилъ надъ долината на Тунджа съ цѣлиятъ си отрядъ; той можалъ да дѣйствува сега, къмъ югъ, по всичкитѣ посоки, дори до Одринъ. Въ широкия оня правожгъленъ трижгълникъ, заключенъ между селото Шипка и градоветѣ: Котелъ, Сливенъ, Ямболъ, Нова-Загора и Одринъ, турцитѣ нѣмали повече отъ десеть хиляди редовна войска, която била раздробена на твърдѣ малки части, заставена да брани важни тѣснини прѣзъ Балкана и голѣми пространства земя въ равнинитѣ. Освѣнъ това, рускитѣ войски били улеснявани на всѣка крачка отъ християнското българско население въ тоя край, защото българитѣ гледали на тѣхъ и като на еднокръвни свои братя и като на освободители.

Въ селото Хаинкьой генералъ Гурко раздѣлилъ отрядътъ си на двѣ крила. Едното крило той проводилъ въ лѣво, къмъ селото Твърдица и Нова-Загора, за да прѣслѣдва и уничтожи слабата турска конница и пѣхота, що се опитвала да напрѣдва отъ равнината по посока къмъ Балкана и да въспира движението на руската войска. Самъ той потеглилъ съ второто крило къмъ дѣсно, да пропъди турския гарнизонъ надъ Шипка и да прѣвземи Мжглишъ и Казанлъкъ [154]). Не далечъ отъ Хаинкьой, близу до

154). Крилото на генералъ Гурко състояло отъ цѣлиятъ му щабъ, многина европейски кореспонденти, четвърта стрѣлкова бригада, кавалерията, 5-а и 6-я дру-

селото Лаханлии, по височинитѣ отъ къмъ Балкана, една часть турска пѣхота (петь табора пѣхота, артилерия и много черкези и башибозуци) вземала прѣзъ нощьта (3 юли) позиции и, когато минавали рускитѣ войски, турцитѣ започнали да стрѣлятъ върху тѣхъ. Генералъ Гурко веднага изкомандовалъ да стрѣля конната артилерия върху турцитѣ и слѣдъ едно кратко сражение турскитѣ войници избѣгали къмъ селото Мъглишъ". Генералъ Гурко прѣстигналъ въ Мъглишъ едва на мръкване, дѣто билъ посрѣщнатъ радостно отъ селенитѣ; войската му останала да прѣнощува край селото, дѣто мъглижани надонесли хлѣбъ съ кошове и вино съ каци и казани, за да нагостятъ уморенитѣ си братия и освободители. Тукъ били доведени и около 30—40 души турски войници, отъ Лаханлийския гарнизонъ, които прѣдали оржжията си на българитѣ доброволно и моляли сега генералъ Гурка да ги опрости. Въ сжщото врѣме падналъ въ ржцѣтѣ на драгунитѣ и Казанлъшкия Каймакаминъ, който се опитвалъ да избѣга къмъ Стара-Загора, защото го било страхъ отъ руситѣ, да го не накажатъ за прѣстжпленията му [155]).

Рано сутриньта, на 4 юли, генералъ Гуркова отрядъ напустналъ Мъглишъ и се отправилъ, прѣзъ лозята, къмъ Казанлъкъ. Въ Казанлъшкитѣ лозя и зарзаватени градини, той билъ посрѣщнатъ отъ слабо отдѣление турска редовна войска и малко башибозуци, ала, слѣдъ кратко сражение, драгунитѣ разпиляли и прогонили турцитѣ къмъ Шипка и къмъ Калоферъ и руситѣ влѣзнали на пладня въ Казанлъкъ. На край града излѣзли да посрѣщнатъ генералъ Гурка турци и българи, еднитѣ на чело съ кадията, който билъ човѣкъ справедливъ и добродушенъ, а другитѣ — на чело на духовенството си и учителитѣ.

Слѣдъ като си отпочинали рускитѣ войски и Българското

жени отъ Българското Опълчение и нѣколцина души опитни водачи отъ селата. Шипчанския проходъ билъ доволно добрѣ укрѣпенъ и варденъ сега отъ около 7500 души редовна турска войска.

155). Когато генералъ Гурко прѣвзелъ Казанлъкъ, тукашнитѣ българи му се оплакали отъ каймакамина, който ги псувалъ и заплашвалъ съ бой и смърть. Съ стотини български кола прѣкарали припаси до Шипка, а отъ тамъ българитѣ ги ржцѣ трѣбвало да изнасятъ тия припаси горѣ по височинитѣ на Балкана при турскитѣ укрѣпления. Каймакаминътъ, който се разпорѣждалъ съ прѣнасянето на припаситѣ, говорилъ на турскитѣ солдати да биятъ българитѣ, ако бързо не прѣнасятъ, та той да чува плачътъ имъ чакъ въ Казанлъкъ (вж. Д. В. Храновъ, „Спомени за Генералъ Гурко" въ сп. „Бълг. Сбирка" 1901 г. кн. III. стр. 184).

Отлъчение добрѣ, подъ дебелитѣ сѣнки на кичеститѣ „Кайнарджански орѣхи,“ генералъ Гурко се отправилъ още сѫщия день къмъ Шипка, да нападне турския гарнизонъ на шипчанскитѣ височини, да го разбие бърже и да обезпечи тилътъ на своя храбъръ „лѣтучій отрядъ.“ Горещината прѣзъ този день била нетърпима. Врѣмето било тихо и безмълвно. Слънцето сипяло сега огънь отъ небето върху земята. Шипчанския Балканъ потъвалъ въ синкава и прозрачна омара.

Доволно силния турски гарнизонъ на Шипка (7500 души), що билъ расположенъ на лагеръ край селото, щомъ като зачулъ, че рускитѣ войски прѣвзели Казанлъкъ, напустналъ палаткитѣ си воднага и се покатерилъ бѣжишкомъ по укрѣпленията на планината. Генералъ Гурко прѣвзелъ селото Шипка безприпятственно на 4 юли 1877 г., а на утрѣшния день посипалъ турскитѣ позиции по височинитѣ съ артилерийски огънь и прѣнудилъ защитницитѣ на шипчанския проходъ да бѣгатъ и да му оставятъ въ рѫцѣтѣ една хубава стоманена батерия. Часть отъ избѣгналитѣ турски войници, що вървѣли прѣзъ Балкана по посока къмъ Юмрукъ Чалъ и Марагидикъ, тѣ били избити немилостиво отъ калоферци въ Росалийската пѫтека, други мнозина се прѣдали доброволно на казацитѣ и били откарани въ плѣнъ къмъ Русия. Генералъ Гурко билъ свободенъ вече да нахлуе съ отряда си въ старозагорското поле, защото отдиря нѣмало що да го смущава, а градъ Стара-Загора стоялъ съвсѣмъ незаварденъ.

Между това положението на българитѣ въ Стара-Загора станало много критическо, защото тѣ били изоставени сега на волята на заарскитѣ турци, които отдавна имали желание да колятъ, ала неможали да найдатъ згоденъ случай, нито доволно оправдателни причини. Хората въ Заара живѣяли сега въ пълна неизвѣстность.

По едно врѣме въ турскитѣ махали въ Заара завладѣло голѣмо смущение. Турскитѣ конашки заптиета закръстосвали заарскитѣ улици и мегдани по различни посоки и мохамеданскитѣ градски първенци почнали да бързатъ къмъ конака. Бързали къмъ конака сега и старозагорскитѣ български чорбаджии и попъри търговци и занаятчии, които каймакаминътъ призовавалъ да се явятъ по-скоро при него. И наистина, работата сега била много спѣшна и неотложна. Отъ Казанлъкъ се получило извѣстие, чрѣзъ особенъ куриеръ, че многобройни московски войски нахлули въ Хаинския боазъ, и че прѣднитѣ имъ отряди се появили вече

въ казанлъшката долина. Къмъ мохамеданското заарско население се правялъ патриотически апелъ, да побърза то часъ по-скоро къмъ Казанлъкъ, да заварди прохода между Туловата кория и старозагорското поле, и да възспре движенията на неприятеля къмъ югъ. По този начинъ щѣла да се улесни значително работата и на султановитѣ войски при Шипка и другадѣ, „които не били въ състояние сега самички да побѣждаватъ многобройния душманинъ на всждѣ.“

На старозагорскитѣ чорбаджии и български първенци не било съобщено въ конака текстуално съдържанието на тревожното извѣстие отъ Казанлъкъ, ала тѣ угадили много добрѣ въ що се състояла работата сега, по треперливия гласъ на каймакама и по смутенитѣ лица на беговетѣ.

Турскитѣ първенци неможали да скриятъ сега отъ българитѣ, че мо ковскитѣ войски сж се приближили значително до Заара, и че града стоялъ отворенъ на нахлуванията имъ, безъ всѣка защита. Обаче тѣ обърнали вниманието на послѣднитѣ сериозно, че щастието и злощастието на хората въ войната е променливо, че въ подобни смутни и несигурни врѣмена се случватъ обикновенно всѣкакви нежелателни работи, които могатъ да бждатъ еднакво неприятни и пакостни, както за мохамеданитѣ, така и за българитѣ. И като имъ посочили най-главно на черкезитѣ, башибозуцитѣ и другитѣ недисциплинирани мохамедански елементи, що кръстосвали сега безприпятственно тракийскитѣ полета и вършали всѣкакви произволи надъ беззащитнитѣ хора, приканили българитѣ да се здружятъ съ мохамеданитѣ въ това развълнувано врѣме и да си дадатъ дума и клѣтва помежду си, че ще да се бранятъ и подпомагатъ взаимно, било отъ руситѣ, ако послѣднитѣ прѣвзематъ града, било отъ черкези, цигани и башибозуци, ако се опитатъ тѣ да колятъ и плячкосватъ нѣкакъ по българскитѣ махали въ Заара.

То се знае, че старозагорскитѣ български първенци неможали да не приематъ едногласно и съ пълна готовность мирното прѣдложение на своитѣ съграждани турци, толкозъ повече, че тѣхъ ги било страхъ сега да се противятъ, не били въ състояние да прѣдвидятъ на далечъ какво може да се случи, бояли се отъ гнѣвътъ на фанатизираното мохамеданско простолюдие въ града, па не разполагали, освѣнъ това, и съ никакво почти оржжие за отбрана. Тѣ се задоволили въ случая само съ това, че турцитѣ отнели мълкомъ часть отъ голѣмото имъ безпокойство,

поокуражили ги малко и влѣли въ сърдцата имъ сладостни мечти за близко освобождение!

Както споменахме вече по-горѣ, появяването на генералъ Гуркова отрядъ въ Хаинския боазъ, прѣдизвикало голѣма паника въ турскитѣ заарски махали. Особенно много плашало старозагорскитѣ турци обстоятелството, че града останалъ въ това критично врѣме безъ никаква войска.

По-влиятелнитѣ и по-благоразумни турци, които оцѣнявали положението на работитѣ по настоящемъ най-добрѣ, помжчили се да отложатъ страхътъ на съгражданитѣ си съ това, като се опитатъ да примирятъ християни и мохамедани помежду имъ и да изкоренятъ изъ сърдцата имъ досегашното потайно озлобление. И както видѣхме, тѣхниятъ опитъ се увѣнчалъ съ пълна сполука.

Обаче, въ Стара-Загора се намѣрили и други мохамедани, заклѣти противници на първитѣ, които счели постжпката имъ за срамотна и унизителна, да влѣзватъ въ каквито и да било мирни прѣговори съ прѣзренитѣ и подвластни християнски *раи*, та се заловили рѣшително да парализиратъ дѣлата на своитѣ благоразумни едновѣрци, като настроявали сега явно заарската мохамеданска младежь и простолюдие срѣщу българитѣ. На чело на послѣднитѣ стоялъ нѣхой си Хаджи Таиръ-ага, старъ, богатъ и фанатизиранъ турчинъ, който прѣзиралъ всичко българско.

И наистина, едва що било постигнато горното съглашение въ *мевлича*, и тъкмо що се разотишле българскитѣ чорбаджии и първенци по домоветѣ си, за да огласятъ, подиръ малко, успокоителната радость на братията си по махалитѣ, ето че дворътъ на старозагорския конакъ се напълнилъ внезапно съ многобройна и развълнувана мохамеданска тълпа, която кряскала до небето срѣщу българитѣ, и въ яростьта си била въ състояние, може би, да изличи отъ лицето на земята цѣлия български народъ.

Родителитѣ на тази развълнувана мохамеданска тълпа псували българитѣ сега най-цинично, като ги наричали прѣстжпници прѣдъ Бога и прѣдатели на царщината, която тѣ разсипвали умишленно и безсрамно. Избухването на настоящата Руско-Турска война, казвали тѣ, е дѣло пакъ на безсрамнитѣ наши гяури, които дадоха възможность на московеца да прѣмине лесно прѣзъ Дунава и да нахлуе хайдушки съ войскитѣ си въ държавата на падишаха.

Смърть и огънь върху главитѣ на безвѣрницитѣ! се провиквала заслѣпената мохамеданска тълпа въ това врѣме, и гласътъ на кроткия заарски каймакаминъ, който се мжчалъ да я надвика и укроти, се изгубвалъ безслѣдно помежду дивитѣ и оглушителни крясъци. Очитѣ на прѣдводителитѣ били обърнати сега къмъ Акарджанската българска махала, дѣто тѣ тъкмѣли да нападнатъ още сжщия день и, съ разрѣшението на каймакама, да ограбятъ кжщитѣ на заможнитѣ търговци и занаятчии, да изколятъ кого кждѣто сварятъ и сетнѣ да бѣгатъ прѣзъ полето къмъ Търново-Сейменъ и Одринъ.

Оглушителнитѣ крясъци въ конака не били замлъкнали още и заарската мохамеданска тълпа не била напълно укротена, когато въ града нахлули внезапно твърдѣ много турци отъ селата, които бѣгали, да се спасяватъ тука, съ сѣмействата си, съ колята си, съ всичката своя покжщнина и съ едритѣ и дребнитѣ си добитъци. Тази неочаквана отъ никого случайность дошла тъкмо въ най-пригодно врѣме, за да разочарови страхливото турско заарско простолюдие и да обезсили окончателно хищнитѣ и озлобени подстрекатели на тълпата.

Кроткия и нерѣшителния заарски каймакаминъ, който се чудилъ до тогава, какъ да въздържи необузданната тълпа отъ буйства и нежелателни работи, възползувалъ се сега отъ сгодната минута и възложилъ тежката задача на Еминъ и Ашимъ бея.

Между това, чаршията въ града се затворила цѣла, българитѣ се скрили и изпозаключили по домоветѣ си, християнскитѣ махали упостѣли, замлъкнали, занѣмяли. Вълнитѣ на грозната уплаха и на смущението загосподарували вече надъ всичкитѣ сърдца, града потъналъ цѣлъ въ дълбокото гърло на страхътъ. Събрани по нѣколко сѣмейства на едно, въ по-голѣмичкитѣ кжщи призовавали единодушно Всевишния да ги закриля отъ злото, като го моляли коленопрѣклонно и съ сълзи на очитѣ, да бжде милостивъ и снизходителенъ къмъ тѣхнитѣ велики прѣгрешения. Дѣцата поглеждали съ очудване разплаканитѣ си майки и, като неможали да си обяснятъ причинитѣ на тжгата имъ, милвали и цѣлували челата имъ и се притискали сърдечно въ тѣхнитѣ скути. Кандилата тлѣяли безшумно и спокойно въ иконостаситѣ и разливали около себе сладостна и приятна свѣтлина, която озарявала сега душитѣ на отчаянитѣ богомолци и вджхвала имъ вѣра и надежда въ прѣвеликитѣ милости на Бога!

Въ конака, двамата благоразумни и влиятелни турски първенци, Еминъ-Бей и Хаджи Ашимъ-Бей, изстжпили се енергично прѣдъ развълнуваната, но разочарована вече, мохамеданска тълпа, та почнали да я укротявать и да я хулятъ сжщеврѣменно, че се е повлѣкла така глупаво и безразсждно по умътъ на хора извѣтряли и полулуди, които имали за единственна цѣль безчинствата и грабежитѣ, безъ обаче да взематъ прѣдъ видъ грознитѣ послѣдици отъ това, които можали да настанатъ за всички Заарски мохамедани.

— „Нищо по-лесно и нищо по-срамотно отъ това, казвали говорителитѣ на тълпата, отъ колкото да надигаме пушкитѣ и ятаганитѣ си срѣщу беззащитнитѣ и мирни християни и да оплѣнимъ махалитѣ имъ. Но кой ще спаси утрѣ нашитѣ имоти, нашитѣ сѣмейства и нашитѣ глави? Или не виждате всинца съ очитѣ си, че Заара е изоставена днесъ съвсѣмъ безъ защита и че обстоятелствата, въ които живѣемъ сами ни налагатъ, да бждемъ кротки и въздържани спрямо българитѣ, па да търсимъ дори тѣхната помощь и тѣхното приятелство. Пъкъ и кога ли сж се държали българитѣ спрямо насъ така непростително и неразумно, както правимъ ние това днесъ спрямо тѣхъ, и както сме го правили вече не единъ пжть?—Не! това неможе да бжде, не е този правия и хубавия пжть, който сме сега избрали, за да запазимъ себе си и да защитимъ държавата си. Не е за похвала, да нападаме на мирнитѣ и беззащитни хора, като звѣрове, и да обираме имотитѣ имъ, спечелени съ потъ и трудолюбие. Това не е геройство! Дългътъ къмъ вѣрата и отечеството призовава сега всинца ни, да полетимъ дружно и безропотно къмъ бойното поле, да съпоставимъ гжрдитѣ си юначно срѣщу куршумитѣ и ятаганитѣ на истинския неприятель, да го пропъдимъ извънъ границитѣ отъ царщината си и да спечелимъ милоститѣ на пророка и славата на починалитѣ наши побѣдители — герои!“

Говорителитѣ посочили тогава на *тюлбетата* въ града, които правовѣрнитѣ мохамедани въздигнали въ честь на истинскитѣ османски герои, пълководци и защитници на вѣрата [156]).

---

156). Освободителната война заварила въ Заара 10 тюлбета: Туганъ Баали-баба, Синаати-баба (надъ военния сегашенъ клубъ), Хайрядъ-Деде, Пашабаба, Памукъ баба (приЕски джамия), Караджа Ахмедъ баба (въ Теке махлеси), Хасанъ-Деде (въ Сатма бунаръ) и още три други, на които имената се не помнятъ, ала мѣстата имъ сж извѣстни: едно въ градската пипинера, друго срѣщу домътъ на Ив. Димчевъ и третото въ така нарѣчената Хаджи Труханъ махлеси. Всички горѣпоменати тюлбета сж разорени вече, та и мѣстата

Засрамени отъ правдивитѣ укори на неострашимитѣ Заарски бегове, мятежницитѣ подвили мълкомъ вратъ и почнали да се разиждатъ безшумно по-махалитѣ си. Тѣ крачили сега мълчаливо къмъ домоветѣ си, обмислювайки на широко днешната своя авантюра, която вече и самички не удобрявали.

Въ срѣдъ двора на Старозагорския конакъ, останали да шумятъ сега само най-разпаленитѣ и най-рѣшителни турски „дели канлии“ (момчетии, луди млади), на брой около 40—50 души, които се зговаряли глъчно помежду си, да образуватъ още тази вечерь добрѣ въоржжена доброволческа чета, която да прѣпрѣчи пжтя на московцитѣ въ прохода, между Казанлъшката долина и Старозагорското поле. И, то се знае, безъ да разсжждаватъ много на дълго и широко, тѣ изказали това свое желание открито прѣдъ каймакама, когото помолили сжщеврѣменно, да ги упжти и улесни въ трудното имъ прѣдприятие. Тѣхнитѣ най-голѣми претенции се заключавали въ това, правителството да ги снабди съ доволно припаси и храна и да имъ отпустне нѣколко души опитни конни стражари за водачи.

Старозагорския каймакаминъ посрѣщналъ прѣдложението на разпаленитѣ и опасни „дели канлии“ съ най голѣма радость, защото тѣ били най-разваленитѣ и най-пакостни елементи въ града, които нарушавали постоянно спокойствието на мирнитѣ Заарски българи. И за да отърве, както себе си, така сжщо и гражданитѣ отъ тѣхъ, той се показалъ благосклоненъ къмъ молбата имъ и възхитенъ отъ юначеството имъ, което похвалилъ и насърчилъ съ най-горѣщи думи. И за да имъ не даде доволно врѣме да се разочароватъ и „попишманятъ“, той имъ обѣщалъ да отпустне на разположението имъ и малкото градско топче, съ което Заарскитѣ мохамедани гърмяли прѣзъ байрама и рамазана, стига тѣ да се прѣготвятъ и заминатъ още на слѣдующия день за бойното поле.

И наистина, ласкателнитѣ и насърдчителни думи на Заарския каймакаминъ подразнили твърдѣ много честолюбието на рѣшителнитѣ турчета; тѣ, казватъ, не мигнали прѣзъ цѣлата нощь, за да се прѣготвятъ, а на утрѣто (2 юли) заминали доволно рано къмъ мѣстностьта *Касапъ Кая* [157]). Старозагорскитѣ мохамедани

имъ мжчно се намѣрватъ. Съборени сж така сжщо и двѣтѣ турски текета, едното при Кални джамия (до старата крѣпость) и другото въ Кушуилу мехтепъ, въ двора на Череповъ.

157). Мѣстностьта *Касапъ Кая* се пада близу до Чанакчийскитѣ лъджи

излѣзли да ги изпроводятъ дори до Бешъ Бунаръ, като въздагали върху тѣхъ открито всичкитѣ свои надежди. Четата крачала весело и неудържимо къмъ дълбокитѣ завои на рѣката Бедечка, като оставяла слѣдъ себе си облаци отъ прахъ.

На трети юли, половината отъ смѣлитѣ доброволци се завърнали бѣжишката въ Заара и изпоплашили града. Тѣ се отдѣлили отъ четата още въ срѣдата на боаза и останали да прѣнощуватъ по воденицитѣ край Бедечка. Българскитѣ воденичари, като се страхували да не пострадатъ нѣщо прѣзъ нощьта, напустнали воденицитѣ си незаключени и се разбѣгали по лозята и къмъ града.

Другитѣ нѣколцина души доброволци, що се срамували да се довърнатъ назадъ, продължили пѫтя си съ заптиетата неустрашимо дори до края на боаза. Тѣ не подозирали ни най-малко, че руситѣ сѫ вече въ Мѫглишъ. Обаче, когато прѣстигнали вече на мѣстностьта Касапъ Кая, дѣто прѣдполагали да се закрѣпятъ и чакатъ неприятеля, тѣ зачули отъ къмъ полето силни смѣсени гърмежи и видѣли облаци отъ пушакъ, че се издигатъ къмъ небето. Равното Казанлъшко поле се вижда отъ баиритѣ надъ Касапъ Кая, като дъното на една тава, дори до Шипчанския проходъ.

Турскитѣ бѣжанци, които идѣли отъ къмъ селата изъ Казанлъшко, донесли на Старозагорската чета печалното извѣстие, че таборитѣ при Лаханлии и Хаинския боазъ сѫ разбити и уничтожени отъ рускитѣ войски, и че е настаналъ сега редъ на Шипка и Казанлъкъ. Тогава изплашенитѣ доброволци се присъединили бърже къмъ бѣглецитѣ и се повърнали (4 юли) въ Стара-Загора по сѫщия начинъ, както направиха и тѣхнитѣ другари на 3 юли.

На 4 юли градъ Стара-Загора се напълнилъ съ много турски бѣжанци, които нахлули тука отъ Заарското и Казанлъшкото полета. Смущението въ турскитѣ махали прѣзъ този день било голѣмо и неописуемо. Старозагорския каймакаминъ побѣгналъ тайно изъ града и конакътъ останалъ сега въ рѫцѣтѣ на заптиетата и беговетѣ. Казватъ, че въ този сѫщия день, нѣколко нервозни и страхливи Заарски ханъмки, които си прѣдставлявали

при сѣверния край на Дервенския боазъ. Казанлъшкото щосе прави тука опасна завивка и прѣскача едно лудо и шумливо дере. Край дерето се мѫдри и денъ днешенъ закрѫгленъ червенъ камъкъ (Касапъ Кая—Касански Камъкъ), върху който се били обезглавени, отъ турски кеседжии, безбройно множество български търговци. Мѣстностьта е доволно стратегична и прѣдставлява затулено хайдушко гнѣздо.

московцитѣ като чудовища, ненаситни за мохамеданска кръвь, разболѣли се сега смъртно отъ уплаха.

Тогава стария и фанатичния Хаджи Таиръ-ага, който жаднѣялъ за християнска кръвь и богатства, опиталъ се повторно да настрои мохамеданитѣ срѣщу българитѣ, замъ да нахлуе въ махалитѣ имъ за стръвъ и плячка. Около него се събрали сѫщитѣ ония 40—50 души турски кеседжии, що искаха да нападнатъ на българската Акарджанска махала на 1 юли, за да я ограбятъ.

Еминъ-бей и Хаджи Ашимъ-бей се поставили и този пѫть енергично срѣщу дѣйствията на непрѣклонния Хаджи Таиръ-ага, като заявили на заарското мохамеданско простолюдие открито, че ако то самичко не обуздае немирнитѣ и вѣтроглави нехранимайковци, тѣ сѫ готови сѫщата минута да напустнатъ Стара-Загора и да отпѫтуватъ съ сѣмействата си къмъ Т.-Сейменъ и Одринъ.

Като разбралъ Хаджи Таиръ-ага, че не ще може и сега нищо да направи, той напустналъ града сърдито и заканително, послѣдванъ отъ своитѣ страшливи и алчни за чуждо богатство креатури. Той заминалъ сега къмъ Одринъ, да вербува черкези и башибозуци, съ които възнамѣрявалъ да удари на Заара, да оплѣни града, да изтрепи българитѣ до кракъ и да накаже страшно противницитѣ си. Градъ Стара-Загора останалъ, слѣдъ това, потопенъ цѣлъ въ трепетъ.

И като не оставали вече никакви други срѣдства на рѫка, за да се упази Заара отъ едно внезапно опустошение, Еминъ-бей прибѣгналъ до най-крайнитѣ мѣрки, които му оставали още на расположение. Той поканилъ сега при себе дѣда Петка Славейковъ, него врѣме учитель въ Стара-Загора, и го помолилъ да съчини на руски едно писмо до генералъ Гурка, въ което да му изложи най-подробно страшното положение на хората въ Заара, да му съобщи че града е безъ защита, и че мохамедани и християни го призоваватъ по настоящемъ коленопрѣклонно, да се смилостиви надъ дѣцата и сѣмействата имъ и да проводи войска да ги пази отъ обирачи и кеседжии [158]). Писмото било врѫчено

158). Слѣдъ прѣвземанието на шипченскитѣ укрѣпления, генералъ Гурко се завърна въ Казанлъкъ, гдѣто намѣри пристигнала изъ Стара-Загора една депутация отъ нѣколко първенци българи и турци, носящи писмо отъ П. Р. Славейкова, който въ онова врѣме бѣ учитель въ Стара-Загора. Тая депутация бѣ натоварена отъ старазагорскитѣ българи и турци да помоли началникътъ на руския отрядъ да из-

на бързи кориери, за да го прѣдадатъ на генарала въ Казанлъкъ.

Генералъ Гурко приелъ старозагорскитѣ бързи кориери твърдѣ благосклонно. Обаче той не обещалъ на старозагорци никаква военна помощь, понеже отрядътъ му билъ ангажиранъ сега въ казанлъшката долина, дѣто многобройни башибозушки банди кръстосвали селата и лѣсоветѣ. Трѣбвало да се очисти първомъ тукашния край отъ размирнитѣ мохамедански елементи, които налитали всѣка минута върху рускитѣ разѣзди и грабяли имотитѣ и добитъцитѣ на българитѣ, та че тогава да се прѣдприеме тепърва каквото и да било движение къмъ югъ, прѣзъ проходитѣ на Срѣдна Гора. Началника на летучия отрядъ се въздържалъ да дава обещания и да прѣдприема авантюри, защото тѣ можали да костуватъ живота на много хора.

Между това, старозагорскитѣ жители, безъ разлика на вѣра и народность, прѣминавали врѣмето си въ трепетъ и молитви!

прати по-скоро руска войска въ града, дѣто нѣмаше никаква турска войска (вж. Д. В. Храновъ, „Бълг. Сбирка," год. VIII, кн. III, стр. 187).

Въ книгата „Страданията на българитѣ и освобождението на България прѣзъ 1877—78 год." отъ Г. Димитровъ, ст. 130—131, е помѣстено и второ едно писмо отъ старозагорци, отправено къмъ влиятелния казанлъчанинъ Касеоглу, за да го съобщи на генералъ Гурко. То има слѣдното съдържание:

„Отъ снощи насамъ, мюсюлманитѣ наши съсѣди отъ селата идатъ да извѣстяватъ за изгарянето на нѣколко кѫщи въ турскитѣ села въ казата ни, подпалването на които отдаватъ на рускитѣ стражи. Тѣзи слухове си причинили доволно вълнения въ градътъ ни и едни скърбятъ за тѣзи нещастия, а други въ раздраженето си заплашватъ съ отмѫщение на християнскитѣ селяни. Ний не знаемъ до колко е вѣрно това що отдаватъ на рѣченитѣ стражи, но като се тури то за причина на нещастия, които могатъ да послѣдватъ, не можемъ да непристанемъ на прѣдложението на нѣкои отъ благоразумнитѣ ни съграждани мюсулмани, които желаятъ щото чрѣзъ васъ да се извѣсти това на тамошнитѣ военни власти, които може и съвсѣмъ да не знаятъ за това, което се отдава на тѣхнитѣ стражи и което излага на опасность цѣлото население. Умолявате се прочее, ако ви е възможно и достѫпно и ако виждате за добрѣ едно таквозъ съобщение да го извѣстите на принадлежнитѣ власти и съ туй ще задължите прѣмного, както нашитѣ съжители мюсулмани, тъй и насъ вашитѣ приятели."

Ески-Загра, 9-й Юлий 1877 год.

За Ст. Каз. Съвѣтъ
Архіер. П. Икономовъ П. Стефанъ.

Това писмо не е достигнало до ржцѣтѣ на Касеоглу, нито е било съобщавано нѣщо на рускитѣ пълководци отъ нѣкого за съдържанието му. Ако би достигнало дори назначеннего си, то пакъ не би имало оная сила, както писмото на П. Р. Славейковъ. Господинъ Г. Димитровъ е отбѣлѣзалъ, вѣроятно по погрѣшка, подъ съдържанието на писмото годината *1876* вмѣсто 1877, както ние поправихме.

Отъ една страна, погледитѣ на хората били обърнати къмъ казанлъшкото шосе, отъ дѣто очаквали да видятъ освободителнитѣ войски на могжщия руски императоръ, а отъ друга — тѣ всички треперяли сега отъ заканитѣ на заклѣтия Хаджи Таиръ-ага, който можалъ всѣки часъ да нахлуе въ Заара отъ къмъ полето, съ своитѣ безпощадни черкези и башибозуци и да направи страшна кръвнина.

Заарскитѣ мохамедански младежи останали слѣпи привърженци на неукротимия Хаджи Таиръ-ага и подиръ заминаването му отъ Стара-Загора. Тѣ хранели въ обещанията му голѣми надежди, че скоро пакъ ще да се завърне, та не прѣставали нито часъ отъ да се заканватъ на българитѣ и да точятъ ятаганитѣ си прѣдъ очитѣ имъ. На 9 юли 1877 г., тѣ очаквали съ най-голѣмо нетърпѣние любимия си прѣдводитель да прѣстигне, като се събрали още въ тъмни зори край кукурузищата въ полето и гледали коя минута ще се подигне прахъ по Т.-Сейменското шосе. Тѣ били въоржжени сега всички отъ петитѣ до главата и имали на око първомъ Акарджанската българска махала, която искали да нападнатъ вече безъ всѣкакви забикалки. А за да се не появятъ случайно нѣкакви недоразумения помежду имъ, и да не би нахлули едноврѣменно мнозина отъ тѣхъ въ едни и сжщи кжщи, разбира се, за по-богата плячка, то тѣ се споразумѣли по тоя въпросъ прѣдварително. И така, всичко било вече приготвено за едно страшно клане.

Старозагорскитѣ българи догаждали намѣренията на мохамеданскитѣ младежи твърдѣ добрѣ, ала тѣ били безсилни сега да се защитятъ самички, защото нѣмали на разположение почти никакво оржжие. Еминъ-бей и Хаджи Ашимъ-бей се научили за планътъ на размирницитѣ едва на 8 юли, когато било вече много късно и почти невъзможно, да се прѣдприеме каквото и да било срѣщу тѣхъ. Тогава Еминъ-бей побързалъ да изпрати повторно писмо до генералъ Гурка въ Казанлъкъ, въ което му изложилъ за послѣденъ пжть натегнатото положение на работитѣ въ Заара, като го молилъ най-настоятелно оврѣме да се притече на помощь на старозагорци, защото часоветѣ на живота, особенно на българитѣ, били вече окончателно прѣброени. Той казвалъ въ писмото си още, че мохамеданското простолюдие въ Заара било наистина доволно мирно и послушно, ала то все пакъ съчувствувало на размирницитѣ тайно и ги насърдчавало дори. А тур-

скитѣ младежи били хора буйни и вироглави, които не правяли смѣтка за послѣдствията на своитѣ авантюри.

Въ недѣля, 10 юли 1877 г., около 1 часа слѣдъ пладнѣ, въ околностьта на Стара-Загора се появила една сотня казаци, които имали задъ гърбътъ си цѣлъ единъ полкъ драгуни, прѣдводителствувани отъ херцога Николай Максимилияновичъ Лайхтенбергски. Казацитѣ се установили съ конетѣ си въ мѣстностьта „Бадемлиця,“ прѣзъ която минава днесъ шосето за Казанлъкъ, и захванали да пращатъ разѣзди по баиритѣ около града. Драгунитѣ стояли разточени по цѣлата дължина на Дервенския боазъ и прѣдпазливо пристжпали напрѣдъ.

Въ това врѣме се прѣдставили на началника на казацитѣ старозагорскитѣ български и турски първенци, привѣтствували го отъ страна на населението най-сърдечно и го поканили да навлѣзе и завземи града безъ всѣка боязнь. Той поблагодарилъ, отъ своя страна, за сърдечното привѣтствие най-учтиво, ала поканата за завземанието на града отказалъ да послѣдва. до като му не било прѣдадено на ржцѣтѣ голѣма часть отъ оржжието на старозагорскитѣ турци.

Разбунтуванитѣ турски младежи въ града, що били събрани край кукурузищата въ полето и очаквали нетърпеливо прѣстиганието на Хаджи Таиръ-ага, не се съгласили сега да прѣдадатъ оржжието си въ ржцѣтѣ на руситѣ, та се отстранили бѣжишката отъ Заара.

Херцогъ Николай Максимилияновичъ Лайхтенбергски завзелъ града Стара-Загора тепърва около 5 часа подиръ обѣдъ. Той билъ посрѣщнатъ отъ българитѣ най-въодушевленно, а войницитѣ му получили доволно храна, вино, ракия и различни подаръци. Кжщитѣ и улицитѣ въ българскитѣ махали били окичени на нѣколко мѣста съ руски трикольорни знамена, които българитѣ приготвили, казватъ, още прѣди една седмица, когато се разчуло въ Заара, че генералъ Гуркови отрядъ се показалъ въ долината на Тунджа. Ученици и ученички, отъ българскитѣ училища, пѣяли дружно и сладкогласно различни привѣтственни пѣсни въ честь на скжпитѣ освободители; черковнитѣ клепала не замлъкнали до късна вечерь прѣзъ този день, замъ да занесатъ, чрѣзъ тишината на нощьта, по-надалеко, въ полскитѣ села, радостната вѣсть за избавлението. Руси и българи плакали сега като дѣца отъ радость, която неможали да задушатъ въ гжрдитѣ

си, неможали да изразятъ и съ думи, а я изявявали помежду си съ сълзи.

На 11 юли прѣстигналъ въ Стара-Загора и самъ генералъ Гурко, заедно съ 1-а, 2-а, 3-а и 5-а дружини отъ Българското опълчение; той билъ посрѣщнатъ сърдечно отъ членоветѣ на общинското управление и отъ по-първитѣ граждани на Бешъ-Бунаръ, а духовенството и множество народъ го причакали въ Бадемлиця. Въ черквата св. Димитъръ се отслужилъ молебенъ отъ цѣлото старозагорско свещенничество, а прѣдсѣдателя на общинското управление, П. Р. Славейковъ, се обърналъ къмъ генералъ Гурка съ една толкозъ трогателна рѣчь, която разплакала всички присжтствующи.

Генералъ Гурко заварилъ Стара-Загора въ пълна анархия. Отъ околни Заарскитѣ села, както и отъ колибитѣ на Трѣвненския, Шипченския и Еленския балкани нахлули въ града много обирари, които разбивали дюкенитѣ на хората въ чаршията безразборно и плячкосвали каквото намѣрятъ. Старозагорскитѣ български търговци нарисували едри кръстове по вратитѣ и кепенцитѣ на дюкенитѣ си, съ цѣль да прѣдупрѣждаватъ обирачитѣ, че тѣ не сж мохамедански, ала послѣднитѣ не разбирали отъ нищо. Тогава генералъ Гурко заповѣдалъ да се сформируватъ двѣ мѣстни доброволчески чети въ града, едната пѣша и другата конна, които да се натоварятъ съ запазванието на редътъ и тишината вжтрѣ и извънъ Заара. Тѣзи двѣ чети били присъединени сетнѣ къмъ петучия отрядъ и вземали сериозно участие при събарянието на моста до Каяджикъ, скъсванието на телеграфнитѣ жици край желѣзнопжтнала линия Т.-Сейменъ—Нова-Загора и т. н. Обирачитѣ селени и колибари се видѣли принудени да напустнатъ Стара-Загора въ скоро врѣме, ала тѣ хукнали сега по турскитѣ и български чифлици въ полето и обирали по сжщия начинъ добитъцитѣ и покжщнината на хората. Въ това сжщото врѣме се появилъ въ полскитѣ села и страшния Хаджи Таиръ-ага, съ своитѣ многобройни черкези и башибозуци и, напрѣдвайки постепенно къмъ Стара-Загора, прѣдавалъ българскитѣ заселища изцѣло на мечъ и огьнь. Старозагорското поле прѣдставлявало страшно зрелище!

Не се изминали нито три дни, отъ какъ руситѣ прѣвзели Стара-Загора, а турското население запачнало отново да вири глава и да се отнася враждебно къмъ българитѣ. Истинскитѣ

причини на тоя чуденъ турски куражъ можалъ сега всѣки единъ лесно да си обясни.

На 11 юли вечерьта, въ Стара-Загора докарали отъ селата 12 кола ранени българи, които били нападнати въ полето отъ хората на Хаджи Таиръ-ага за да ги изколятъ. Между тѣхъ имало и нѣколко дѣвици *романки*, които се люшкали въ колата като полумжртви, защото отъ ранитѣ имъ изтекла много кръвь. Това зрелище възнегодувало и руси и българи до висока степень.

На 12 и 13 юли числото на раненитѣ български бѣжанци отъ полскитѣ села се умножило. Тѣ всички били изпосакатени и нещастни. Едни отъ тѣхъ измрѣли край бивуака на 3-та опълченска дружина, издавайки сърдцераздирателни плачове и охкания, а други се настанили по кжщитѣ въ града, безъ да има кой да имъ помогне [159]). Българскитѣ села въ полето горѣли нощѣ като свѣщи.

На 15 юли Стара-Загора била наводнена просто отъ наранени бѣжанци изъ полскитѣ села, които разправяли невѣроятни работи за звѣрствата на черкезитѣ и башибозука. На мнозина отъ тѣхъ ранитѣ били наплюени отъ мухитѣ и издавали една лоша миризма отъ далеко. Бивуака на 3-та опълченска дружина, близу край града, билъ заглушенъ отъ писъцитѣ на обезумялитѣ жени, които оплаквали труповетѣ на скъпитѣ си рожби и викали до Бога за загубата на своитѣ мжже. Рускитѣ войници и офицери гледали съ покъртени души на сърдцераздирателнитѣ сцени и отъ очитѣ имъ капяли горещи сълзи върху земята. Между това, отъ къмъ полето прѣстигали извѣстия едни отъ други по-страшни, по-обезпокоителни.

Въ този сжщия день (15 юли) когато положението на работитѣ въ Стара-Загора се считало за най-деликатно, а духоветѣ на турци и българи били най-много възбудени едни срѣщу други,

---

159) „Ей тамъ, млада жена, опржскана съ своята и на дѣтето си кръвь, едвамъ можеше да държи съ лѣвата си ржка вече мъртвото си 7—8 мѣсечно дѣте. Тя като че не си бѣше съ умътъ: плачеше и се мѣташе и никакъ не искаше да се раздѣли съ хладния трупъ на рожбата си. Старата ѝ свекърва се стараеше, до колкото бѣше възможно, да утѣши нещастната, но и тя сама имаше нужда отъ утѣшение. По нататъкъ майка бѣ се наклонила надъ 9—10 годишно ранено момче. Тя го милваше и утѣшаваше и, като проливаше горчиви сълзи, току питаше познайницитѣ си, не сж ли видѣли мжжътъ ѝ и другитѣ ѝ дѣца (вж. С. Н. Кисовъ, „Българското Опълчение", стр. 173).

тогава именно, двамина развалени заарски турци се забравили до-такава степень, щото гръмнали изъ засада върху двоица драгуни, които заминавали прѣзъ махалата имъ по работа.

Тази необмислена постжпка отъ страна на турцитѣ, прѣдизвикала страшно вълнение въ града. Турската махала се напълнила веднага съ народъ и войници. Двамината турци били хванати отъ българскитѣ доброволчески патрули и, по заповѣдь на военния градски комендантъ, обѣсили ги прѣдъ вратитѣ на кжщитѣ имъ. Наказани били съ смърть, подиръ това, още 200 души други немирни турци, които се хванали, че подстрекаватъ своитѣ мирни еднородци срѣщу българитѣ, или че се намиратъ въ прямо сношение съ Хаджи Таировитѣ другари въ полето.

Генералъ Гурко билъ страшно възмутенъ отъ безчовѣчното поведение на старозагорскитѣ турци. Наистина, двамата драгуни останали живи и недокоснати отъ куршумитѣ на злобнитѣ фанатици, ала факта билъ доволно осждителенъ и прѣстжпенъ. Тука вече всѣкой можалъ да се догади, или поне да прѣдполага, че въ основитѣ на горното прѣстжпление се скрива не току само една проста умраза спрямо неканенитѣ московски гяури, но и едно умишленно прѣдизвикателство. А подобни прѣдизвикателства въ сегашнитѣ врѣмена не можали да иматъ друга цѣль, освѣнъ да докаратъ бъркотии, смущения, или да създадатъ кръвопролития, пожари и обири. При това, войската на Генералъ Гурко била твърдѣ малобройна и доволно отрудена, та имала нужда отъ почивка и спокойствие.

И за да не изпадне градъ Стара-Загора въ водовъртежа на анархията и безцарствието, както било желанието на заарското мохамеданско мнозинство, Генералъ Гурко се заелъ да тури край на злото още въ самото му зачало.

По негова заповѣдь, въ голѣмия Заарски конакъ били свикани отъ кметството всички заможни бегове и турски първенци, които се ползували въ града и каазата съ най-голѣма популярность помежду мохамеданитѣ. „Като отдѣлилъ на страна около десетина души отъ по-влиятелнитѣ бегове, които задържалъ като заложници“, на останжлитѣ той заповѣдалъ да се разотидатъ по домоветѣ си, като имъ обърналъ вниманието сериозно върху безчинствата и звѣрствата на черкезитѣ и башибозуцитѣ, прѣдводителствувани отъ тѣхнитѣ роднини и синове. Той се обърналъ сжщеврѣменно, на излизане изъ конака, и къмъ заложницитѣ, на които натъртено далъ да разбератъ, че за всѣко по-нататъшно-

произшествие, било въ града, било въ полето, тѣхъ ще счита за виновни.

Слѣдъ тия и още нѣколко подобни распоредби, генералъ Гурко напустналъ Стара-Загора по срѣдъ нощь и заминалъ съ свитата си за Казанлъкъ. Той назначилъ, прѣдварително, за началникъ на старозагорскитѣ войски (двѣ чети заарски доброволци, четири български опълченски дружини и три конни полка драгуни и казаци = 5250 души) Херцога Максимилияна Николаевича Лайхтенбергски, който, както видѣхме вече, завзе и освободи Стара-Загора пръвъ отъ турцитѣ.

Генералъ Гурко се поставилъ въ Казанлъкъ на чело на своитѣ войски и заминалъ незабавно къмъ Нова-Загора. Той бързалъ сега да завземе по-скоро послѣдния градъ, защото се научилъ отъ българитѣ, че на Новозагорската желѣзопжтна станция турцитѣ стоварили много военни припаси, които били прѣдназначени за Сюлейманъ-пашовата армия [160]). Рускитѣ и български съгледателни разѣзди прѣдувѣдомили началника на летучия отрядъ сжщо, че черкезитѣ и башибозука въ полето сж станали тѣзи дни доволно смели, че тѣ сж плъпнали като рояци около станциитѣ Кара-Бунаръ и Радне Махле, и че задъ гърбътъ имъ, казватъ, идяла многобройна турска войска.

Генералъ Гурко ималъ извѣстие вече по-отдавна, че Сюлейманъ паша напустналъ Черногорскитѣ граници окончателно, и че се отправилъ съ 45-хилядна армия къмъ Тракийскитѣ долини. Затова именно и бързалъ той сега, да завземе часъ по-скоро Нова-Загора, да унищожи турскитѣ военни материали въ тоя градъ и да осуети поне до нѣкждѣ плановетѣ на ламтящия за слава турски генералъ.

„На 18 юли, слѣдъ едно сражение отъ нѣколко часа, като запалилъ находящитѣ се на Новозагорската стачция вагони съ патрони и други военни припаси, генералъ Гурко прѣвзелъ градъ Нова-Загора подиръ пладнѣ и незабавно тръгналъ, съ по-голѣмата часть отъ войскитѣ си, по посока къмъ Стара-Загора„ [161]).

---

160) Suleiman Pascha seinerseits hegte die Absicht, mit seiner Armee ohne irgend welche Hilfe — den Feind vom Balkan zu vertreiben, und so den Sieges Lorbeer allein zu pflücken. Er verstand es auch, für seinen Plan in Constantinopel Stimmung zu machen (вж. Ant. Springer, „Russiche türkische Krieg“ 1877—78, III, 14.

161) Вж. Д. В. Храновъ, „Спомени за генералъ Гурко“, сп. „Бълг. Сбирка“ година VIII., кн. IV, стр. 261.

Слѣдъ заминаването на генералъ Гурко отъ Стара-Загора, заарското българско население се почувствувало доволно усамотено и изоставено, та започнало отново да се безпокои за своето съществуване. Освѣнъ това, градътъ се пълнялъ все повече и повече съ бѣжанци, които приждали тукъ постоянно, като нѣкои буйни рѣки, отъ всички краища на Старозагорското поле, и които увеличавали съ плачоветѣ си още по-много страхътъ на заарскитѣ българи. Наопаки, заарското мохамеданско население гледало на уплахата на християнитѣ сега съ видимо задоволство, като оставало нарочно радостьта си, да се чете явно по лицето му. Членоветѣ на Старозагорското общинско управление били уплашени сѫщо отъ несигурното положение на работитѣ въ тоя край, та постоянно се допитвали до комендантството, каква утѣха да даватъ вече на разтревоженото българско население.

Въ сѫбота, 16 юли, прѣдъ обѣдъ, П. Р. Славейковъ, държалъ дълга назидателна рѣчь въ черквата св. Богородица [162]).

---

162) Въ Стара-Загора имало въ турско врѣме 4 черкви: св. Богородица, св. Никола, св. Тройца и св. Димитъръ. Въ врѣме на освободителната война (1877 г.) първитѣ три черкви изгорѣли съвършенно, а на послѣдната останали само дуваритѣ да стърчатъ надъ земята. Слѣдъ като се черкували доволно врѣме, слѣдъ войната, въ Ески Джамия, българитѣ възобновили (1878 г.) черквата св. Димитъръ, надвѣ натри, па се прѣнесли на Великдень, да се черкуватъ въ нея. Тогава било окачено въ дворътъ ѝ и първото клепало, защото, въ турско врѣме, заарското мохамеданско население не позволявало да клепи клепало въ тази черква. Клисаря свиквалъ, празниченъ день, българитѣ на молитва, като ходялъ да хлопа по портитѣ имъ съ тояга. Черквата св. Димитъръ се счита въ града за едина отъ най старитѣ, построена на 1743 г., споредъ както свидѣтелствува и надписътъ ѝ на български и гръцки езикъ.

Черквата св. Никола била построена на 1834 год. Тя изгорѣла съвършенно прѣзъ освободителната война и руинитѣ ѝ стоятъ и день днешенъ. Махлендитѣ се черкуватъ въ една дървена барака, издигната приврѣменно върху развалинитѣ. Старозагорци градятъ, отъ нѣколко години, прѣдъ руинитѣ на старата черква св. Никола, нова, която ще надминава първата стократно, както по хубость, така и по здравина.

Черквата св. Богородица била въздигната на 1837 г. Слѣдъ изгарянето ѝ прѣзъ врѣме на войната (1877 г.), тя била възобновена едва на 1881 г. Тази черква е доволно голѣма и вѫтрѣшностьта ѝ има твърдѣ красивъ марангозъ.

Черквата св. Тройца захванали да градятъ на 1862 г., т. е петь години слѣдъ изпѫждането на гръцкия търновски владика изъ Стара-Загора. Заарскитѣ мохамедани се възпротивили по онова врѣме, да допустнатъ на българитѣ съгражданието на тази черква, та, единъ недѣленъ день, напад-

Той съвѣтвалъ българитѣ да бѫдатъ кротки, търпеливи и разумни. Учалъ ги да се отнасятъ къмъ мохамеданитѣ въ града приятелски, братски, да бѫдатъ снизходителни къмъ тѣхъ и да не отвращатъ зло за зло. Защото християнската религия налага сама всѣкиму християнину, да бѫде той благодушенъ, милостивъ и благодѣтеленъ къмъ всички хора на земята, най-паче пъкъ къмъ ония, съ които е порасналъ въ едно отечество, въ единъ и сѫщъ градъ. Ще дойде врѣме, казвалъ той, че турцитѣ ще потрѣбатъ на българитѣ така много, както и послѣднитѣ бѣха потрѣбни тѣмъ до скоро. Защото широкитѣ равнини на свободна България ще имѫтъ тепърва нужда отъ хиляди ржцѣ, да ги изорятъ, засѣятъ и да покриятъ всецѣло съ златната одежда на плодородието. Славейковъ съвѣтвалъ народа по-нататъкъ да забрави всичко минало, па да се не бои отъ нищо. Миналата умраза трѣбвало съвършенно да заглъхне, за да се избѣгне великата опасность.

Въ недѣля, 17 юли слѣдъ обѣдъ, отряда на Херцога Максимилияна Лайхтенберски се дигналъ отъ Заара неочаквано и заминалъ по шосето къмъ Нова Загора. Въ Стара-Загора останали само 130 души казаци, една опълченска дружина и часть отъ доброволческитѣ заарски чети. Старозагорскитѣ граждане били много изненадани отъ заминаванието на войската, та нѣколко български сѣмейства избѣгали още сѫщата вечерь отъ града и заминали за Казанлъкъ. Въ турскитѣ махали смущението било по-голѣмо, та тамъ кръстосвали постоянно казашки патрули.

Нѣщо около 11 километра на изтокъ отъ Заара, отряда на херцога Лайхтенбергски се натъкналъ на прѣднитѣ постове на Реуфъ пашовата ордия, която се доближавала отъ югъ къмъ новозагорското шосе. Българското опълчение залѣгнало веднага край плиткото корито на Дълбошката рѣка (Коленска рѣка), която се спуща къмъ полето отъ върховетѣ на Караджа Дагъ, и отворило страшенъ огънь на черкезитѣ, които се стрѣмили да прѣсѣ-

---

нали съ стотини върху едва що положенитѣ основи и ги изровили до дъно. Българитѣ се оплакали въ Цариградъ и обърнали вниманието на Високата Порта върху поруганото Султанско позволително. Тогава билъ пратенъ въ Стара-Загора нѣкой си Мустратъ-бей, султански адютантинъ, който вразумилъ заарскитѣ мохамедани, едни като наказалъ съ затворъ, а други заплашилъ. Той държалъ прѣкрасна рѣчь *за толерантностьта* въ двора на заарския конакъ, като покъртилъ сърдцата на всички слушатели до сълзи. Мнозина отъ мохамеданитѣ тогава се отправили къмъ мѣстото на черквата и събрали захвърленитѣ отъ тѣхъ камъни около основитѣ.

катъ шосето и да нахлуятъ въ българскитѣ села при политѣ на Срѣдна гора. Сражението на това мѣсто вземало още по-серио-зенъ характеръ, когато захванали да се обаждатъ отъ джуранлийс-ката кория турскитѣ топове, които били разположени на закри-то мѣсто и бияли твърдѣ несполучливо. Българското опълчение този день прѣтърпяло незначителни поврѣди, ала то не успѣло да продължи пжтьтъ си къмъ Нова-Загора. Съ настжпването на нощната мрачина, боятъ се прѣкратилъ, войскитѣ на двата срѣ-щуположни лагера остали на мѣстата си, а черкезитѣ подпалили вечерьта селото Дълбоки и плячкосали часть отъ добитъцитѣ на селянитѣ.

На 18 юли сутрината отряда на херцога Лайхтенбергски не се опиталъ вече да върви напрѣдъ, а потеглилъ бавно къмъ Стара-Загора, по обратенъ пжть. Старозагорскитѣ казаци извѣ-стили прѣзъ нощьта, че въ ближнитѣ околности на Заара се забѣлѣжвало голѣмо движение на турски войски, че селата въ полето горѣли като свѣщи, и че Сюлейманъ паша се готвялъ да нападне на града отъ къмъ сейменското шосе.

Едва що пристигнали войскитѣ на херцога Лайхтенбергски въ Стара-Загора и опълченцитѣ се настанили и приготвили за бой край Чадъръ могила и по другитѣ околни височини, ето че послѣдвало едно бързо распореждане, отряда пакъ да се отправи незабавно къмъ Нова-Загора, за да се присъедини тамъ къмъ отряда на генералъ Гурко. Старозагорскитѣ българи се из-плашили до толкозъ много този день, щото били рѣшени всички да побѣгнатъ къмъ Казанлъкъ. Обаче, членоветѣ на заарското общинско управление, които се допитвали постоянно до комен-данството, и които считали себе си за свѣдущи по цѣлия ходъ на работитѣ въ тоя край, възпрѣли населението на сила да не избѣга, като поставили около града гъсти стражи. Тази нетактич-на постжпка на българскитѣ и руски разпоредителни власти въ града съ нищо не може да се оправдае; защото тя станала при-чина сетнѣ, да изгине половината отъ българското население въ Заара, а другата половина да попадне въ турско робство или да избѣга безъ какви и да било срѣдства прѣзъ Балкана, та да изгине голѣма часть отъ болки, отъ гладъ и отъ мразоветѣ прѣзъ зимата.

Отряда на херцога Лайхтенбергски и този день не сполучилъ да си пробие пжть къмъ Нова Загора. Той залѣгналъ отново въ прѣжнитѣ свои позиции, край коритото на Дълбошката рѣка и,

почти по сѫщия начинъ, както и прѣдидущия день, продължилъ да се стражава отдалеко съ войската на Реуфъ паша. И турци и руси стояли този день като приковани въ своитѣ укрѣпления, безъ да се направи поне малъкъ опитъ отъ нѣкоя страна за едно сериозно настѫпление. Турцитѣ се надѣвали сега да получатъ извѣстие отъ Сюлейманъ паша, че е нападналъ съ войскитѣ си на Стара-Загора, а руситѣ очаквали нетърпеливо прѣстиганието на генералъ Гурка, който съобщилъ на херцога, чрѣзъ двама казака, че прѣвзелъ градъ Нова-Загора, и че е на пѫть съ отрядътъ си къмъ Стара-Зигора.

На 18 срѣщу 19 юли генералъ Гурко прѣкаралъ нощьта съ войската си на полето, между селата Дълбоки, Орѣховица, Джуранлии и шосето. Той оставилъ сега войницитѣ си добрѣ да отпочинатъ, слѣдъ умората имъ по прѣвземанието на градъ Нова-Загора, за да могатъ на утрѣшния день пакъ храбро да се борятъ съ многочисленната Сюлейманъ пашова армия. Обаче, колкото и да били войницитѣ на генералъ Гурко изморени и съсипани отъ ходъ и горещинитѣ, тѣ пакъ не заклопили очи прѣзъ тази нощь, защото неприятеля се намиралъ само нѣколко километра далеко отъ тѣхъ, а селата, на югъ отъ Новозагорското шосе, продължавали да горятъ непрѣкъснато, подпалвани едно слѣдъ друго отъ черкезитѣ и башибозуцитѣ.

Въ това сѫщото врѣме, Сюлейманъ паша настѫпвалъ къмъ Стара-Загора съ голѣма сила отъ Чирпанъ и Т. Сейменъ. И, възползуванъ отъ тъмнината на нощьта, той се промъкналъ доволно близу до града, като сполучилъ сѫщеврѣменно да настани: една далнобойна полска батарея на така наречената Берекетска могила [163]).

Войскитѣ на херцога Лайхтенбергски прѣкарали нощьта на позициитѣ си въ пълнейша тревога. Никому се не спяло, никой не искалъ да почива! Войници и офицери, съ покъртени отъ

---

163) Берекетската могила отстои нѣщо 3—4 км. на югозападъ отъ Стара Загора, не далеко отъ Т. Сейменското шосе. Тази могила, както и много други, подобни ней, пръснати по цѣлото Старозагорско, Чирпанско, Хасковско, Новозагорско и Казанлъшко, сѫ останали отъ много древни врѣмена. Височината на всички тѣзи поменати могили намалява, отъ година на година, защото земледѣлцитѣ ги разоряватъ и смъкватъ пръстьта имъ, а пороитѣ ги свличатъ и умаляватъ.

Прѣзъ мѣсецъ октомври 1901 год. единъ старозагорски овчаръ намѣрилъ въ нивитѣ край могилата една бронзова статуйка на *Аполона* — младъ, красивъ момъкъ, съвършено голъ. Статуйката се нахожда сега въ музея въ София.

омиление сърдца, гледали отъ градскитѣ височини на пожаритѣ, които поглъщали безмилостно българскитѣ села и прѣвръщали всичко въ пепелище. Турскитѣ военни разѣзди се мѣркели като вълшебни сѣнки помежду огньоветѣ и цѣла нощь насърдчавали башибозуцитѣ къмъ кървави злодѣяния.

При това, лѣтната нощь била тиха, спокойна, приятна и очерователна! Трѣвитѣ напоявали въздуха съ благоговония и аромати, а пожелтелитѣ класове стояли като позлатени въ полето, съ навевени къмъ земята главички и съ стъбълца прѣвити до половина. Искри и пушаци се издигали високо въ небесата, надъ пламтящитѣ български села, и прѣнасяли човѣка неволно въ прѣдѣлитѣ на огнедишущитѣ планини, бълващи пламъци и лава посрѣдъ длъбинитѣ на Великия океанъ.

На 19 юли 1877 г. градъ Стара-Загора билъ постигнатъ почти отъ сѫщата участь, както едно врѣме Троя, Картагенъ, Месолонгионъ. Въ южнитѣ подножия на старозагорска Срѣдна Гора се изиграла прѣзъ този день една ужасна драма, която ще остане въ новейшата Българска история единственна по родътъ си, подиръ Баташкото клане. Тя ще да напомня вѣковѣчно на българитѣ неописуемитѣ грозотии на петь вѣковното имъ робство подъ турцитѣ, като ще посочва сѫщеврѣменно на „леонидскитѣ дѣла“ на българскитѣ опълченци, които се сражавали прѣзъ този день геройски около Стара-Загора и изнесли на плещитѣ си юначно България, покрита съ рани, ала овѣнчана съ лаври.

Сѫщия день, генералъ Гурко потеглилъ много рано съ отряда си по новозагорското шосе, за да се притече на помощь на херцога Лайхтембергски въ Стара-Загора. Прѣститанието на генералъ Гурко се очаквало въ Заара, както и по-горѣ споменахме, съ най-голѣмо нетърпение отъ всички. Всички вѣрвали, че неговото присѫтствие въ Заара ще да ободри и окуражи войскитѣ стократно, а отчаянитѣ българи ще утѣши, обезстраши и ще ги въорѫжи съ крилати надежди. Обаче, напразно останали всички хубави мечти и ожидания!

Когато доближилъ ганералъ Гурко съ отряда си до Джуранилийската кория, дѣто се нахождалъ отъ три дена насамъ Реуфъ паша съ войската си, той билъ посрѣщнатъ отъ далечъ съ топовни гърмежи и задържанъ на това мѣсто почти прѣзъ цѣлия день. Тепърва привечерь, слѣдъ непрѣкъснатъ и ожесточенъ бой, Реуфъ пашовитѣ войски се видѣли принудени да напустнатъ по-

зицинитѣ си и да ударятъ на бѣгъ къмъ полето, а генералъ Гурко плѣнилъ топоветѣ имъ и се отправилъ къмъ Стара-Загора. Обаче било вече твърдѣ късно! Сюлейманъ паша пападналъ сѫщия день на Стара-Загора и я прѣвзелъ.

За прѣвземанието на градъ Стара-Загора отъ войскитѣ на Сюлейманъ паша (19 Юли 1877 г.), както и за юначната му отбрана отъ страна на руситѣ и Българското Опълчение, ние притежаваме твърдѣ скромни и много противоречиви данни. Най-правдиво и най-подробно е писалъ до сега на български по тоя въпросъ запасния майоръ Кисовъ, който е взималъ живо участие въ сражението прѣзъ този день, и отъ трудътъ на когото ние се ползуваме и възхищаваме твърдѣ много.

Войскитѣ на херцога Лайхтенбергски били готови (19 Юли) вече отдавна за бой, разпрѣдѣлени умело край височинитѣ на Стара-Загора [164]), когато бавнали внезапно (около 10 часа прѣдъ обѣдъ) отъ Берекетската могила огненнитѣ гърла на турскитѣ далнобойни топове и потърсили въздуха и прозорцитѣ въ града. Съ това се започнало кървавото сражение около градъ Стара-Загора сериозно и войскитѣ отъ двата неприятелски лагери се нахвърляли рѣшително и ожесточено едни срѣщу други.

И руси и опълченци се сражавали сега, рамо до рамо, юначно и отчаяно, като не отстѫпали отъ мѣстата си нито крачка назадъ. Тѣ посрѣщали турскитѣ многобройни табори съ дружна стрѣлба и постилали полето ежеминутно съ окървавени неприятелски трупове.

Градъ Стара-Загора горялъ вече въ това врѣме, подпаленъ още отъ първитѣ гюллета; неговитѣ изплашени жители тичали и

---

164) „Нашия незначителенъ отрядъ, състоящъ отъ четири дружини отъ Българското народно опълчение и три кавалерийски полка, бѣше разположенъ така: 1-ва дружина — на възвишенностьта — на крайния лѣвий флангъ; 3-я дружина въ центра на сѫщата възвишенность — Чадъръ—могила, 5-я дружина на южната страна на Стара Загора, — тамъ, гдѣто бѣше бивуака на опълченнето и най-послѣ, 2-а дружина въ дѣсно отъ 5-а дружина, като обхващаше града отъ къмъ западъ. Двата кавалерийски полка се намираха на лѣвия ни флангъ, а казашкия полкъ — между града и Чаджръ могила Конната 4 фунтова батарея бѣше разположена на възвишенностьта на лѣвия флангъ — задъ 1 а дружина и най-послѣ, планинската батарея — въ центра на позицията задъ 5 а дружина.

Както се вижда отъ разположението на отряда, всичкитѣ 4 дружини се разположиха за бой въ една линия, като заеха едно пространство около 2 - 3 версти по фронта, а въ резервъ—малочисленъ обозъ, състоящъ отъ по нѣколко за всѣка дружина человѣка при товарнитѣ коне" (вж. С. И Кисовъ, „Българското опълчение", София. 1897 г., стр. 188,189).

нищяли като замаени по улицитѣ, безъ да знаятъ какво чинатъ и къмъ кждѣ се хукнали да бѣгатъ. Колята на побѣгналитѣ въ града български селени заприщяли почти всички площади и улички въ махалитѣ, та движението на изплашенитѣ хора станало и мжчно и невъзможно. Една обща надежда поддържала още куражътъ у всички християни въ града: тѣ имали постоянно очитѣ си вперени къмъ новозагорското шосе, отъ кждѣто очаквали несъмненна помощь и избавление. Затова именно, мнозина отъ Заарскитѣ българи, вмѣсто да прибератъ оврѣме сѣмействата си и да хукнатъ да се избавляватъ къмъ Казанлъкъ, тѣ се впустнали да гасятъ пожара и да отърватъ имотитѣ на ближнитѣ си, имайки твърда вѣра въ пристиганието на генералъ Гурко, който се считалъ отъ всички за всесиленъ чудотворецъ и вълшебникъ.

При това, таборитѣ на Сюлейманъ паша пъкали като червеи въ полето и като пчелни рояци се направлявали отъ Берекетската могила стрѣмително къмъ града. Тѣ издавали ужасенъ ревъ, доближавайки се до укрѣпленията на безстрашнигѣ руси и опълченци, и се въвирали като вечерни мухи въ пламацитѣ на тѣхнитѣ смъртоносни пушкала. Кръвьта човѣшка се проливала и отъ двѣтѣ страни изобилно и безмилостно. Тя загубила сега съвършенно своята цѣна, защото живота, особенно за опълченцитѣ, станалъ безъ значение, безъ смисъль, а турцитѣ се надпрѣваряли да мратъ, за да настане часъ по-скоро вѣчното блаженство [165]).

Подиръ пладнѣ, таборитѣ на Сюлейманъ паша се приближили доволно до града и крилата имъ се втурнали енергично къмъ веригата на Заарскитѣ защитници или да ги разбиятъ съвършенно, или да имъ прѣсѣкатъ пжтя за отстжпление прѣзъ боаза. Въ тази минута, борбата загубила вече съвсѣмъ характеръ на борба между човѣци и човѣци и заприличала на арена, върху която сж се зграбчили за шиитѣ левове съ тигри. Най-отчаянна и най-славна била борбата, обаче около подножията на Чадъръ могила, дѣто опълченцитѣ се сражавали геройски и съ послѣдни сили, за да отърватъ отъ ржцѣтѣ на неприятеля драгоцѣнното Самарско знаме.

— „Подъ знамето вече паднаха, казва майоръ Кисовъ,

---

165) Сюлейманъ паша водялъ съ себе си множество софти и ходжи, които наджхвали войницитѣ му постоянно съ безстрашие прѣдъ смъртьта. Тѣ прѣдвѣщавали на храбритѣ бойовници за вѣрата лека и неусѣтна смърть, подиръ която настжпвало веднага сладкото и вѣчно блаженство на небето, описано подробно въ книгата на Пророка и завѣщано на всички добри правовѣрни и юначни мохамедани.

петь човѣка, а на самото знаме дръвцето бѣ прѣчупено, между това Турцитѣ настжпваха.

— Юнаци! дайте ми знамето, извика Подполковникъ Калитинъ, когато видѣ, че знаменосеца С. Минковъ падна убитъ и, като пое подаденото му знаме, скомандова: „подирѣ ми юнаци!“ и дръпна да възвие коня си. Въ този моментъ два неприятелски крушума, единъ въ шията, другия въ гжрдитѣ, свалиха героя Калитинъ отъ коня“.

Смъртьта на Подполковникъ Калитина произвела потрѣсающе впечатление на всички руси и опълченци, които били свидѣтели на юначниятъ му подвигъ. Въ първитѣ нѣколко минути, тѣ останали по мѣстата си като замаени, отъ погрома на неочакваното нещастие, което ги сполѣтяло. Обаче, подиръ малко, тѣ се втурнали съ озлобление напрѣдъ—къмъ настжпающитѣ и приближающитѣ се до позициитѣ имъ турци, едно да отъвратъ изъ ржцѣте имъ скъпоцѣнното си знаме и друго, да отмъстятъ, до колкото имъ бжде вече възможно за загубата на своя обиченъ командиръ. При кървавата схватка, която настанала около трупжтъ на безсмъртния герой, турцитѣ, отъ първитѣ редици, били повалени като снопи върху земята отъ остритѣ щикове на смѣлитѣ Заарски защитници. Въ това врѣме, нѣколцина души съобразителни и рѣшителни опълченци се възползували отъ момента, наврѣли се бърже между редоветѣ на ожесточенитѣ борци, изтръгнали знамето на сила изъ ржцѣтѣ имъ и отстжпили съ него далеко назадъ. Отстжпающитѣ съ знамето въ ржцѣ опълченци дали починъ на едно всеобщо отстжпление по цѣлата верига. То се знае, че това отстжпление се извършило правилно и редовно, и по изричната заповѣдь на върховното началство, което намирало понататъшното съпротивление за безполѣзно и невъзможно. И така, численностьта надвила най-подиръ надъ храбростьта!

XIII.

Подиръ отстжплението, градъ Стара Загора плувналъ въ пламъци, писъкъ и рѣки отъ кърви. Старозагорското българско население хукнало да бѣга слѣдъ отстжпающитѣ опълченци прѣзъ баиритѣ на Срѣдна Гора и прѣзъ хубавата мѣстность Бешъ-Бунаръ. Тѣсния проломъ на рѣката Бедечка се задръстилъ въ скоро врѣме съ конье, коля, мулета, ранени войници и граждани, които тичали да се спасяватъ отъ смъртьта и дигали вопли до небето. Майкитѣ притискали пеленачатата на гжрдитѣ си и бѣгали съ

тѣхъ разрошени и боси къмъ панагорницата на „боаза“, обращайки се ежеминутно назадъ, да дирятъ съ погледи мжжетѣ си, роднинитѣ си, които остали въ града надирѣ, да взематъ нѣщичко отъ покжщнината и „да заключатъ вратитѣ“. Писацитѣ, въ дължината на пжтя, се увеличавали и умножавали отъ минута на минута, а сълзитѣ се лѣяли като дъждъ по земята; защото, осталитѣ въ града надирѣ съпрузи и братия още се не виждали да припкатъ отподирѣ, нито роднинитѣ се задавали отъ нѣкждѣ. Съ десятки невинни дѣчица, бозайничета, пискали и се деряли отъ плачъ край пжтя, изоставени безмилостно отъ родителитѣ си на произвола на сждбата и на милоститѣ на небето [166]). Други отъ тѣхъ, наопаки, се заглеждали и радвали на бързия вървежъ на бежанцитѣ и, неподозирайки нищо лошо въ тази минута, тѣ протѣгали напусто малкитѣ си ржчички къмъ тѣхъ, приказвали имъ нѣщо на своя милъ и непонятенъ дѣтински езикъ, па сетнѣ пакъ потегляли да пълзятъ безгрижно прѣзъ трѣвитѣ, прѣзъ буренитѣ. Обаче бѣжанцитѣ били жестокосърди сега и ги заминавали, горкичкитѣ! твърдѣ хладнокръвно, понеже всички бързали безъ спиръ напрѣдъ, да стигнатъ своитѣ, да спасятъ себе си! Само еднитѣ казаци остали още съ топли човѣшки сърдца въ гжрдитѣ: тѣ прибирали невиннитѣ дѣчица покрай пжтя, поставяли ги въ пола отгорѣ върху сѣдлата на конетѣ си и, крѣпящецъ ги така, летяли съ тѣхъ напрѣдъ като фартуни.

Кждѣ заходъ слънце (19 Юли), черкезитѣ прѣсѣкли пжтя на бѣжанцитѣ при южното гърло на „боаза“ и веригата къмъ Казанлъкъ се прѣкъсала моментално. Тогазъ настанала страшна касапница около подножията на Аязменския баиръ! Шопоритѣ и коритата на Бешъ-Бунарскитѣ чешми се оплискали съ човѣшки кърви и вадичката, образувана отъ тѣзи чешми, потекла къмъ Бедечка, червена като огънь. Полянкитѣ въ тази мѣстность, до скоро зелени и приятни, заринали се съ глави, нозѣ, ржцѣ и обезобразени трупове на дѣчица, майки родители, юноши и старци. При това, небесата били ведри и спокойни, и безропотно се издигали надъ трагичната картина!

---

166) Азъ видѣхъ, какъ една майка остави гждното си дѣтенце отъ страна на пжтя и търги да бѣга. Но не измина тя 50 крачки, когато се обърна и, като ранена лъвица, се хвърли назадъ.

— Нѣма рожбо, нѣма да те оставя, викаше нещастната. Нека Турцитѣ на едно да ми съсѣчатъ! (Вж. С. И. Кисовъ, „Българското Опълчение“, 213).

Въ това сѫщото врѣме, въ улицитѣ и кѫщитѣ на градъ Стара-Загора се загнѣздилъ пъкала.

Града горѣлъ, подпаленъ отъ гюллетата и отъ башибозуцитѣ. Подпалили се внезапно и спиртнитѣ складове на Старозагорскитѣ ракаджии, които заглушили околностьта съ своя гръмъ и разтърсили земята. Изъ въздуха се понесли сини клъба отъ димъ, прилични на балони, които придружавалъ страшенъ пукотъ. Една врява неописуема се чувала въ махалитѣ, размѣсена съ плачъ, въздишки, олелии, прѣдсмъртни ридания и хъркания на умиращитѣ мѫченици, писаци, заканвания, молби и тъпи удари на ятаганитѣ върху тѣлата и черепитѣ. Кучешкия лай непрѣставалъ, ревътъ на добитъцитѣ непрѣсѣквалъ.

Старозагорскитѣ мохамедани посрѣщнали войскитѣ на Сюлейманъ паша съ радость. Тѣ се здружили съ черкезитѣ и башибозуцитѣ още на 19 юли и се впустнали съ тѣхъ заедно като звѣрове върху беззащитното българско население, да го изтрѣбляватъ, мѫчатъ, безчестятъ и обиратъ. Малкитѣ пеленачета намушвали на ятаганитѣ си и ги подавали така на майкитѣ имъ, когато послѣднитѣ се противяли да подлегнатъ доброволно на безчестието. Всички българи мѫжье, останали въ града, били изклани безмилостно до единъ, начинайки отъ най-невинното бозайниче, дори до прѣстарѣлия стогодишникъ. Нищо не било пощадено, нищо не трѣбвало да остане. Остали недокоснати само еврѣитѣ, които изкупили живота си съ пари, съ осрамата на своитѣ жени и дъщери и съ шпионскитѣ си услуги, които оказвали на турцитѣ непрѣкъснато и подиръ заминаванието на опастностьта [167].

---

167). Първото заселване на евреитѣ въ градъ Стара-Загора се отнася къмъ годинитѣ 1605—1606. Тѣ надошли тогава отъ Одринъ и отъ Солунъ. Споредъ прѣданието, което сѫществува и день днешенъ, въ Заара дошли на първо врѣме само мѫже, около 30—40 души, които се установили тука да търгуватъ и да се опознаятъ съ християнското и мохамеданското население. По-сетнѣ, когато търговията имъ потръгнала добрѣ, тѣ докарали въ Заара и сѣмействата си и се установили тука за винаги. Въ днитѣ на Капуджибашията (по всѣка вѣроятность – около свършака на XVII. и началото на XVIII. в.) въ Стара-Загора се прѣселили още много еврейски семейства отъ Цариградъ и Пловдивъ. Тѣ образували въ града отдѣлна еврейска махала и въ скоро врѣме станали опасни конкуренти въ чаршията на българскитѣ търговци. До навечерието на освободителната война тѣ се намножили до толкозъ много (812 кѫщи, 2 голѣми синагоги, 7 фамилии еврейски параклиса и 5800 души), щото заплашвали да станатъ окончателно господари на цѣлата дрѣбна търговия въ града и въ Каазата.

Старозагорскитѣ евреи обичали да бѫдатъ приматари, бакали, тенекеджии,

Въ скоро врѣме, пламъцитѣ обгърнали хубавата Заара отъ вси страни, които никой не гасялъ. Въ тѣзи пламъци изгорѣли съ стотини българи, скрити въ избитѣ и по таванитѣ на кжщитѣ си, страхувайки се да излѣзатъ на вънъ. Мнозина били задавени отъ димътъ, а други останали затрупани подъ развалинитѣ. Здрави стояли кжщитѣ въ турскитѣ махали и по най-отдалеченитѣ и високи части на града, дѣто пожара не билъ разпространенъ още. По-послѣ обаче, когато турци и евреи напустнали Заара и отпжтували къмъ Пловдивъ, Одринъ и Цариградъ, то и тѣзи кжщи се подпалили отъ искритѣ на пожара и изгорѣли.

Сюлейманъ паша прѣнесалъ квартирата си въ Стара-Загора тепърва привечерь, на 20 юли, когато се увѣрилъ напълно, че руситѣ сж се оттеглили прѣзъ „боаза" къмъ Шипка и Казанлъкъ. Той заповѣдалъ да разпънатъ шатрата му на връхъ Аязменскйя баиръ, отъ дѣто можало хубаво да се наблюдава голѣма часть отъ равното Старозагорско поло, Дервенския боазъ и Срѣногорскитѣ пролуки на изтокъ отъ Заара. Турската войска се расположила на лагеръ на сжщото мѣсто, около южнитѣ крайща на града, дѣто прѣди два дена билъ бивуака на Българското Опълчение.

сарафи, житари, и ангросисти. Тѣ обикаляли по онова врѣме всички извѣстни панаири въ Евр. Турция и смъквали много пари. Къмъ българитѣ въ града се отнасяли винаги враждебно, защото послѣднитѣ били тѣхни най-голѣми съперници въ търговията. Съ турцитѣ живували обикновенно търдѣ добрѣ и раболепствували дори прѣдъ тѣхъ, защото се нуждаяли постоянно отъ силата и подържката имъ, за да съблачатъ полесно християнското население въ полето и да бждатъ защатени отъ „бесъняйци" и посѣгателства. Силнитѣ въ конака Заарски бегове се явявали като най горѣщи покровители на еврейщината, защото евреитѣ имъ заемали пари и били винаги на тѣхно разположение.

До колко силна е била еврейската колония въ Стара-Загора, прѣди освобождението, се вижда още и отъ пространнитѣ еврейски гробища, които едва въ послѣднитѣ години сж разтурени и плочитѣ имъ употрѣбени при новитѣ постройки. Голѣма часть отъ надгробнитѣ плочи сж били остатъци отъ римски и византийски врѣмена, прѣхлупени съ надписитѣ върху земята. Тѣ сж загубени вече безвъзвратно за науката. Заарската хахамбашийска фамилия Криспинъ, която стои днесъ на чело на училищнохавренскитѣ еврейски работи въ града, хахамствува въ Стара-Загора вече близу 220 години.

Подиръ изгарянието на Стара-Загора, Заарскитѣ евреи побѣгнали съ турцитѣ заедно къмъ Одринъ и Цариградъ. Прѣзъ лѣтото и есеньта, до като продължавалъ боятъ на Балкана, евреитѣ прѣдали въ ржцѣтѣ на турскитѣ власти, въ двата послѣдни града. мнозина Старозагорци които живѣяли тука по-отдавна, или спасили главитѣ си случайно чрѣзъ бѣгство. Тѣ били избѣсени позорно по мегданитѣ и прѣдъ джамиитѣ.

По срѣдъ нощь, срѣщу 21 юли, Сюлейманъ паша се разпоредилъ да призоватъ отъ града всички турски първенци и бегове въ шатрата му, за да се ориентира добрѣ върху положението на Стара-Загора. Той разпитвалъ подробно за силата на неприятеля и останалъ много доволенъ отъ добритѣ обноски на руситѣ спрямо Заарскитѣ мохамедани. Това послѣдно обстоятелство подѣйствувало, казватъ, най-много, че пашата издалъ заповѣдь още сѫщата нощь, да се спре клането вече върху българитѣ и обиритѣ да прѣстанатъ. Колкото же българи се намѣратъ живи въ Заара, да се считатъ вече като плѣнници, да се прибератъ на една поляна край града и да се поставятъ подъ охраната на една рота редовни войници. Заповѣдьта прѣдвиждала изрично смъртно наказание за оние непослушници, които се осмелятъ да буйствуватъ и по-нататъкъ.

На 21 юли въ южнитѣ ливади край Заара се образувалъ единъ новъ и пъстъръ лагеръ, който ни прѣнася въ днитѣ на ония варварски епохи, когато тиранитѣ и побѣдителитѣ сѫ си служали съ нещастнитѣ плѣнени, за да увеличаватъ чрѣзъ тѣхъ блѣсъка на своитѣ триумфи.

Съ стотини български жени и дѣвици били изкарани сега на полето и подложени прѣдварително на строго и безсрамно прѣтърсване, отъ страна на войницитѣ, а сетнѣ вече изложени на по-явно гаврило и поругание — отъ страна на всички турци.

Но това било малко провинение, въ сравнение съ онова, което тѣ извършили въ Стара-Загора, прѣди да побѣгнатъ.

До като се нахождали руситѣ въ Стара-Загора, въ еврейскитѣ кѫщи се укривали най-прѣстѫпнитѣ и най-кръвожаднитѣ турци. Тогава никой не закачилъ евреитѣ, нито нѣкой подозиралъ, че тѣ вършатъ тайно прѣдателство. По-сетнѣ обаче, когато града падналъ въ рѫцѣте на Сюлейманъ паша и бащибозуцитѣ хукнали да колятъ българитѣ по кѫщатѣ и улицитѣ, еврейтѣ се отказали да дадатъ прибѣжище въ кѫщитѣ си поне на едно християнско семейство. Наопаки, тѣ прѣдавали българитѣ на турцитѣ, за да ги колятъ, като посочвали на послѣднитѣ дори и скривалищата имъ.

Тѣзи и много други подобни тѣмъ безчовѣчни прѣстѫпления, озлобили тѣ рдѣ справѣдливо всички Старозагорски българи спрямо евреитѣ. И то се знае, че когато войната се свършила и България станала свободна, лошитѣ Заарски евреи непосмеяли вече да се завърнатъ назадъ по домоветѣ си. Забогатяли отъ плячката и отъ добритѣ кярове прѣзъ врѣме на войната, мнозинството отъ тѣхъ си останали въ Турция, въ Цариградъ, Смирна и Одринъ, а други се заселили въ Пловдивъ, Чирпанъ, София и Т.-Пазарджикъ.

Въ сегашно врѣме има 25 еврейски кѫщи въ Стара-Загора, една синагога и едно училище. Училището и синагогата получаватъ ежегодно помощи отъ вдовицата на Баронъ Хирша и отъ „Парижката израилска лига“.

Дѣцата страховито пищѣли, захвърлени грубо върху трѣвата, когато майкитѣ бивали раздърпвани срамотно отъ войницитѣ и подлагани на най-цинични опазорения. По-хубавитѣ и по-младитѣ заарски жени и дѣвици били изтръгнати на сила изъ прѣгръдкитѣ на майкитѣ си и, слѣдъ като ги опозорили по сѫщия начинъ, въ шатрата на Сюлеймана, откарали ги като робини въ Мала-Азия и Цариградъ, за да останатъ тамъ на вѣки въ харемлицитѣ на пашитѣ, дѣто да въздишатъ постоянно за своитѣ роднини и родители и да чезнатъ за своето хубаво отечество. Заповѣдьта на Сюлейманъ не се изпълнила дословно, макаръ и много строга, защото той самъ я нарушилъ, на утрѣшния день, казватъ — при едно не трезво състояние. Старитѣ и по-грозничкитѣ българки били така сѫщо опозорени и ограбени, послѣ което ги откарали въ Пловдивско като робини. Едни отъ тѣхъ измрѣли, прѣзъ това врѣме, отъ болѣсти и скърби, а други отраяли до края на войната и се завърнали въ Заара.

На 23 юли Старо-загорскитѣ турци и евреи напуснали града и отпѫтували съ сѣмействата и покѫщнината си къмъ Одринъ, Пловдивъ и Цариградъ Тѣ били подканени за това отъ Сюлейманъ паша, който имъ далъ тридневенъ срокъ, за да се приготвятъ, и нѣколко роти войници — за да ги придружатъ до станцията Кара-Бунаръ. Тази распоредба била турена въ дѣйствие веднага отъ Сюлейманъ паша, защото той не мислялъ да квартирува дълго въ Стара-Загора. Злополучния бой при Джуранлийската кория, между отряда на генералъ Гурко и Реуфъ паша, ималъ рѣшително влияние и върху по-нататъшнитѣ дѣйствия на Сюлейманъ паша. Прѣди всичко, той спрѣлъ (врѣменно) движенията му къмъ отвъднитѣ долини на Срѣдна-Гора, а мощьта на Реуфъ паша парализиралъ.

Сюлейманъ паша не се впустналъ съ войската си (19 юли) да прѣслѣдва отряда на херцога Лайхтембаргски, нито се втурналъ да завземе „боаза" между Стара-Загора и Казанлъкъ, защото очаквалъ важни извѣстия отъ Реуфъ паша. Обаче, злополучието при Джуранлийската кория отстранило Реуфъ паша отъ театъра на бойоветѣ, измѣнило значително планътъ на турскитѣ военни операции въ тоя край, и съсрѣдоточило въ рѫцѣтѣ на Сюлейманъ паша всичката власть и прѣдимство [168]).

---

168). Сюлейманъ паша и Реуфъ паша не били въ добри отношения помежду си. Въ първо врѣме, Реуфъ паша стоялъ на чело на цѣлата турска Балканска ар-

Слѣдъ като била изпразнена Стара-Загора отъ всичкитѣ си жители, разбира се — съ изключение на загиналитѣ, отдръпналъ се отъ тамъ съ войската си и Сюлейманъ паша. Той бързалъ сега да пристигне часъ по-скоро въ Нова-Загора, защото коменданта на Кара-бунарската станция му извѣстилъ, че въ послѣдния градъ били нахлули вече нѣщо около 20 хиляди московци. То се знае, Сюлейманъ паша отдалъ пълна вѣра на това тревожно извѣстие, понеже, до този часъ, той още не билъ ориентиранъ добрѣ върху отряда на генералъ Гурко, нито можалъ да си помисли пъкъ, че руситѣ ще бѫдѫтъ до толкозъ слабо прѣсмѣтливи, да минатъ Стара-планина съ малко войска. Освѣнъ това, на Чадъръ могила се появили него день (23 юли) нѣщо около

ния. Обаче, слѣдъ нещастното сражение при Джурамлийската кория, той билъ принуденъ да отпратува безсабавно за Цариградъ, да даде тамъ обяснения и да се оправдае прѣдъ военния министеръ и прѣдъ Султана.

Въ военното министерство управлявали него врѣме хора низкопоклонни и прѣдани на Реуфа; вмѣсто укори и наказание, тѣ посрѣщнали разбития генералъ съ усмивка на устата, като се задоволили само съ това, че му изказали своитѣ сърдечни съжаления за нещастната случка.

Напаки Султана се показалъ въ този случай по-твърдъ и по-недостѫпенъ. Нѣщо повече. Той побързалъ сега да проводи адютантинътъ си Хюсеинъ бей при Сюлейманъ паша (комуто Реуфъ паша гледалъ да стовари всичката вина за своята несполука при Джурамлий), за да му засвидѣтелствува пълното задоволство на Падишаха. И като актъ, за голѣмото царско благоволение и милостъ, послужила една великолѣпно окрасена сабля.

Не било лесно да се залъже така сѫщо и Народното събрание, което тъкмо що засѣдавало въ Цариградъ; то изказало желание, да се яви Реуфъ паша прѣдъ него, за да се оправдава. Народнитѣ прѣдставители въ Турция, още въ първата сесия на засѣданията си, били проникнати отъ похвални чувства за правдата, та счели за свом свещенна длъжность, да изправятъ прѣдъ сѫдилището единъ генералъ, който не само че не изпълнилъ длъжностьта си, но не погледналъ сериозно нито на тежката отговорность, която падала отгорѣ му. Това желание на народнитѣ прѣдставители, обаче, си останало „напразенъ трудъ", понеже Ахмедъ Вефикъ (прѣдсѣдателя на камарата) ималъ голѣми задлжения къмъ Реуфъ паша (послѣдния, чрѣзъ бившето свое влияние прѣдъ Султата, спомогналъ на Вефика да залови въ ржцѣтѣ и държавния печатъ), та намѣрилъ згоденъ случай именно сега да му се покаже признателенъ. И понеже народнитѣ прѣдставители дали да се разбере, вече на нѣколко пати, че тѣ нѣма да се оставятъ, да ги разиграватъ като кукли, то Ахмедъ Вефикъ прѣдложилъ веднага на Султана, да се растуря камарата. Султанъ Абдулъ Хамидъ приелъ сега радостно прѣдложението на Ахмедъ Вефика, защото и нему камарата била станала вече отдавна трънъ въ очитѣ.

По този начинъ само била отстранена тѣжнеющата контрола (камарата) и на Реуфъ паша се възвърнали ржцѣтѣ, да прѣслѣдва своитѣ цѣли (вж. Ant. Springer, „Der Russisch türkische Krig'in Evropa". 1877—1878. III.

30—40 казака, пратени тука вѣроятно отъ генералъ Гурко, да наблюдаватъ движенията на Сюлейманъ-пашовитѣ войски, и да му донесътъ най-вѣрни извѣстия за сждбата на градъ Стара-Загора.

Слѣдъ заминаванието на Сюлейманъ паша къмъ Нова-Загора, градъ Стара-Загора останалъ съвършенно пустъ. Само нѣколцина души българи още, ненамѣрени и незаклани отъ башибозуцитѣ, продължавали да треперятъ отъ страхъ въ дълбокитѣ кюпове на шарланджийницитѣ, или въ скривалищата на кжщитѣ си. Побѣснялитѣ старо-загорски кучета късали месата на загиналитѣ мжченици по улицитѣ и бавунали по цѣлъ день и цѣла нощь по мегданитѣ. Въ това врѣме пжтя отъ Стара-Загора за Казанлъкъ билъ съвършенно свободенъ и безопасенъ, та по него избѣгали къмъ балкана и най-послѣднитѣ Старо-загорски българи, които спасили живота си случайно. Тѣ застигнали своитѣ нещастни и неутѣшни съграждани вече отвъдъ Стара-планина, и имъ расказали съ сълзи на очитѣ за кървавитѣ зрелища и за печалния конецъ на Стара-Загора.

То се знае, че лакомитѣ за плячка турци и българи, отъ ближнитѣ чирпански села и отъ другадѣ, не закъснѣли да се възползуватъ сега отъ изоставата на града. Прѣоблечени, кое въ турски, кое въ черкезки дрѣхи, тѣ нахлули съ колята си въ градъ Стара-Загора слѣдъ 3—4 дена, и захванали да грабятъ запазенитѣ имоти на побѣгналитѣ заарци. Бездушнитѣ чирпански селени се явявали за обиръ въ града обикновенно нощя, защото се страхували деня. Даалийтѣ и другитѣ турци, които имали окона най-много на бакъра, тѣ се явявали денемъ, а вечерь си отивали. Така се продължили обиритѣ въ Стара-Загора нѣщо около 17—18 дена (до кждѣ 15 августъ), до като се завърнали въ града постепенно 100—150 души мѣстни турци и евреи, и се учредила на ново полиция.

Пушацитѣ на пожара още продължавали да се издигатъ и хубавия градъ Стара-Загора се изгубвалъ, лека по лека, подъ разрушающитѣ езици на пламъцитѣ, както се изгубва, малко по малко, продъняниятъ корабъ отъ повръхнината на морето.

Чирпанскитѣ селени били докарани на сила, подиръ това, въ Стара-Загора, да приберятъ лешоветѣ отъ улицитѣ и да ги заравятъ въ земята. Тѣ изпълнявали тази *ангария* неохотно, понеже лешоветѣ били сплути и многобройни. Мнозина отъ тѣхъ

се измъквали нощя, незабѣлѣзано, и побѣгвали обратно въ селата си.

Малцината Старозагорски жители (турци и евреи), що се завърнали подиръ катастрофата въ града, настанили се да живѣятъ сега въ най-хубавитѣ кѫщи, които пожара незасѣгналъ. Тѣ се заловили енергично за работа, да прибератъ храната отъ полето и гроздето на най-ближнитѣ до града лозя. Любопитно е да се знае, че годината 1877 била за чудо плодовита съ храна и грозде. Въ кратко врѣме, запазенитѣ градски хамбари били прѣпълнени съ „Загарка“, а дълбокитѣ глинени кюпове пръщѣли отъ питмезъ и грозденица. Тази храна останала сетнѣ пакъ въ рѫцѣтѣ на голитѣ старозагорски бѣжанци.

Градъ Стара-Загора останалъ цѣли петь мѣсеца наредъ (19 юли 1877—1 януари 1878) въ рѫцѣтѣ на турцитѣ. Въ продължение на това врѣме, до като траяли и бойоветѣ на Балкана, той догарялъ постепенно, въ мървата на пожара, както догаря кандилото въ иконостаса, когато елеятъ му се прѣвършва. И наистина, този градъ билъ, до прѣди малко, едно великолѣпно украшение въ южнитѣ подножия на Старозагорска Срѣдна Гора и, единъ свѣтълъ брилянтъ, всрѣдъ ония хубави и живописни околности, които го заграждатъ отвредъ. На мѣстото му сега почивали грамади отъ човѣшки черепи и кости и купища отъ руини.

Пожара унищожилъ и всички домашни птици въ града. Коткитѣ се разбѣгали къмъ полето и подивѣли, а кучетата измрѣли по улицитѣ отъ бѣсъ, слѣдъ като се давили помежду си денонощно цѣли седмици наредъ. Едрия старозагорски добитъкъ билъ откаранъ отъ башибозуцитѣ къмъ Одринъ и Цариградъ и тамъ продаденъ на евреитѣ за ничтожна цѣна. Голѣма часть отъ овцетѣ и другитѣ дребни добитъци—падналн плячка въ рѫцѣтѣ на Сюлейманъ пашовитѣ „таинджии“ и били изклани още въ първитѣ дни на мѣсецъ августъ за храна на войската. И така, въ Заара не остапала ни една жива тварь, слѣдъ пожара, защото ножътъ и огъньть унищожили всичко.

То се знае, че тука останали само скелетитѣ на бъзмълвнитѣ мѫченици--на брой около 8000 души, които придавали на мъртвото пепелище единъ още по-грозенъ отпечатъкъ. Много отъ тѣзи човѣшки скелети почивали само полузарити въ земята, подавайки надъ пръстьта нозѣтѣ или рѫцѣтѣ си, като нѣкои страшилища. Други отъ тѣхъ били разфвърляни, или натрупани, ед-

ни върху други, като лозови пръчки—край дуваритѣ на изгорѣлитѣ кѫщи. Въ двора на полуизгорѣлата черква Св. Димитъръ били възправени край зидоветѣ около десетина човѣшки скелети, на които турцитѣ дали войнствени пози, като прикрѣпили въ рѫцѣтѣ имъ дълги върбови тояжки. Безбожнитѣ мохамедански кръвопийци, въ своето озлобление, не оставили нито мъртвцитѣ на спокойствие.

Въ първата половина на декември, когато настѫпила лютата зима (зимата прѣзъ врѣме на освободителната война била страшно мразовита) и дебели снѣгове затрупали земята, пожара въ Стара-Загора загасналъ отъ самосебе. Грознитѣ руини и пепелища останали дълбоко подъ снѣжната покривка, а надъ опожарената Заара се разкрилила тържественно глухотата и монотонието.

Опушенитѣ дувари на черквата св. Димитъръ зеяли страховито всрѣдъ снѣжната пустиня и павѣвали въ душата на истинския християнинъ униние и плачъ. Минарето на Ески Джамия се издигило високо въ небесата и, като че ли съ надменна гордость, то назъртало отъ височинитѣ върху поругания кръстъ и опозореното християнство. Непокътнати стояли на мѣстата си още староврѣмскитѣ заарски бани, нѣколко кивгиряни (кемерлии) магазини въ чаршията, снабдени съ желѣзни врати и кюпенци и около 100—150 низки и сиромашки кѫщички, разпилени по най-високитѣ и отдалечени махали на града, кѫдѣто пожара не сварилъ вече да засѣгне. Ето такава картина прѣдставлявалъ градъ Стара-Загора въ края на есеньта (1877 г.) и въ началото на зимата, прѣди да прѣминатъ руситѣ повторно прѣзъ Балкана и повторно да павлѣзатъ въ тракийскитѣ полета.

Руситѣ пробили Балкана повторно посрѣдъ зима. Този труденъ походъ на рускитѣ войници прѣзъ Стара планина съставлява една свѣтла страница въ всеобщата история на войнитѣ. Той припомня на хората всички ония мѫчнотии и незгоди, които изпитаха на врѣмето Ханнибалъ и Суваровъ, когато прѣминаха геройски прѣзъ Алпитѣ. Верасчагинъ, многопрославения руски живописецъ, въ старанието си да прѣдстави на хората най-нагледно грозотиитѣ на войната, увѣковѣчилъ е този труденъ походъ съ редъ прѣлестни картини, които покъртватъ душата и съставляватъ сѫщеврѣменно гордость на руската художническа четка.

Старопланинскитѣ клисури, при прѣминаването, били затрупани по цѣлата си дѫлжина съ дълбоки снѣгове и опасни прѣс-

ни. Всѣка втора крачка на руския войникъ била завѣвана мигновенно отъ метелицата, а партината се изгубвала назадъ безъ слѣда, както се изгубва слѣдата на камъчето, хвърлено върху повърхнината на морето. Въздушното пространство било насипано съ прѣмръзналъ снѣженъ пѣсъкъ, издигнатъ отъ вѣтрищата надъ земята въ видъ на цѣли облаци, които запрѣчвали пѫтя на зимнитѣ слънчови лѫчи. Букацитѣ въ лѣсоветѣ скрибучали жаловито подъ напора на грозната стихия и сухитѣ имъ върхчета се прѣкършвали като шушулки отъ стеблото, и отхвърквали на страни отъ тѣхъ. Гръмливитѣ вирове на рѣкитѣ, пѣнясти и шумливи прѣзъ другитѣ годишни врѣмена, сега се спотайвали мълчаливо между канаритѣ. Сладководнитѣ балкански поточета и рѣкички, що слизатъ лѣтѣ прѣзъ цвѣтята, отъ върховетѣ на планинитѣ, съ приятно ромолене къмъ долинитѣ, сега и тѣ почивали като бездушни въ оковитѣ на ледоветѣ, които ги притискали отвръдъ. Еднитѣ въздишки се счували само на морнитѣ пионери и на колибаритѣ, които пробивали съ мѫка партина прѣзъ снѣговетѣ, вървейки прѣдъ войската, въоржжени съ лопати и секири.

Въ това врѣме турцитѣ почивали безгрижно въ южнитѣ подножия на балкана. Расположени около жаравата въ топлитѣ си колиби, тѣ не подозирали нито най-малко, че руситѣ ще прѣнебрегнатъ свѣтлитѣ коледни праздници и ще се рѣшатъ, въ таквозъ опасно врѣме, да прѣхвръкнатъ като орли прѣзъ планината, за да ги нападнатъ.

Слѣдъ благополучното прѣвземане на Шипка и Казанлъкъ отъ храбритѣ руски войски и българското опълчение, клисуритѣ на Стара-планина отново оживѣли и бѣжанцитѣ хукнали подиръ тѣхъ да се завращатъ по домоветѣ си. Хукнали сега подиръ войскитѣ и Старо-загорскитѣ бѣжанци, полуголи и полуздрави, да прѣстигнатъ часъ по-скоро въ своята Зара. Никому отъ тѣхъ не идвало на умъ за мъчнотиитѣ и опасноститѣ, които можали да се срѣщнатъ въ планината и по пѫтя. Наопаки, всички припкали сега въодушевленно къмъ родното си пепелище, очакрайки да го заварятъ все пакъ така миловидно и непокътнато, както го оставили прѣди цѣли петь мѣсеци. Тѣ всички били въоржжени съ непоколебимо упование въ Бога и съ крилати надежди. Посрѣдъ нуждитѣ и мразоветѣ, които ги придружавали прѣзъ цѣлиятъ имъ пѫть, тѣ не пороптали нито веднажъ срѣщу Бога. Наопаки, понасяли всичко търпеливо и продължавали да припкатъ весело на-

прѣдъ. Прѣдъ грозното пепелище на Заара, обаче, тѣ останали като вкаменени!

Зимата била люта и непоносима. Заарци отдавна непомняли подобна мразовита зима. Нѣколко малки заарски кѫщици що останали да стърчатъ надъ развалинитѣ, неможали да дадътъ сета пъленъ подслонъ на завърналитѣ се отъ робство и бѣжанство Старо-загорци, ала тѣ били доволно, колкото да ги побератъ и да ги запазятъ отъ студоветѣ. Голитѣ и боси Старо-загорци се принудили сега да живѣятъ всички заедно, като се натъпкали по 2—3 сѣмейства въ една стая. То се знае, че неудобствата и тѣснотията били прѣголѣми, ала никой не обръщалъ на това внимание. Никому не идвало на ума и да роптае, че жилищата сѫ нехигиенични, защото който би търсилъ удобства и хигиена въ случаятъ, трѣбвало би да изложи гърбътъ си на студоветѣ. Наопаки, всѣкой билъ задоволенъ, че намѣрилъ поне едно мъничко кюшенце, въ което да прикъта и заварди себе и сѣмейството си.

Слѣдъ изгарянието на Стара-Загора, заарци останали на улицата боси, голи гладни и дрипави. По своето облекло, тѣ прѣдставлявали единъ пъстъръ цигански лагеръ, какъвто може да срѣщне човѣкъ често у насъ и въ Турция. Имало жени, които слагали на краката си скъсани ботуши, налъми, чехли, цървули, а на гърбътъ си мъкняли *полушубки*, салтамарки, интирии, казънски шалвари, сюртюци, или прѣкроени и не прѣкроени солдашки и офицерски мундири и *куртки*. Мѫжетѣ носяли шинели, аби, широки липовански чизми и кожуси, скъсани низамски ямурлуци, мъхнати и голѣми калпаци съ уши, охлузени и изношени мошами и мундири шапки съ козерки и желти войнишки качулки, цървули. калеври, лапчуни и калцуни и т. н. Нарѣдко мѫжъ или жена съ прилично и пригодно облекло. Дѣцата тъняли въ дрипи и нечистотии и приличали повече на плашила, отъ колкото на хора. Немотията била голѣма и безподобна, а мизерията страшна и неокачествима.

Въ изгорѣлата и оплѣнена Заара не остало нищо и нищо не не намирало сега, което да послужи на голитѣ старо-загорци. Най-необходимитѣ потрѣби за живота липсвали: нѣмало соль, сапунъ, свѣщи, газъ, лажица, паница, постелка, завивка, игла, конецъ, котелъ, корито, стовна, кибритъ — нѣмало нищо. Но къдѣто и да се озърне човѣкъ — голота, пустотия, руини, черепи, пепелища и зима, която вкочанясва и лъхне смърть. Треперяйки отъ студъ и гладъ, заарци хукнали по развалинитѣ и пепелища-

та да чоплятъ и разравятъ, дано намѣрятъ нѣщо неоплѣнено, несъгледано отъ грабителитѣ, непогълнато отъ пожара. Всѣка изровена вещъ е едно богатство, всѣко намѣрено нѣщо е едно откритие. Заможния заарски търговецъ или занаятчия, въ чиято кѫща прѣди петь мѣсеци всичко плувало въ изобилие и дворътъ му билъ пъленъ съ шумни и весели дѣтски гласове, сега той ровялъ, прѣгърбенъ и дрипавъ, върху пепелището на своята кѫща и дирялъ коститѣ на загиналитѣ мили и ближни, които не успѣли да побѣгнатъ заедно съ него. Върху друго пепелище ровятъ вдовици или прѣстарѣли майки, които дирятъ сѫщото нѣщо и т. н.

При немотията и голотата присъединила се сега и скъпотията. Цѣната на всѣко нѣщо се покачила петорно. Но, за голѣмо чудо, каквото се внесяло въ Заара отъ вънка, разграбвало се моментално. Нуждата налагала волята си и върху най-бѣдната и скъперническа кесия. Надницата сѫщо порастнала тройно и четворно и помогнала много на бѣднитѣ хора да се прѣпитаятъ.

Въ това най-критично врѣме, когато отъ всѫдѣ вѣяло сиромашия, гладъ и нетърпими мразове, въ помощь на страждущитѣ заарски българи се притекли неочаквано рускитѣ женски благотворителни дружества и едва що учреденото Старозагорско градско управление. Рускитѣ благотворителни дружества изпратили на своитѣ полуголи и нещастни братия цѣли денкове съ топли и хубави дрѣхи, а старозагорското общинско управление се погрижило да ги снабди съ безплатна храна, която имъ била сѫщо твърдѣ необходима.

Колкото зърнена храна се намѣрила въ хамбаритѣ и по складоветѣ въ Стара-Загора, подиръ второто завладѣване на града отъ руситѣ (1 януари 1878 год.), Заарското общинско управление се разпоредило да се заварди и да се раздаде по равно на всички старозагорци, имайки прѣдъ видъ числото на членоветѣ въ всѣко едно сѣмейство. Никому небивало да се даде нито зърно повече или по-малко. Казватъ, че само при раздаванието на дрѣхитѣ станали нѣкои и други нежелателни злоупотрѣбления, които възнегодували особно много вдовицитѣ и сирачетата.

Слѣдъ като се прѣвършила въ Стара-Загора зърнената храна, по-бѣднитѣ заарци почнали да се хранятъ съ черни войнишки сухари, които шипчанскитѣ и трѣвненски кираджий донасяли тук

а отъ Търново и Габрово [169]). Тѣзи сухари служили за храна често пжти и на по-заможнитѣ старозагорци, защото били сравнително по-ефтини отъ брашното, по-леки отъ хлѣба, по насинали и икономисвали отъ врѣмето на сиромахкинитѣ, да се не тутатъ по цѣлия градъ за нощови, соль, фурни и т. н.

Въ края на мѣсецъ февруари (1878 го.), когато старозагорскитѣ българи попривикнали вече на новото теглило и се примирили окончателно съ своето незавидно положение, тогава града кналъ отъ гайди и тъпани и хората се втурнали лудешката да се женятъ и да се веселятъ. Въ празднични дни, старозагорскитѣ свещеници висяли отъ сутрина до вечерь въЕски Джамия, а вѣнчаватъ и кръщаватъ, като недочитали често пжти всичко, каквото се слѣдва. Младоженцитѣ се явявали въ черква обикновенно съ засти дрѣхи и съ зинали обувки или съ налъмки на козѣтѣ. Но тогава никой необръщалъ внимание на това, защото низерията била всеобща. Заарци приличали въ това отношение на дѣцата.

Въ началото на пролѣтьта, когато мразоветѣ поотслабнали и снѣговетѣ въ полето се разтопили, въ Стара-Загора се появили различни болѣсти. Тифусътъ споходилъ почти всѣка старозагорска кжща и отвлѣкалъ въ вѣчностьта стотини прѣгладнели и прѣмръзнали хора и дѣчица. Затрупанитѣ до сега подъ снѣга човѣшки скелети се обнажили върху повърхнината на земята и изпълнили съ остри и нетърпими смрадове цѣлата Заара. Грозно и отвратително било да гледа човѣкъ какъ тѣзи скелети се въртелятъ по улицитѣ и смѣтищата, подритвани отъ дѣцата. Надъ Стара-Загора се вияли и грозно грачали цѣли орляци гарвани и соколи.

---

169) Слѣдъ паданието на Плѣвенъ и подиръ вторичното пробиване на Стара планина, рускитѣ войски отминали бърже напрѣдъ. Тѣ оставили тогава въ много наши градове (въ Сѣв. България) цѣли грамади отъ сухари и др. войнишки провизии, които не можали прѣзъ зимата лесно да прѣфъртятъ задъ Балкана, защото не разполагали съ доволно конье и коля, а при това а пжтищата въ планината били затрупани съ снѣгъ. Въ Търново и Габрово сухаритѣ били продадени на търгъ почти безъ пари (по една копейка оката), защото нѣмало кой да се наеме да ги купи. Отъ габровскитѣ сухари се замогналъ сетнѣ покойния Манафовъ, като ги продалъ на шипванци по 15 копейки оката, а отъ търновскитѣ си позлатили ржцѣтѣ мнозина души, като ги употрѣбили за храна на свини. Цѣлото Марино поле въ Търново било затрупано съ сухари.

Съ настжпвнието на пролѣтьта, обаче, коститѣ на всички загинали въ Заара нещастници, по разпорядбата на старозагорското общинско управление, били събрани старателно на купъ въ една черква и, безъ да се знае добрѣ, да ли сж тѣ черкезки, турски, руски или български — погребали ги заедно въ една обща гробница. Смъртьта придобрила, здружила и приравнила всички.

Между това, рускитѣ войски отдавна прѣвзели Пловдивъ, Одринъ и се намирали близу при стѣнитѣ на Цариградъ. Търговията въ поменатитѣ градове била оживленна и печалбитѣ голѣми. Оживѣлитѣ заарски търговци и занаятчии се възползували сега отъ извънреднитѣ благоприятни обстоятелства и завързали живи търговски сношения съ Одринъ. Въ Пловдивъ и Одринъ имало него врѣме много арменски и гръцки магазии, натъпкани съ различни английски и френски стоки, които търговцитѣ (ангросисти) се чудили кому ще продаватъ. Тѣ имъ останали затворени въ складоветѣ още отъ обевяването на Руско-Турската война. Старозагорскитѣ търговци ангажирали голѣма часть отъ стокитѣ въ Одринъ за евтини цѣни, които продали въ Заара съ добра печалба. Други старозагорци спечелили отъ размяна на паритѣ — турски и руски; трети отъ друго нѣщо и т. н. Съединението заварило заарци вече доволно имотни.

Берлинския договоръ разпокъса цѣлокупното българско отечество на нѣколко части. Отъ най-много пострадалата българска земя (Южна България), както прѣзъ врѣме на възстанията (1875—76 г), тъй и прѣзъ освободителната война, договора създаде една турска автономна область, наречена Източна Румелия, която трѣбваше да се намира подъ прѣката политическа и военна власть на Султана. Освѣнъ това, споредъ членъ 15 отъ сжщия договоръ, Султана имаше право да защищава границитѣ на областьта съ укрѣпления и постоянни турски гарнизони, които можеше да постави на всѣко погранично мѣсто, дѣто намѣряше за необходимо. На Източна Румелия се даваше само административна автономия, съ християнски генералъ-губернаторъ на чело, назначаванъ отъ портата по за петь години съ съгласието на Великитѣ Сили. Членъ 16 отъ договора даваше право на генералъ-губернатора, въ случай на нужда, да повика турски войски въ страната [170]).

---

170) Конст. Иречекъ, „Княжество България“, стр. 408.

Подиръ прѣлиминарния Санъ-Стефански договоръ (19 февруари 1878 г.), който усѫществяваше подпълно и справедливо желанията на цѣлия български народъ, рѣшенията на Берлинската конференция (1 юли 1878 г) неможеха да възбудятъ нищо друго помежду българитѣ, освѣнъ негодувание, протести и отчаянно съпротивление. Българитѣ, отъ двѣтѣ страни на Балкана, се бѣха приготвили по онова врѣме съ оружие въ рѫка да се съпоставятъ срѣщу посегателствата на Берлинската Конференция, която разпокѫсваше на части тѣлото на цѣлокупна България и създаваше на Старопланински полуостровъ нова арена за сплетни, умрази, кървави войни, възстания, мѫки, изтезания и недоволства. То се знае, че протеститѣ на тракийскитѣ българи въ случая бѣха стократно по-енергични и по-заплашителни спрямо Европа, отъ колкото протеститѣ на другитѣ нашия братия, понеже тракийци чувствуваха най-злѣ безправната присѫда на конференцията, която ги прѣдаваше отново въ рѫцѣтѣ на Турция.

Въ Южна България се организирали по поводъ на това „гимнастически дружества“, които имали чисто военна уредба. Руситѣ раздали на членоветѣ имъ около 80000 кринкови и мартинки пушки, а рускитѣ офицери рѫководяли доброволно войнишкитѣ упражнения на полето. Въ тѣзи „гимнастически дружества“ влизали по онова врѣме всички тракийски селяни и граждани, които били здрави и способни да въртятъ оружие. Тѣ излизали по нѣколко пѫти въ седмицата на полето за стрѣлба и други войнишки упражнения.

Когато се отдѣлило управлението на Източна Румелия (мѣсецъ октомври 1878 г.) отъ онова на Българското Княжество, а за врѣменно управляющи генералъ-губернаторъ на автономната область назначили генерала Аркадия Столипина, то „гимнастическитѣ дружества“ се прѣготвяли за кървавъ бой съ турцитѣ, въ случай че Султана се опиташе да постави гарнизони на Балкана. Старозагорскитѣ български граждани, здружени съ селенитѣ отъ ближнитѣ до града села, се приготвили да завардятъ тѣснината между Стара-Загора и Казанлъкъ и да не допуснатъ турскитѣ войски по никой начинъ да се загнѣздятъ по височинитѣ на Шипчанската и Трѣвненско-Твърдишката планини. И кой знай, наистина, какво би произлѣзло, ако да се ненамѣсяше въ тази

работа оврѣме и самия Царь Освобооитель [171]). Гимнастическитѣ дружества въ Южна България сложили оржжията си и се разтуряли лека по лека само тогава, когато чули, чрѣзъ устата на генералъ-лейтенанта Обручева (априлъ 1879 г.), мощната дума на Царя, че Той не удобрява мисъльта за съпротивление, и че турскитѣ войски нѣма да стжпятъ въ страната, ако българското население остане спокойно.“ Членоветѣ на гимнастическитѣ дружества били зачислени подиръ това въ запасния съставъ на милицията.

Слѣдъ пристиганието на Александръ Богориди въ Пловдивъ (15 май 1879 г.) и подиръ провъзгласяванието на Органическия Уставъ, изработенъ отъ международната европейска комисия, градъ Стара-Загора станалъ срѣдище на голѣмъ окржгъ [172]). Прѣзъ врѣме на руската окупация, въ Стара-Загора управлявалъ единъ руски войнски началникъ, който билъ замененъ сетнѣ отъ български окржженъ началникъ. Послѣдния управлявалъ града и окржга съ помоща на градски, окржженъ и сждебенъ съвѣтъ. Разбойничеството по селата било ограничено чрѣзъ репресалии, а живота въ града станалъ тихъ, спокоенъ и поносимъ.

Слѣдъ като се поуталожили малко работитѣ въ страната и новоучреденото румелийско управленае започнало редовно да функционира, то и населението на автономната область се поуспокоило доволно и отново прѣгърнало търговията, земледѣлието и другитѣ мирни занятия. Въ кратко едно врѣме по Източна Румелия се забѣлѣзало на всждѣ движение, животъ, кипежъ. Хората единъ други се надпрѣваряли, кой по-много да спечели, кой по-много да научи. Запустѣлитѣ прѣзъ врѣме на войната български училища се напълнили бърже съ младежи, всички лакоми за наука и просвѣта. Училищната година се приключвала въ Румелия

171) Той изпрати въ Източна Румелия генералъ-адютантътъ Обручева, който прѣдалъ едно писмо отъ Царьтъ на Султанътъ; той пристигна въ Пловдивъ на 24 априлий и на слѣдующиятъ день събра българитѣ въ катедралната черкова. Тамъ прочете една императорска прокламация, която оказваше на широката мѣстна автономия за Румелия, не удобряваше мисъльта за съпротивление и изискваше отъ населението довѣрие въ бждащето; Обручевъ чете текстътъ на руски, Екзархътъ на български вж. Конст. Иречекъ, „Княжество България“, 410).

172) Старозагорския окржгъ се съставлявалъ отъ околиитѣ: Старозагорска, Казанлъшка, Чирпанска, Новозагорска и Т.-Сейменска; ималъ 259 села и 126,866 ж. (вж. Ат. Илиевъ, „Докладъ на Старозагорскиѝ Префектъ.“ 1884 год.

съ музики и пѣсни; а училищнитѣ празници се посрѣщали тържественно и въодушевленно. И както ликуватъ египтенитѣ, когато се разлѣе Нилъ по Египетъ, така ликували тогава и българитѣ въ Южна България, когато настаняли днитѣ: Петровденъ и 11 Май.

Старо-загорци не остали нито крачка надиря отъ общото течение на врѣмето. Едни отъ тѣхъ се прѣдали на търговия и земледѣлие, както и по-напрѣдъ, а други завзели мѣста въ училищата и въ управлението на страната, кждѣто имало голѣма нужда отъ тѣхъ. Отворенитѣ митнически граници съ Турция (митническа граница сжществувала само при Черно море и срѣщу Княжество България) давали пълна възможность на старозагорци да търгувать свободно съ Одринъ и Цариградъ и да печелятъ хубави пари; засигуренитѣ, отъ законитѣ на страната, и добрѣ възнаграждавани общински и държавни служители били прѣдоволни отъ положението си, та свободното отъ занятията си врѣме, всѣкой споредъ способноститѣ си, употрѣбявали въ ползовита и широка дѣйность за благото и прѣуспѣванието на отечеството. При това данъцитѣ били сравнително много леки, управлението нечувано свободно, правосждието идеално, чиновничеството примѣрно, честно, родолюбиво. И наистина, въ първото свое петолѣтие Източна Румелия прѣдставлявала едно райско жгълче на Балканский полуостровъ, достойно въ всѣко отношение за завистъ.

Ето така били сложени работитѣ въ Южна България, когато старозагорци се рѣшили да възобновятъ градътъ си.

За да се не обремени Старозагорското общинско управление, още въ самото начало, съ тѣжки и непоносими дългове, заарскитѣ българи се съгласили помежду си, да отстжпятъ на разположение на общината всички дворни мѣста въ града [173]). Тѣзи мѣста били разпродадени сетнѣ на гражданитѣ за ефтини пари, отъ които общинската каса се обогатила доволно и 30% отъ събранитѣ суми общинското управление отдѣлило за съграждане на училища. Източно-румелийското правителство се притекло въ помощь на старозагорци съ единъ хубаво изработенъ планъ

---

173) Подъ името *дворъ* или *доръ* въ Стара-Загора се разбира *кжща заедно съ двора*. Проститѣ старозагорци казватъ обикновенно така: *купихмь си доръ*— вмѣсто да кажатъ: *купихме си кжща;* думата *кжща* за тѣхъ означава *стая: имам си доръ съ 7 кжщи*—вмѣсто кжща съ 7 стаи.

за новия градъ, който щѣлъ да се въздигне върху съсипиитѣ и пепелищата на изгорѣлата Заара. Тоя планъ прѣдвиждалъ между другото, широки и равни улици, накръстосани помежду си подъ прави жгли.

На 25 септември 1879 год. билъ положенъ тържественно основния камъкъ за подновяванието на Стара-Загора отъ първия Източно-Румелийски генералъ-губернаторъ Александъръ Богориди. На тържеството присжтствували всички оживѣли старозагорски граждани, ґолѣмо множество селени и селенки отъ старозагорскитѣ села и Търновския митрополитъ Дѣдо Климентъ. Широкия площадъ въ срѣдата на Стара-Загора, дѣто е сега централната градска градина, билъ нареченъ „Богоридиевъ Площадъ". Генералъ-губернатора издалъ този день особенъ приказъ за възобновяването на градъ Стара-Загора, който билъ прочетенъ на народа, казватъ, слѣдъ благодарствения молебенъ, отъ Дѣдо Климентъ [174]). Тържеството въ града се завършило привечеръ съ игри, пѣсни и музики.

Кждѣ края на есеньта (1879 г.) въ Стара-Загора били

---

174) *Приказъ.*—Като взехъ прѣдъ видъ желанието на болшинството на жителитѣ на градъ Стара-Загора, изложено въ протоколитѣ на градския съвѣтъ № 3, 21 юний 1879 год.; като взехъ въ внимание, че хигиеническитѣ правила трѣбва строго да се съхранятъ при построението на новитѣ градове; като взехъ такожде подъ внимание, че добритѣ и широкитѣ пжтища заедно съ доволно построени помѣщения за общи пазари улесняватъ търговията и благоденствието на жителитѣ, удобрихъ плана изработенъ отъ инжинера Байра, който е удобренъ и чрѣзъ доклада отъ тѣхническото отдѣление на управлението на общитѣ сгради въ областьта, и рѣщавамъ, щсто всичкитѣ мѣста на изгорѣлитѣ кжщи, съобразно съ протокола подъ № 3, 21 юний 1879 год. отъ Старо-Загорския Префектъ да се тури въ дѣйствие рѣшението на гражданитѣ, относително за постройката и възобновлението на градъ Стара-Загора.

Не изгорѣлитѣ кжщи, ако и да влизатъ въ общий планъ за постройката на града, за сега тѣ оставатъ непокътнати, до гдѣто да се устрои по-голѣмата часть отъ града и само тогава тия кжши ще влѣзнатъ въ общия планъ и щжтъ се ексспроприиратъ споредъ закона. Черковитѣ, джамитѣ и подобни богоугодни заведения, които сж здрави, ще се съхранятъ.

И така, за туряние въ дѣйствие тоя мой приказъ, прозовавамъ градский съвѣтъ да вземе подъ внимание горѣказаното мое повеление и да го положи въ дѣйствие съ крайна правосждность и безъ никаква пристрастность.

Префектътъ на Старозагорский департаментъ се прозсвава да покаже съдѣйствието си на Старозагорский градский съвѣтъ и строго да внимава за справѣдливото испълнение на тоя мой приказъ, написанъ въ градъ Стара-Загора въ лѣто отъ Рождество Христово хилѧда осемстотинъ седемдесить и девето въ мѣсецъ септемврий двадесеть и петий день, въ петий мѣсецъ на управлението ми въ Источна Румелия.

Подписалъ: А. Богориди.

построени около 310 нови кжщи, повече низки, малки и неудобни. Въ южния край на града, общинското управление построило двѣ особенни здания за вдовицитѣ (на брой около 700), които остали подиръ войната съвсѣмъ безъ състояние и безъ покривъ. Тѣзи здания били дълги, прилични повече на казарми, и имали много врати и прозорци. За хигиена неможало и дума да става, защото стаичкитѣ имъ били малки, съ низки тавани, а подътъ стоялъ съвсѣмъ на земята. Вечерно врѣме въ тѣзи сиромашки *приюти* се слушали често пжти карби и глъчки които ги уприличавали на вертепи и непристойни домове. Тѣ просжществували така близу около едно десетолѣтие, до като вдовицитѣ си построили свои собственни кжщици и се разселили по всичкитѣ махали на новия градъ. Така расалъ градъ Стара-Загора лека полека, слѣдъ освободителната война, до като стигналъ днесь до едно доволно завидно положение [175]).

Румелийското управление се отразило, особенно въ първитѣ три години, твърдѣ благотворно върху напрѣдъка и процъвтѣванието на градъ Стара-Загора. По онова врѣме Южна България била вжтрѣшно спокойна и не я раздирали още сплѣтнитѣ на никакви политически партии. Българитѣ си живували тогава по-

---

175) Прѣзъ 1880 год. градъ Стара-Загора наброявалъ 1389 кжщи съ 13279 жители, отъ които: 10302 българи, 2475 турци, 222 цигани. Къмъ българитѣ се считатъ и 60-тѣхъ български сѣмейства (270 души), които побѣгнали тука отъ Димотишко и Ференско. Прѣзъ 1885 год. е имало 2417 кжщи съ 15274 жители, отъ които 12215 българи, 2847 турци и 147 цигани. Прѣзъ 1893 год. имало 3939 кжщи съ 17457 жители, отъ които 14487 българи, 2056 турци, 480 евреи, 299 цигани, 36 гърци, 6 руси, 4 нѣмци, 4 французи, 1 сърбинъ.

Спорѣдъ най-послѣдното прѣброяване отъ 1900 год. въ Стара-Загора има 3047 кжщи за живѣене 2003 други згради, различно зидани; 19516 житоли, отъ които 16680 българи; 1641 турци; 576 евреи; 377 цигани; 74 гърци; 10 руси; 9 нѣмци; 1 французинъ; 148 др. народности; Богомолни домове 12; фурни 47; кръчми 643. Въ българскитѣ основни училища слѣдвагъ 903 ученика, 761 ученички съ 11 учители и 28 учителки. Въ V-то класното българско училище слѣдватъ 564 ученика съ 21 учители. Въ Държавната дѣвич. „Марийнска Гимназия“ слѣдватъ 560 ученички съ 15 учители и 9 учителки. Въ турскитѣ основни училища слѣдвали 101 ученика, 78 ученички съ 3 учители. Има и едно българо-турско IV кл. смѣсено руждие. Въ еврейскитѣ осоовни училища слѣдватъ 39 ученика, 31 ученички съ 2 учители.

Въ изложението за състоянието на Ст.-Загорското окржжие прѣзъ 1902—903 год. се [illegible]жда, че въ Старозагорската Държ. дѣвич. „Марийнска Гимназия“ нея година сж се записали 601 ученички, имало е 20 учители и 6 учителки, а за издържка на това педагогическо учебно заведение държавата е похарчила 80,232 лев. 98 стот.

между си зговорно и братски, сплотени отъ възвишенната идея, да противостоятъ юначно срѣщу другитѣ националности въ областьта, до като послѣднитѣ имали още нѣкакво значение и съставлявали една малка вѫтрѣшна сила. Отровната зараза на партизанството, която подяжда въ сегашно врѣме злѣ коренитѣ на цѣлокупното наше отечество, не била извѣстна още въ Румелия. Тя била присадена тука, отъ емигранти изъ Княжество, едва прѣзъ 1881 год., когато Батембергъ се опиталъ да катурни търновската конституция, а князъ Алеко Богориди забълнувалъ за българскиятъ тронъ.

До каква степень партиитѣ деморализирали, въ едно твърдѣ късо врѣме, трудолюбивото, кротко и родолюбиво българско население въ Южна България, това може да се види отъ едно печално събитие, що се случило въ градъ Стара-Загора въ първитѣ дни на провъзгласеното вече съединение:

Когато румелийскитѣ военни власти свикали старозагорскитѣ резервисти въ казармитѣ на оружие, за да бранятъ границитѣ на съединена България отъ нахлуване на турцитѣ, то нѣколко старозагорки, майки и роднини на готовитѣ вече за походъ старозагорски младежи, подкуросани отъ сопрузитѣ и роднинитѣ си—антисъединисти,—събрали се съ заканителенъ шумъ на „Богоридиева площадъ“ [176]), срѣщу префектурата, и почнали да хвърлятъ камъне върху прозорцитѣ на управлението и да викатъ якогласно: долу префекта! долу съединението! Искаме синоветѣ си, дайте ни ги! Ще ви изтрепемъ съ камъне! . . . Долу Съединението! . . .

---

176) „Богоридиева площадъ“ е билъ нарѣченъ така по името на първия източно-румелийски генералъ-губернаторъ; той се падалъ почти въ срѣдата на нововъзобновения градъ Стара-Загора и просѫществувалъ така дори до годината 1891. По инициативата на управителя Щърбаковъ, този площадъ билъ прѣобърнатъ на общественна градина, въ която днесъ е драго човѣко да почива лѣтѣ подъ сѣнкитѣ на клоняститѣ дървета. Това лѣто (1902 г.) Старозагорското кметство въздигна въ срѣдъ градината мраморенъ паметникъ за споменъ на избититѣ старозагорци прѣзъ врѣме на освободителната война.

Приложение къмъ забѣлѣжка 51.

Прѣписъ, издаденъ отъ Главното Наслѣдничество на Царскитѣ Вакуфи, споредъ потвърденото оригинално вакуфско писмо на покойния Старозагорски Царски Държавенъ Първенецъ Хаджи Мехмедъ-ага Сюлеймановъ Капуджибаши.

№ 8.

Между притежателитѣ на благотворителни заведения въ безграничната империя на Падишаха принадлежи и Високопочитаемий Хаджи Мехмедъ-ага Сюлеймановъ Капуджибаши, житель на градъ Стара-Загора, отъ махалата називаема „Ходжаки". Този Държавенъ царски първенецъ и началникъ на градъ Стара-Загора, като мислилъ и разсѫждавалъ за този свѣтъ и като го намѣрилъ за лъжовенъ и непостояненъ, т. е., че нѣма здрави, сигурни и дълговѣчни основи, и че който сѣе на този свѣтъ, на онзи свѣтъ ще жьне, — той, увлеченъ отъ тази своя благоугодна мисъль, отишелъ въ Ширийдския Свѣтълъ Съвѣтъ и зарегистриралъ тамъ вакуфнамето си при личното присѫтствие на назначениятъ си Мютевеллия (управитель на вакуфа) Мехмедъ Фаризъ-ефенди Еминъ-ефендиевъ. Долуизложеното завѣщание въ вакуфнамето е прѣдварителна изповѣдь устна и доброволна отъ страна на самия Мехмедъ-ага Сюлеймановъ, който изказа желание да се вземе прѣдъ видъ слѣдующата му молба:

„Завѣщавамъ отъ имуществата си. които се знаятъ и припознавать за моя собственность, находящитѣ се въ землището на селото Арабаджиево (Старозагорска околия), една воденица отъ четири камъни, построена на рѣката Сюитли-дере, съ извѣстни синори и околни съсѣдни страни. Пакъ въ землището на село Арабаджиево, близу до Боздуванджийската кория, завѣщавамъ още една воденица съ четири камъка, построена край сѫщата рѣка и извѣстна подъ името „Кърьмска воденица", която има извѣстни синори и околни съсѣдни страни. Къмъ осемьтѣхъ камъка воденици съ прилѣжащитѣ къмъ тѣхъ мои най-хубави имущества, отдѣлихъ и прибавихъ още единадесеть хиляди и петстотинь гроша (11,500), които, въ прославление Божието име, завѣща-

вамъ за основенъ и непоколебимъ вакуфъ, който да трае вѣчно, до като свѣта сѫществува, подъ слѣдующитѣ условия:

Чрѣзъ дѣятелностьта на Мютевеллията и чрѣзъ рѫката на помощникътъ му, когото съмъ назначилъ, прихода отъ проданьта на хранитѣ отъ горѣказанитѣ осемь камъка воденици, както и приходната стойность отъ горѣказанитѣ ми за вакуфъ единадесеть хиляди и петстотинь гроша, да се приведътъ въ годишна смѣтка — десетътѣхъ за единадесеть и половина годишно и, чрѣзъ ширидско прѣобращение и здрави залози да се даватъ подъ лихва. Лихвата, която ще да се получи, да се събере чрѣзъ надзора и дѣятелностьта на Войводата отъ сѫщия градъ и чрѣзъ рѫката на субашата му (контрольоръ) и, слѣдъ като се прѣдаде на Мютевеллията, то, както рѣчения приходъ отъ водеництѣ, така и лихвенната стойность отъ паритѣ да се употрѣбяватъ за слѣдующето:

Въ землището на сѫщий градъ, въ Дервенския Боазъ, близу до „Кулува-бентъ“, находящитѣ се извори въ мѣстностьта подъ название „Бешъ-бунаръ“, отъ които извори съмъ прѣкаралъ въ града изново питейната вода (въ ориг. текущата вода), която тече най.първо въ „терезията“ (регуляторенъ хавузъ на водитѣ), що съмъ отново построилъ въ Харманското мѣсто, извѣстно подъ името „Харманя на Заимъ Хаджи Ибрямаа“ (сега „Новата Касѫмъ Паша махлеси“) въ сѫщия градъ; отъ четеритѣхъ части на горѣпоменатата текуща вода едната ѝ часть тече въ харемътъ ни (вѫтрѣшенъ сѣмеянъ дворъ) и въ двора на конакътъ ни, а останалитѣ три части тече въ слѣдующитѣ мои чешми: една текуща чешма, която изново построихъ въ харманското мѣсто на Заимъ Хаджи Ибрямаа, близу до горѣказаната „терзия“; една текуща чешма, която изново построихъ въ българската „Хаджики махлеси“, до бѣлитѣ камъне; една текуща чешма, която изново построихъ въ сѫщата българска махала „Хаджеки махлеси“ при мѣстностьта називаема „Казанлъшката порта“; една текуща чешма, която изново построихъ въ устието на тритѣ улици срѣщу фурната ми въ „Хаджеки махлеси“; една текуща чешма, находяща се въ турската „Хаджеки махлеси“, въ мѣстото називаемо „Заимоглу мейдана“, въ устието на четири улици, която изново построихъ за душата на покойната си майка Рабия ханъмъ; една текуща чешма, която изново построихъ въ мѣстностьта „Имаретъ махлеси“, въ устието на четиритѣхъ улици, срѣщу конацитѣ на Мехмедаа, називаемъ още Сѫръ-Турналѫ и мюфтията Ессенди Мустафа Ефенди; една

текуща чешма, която изново построихъ въ българската „Имаретъ махлеси“, въ устието на четеритѣхъ улици, срѣщу „Имаретскитѣ фурни“, отъ която чешма отдѣлихъ и дадохъ два калема текуща вода на Хаджи Камилаа Джигеровъ; една текуща чешма, която изново построихъ въ българската „Имаретъ махлеси“, въ устието на тритѣ улици, срѣщу портата на българина Руси Хаджи Боевъ; една текуща чешма, която изново построихъ въ мюсулманската „Аладжа Мечитъ махлеси“, въ устието на четеритѣхъ улици, срѣщу банята; една текуща чешма, находяща се въ мюсулманската „Табахана махлеси“, срѣщу „Паша хамамъ“, въ мѣстото, казиваемо „Ачъ пазаръ“, която изново построихъ за душата на жена си Хатидже Ханъмъ; една текуща чешма, която изново построихъ въ мюсулманската „Табахана махлеси“ въ ханътъ си, казиваемъ „Челенекчилеръ-ханѫ“; една каменна чешма съ четири кучура, която изново построихъ до „Сарачката чаршия“ въ устието на петьтѣхъ улици до Безистеня; една текуща чешма, която изново построихъ въ махалата казиваема „Вехтата Джамия“, въ Капанското обширно мѣсто, и на която чешма отъ водата отдѣлихъ два калема и я прѣкарахъ да тече въ новопостроенитѣ ми надравани, находящи се въ джемликенитѣ на наемнитѣ ми собственни имущества — двата ми хамама, извѣстни подъ название „Чифте Хамамъ“; една текуща чешма, която изново построихъ до заходитѣ, находящи се близу до „Ески Джамия“; една текуща чешма. която новопостроихъ въ мюсулманската „Ибни-Айвазъ махлеси“ въ устието на четиритѣхъ улици на дворния дуваръ на Кашли Исуфъ Алемдаръ, на която чешма отъ водата отдѣлихъ два калема и я дадохъ на почитаемия Фарисъ-ефенди Еминъ-Ефендиевъ, за да я прокара въ двѣтѣ си чешми, които изново построи въ махалитѣ: българската „Хаджи Турханъ“ и мюсулманската „Хамидъ Факѫ“; една текуща чешма, находяща се въ „Махаличъ махлеси“, въ устието на четеритѣхъ улици, срѣщу конака на Незмезчията Салиага, която изново построихъ за душата на покойния Богоопростимъ мои баща Сюлейманъ-ага; една текуща чешма, която изново построихъ въ махалата „Мюсулманъ Дервишъ Ефенди“, въ устието на тритѣ улици, срѣщу дюкеня на Чобаноглу, на която чешма отъ водата отдѣлихъ единъ калемъ и я дадохъ да се прокара въ кѫщата на Хасеки Смаилъ-ага Алемдаръ Софтовъ, а за кѫщата на балдъза си Хабибе Ханѫмъ дадоха два масуря (тънки кучурчета) вода; една текуща чешма, находяща се срѣщу текето казиваемо „Дуванъ-Баба Текеси“, която изново построихъ за

душата на дѣда си, покойния Богопростимъ Хаджи Еминъ М
стафа-ага, подъ законни постановления, щото само прѣзъ лѣтни
мѣсеци да тече въ собственнитѣ ми лозя и бахчи, находящи
срѣщу казаното „Дуванъ-Баба Текеси"; отъ водата на послѣдна
чешма отдѣлихъ часть и за текущата чешма, която изново п
строихъ срѣщу „Алтънъ-Топския Чифликъ", между двата пжт
които отиватъ за Казанлъкъ; една текуща чешма съ три чучур
която изново построихъ при „Бешъ Бунаръ", въ гората,
околностьта на сжщий градъ; една текуща чещма, която изно
построихъ прѣдъ лжджитѣ до джамията на „Гюзелджи Махму
Паша", водата на която взехъ отъ изворитѣ „Казълджикъ-Б
наръ", находящи се срѣщу лжджитѣ; една текуща чешма, на
дяща се въ пжтя на „Мюмюнъ-Баба Текеси", Старозагорска о
лия, въ мѣстностьта називаема „Дженетъ-Дере", която чеш
изново построихъ за душата на робъть си Мехмедъ Шаки
който за вѣра падна и умрѣ въ царската война.

Всичко двадесеть и петь чешми, на които оградитѣ и ка
литѣ, отъ главата на водата до града, да се поправятъ кол
стане нужда за поправка, отъ прихода на вакува, чрѣзъ дѣят
ностьта на Мютевеллията и чрѣзъ ржката на помощникътъ
Освѣнъ това, въ Ходжаки-Джами-Шарифъ, десеть души афу
да изчитатъ по единъ откъслякъ отъ Коранъ-Азимъ и то—в
ка недѣля въ четвъртъчнитѣ дни послѣ икиндия; сжщитѣ да
читатъ цѣлия коранъ прѣзъ всѣки три седмици. На всѣки еди
афузъ, отъ десеттѣхъ афуза, които четатъ откъсляцитѣ отъ
рана, да му се дава заплата за всѣко четене отдѣлно по ос
пари; надъ поменатитѣ десеть души афузи, що четатъ откъс
цитѣ по корана, да се постави единъ Улемъ (високоучѣнъ),
то да бъде ржководитель при молитвочетението; въ петъчни д
когато се четатъ откъслячни молитви отъ Корана, той да
изнася по една отъ слѣдующитѣ молитви: по единъ Ясинъ-Шери
по едно Сюреи Тебарикъ, по едно Сюреи Асимеи Шериф
едно Фати-Хай Шерифъ; прѣзъ три седмици веднажъ да
изчитатъ всички молитви. На ржководителя на молитвочетени
слѣдъ всѣко прѣвършване на молитвитѣ, да му се дава по
тиридесятъ пари ежедневна заплата. Да се опрѣдѣли нѣкой
Ноктаджия, който, веднажъ прѣзъ седмицата, да се явява
мѣстото, дѣто се четатъ откъслячнитѣ молитви, за да раз
на четцитѣ молитвенничетата, а слѣдъ молитвочетението д
прибира, да ги полага въ единъ ковчегъ и да ги съхранява.

молитвочетцитѣ, ако се случи нѣкой да отсжтствува или да не бжде приготвенъ да чете, то на такива Ноктаджията да прави бѣлѣжки и да имъ заповѣдва да бждатъ редовни; ако би пъкъ нѣкой отъ афузитѣ да не уважава напомнюванието и да продължава да отсжтствува, то тогава Ноктаджията ще да съобщава за такивато на молитворжководящия Ефенди. Молитворжководящия Ефенди ще уволнява познающия молитвата си и неприсжтствующия афузъ, а на мѣстото му ще назначава други афузъ по молитвочетението на Корана. Слѣдователно, уволнението и назначанието на молитвочетцитѣ афузи ще почива напълно въ ржцѣтѣ на молитвопроизносителя—ржководитель Ефенди. На Ноктаджията да се дава ежедневна заплата по петь пари за трудътъ му.

Всѣка една година, чрѣзъ дѣятелностьта на Митевеллията и въ ржката на помощникътъ му да се взиматъ за корбанъ: деветь кила оризъ, шестдесеть оки овнишко месо, двадесетъ оки прѣсно масло, петдесетъ оки медъ, колкото хлѣбъ потрѣбва, нахудъ, соль, черенъ пиперъ, шафранъ, юдъ-аджи, дърва и други потрѣби; въ „Хаджеки махалеси,“ гдѣто се намѣрятъ кжщи най-годни и широки, да се сварятъ ястия и да се поканятъ горѣпомѣнатитѣ десетъ афузи молитвочетци, молитвопроизносителя Ефенди, старейшинитѣ на сжщата махала, агитѣ, най-първитѣ високоучени на града, а именно: Мюфти Мюдюриси, Курета и други отъ тѣхъ които са згодни седемъ високоучени лица и ефендета и, като съставятъ всички заедно съвѣть, да се изкара въ него день, въ който день става цѣлото изчитане на молитвитѣ, слѣдъ трапезата, съ назначенитѣ ми четири лица Закирия, една велика молитва „Мевлюдъ“; слѣдъ молитвата ставатъ помеченупрощения при четението на Хатимъ Шерифъ, така и отъ молитвитѣ: Ясини Шарифъ, Фатихъ Шарифъ, Сюрей Мюлкъ, Сюрей Асимеи Шерифъ, Ихлясъ Шарифъ, Фати Хай Шарифъ, така и отъ Мевлюдъ Шарифъ да се поставятъ най-първо на душата на пророка ни Хазрети Мохамедъ, на душитѣ на дѣцата му, на ученицитѣ му, на душитѣ на прѣжде-бившитѣ пророци и на другитѣ велики Божий човѣци, които сж близу до Бога, а и въ, до като бжда живъ, — за здравието и за запазванието ми, слѣдъ като умрж—на порочната ми душа, на душата на майка ми, баща ми, на чадата ми, дѣда ми и баба ми, на душитѣ на съпругитѣ ми и на родътъ ми, на душитѣ на цѣлата ми фамилия, на чедата имъ и на душитѣ на всички мюсюлмани мжже и жени.

Да се дава по четири пари ежедневна заплата на лицето, което чете всѣка една година Мевлюдъ Шерифа; да се дава по двѣ-пари ежедневна заплата на всѣки единъ отъ четиритѣхъ лица за кирия; да се дава по три пари ежедневно заплата на всѣки единъ отъ четиритѣхъ лица, които варятъ ястията на Мевлюдъ Шерифа; да се дава ежегодно по петнадесеть гроша за калай за саханитѣ и казанитѣ, въ които се варятъ ястиетата, а на притежателятъ на кѫщата, въ която се чете Мевлюдъ Шерифъ, да се дава ежедневно по три пари за наемъ на кѫщата. На лицето, което е поставено за помощникъ на вакуфа ми, да се дава по осемдесетъ пари ежедневна заплата и всѣки единъ мѣсецъ по двѣ кила брашно отъ горѣпоменатитѣ водениці; на Мюдериса (урокопрѣподаватель), който прѣподава въ новото медресе въ „Хаджи Мехмедъ Махлеси“, да му се дава сѫщо по двѣ кила брашно ежемѣсечно, отъ прихода на горѣпоменатитѣ водениці, вмѣсто учителски заплати. Да се даватъ по двадесеть пари дневна заплата на *войводата*, който началствува въ сѫщий градъ, за да бѫде той надзиратель надъ вакуфскитѣ ми пари и да настоява ежегодно за подновяването на записитѣ имъ и за събирането на лихвитѣ имъ; да се даватъ по двадесетъ пари дневна заплата на войводовия субаша, който, чрѣзъ дѣятелностьта на войводата, събира ежегодно лихвитѣ.

Азъ, до като бѫда живъ, самъ ще съмъ Мютевеллия върху поменатиятъ си вакуфъ и, както изменения та му, така и намаленията и умноженията му, ще почиватъ въ рѫката ми и споредъ Божията заповѣдь. Когато се прѣселя отъ този свѣтъ въ онзи, въ вѣчностьта, Мютевеллия да бѫде мѫжкото ми чедо; ако нѣмамъ мѫжко чедо, то да бѫде мютевеллия на мѫжкото ми чедо женското му чедо, или на женското ми чедо отъ мѫжкитѣ му чада по-голѣмото и по-благонравното. Но, недай Боже, ако въ този мой родъ се ненамѣри никой, то да бѫде Мютефелия, отъ страна на милостивитѣ ми сродници, най-възрастния и най-благонравия. Недай Боже, ако и роднинитѣ ми сѫ измрѣли, то горѣпоменатото мютевеллийство да се повѣри въ рѫцѣтѣ на Мютевллия справедливъ и служащъ на вѣрата ми, когото ще избере населението отъ махалитѣ, въ които се намиратъ горѣпоменатитѣ чешми, както и съ помощьта на ширидското изкуство и чрѣзъ дѣятелностьта на градския войвода.

Като се извадятъ отъ вакуфскитѣ ми приходи разноскитѣ за поправка на зданията и бентоветѣ на горѣпоменатитѣ вакуфъ

осемь камъка воденици, така сѫщо и разноскитѣ за поправка на водопроводитѣ и зградитѣ на горѣказанитѣ двадесетъ и петъ чешми, начинайки отъ изворитѣ до подраздѣлното мѣсто на водитѣ и отъ подраздѣленото мѣсто нататъкъ, сѫщо и разноскитѣ за гозбитѣ и ѣдението по Мевлюду Шерифа, така сѫщо разиоскитѣ за всички горѣпоменати заплати и други потрѣби, то, като се извадятъ вече всички разноски, — останалата часть да бѫде за заплата на Мютевеллията за Мютевелликъ.

Отъ горѣпоменатата вода построенитѣ ми чешми въ махалитѣ, както и водопроводитѣ имъ, да се надзираватъ, за Бога, отъ самитѣ махленски жители. Отъ водитѣ на построенитѣ ми двадесеть и петъ чешми, било отъ дворнитѣ притежатели, на чиито дувари се намиратъ чешмитѣ, или отъ агитѣ, или отъ проститѣ юнаци, — никой не бива да краде тайно или явно вода. Ако би нѣкой да се хване въ кражба, че прокарва течението на водата въ своитѣ си кѫщи, то тогава, както Мютевеллията, така и помощника на надзирателя надъ махленскитѣ жители, да се завзематъ съгласно и да не допустнатъ прокарването; ала ако не сѫ въ състояние да имъ запрѣтятъ, тогава да ги поканятъ прѣдъ Ширията и прѣдъ агата войвода на града и въ всѣки случай да настояватъ върху отстранението имъ; но ако и въ този случай тѣ се прѣсторятъ на глухи и слѣпи, то тогава нека сигурно знаятъ, че въ деньтъ на пришетствието ни прѣдъ Бога, азъ ще се укача о скутитѣ имъ и за якитѣ имъ.

И така, било водопроводитѣ или зградитѣ на чешмитѣ, или воденичнитѣ здания и бентове, когато иматъ нужда за поправка, ако, противъ постановлението ми, Мютевеллията и помощникътъ му покажатъ немарливость въ обязанноститѣ си и станатъ причина за упропастяването на горѣпомѣнатия ми вакуфъ, то тогава надзирателя на махленскитѣ жители да заведе процесъ и, като се приведътъ прѣдъ сѫдията, както се изисква споредъ Ширията, така да сторятъ.

Като означи постановенитѣ обязанности и слѣдъ като ги прѣдложи за написване: горѣпоменатитѣ осемь камъка воденици и горѣозначенитѣ еденадесять хиляди и петстотинъ гроша—прѣдаде ги на речения Мюфтия, сѫщо и послѣдния, споредъ Ширията ги прие и при това ги изрече че ги притежава, както мютелитѣ на другитѣ вакуфи.

Днесъ седемнадесетий Робе-ул-еввелъ, хиляда двѣстя двадесять и седма година.

Печатъ

Царско Вакуфско наглѣдничество надъ всичкитѣ вакуфски управления!

Долуподписаний, прѣводчикъ при Старозагорския Окржженъ Сѫдъ, като провѣрихъ и сравнихъ настоящий прѣводъ съ Турския оригиналъ, намѣрихъ, че той е вѣренъ и съобразенъ съ оригинала. За което съ подписа си удостовѣрявамъ.

Стара-Загора, 27 Януари 1890 год.

Подписалъ: *Тачо Хаджи Георгиевъ.*

---

3 2044 050 538 107

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.